

ЛЮБОВ КОЛЕНСЬКА

ПОТОЙБІЧ
РУБІКОНУ

1. ОПОВІДАННЯ,
НОВЕЛІ
ТА НАРИСИ

2. ДРАМА
ПОТОЙБІЧ РУБІКОНУ

LUBOV KOLENSKY

BEYOND THE RUBICON

"SVOBODA" PRESS
New York — Jersey City
1988

ЛЮБОВ КОЛЕНСЬКА

ПОТОЙБІЧ РУБІКОНУ

**1. ОПОВІДАННЯ
НОВЕЛІ
та НАРИСИ**

**2. ДРАМА
ПОТОЙБІЧ РУБІКОНУ**

**ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА”
Нью Йорк — Джерзі Сіті
1988**

•

Обкладинка ЛЮБОСЛАВА ГУЦАЛЮКА

Library of Congress
Catalog Card Number
88-50944

*Моїм доням Христині і Марті
присвячую.
Автор*

•

З М І С Т

ОПОВІДАННЯ, НОВЕЛІ ТА НАРИСИ:

	Ст
1. ПРО ЛЮБОВ, ЩО ЩЕ Ї НИНІ ХОДИТЬ ПО ЗЕМЛІ, АБО ПРО ЄВГЕНА, ТІНУ І ТРОЯНДОВИЙ КУЩ	11
2. КОЛИ В САДУ ОБІЗВАЛИСЯ ПАВИ	29
3. ПОМІЖ ДВОМА МАТЕРЯМИ	48
4. НА ГРАНІ ЖИТТЯ І СМЕРТИ	60
5. КОЛИ ВОСЕНИ РОЗКВІТАЛИ ЧЕРЕМХИ	71
6. М'ЯКЕ СЕРЦЕ ПІД СУВОРОЮ УНІФОРМОЮ	75
7. РОМАШКА... ЧИ БАГРОВИЙ МАК	83
8. „ЖАРТ”	90
9. ВИБАЧТЕ, МИ ЛИШЕ ЛЮДИ...	96
10. ПІД КРИЛОМ МАТЕРІ	109
11. МОЯ ПЕРША ПРОФЕСІЯ	113
12. ГОРІХОВЕ ДЕРЕВО	118
13. НЕЗВИЧАЙНЕ РІЗДВО, НЕЗВИЧАЙНІ ГОСТІ	126
14. БЕЗУПИННИЙ БУРЕВІЙ	134
15. ЙОМУ ПОЩАСТИЛО	139
16. ДОРОГОЮ ЦІНОЮ	146
17. СИНА СВОГО РАДИ	158
18. ПОВОРОТ	177
ДРАМА „ПОТОЙБІЧ РУБІКОНУ”	197

ПРО ЛЮБОВ, ЩО Й НИНІ ЩЕ ХОДИТЬ ПО ЗЕМЛІ,

АБО ПРО ЄВГЕНА, ТІНУ І ТРОЯНДОВИЙ КУЩ

— Тінко?!

— Єнь! — линуло йому у відповідь із будь-якого закутка просторого саду. І бігли вони один одному назустріч, а вітер розвівав, розчісував їм волосся.

Здавалось, що це ще від тієї пори, коли почали їх заколисувати материнські руки і класти одне біля одного — вони завжди були нерозлучні, завжди обоє. Євген — Єнь, так ще із самого малечку кликала його Тіна, — старший був від неї — всього на нецілий рік.

Ще від немовляти Євгенове волосся звивалось у срібlistі перстені, начебто батьки його запозичили в місяця його ясні промені. І тьоті отих дітлахів — Докія і Міля, — погойдуючись на бамбукових кріслах затишної веранди і прицмокуючи, звикли були одна одній казати:

— Лиш дивіться на нього, Докіє, який з нього джигун виростає, який красень з нього буде на все наше містечко! Побачите, як за ним дівчата зиркатимуть, та й що казати, — і він не одну покохає, а кого... вибере — побачимо. Гляньте, Докіє, на його сапфірові очі, на гувльісову іскру у них...

Та й за Тіною зорили тьотині очі, аякже, ще й приказували:

— Ну, лиш гляньте, Мілечко, на неї... Адже то ще мале дівча, а очі в неї такі зеленасті, мінливі, русалчині гейби... Трохи лиш ластовиння на отому кирпатовому носику, а волосся — мідь одна блискуча... Як виросте оте дівча, побачите, ніби в оршаку весільному водитиме хлопців... А що як і їй зачмелиться в голівоньці, біда вам, кажу, буде...

Віщували, пророчили тьоті долю Євгенові і Тіні...

А тим часом...

* *

*

У повній дружності, бо такі один біля одного розташувались доми Євгенових і Тіниних батьків. Колись товаришували вони разом і, одружившись, купили хати поруч, щоб і далі близько бути. Але про

•

батьків їхніх покищо — годі, не вони герої сьогоднішньої розповіді, а Євген і Тіна.

Не минуло й одного дня, як Тіна і Євген зранку, вихлюпнувшись із постелі і наборзі поснідавши, зразу хутко бігли, просмикувались крізь хвіртку у сад, що був власністю Євгенових чи Тіниних батьків. І тоді починалися щоденні ігри — одна за одною, здавалось без передиху, але ні... бо й любили вони на мить присісти на траву і стежити, куди мандрує собі кузка чи мураха, у захваті простягали руки за метеликом чи, затаївши віддих, видивлялися свої очі на коника пільного, що, здавалось, засватався з травами, такий зеленючий він був...

Іноді Тіна, особливо в хмарний день, вередувала:

— Єнь, а якби так покликати інших, цікавіше було б...

І приходили сусідські діти, та й заводили вони різні гри, і здавалось, тоді сад обертом ішов, такий там рух був; змагалися, хто довше котитиме по стежці обруча, хто вище всіх видряпається на дерево, гонили по стежках, качались в травах, гомоніли. Та й м'яч тут зайвим не був... І була тут дитяча сердечність, і фантазія — щедра на різні вигадки і пустощі та витівки, і сміх голосний тут був і лет...лет...лет — в дитячі мрії і дитячі гри у світ чарівний, у час, що котивсь безкраю!... І дитинство було соняшне і справжнє! То й гомін їхній, що проносився по саду, не заважав сусідам, був же він такий чистий і надусе дитячий...

Але хай би хтось з товаришів забави наважився сказати Тіні якесь образливе слово чи посягнути на неї рукою, зараз же біля нього з'являвся Євген. А що вигнався він вищий від інших, кожен зразу відступав від Тіни. Та й звик був Євген казати: — Ніколи і нікого, Тіно, не бійся, я ж твій... лицар. Я тебе обороню! І в той час і навіть пізніше, коли вони повиростали, як мати питалася, куди вона йде, приходила заспокійлива Тінина відповідь: — Не журися, мамо... Ти ж знаєш там буде Єнь...

Коли підросли Тіна і Євген, батьки в літній час почали виїздити на бережжя моря. У них там був спільний домок. Зараз же із другого боку скельного обриву. І біля нього росло якесь чудне дерево, на подобу японської сосни.

Там вони від ранку до ночі перебували на пляжі й, повірте, не гайнували часу. То вбігали, занурюючись у морські хвилі, що срібними, розгойданими обручами прикочувались аж на берег, звогчуючи піскові дюни... То будували замки з піску з високими готицькими вежами. Звичайно, майстром був Євген. Трохи він любив пострашити Тіну та й казав, що хай добре придивиться на саме найвище вікно... Хіба не бачить вона? Адже там стоїть якесь з'ява у залізній масці із монашим каптуром на голові... Але це тривало дуже коротко, бо тільки він побачив перед собою її поширені переляком очі, уста, що починали боязко тремтіти, зразу потішав її:

— Ну добре, вже добре, Тінко... цить... Це так на жарти лиш... От

яка ти страшка... Я знаю що — збудую тобі такий замок, як люблять дівчатка. Пригадуеш, як нам мама ще зовсім малим розповідала казку про замок ... І я такий тобі збудую: — підлоги в ньому будуть заслані килимами, щоб і босоніж ти змогла пробігти по них, а з кожної стелі у кімнаті звисатимуть канделябри із найчистіших кристалів... Та й іграшки у тому замку будуть такі, що їх ніхто на світі не матиме, лиш... ти. А довкола, Тінко, цвістимуть трояндові кущі, бо обоє любимо троянди, та й птахи там будуть дивної і чудової породи... Вибереш, які захочеш... У тому замку, Тіник, принцесою ти будеш, а я у ньому — принцом! ...

* *

*

Ще кілька років стрибнуло вперед. І Євгенові і Тіні тринадцятий **минав тепер, вони обидвоє вліті виїздили на прогулянки на озеро.** Набігавшись і намандрувавшись до безтями по всіляких стежках і заганюючи, їм начебто таємних, сідали вони з батьками і насичувались усіляким добром, що їм матері приготували. А там, лягали вони в траву і дивились то на зеленасту синь води, то в хмари і бачили в них різні чудасійні дива. Та й наввипередки один одному розповідали, що в них вони бачать: ввижались їм там люди різні і рослинність чудернацька буйна, та й тварини, ніби динозаври і фігури, немов різьба єгиптян. А навіть у хмарах війни пролітали хижі і за ними Євген і Тіна захоплено стежили...

Раз про це розповіла своїй приятельці в школі Тіна, а та якось так дивно глянула на Тіну, а потім вголос розсміялась... Тому Тіна ще більше шукала за Євгеновим товариством, бо бачила вона те, що він бачить, і розуміла те, що він розумів. Їхній світ, наче ота дивовижна рослинність у хмарах, переплітався разом, зітканий їхніми мріями і однаковим відчуттям понять. Та й не диво, що й не знаючи, вже тоді — одним вони були.

* *

*

Ще один рік... і ще один — і зненацька почала підкрадатись поміж Євгеном і Тіною якась дивна і неочікувана чужість, якась переміна в щирості давній... І стали вони бокувати один від одного... Як і зустрічалися, то не гляділи просто один одному ввічі, і жаль якийсь наростав, ніби за чимось безповоротно втраченим, ніби підійшло зненацька якесь непорозуміння, яке важко було вже направити...

Євген тепер часто, глянувши на Тіну, шарівся увесь, нізвідси-нізвідти обривав речення, забував про що він починав бесіду... Ніяк не йшло... Немов оце вони вперше зустрілись...

Скажете, а Тіна? Та й вона не та уже стала... Щоб він не сказав, заперечувала Євгенові, ні з цього, ні з того починала суперечку, сміялась з нього, що він дивак, що він такий як не ...всі, глузувала навіть з колишньої їх спільності і відокремлювалась від неї. А раз, вказуючи на старшого від нього Вадима, кинула йому таке:

•

— Глянь лиш на нього, Єнь (єдине, що залишилось із їхньої приязні, то ця його назва...). Він не така немова як ти, завжди знає, що зробити і що мені сказати. От учора приніс мені китичку фіялок, та ще й гарно усміхнувшись, сказав мені, що ця — „весняна квітка — чарівній весняній панні“. А ти...що? Мовчиш, чомусь ніби і не завважуєш мене...

— Тіно, та й ти якась інакша, — силувано наче сказав Євген. Ледве зустріти тебе можна, ніби втікаєш ти від мене...

— От вигидаєш... Бо ти такий... ти такий, що ще станеш мені знову, наче в нашому дитинстві, казку розповідати, який ти замок збудуєш мені... Пригадуєш, як ти казав, що довкола нього посадиш куці троянд... Та й ... — І раптом до неї прийшло трохи зрозуміння якесь, бо почервоніла і побігла від нього геть... Начебто побоявшись, що Євген може сказати щось таке, що від того зміниться раптом все... І як їм тоді бачитись? ...

Батьки завважували, що поміж ними двоїми щось коїться, що Євген і Тіна входять уже в сферу дорослого світу. Може... Як гарно тоді було б. Та справу перерішили їхні студії, бож довелося їм виїхати в два різні міста. Так, що пройшов рік один, а там і два... Вони зустрічались лиш принагідно, здебільшого на свята — Різдвяні чи Великодні... Не можна сказати, щоб Євген і Тіна не розмовляли. Іноді навіть в них тема розгорталася і пліла, але це лише тоді, коли вони говорили на теми студійні, громадські чи просто родинні, але хай би в їх розмові прийшов лиш найменший натяк на їхнє особисте, будь-який спогад із їхнього навіть дитинства, на їхнє інтимне, спільнотне, зараз в погляді їхньому тріпотілось щось бентежне, ніякове — і вони в тому моменті робили гострий закрут у холодне звичайне товаришування. І віддалювались... віддалювались вони одне від одного, щоб потім ще більше уникати спільних зустрічів. Одне слово, кілька слів, звичайне щоденне привітання, іноді невелика суперечка, змагання слів... — і все... І треба сказати, що не робили це вони надумано, зумисно, воно виходило у них навіть самовільно, немов в обороні перед чимось, що скаже їм глянути одне на одного іншими очима — може чужими, хто зна, а може ще ближчими...

Минуло ще кілька місяців. Надкотилась снігами і вітрами зима. Прийшов лист від Тіни. Вона написала, що хай вибачать їй усі домашні, але приїхати вона не може, в неї іспити і зобов'язання різні... А кожний так чекав на неї, особливо Євген. Сам перший раз без Тіни убрав ялинку... І хоча і цей раз вона була гарна, але ніби без душі... З кожного кутка віяло пустою на нього, з кожного кутка сіялась болюча порожнеча... Євген від'їхав, але у серці його тим разом була дивна пуста і наче якийсь жаль — до когось чи до себе самого ... не знати.

Нижче землі черкнулось своїм розсміяним і молодим обличчям сонце. Танечним кроком ніби промінна, добра фея, пробігла вулицями містечка весна, позолотивши навіть хідники вулиць. Ластівкою прилетіла додому вістка, що додому повертається Тіна,

що вона не лиш перебуде з ними на Великодні свята, але й задуме залишитися надовше і вернутися у школу аж восени. Вона писала:

„Дорогі! Їду до Вас! Немає як удома! В університеті відпросилась на кілька місяців. Зроблю деяку перерву, а потім ще з більшим ентузіазмом візьмусь до праці. Потребую Вас усіх, наче повітря! Скажіть, що робить Єнь? Попросіть від мене, щоб приїхав по мене на станцію. Та й також скажіть, щоб дуже не сварив на мене, що досі мовчала... Ви всі такі мої, такі кохані! — Ваша Тіна.”

Здається, безконечні залізничні рейки, довгий-предовгий потяг і з останнього його вагону виходить Тіна. Начебто Євген уже забув її вигляд... Алеж, ні, вона оця сама, що торік — струнка така, хоч і не дуже високого росту, мінливі зеленасті очі, оточені химерою густих чорних вій, і передусім уста — милі такі, ладні кожної хвилини розкритись в усмішку.

Євген побіг до Тіни і вже простягнув до неї руки, щоб подавньому вітаючись, її обійняти, коли це зупинився і руки у нього опустилися додолю. Йому назустріч вийшов погляд, зовсім йому незнайомий... Мабуть, про це і сама Тіна не знала, бо коли він подався від неї назад, начебто сполоханий чимось новим і незаним, вона здивувалась... І Євгенові здалося, що бачить її вперше... Навіть кучер отой, що закрутився в неї понад вухом, знечев'я проймав його хвилюванням.

Пильно-пильно задивився він на неї, аж потім отямившись неначе, узяв її багаж і тихо їй сказав:

— Тінко... Я сам не знаю... Але сьогодні ми якісь інакші... Начебто ми повинні б познайомитись наново; нам треба, бачиш... виповнити велику прогалину часу, адже ми довго не бачились.

У Тіниних очах змигнуло здивування, але вона зараз погодилась:

— Може й правда твоя, Єнь.

Пішли до автомобіля, а по дорозі Євген далі говорив:

— У мене склався готовий план. Ми лиш підкотимо авто під хату, а самі підемо трохи пройтися.. Батьків і так немає вдома. У них вийшла якась раптова справа. Знаєш, куди підемо? ...

— Ні... Навіть догадатись якось важко — і на нього із зацікавленням глянула пара дівочих, свіжих, як сама весна, очей.

— Підемо на горбок, у невеликий сквер... Це від нас лиш кілька вулиць... Я там недавно ходив посидіти, повчитись, бо й лавочка отам, із поруччям, кам'яна... І кущ трояндовий хтось там посадив... Пригадуєш, ми там не раз бували... З батьками прогулюватись ходили... У тебе обруч був і ти перед собою його котила, а я просто за тобою гонив, вигукуючи... — І раптом зарум'янівся і замовк.

— О так, пригадую, Євгене, — але не то, щоб Єнь, але навіть і Євгеником його не назвала.

Поїхали додому, залишили там авто, а потім помандрували вулицями вгору; на серці ніби спокійно було, але щось у ньому обзивалось, щось трепетало. Ішли... Мовчки ішли, наче здивовані чимось... Понад ними поясок весняного неба розблакитнював

крони дерев. Ніби поцілунки, розсилалися наповсюди пахощі і жасминів, і свіжо скошеної трави та й бузку. Поміж трави лягла фіялкова синь квітів...

Піднялись ще вище, а там чекало на них уже сонце і чекав трояндовий куш. Простягнулась Євгенова рука, щоб зірвати пуп'янок білий трояндовий, коли в цю ж мить торкнулася його Тінина рука і по-давньому сковзнулось із її уст його ім'я:

— Єнь! Залиши — він ще такий свіжий молодий... Лиши, хай живе... Не треба...

— Я тобі, Тінусь, хотів... Він такий, як ти... він... — І замовк, лиш погляд його, вже ним не затримуваний і дивний їй, такий ніжний-ніжний торкнувся самої серцевини Тіниної душі...

Аж затріпотались її повіки, заплющились, начебто полумінь у її очах силоміць погасила чиясь боязка рука. А потім... потім раптом розплющились її очі і глянули на Євгена із усією відданістю, беззастережно...

Євген хвилину якусь ніби в бездонній темряві поражений несподіваним блиском сонця, ніби торкнений чудом якимось стояв непорушно, немов ще вичікував, а потім прихилив Тініне обличчя близько до свого і коротким поцілунком торкнувся її уст. Тіна уся затихла в собі й не цілувала Євгена, але й не забирала своїх уст, ніби розгадувала велику містерію кохання, ніби розгадувала, що таке отой перший її поцілунок — досі, хай із близьким, але лиш з товаришем їхніх ігор.

І коли Євген відхилився від її уст, вона щокою своєю пригорнулась до його обличчя, щоб якнайтісніше, щоб якнайближче бути, щоб межі ніякої уже не було. Горнулась, відчуваючи насолоду першого їх зближення, а там знову простягнула йому свої уста, ще такі пухкі і теплі від його поцілунку, такі... свої уста.

І знову поцілунок, начебто ще дитячий і ще бентежний, легкий такий, здавалось, лиш там на мить одну причалив метелик і, гойднувшись, ніби на квітці пробував її нектар...

Потім знову поцілунок, але тепер уста вже не відходили й на хвилину, ніби русалки водні, то віддалювались вони від себе, то шукали за собою знову — в погоні за отим трепетним, вічно-недосяжним і спокусливим. І від того у душі наростало нестримним бажанням:

- спізнати один одного, випиваючи немов усю душу до дна...
- наситити свою тугу, здавалось, ніколи ненасичену...
- відхилити рубець за рубцем віконечко у щастя, наче розгортаючи пелюстки первоквіту, вперше побаченого...
- знайшовши раптом справжню красу, затримати її назавжди й нікому її не віддати...
- спрагло аж до дна, вщерть по вінця спивати оту первісткову свіжість юні...
- хотілось вгортати в себе оті нібито болісні, але й радісно-

жагучі відчуття аж до бузкового похмілля, аж до нетлінного забуття...

— бажалось бути одним-усім тілом, одним єством із пелюстками білої троянди і жасминового квіття, духмяніючи від їхніх пахоців...

Пашіли Євгенові і Тініні уста, переливалися вони багрою від їхніх поцілунків. Але наново приходила туга при кожному їхньому новому зближенні, їхньому доторку напоюватись почуттям-почуттів, щастям-щаст'ям...

А відтак, либонь надійшов відпочинок, бо лиш прилягали уста до уст уже надовго в тиші... І Євгенові і Тініні очі тоді дивилися, дивились і надивитись не могли, зустрічаючись в духовому суціллі, зустрічаючись у неспокійному спокої...тремтячи від солоду, що появився ще лиш на бережку їхньої душі...

Заокруглювались уста їхні у саму ніжну рожеву м'якість, але вже не простягались у поцілунок. Євген і Тіна, пригорнувшись тісно — тихенько лиш сиділи і слухали, про що шептало їхнє серце. І в тиші цій вони ще ближчі собі були. Але й ішла до них якась незнана туга, надходив безмір незнаних почуттів, прокидалося бажання спізнання, де немає меж...

Раптом Тіна поклала руку на Євгенове рамя:

— Ходімо, Єнь... Пізно вже. І лячно ніби якось... — і підвелася з лавки.

Але Євген спокійно лиш погладив її по волоссі, ніжно ще раз поцілував в уста, а потім в чоло і заспокоїливо сказав:

— Правда твоя, Тінко. Нам треба йти. Але боятись тобі нічого... Чи досі кривду я тобі якусь зробив чи образив чимось? Для мене, Тінусь, ти все була найдорожча людина в світі. А тепер ще більше — ти дівчина моя і моя доля... Ми ж — одне...

Тіна нічого не відповіла, тільки підвела на нього погляд отих своїх чарівних зеленастих очей, а з них проглядало безмежне довір'я і дівоча промінна любов.

І сараз же вони відійшли додому. Ще глянули на лавочку і на трояндовий кущ, але з ними не прощались, бо знали, що сюди вертатимуться знову і знову... І так воно було. Приходили сюди, ніби до пристані своєї, що була початком їхнього щастя і продовженням його... І любов цупко тримала їх разом.

Пройшов ще рік. А батьки дивилися на них, міркували і надіялись, що може...

Нахилилася над містечком весна, заглянула до Тіни у вікно і викликала її у сад:

— Суджений, Тіно, на тебе чекає. Біжи!

Подивилась Тіна униз — і справді там був Євген і його розсміяні щастям очі. Мить — і вона опинилась біля нього, вгорнулася в обійми, радісна, як і ота весна, що поруч неї... — Єнь... — Лиш, що від бігу задихалася уся, і аж смішно, годі їй було перехопити віддих.

— Тінусь, поволі, у нас часу отак — і широко розвів рукою — бож, усе життя нас чекає — і ми в ньому разом...

Як звичайно, побравшись за руки, попрямували до свого скверу, до трояндового куща. Зупинились на хвилину там, а Євген запитався:

— Тінусь, скажи, чекати ще далі нам, а може таки одружимося? Навіщо зволікати? Ще трохи і студії закінчимо!...

— Мою відповідь, Єнь, ти напевно знаєш, — і зорями розбликли її очі, — а батьки, мабуть, лиш на те чекають... Не раз я уже перехоплювала їхній погляд, допитливий, але й радісний.

Вхопив Євген Тіну за руки і з радості вони закружляли, ніби у весільному танку.

Сіли вони відтак на лавочку ущерть щасливі і заки поцілувати Євген шепнув:

— Зацілюю тебе, зацілюю і... не буде Тіни...

І у відповідь йому:

— І не треба...

І розсміялися. А потім Тіна, задумуючись, сказала:

— Я просто не йму віри, що воно так є... Та й не можу досі надивуватись отому дивному почуванню, що хочу, щоб безустанно ти біля мене був. Бо інакше скучно... скучно... І вранці, і коли лягаю в постіль — гостра туга здимає мене, начебто роками ми не бачились... Та й безустанно думаю про тебе... І ніжність така у серці моєму і тепло безмежне... Ладна світ увесь пригорнути!

— Тінко, знаю одне, що дякую щоденно Богу, що можу любити, що, власне, можу тебе любити... І ти мені така дорога і близька, може не повіриш, а для тебе більше молю долі доброї ніж для себе... Лиш пуп'янок отой трояндовий, білий, отак хотілося б мені зірвати й дати тобі. Ну, Тінко, лиш один?

— Ні, лиши його, Єнь. Я ж казала... даруй йому... життя!

А там пішли додому й понесли із собою щастя, щоб трішки його відділити і батькам. І відтоді кожна кімната, кожний закуток дзвенів їхньою радістю.

*

**

Кінчалася весняна гульба. Підходило засмагле рубенівське літо. Мав над'їхати зі школи Євген. А Тіна скоріше вернулася до хати, лагодилась же до весілля.

Кравчиня примірювала на ній сукню — білу, мережану незабудьками, і приговорювала, милуючись Тіною:

— Такої гарної молоді я ще не бачила... Може не так треба сказати... Може й гарні були інші дівчата, але у вас, панно Тіно, ваша навіть уся постать, ваші уста, обличчя і очі говорять, розказують про щастя... Власне ваші очі, Тіно, — вони аж мерехтять від щастя...

Та як не припрошували Тіну до їжі, не хотіла їсти та й годі. От щось там трохи сюди-туди покоштувала, попоїла, а потім відпрошувалась, що їй і того досить... Уже і кравчиня почала нарікати:

— Ваша Тіна, пані, в поясі наче тоненька берізка. Кожного тижня мені доводиться все потроху відіймати матеріялу та й поправляти

сукню... Адже їй тепер особливо треба сили. Бо й хвилювання та й...

Але Тінина мати не надто звертала на це увагу, кажучи:

— Це нічого. І зі мною таке було. Закохалась вона дуже... Хай лиш появиться її суджений...

Приїхав Євген і золотим бистрим струменем поплило та й ще дужче ожило щастя. В Тіни ніби вирости крила і вона, сміючись, сказала:

— Я, Єнь, так почуваюсь легко, що ще трохи і підіймуся... вгору! Ти краще вважай на таке одуховлене створіння!

Але раз трапилось таке, що захмарило настрої усіх і посіяло тривогу. В обідній час за столом хотіла Тіна підсунути собі карафку із водою. Вона підвелась і раптом похитнулася і була б упала, якби не Євген... Зів'яла наче в його руках, затихла... Ніби не Тіна уже...

— Тінусь, що тобі? ... — і повів її на канапу. Поклав. Глянув ще раз на неї, а її усе личко аж скупане у поті і бліде... бліде. І уст майже не видно, ні кровинки в них...

Обступили їх батьки тісним мовчазним і журливим колом... І як Тіна не відмовлялася, що тут нічого особливого немає, що це напевно втома, зворушення і приготування перед весіллям трохи схвилювали її — Євген повів, а властиво майже поніс її до авта. Спочатку Тіна мовчала, а потім почала признаватись, що це з нею не вперше так, лиш, що вона нікому не говорила, бож навіщо такими... дрібниці когось тривожити. Хотіла вона Євгенові про це сказати, але...

Євген слухав і на його обличчі клалася тінно перша глибока зморшка жури... А потім сказав:

— Тінусь, скоріше треба було... Ми ж прирекли одне одному ні з чим не критись... Так було завжди досі... Адже ми одне і нероздільне... Гладив її волосся, а потім поклав її голівку на своє рамя і поїхали вони мовчки. Ще лиш Тіна прошепотіла:

— Тепер уже не картай мене... Я дуже втомлена... Відтепер у всьому вже буду тобі признаватись. Вибач... І з-під повіки скотилася сльоза.

Після оглядин лікар попросив Євгена у свою кімнату. Тіна сиділа тихо, ніби зараз таки коло неї пролетів несподіваний буревій...

— Покищо, — сказав лікар, — мені трудно покласти якусь діагносту. Здається мені, що у вашої судженої ослаблення якесь велике чи може анемія... Доволі в неї слабкий пульс. Нам треба трохи почекати. Я приписав їй дещо на зміцнення організму... І здебільшого хай відпочиває... Навідайтеся за тиждень, два найдалі, тоді побачимо.

І так кілька днів було ніби нічого. Тіна ще й далі швидко втомлювалася, але начебто ожила, снувала весільні пляни, раділа венецькими гондолями, коли поїдуть в подорож пошлюбну. Мабуть, пілюлі стали допомагати. Лиш за порадою лікаря нікуди вона ще не виходила. Аж одного дня трапилось це саме, що недавно: вибігаючи

Євгенові назустріч, похитнулась і якби не він, була б упала на долівку.

Поклав її обережно знову на канапу, лиш тепер у неї були замкнені повіки. Раптом вони затріпотались, із-поза них глянула їхня бездонна зелень...

А мати запитала:

— Тінко, скажи, недобре тобі? Води подати?

Тіна ледь заперечливо похитнула головою, а там шепнула:

— Мені несамовито кружляє в голові. І вона дуже болить. Хусточку принеси мені, бо вся чомусь упріваю, ніби під час перестуди... Ослаблена така якась... Добре казав лікар, що мені відпочивати треба, а тоді...

Але відтак, коли мати пішла за хусткою, вона відвернула голівку кудись убік і, важко дихаючи, сказала:

— В одному лиш тобі признаюсь: мені чомусь дуже страшно, Єнь... Я ж жінкою твоєю хочу бути... Що буде з вінчанням нашим, скажи...

— Вінчання, ... — заспокійливо почав Євген, але не доказав, бо Тіна нагло зомліла. Вмить покликали медичну допомогу — і вона, і Євген, і батьки поїхали до лікарні. І почалась перевірка. Того дня вона не закінчилась. Оглядини тягнулись і на другий день, воліклися аж до полудня. Батьки то приходили, то відходили, залишався лиш Євген. Бо думали, що їй найкраще з ним, і найщасливіше...

Наступного дня сказав їм лікар, що перевірка закінчена і Тіну відпущено з лікарні додому. Попросив він, однак, щоб батько Тіни зайшов за годину до нього до бюро.

Євген і Тінина мати відвезли її додому. Чекали на батька. Тіна не дочекалась і втомлена заснула.

Відчинилися двері і в кімнату ввійшов батько. Обличчя його було ніби грудка зчорнілої, порепаної від стужі землі...

Запитався:

— А Тіна — де? — Рухом рук посадовив їх у фотелі і сам сів, здавалось, що це не він уже сів, а так, ніби якась дуже старенька людина зіснулась у фотель.

— Тіна — у своїй кімнаті, — відповів Євген.

Мати мовчала, тільки в очах її життя уже не було.

— Це, що я маю вам сказати, — і згорбився ще дужче, — це щось таке страшне, таке недобре... Сам не знаю.. Ми ж обидвоє та й ти, Євгене, любимо її безмірно, любимо її як саме життя. — Замовк, ніби захлипнувся важким горем...

А потім таки доповів:

— Євгене, ви мусите відкласти своє вінчання... Тіна тепер ослабла, їй треба буде дуже багато відпочивати. Коли зворушень забагато — це їй...

Мати далі мовчала, ніби наряджувалась у чорну намітку.

Євген почав ходити по кімнаті, а потім зупинився перед батьком Тіниним і шорстко кинув:

— Яка причина? Відпочивати, кажете, Тіні треба — і це все?! Це неможливо... Вона така рухлива була, ніби срібне веретено...

Мовчанка дивилася на них покірно очима. Батько встав, підійшов до своєї дружини і, обнявши, випровадив з кімнати.

Євген залишився сам. Задуманий, затривожений... Чекав...

Нарешті надійшов батько Тіни. І став у дверях — а в очах його трагічний вираз:

— Євгене, наша Тіна дуже хвора...

Євген дивився на нього, немов батько Тіни заговорив до нього якоюсь чужою і незрозумілою йому мовою. Обличчя його блідло, маліло, здавалось, ще мить і воно розтане ніби грудка снігу у буревійному дощі. А там, він вперше до Тіниного батька з якоюсь у нього нечуваною досадою вигукнув:

— Це неправда! Ви, мабуть, хочете відсунути наше вінчання! Ви! ... — і засоромлений своїм вибухом замовк.

Але коли Тінин батько знову хотів щось сказати, Євген не дав йому:

— Ні, ні! Не кажіть нічого більше! Я не хочу нічого від вас чути! — І затулив вуха руками. — Я вам ані тепер, ані пізніше нізащо на світі не повірю! Тільки Тіні ви цього не кажіть. Це якась жахлива помилка. Мені до неї треба! — Хотів вибігти з кімнати, але Тінин батько заступив йому дорогу:

— Тіна тепер спить, відпочиває, залиши її! Ти надто схвильований тепер, щоб до неї йти... Вислухай мене до кінця. Зрозумій, для нас це теж неймовірний біль, страшне нещастя і начебто уже кінець життя... Коли я сказав про все Тіниній матері, вона ніби здерев'яніла уся, відкидає дійсність усю як неможливість, і прийняти цього до своєї свідомости не хоче... Але й тепер до Тіни не хоче йти... Сидить вона отак мовчки і надслухує... Либонь чекає, що хтось зателефонує і скаже, що це неправда, що все гаразд... Що помилились... А ти, Євгене, тепер нелюдсько дуже сильний...сильний мусиш бути... — Закрив обличчя долонями, із бідолашних його грудей видобулось не то ридання, не то зойк якийсь. А потім він підвів голову і глянув на Євгена очима людини, що наче вмирає; так було витекло із них усе життя.

— А тепер докладно тобі скажу, надто... докладно. Тіні, нашій, хто зна, може кілька місяців, а може й рік життя... У неї, сказав лікар, акутна левкемія, рак крові. Рятунку, мабуть, на оцю недугу ще немає... Продовжити можна лиш життя, чи радше його муки... Але, щоб довше втримати її сильною, їй треба особливо відживлятися, відпочивати, приймати ліки. Їй не можна хвилюватись. Дрібничкою хоча б треба радувати її, будь-чим ласкавим і гарним... А ти, Євгене, це потрапиш, бо ти її життя... її любов і ти... — Та не докінчив він мови своєї, лиш знову затулив своє обличчя руками і, на мить забираючи їх звідтіля, шепнув:

— Годі вже... Більше слів непотрібно... Я й говорив тому, щоб виговоритись, бо такий тягар страшний, здається часом не під

силу... Одне лиш: завдання своє, Євгене, знаєш... І сміятись мусиш навіть тоді, коли тобі біль ранами очі стане випікати...

— Ні! — бунтуючись, закричав Євген, а потім опустився у фотель і застиг у мовчанці страшній... бо поза нею радості уже не було...

* *
*

І почалась найгірша мука-мук. Іноді Євгенове нещасне серце корчилося з болю і розпачу, а він ніби нічого не сталося їй казав:

— Ще трохи, Тінусь... Трохи лиш... Ти все була хоробра... Ти витримаєш... Ми ж разом — сильні... І коли звінчаємось, поїдемо, знаєш, у ті країни, що про них ми мріяли недавно...

— Наче в... рай поїдем, Єнь, — і раптом з очей Тіниних виглянула неймовірна й несьогосвітня любов і розквітла в таку ніжну і чарівну усмішку, що Євген, щоб не розридатись вголос, похилився над нею і пригорнув її...

— Єнь, — у тебе сльози? Чому?

— Це від щастя, Тінусь, від любови тієї, що в грудях моїх вміститись уже не може. А може і від того, — і він усміхнувся, — що жаль мені на такого вітрогона дивитись, що в постелі мусить так довго лежати. От взялись би за руки і побігли...

І тут його стала Тіна потішати:

— Казали лікарі, що вже недовго... То правда, Єнь, витримаємо ще трохи...

І так, трохи Тіна перебувала в шпиталі, трохи вдома. Довго не могла ходити, втомлювалась швидко і знову лягала в постіль. Давали їй протиракові ліки, переливали кров. І іноді навіть Євген вірив, що їй уже краще, а потім знову її личко блідло, блідло, прозоріло і під очима лягали глибокі тіні...

А раз, лежачи в постелі, Тіна задивилась у вікно та й попросила:

— Єнь, сьогодні я щось дуже немічна... Як не змагаюся піднести вище мою голову, голова моя знову опускається на подушку і бачу тільки небо. А я хочу ще бачити і дерева, і квіти, і кущі...

Коли Євген підсунув їй подушку вище, вона, наче передумуючи, ще раз повторила:

— Ага, Єнь, кущі... Ми довго не були на отій нашій кам'яній лавочці. Та й кущик троянди самотній там і сквер... Я не можу, але ти відвідай їх і розповіж, що Тіна тепер... інвалід. Скажи, що я їх не забула. Підеш?

— Піду, моя Тінко, напевно піду! Не хвилюйся, — гладив її мідяні кучері, цілував її повіки...

Враз Тіна, напруживши всі сили, підвелася на подушці і хрипко, з досадою, крізь яку проглядав ятренний біль, сказала:

— Хтось із вас повинен сказати мені правду. Навіть ти... Що в мене за недуга — вічна вона, чи коротка й чи є якась надія? Чому я чимраз слабша? ... Хіба обманюють мене всі?! Я сильна, я витримаю

все! Ёнь, колись один одному обіцяли, що навіть якби було щось найгірше...

— Так, Тінко. Ми обіцяли, щоб... що не скривати. Але лікарі так по-різному пояснюють твою недугу... Ще й далі за ліками шукають, що я...

Тіна вже більше не настоювала; знесилено опустилася на подушку і більш нічого не питала. Наче погодилась із усім... А потім шепнула:

— Нам немає чого так побиватись, Ёнь. У нас найбільший і незвичайний дар... Небагато людей його дістало. Нам же, Ёнь, Бог подарував любов...

А потім глянула якимось так дивно на нього і, втомлена, ледь сказала:

— Правда, мій Ёнь, бо й ти далі мій... Ще мій... Ти далі віриш, Ёнь, що на лавочці отій камінній біля трояндового куща ми часто будемо просиджувати, ніби оті легендарні Филімон і Бавкида? Віриш в це? Я вірю, Ёнь. Ми там завжди будемо, ніколи нерозлучні, щоб... що... І нічого не лякаючись, будемо чекати на старість. І руки наші разом завжди будуть. — Ледве договорила останнє речення: голос її слабнув, затихав...

— І там, на камінній лавочці, Тіник, і де ми не були б — усе будемо разом. У це я вірю твердо, без вагання. На лавочці отій зачалася наша любов і відтоді...

— І раптом:

— Ёнь — ти тут?!

Прийшов час, що Тіна не часто підводилась навіть на подушці, сили почали покидати її зовсім. І неочікувано вона попросила медсестру:

— Прошу, покличте мого лікаря.

Коли він прийшов, вона просто поспитала:

— Скажіть, ви обманюєте мене? Відповідьте хоча б тепер — у мене невилікувальна недуга — чи не так?

Лікар замовк. Не обзивався. Дивився на її голівку, різьблену наче у камейній брошці... і слово застрягло йому в гортані. Він знав, що зараз же мусить їй заперечити, але не міг. Стояв наче спаралізований...

Тіна зрозуміла. Глянула на нього наче із співчуттям, а потім тихенько ще шепнула, що ледь можна було її почути:

— Лиш Євгенові нічого не кажіть... Може він і знає, а може ще трохи вірить, бо знаєте, вам це байдуже певно, але поміж нами така любов — сильніша всього...

В очах її ще раз із усією силою, немов ще за давніх часів, спалахнув полум'я, і вона кинула, начебто комусь виклик:

— Так, така любов — сильніша навіть від... смерті. — І зморено голова її похилилася на подушку.

Лікар сильно стиснув руки в п'ястуки і в безсильності своїй їх опустив. Відтак він швидко вибіг...

І так ніколи ні Тіна, ні Євген один перед одним не признавались у тому, що знають про жахливу її недугу, про неминучий її кінець. Аж прийшов один ранок, як кожний інший ранок. Поза стіною, як усе сміялись медсестри, гомоніли лікарі... І як усе поблагословило сонцем... Євген сидів біля Тіни, тримав її за руку, передавав їй своє тепло, передавав життя... Враз побачив, що їй дихати важко... І запитав:

— Тіник, я покличу лікаря. Може він тобі щось порадить...

А Тіна, здавалося, не чула:

— Єнь, ходив у скверик наш? Передавав йому привіт?

— Так, я там був...

— Добре, Єнь, — шепнула, і раптом по її обличчі покотилися сльози. А потім сталося щось незвичайне — Євгенові назустріч в очах її і на устах затремтіла усмішка осяйна і мила і послалася йому уся глибінь безмежної любови...

Євген хотів їй щось сказати, щось особливо гарне і ніжне, щось щоб розхилило вдруге її уста усмішкою отією, але вже не вспів. Тіна почала втрачати віддих, розпачливо намагалася зачерпнути повітря... Євген покликав медсестри, прийшов лікар, збіглось навіть кількох їх і поставили її на машини. Ще радились над одним переливом крові... А Євген вже нічого не чув — безрадно він дивився, як поволі з неї зникало життя, як її обличчя на подушці ставало біліше від нагортки на ній, ніби залишена ще на землі самотня, ще не розтаяла сніжинка.

Євген пройнявся одним благанням:

— Боже, забери мене замість неї! — Потім уже нічого наче не відчував — у душі його стало мертво і якимось пусто...

Коли очунався трохи, потелефонував по батьків і Тіниних і своїх. Прийшли. І слів ніяких... Дивились очима, в яких чорнів біль... Утікав кудись увесь глузд життя...

Та це ще не був кінець. По полудні Тіні стало на часинку краще. Відлучили її від машин. Але вона нічого вже більше не говорила. Очі її дивились кудись потойбіч, ніби лаштувалася вона йти в... далеку дорогу. Лиш коли втратила знову свідомість, чути були урвані фрази:

— Єнь, мій Єнь, ми разом... Піди на лавочку... А відтак: — але не зривай... А потім: — Єнь, не залишай мене, я боюсь іти сама... замовкла. Знову почав рватися її віддих, і її взяли на машини. Євгенові ввижалося, що Тіна, сердега, прикована до в'язничних ґрат... — Боже, яка вона бідна, а я такий безсильний...

Коли ніс з іншими Тініну домовину з церкви, він, що досі був сильний, як дуб, раптом затрусився весь, бризнули з-під повік йому сльози і він не зчувсь, як крикнув:

— Тіно, не йди сама! Я ... — Хтось хотів відсунути його від домовини, заступити кимось іншим, але він лиш заперечливо хитнув головою і шепнув:

— Залишіть мене! Я занесу її до самого аж кінця.

І заніс. І не зронив більше ані одного слова, ані однієї сльози.

* *
*

Спочатку якось закам'янів Євген, застиг і захолов. Але ніколи й на думку йому не приходили самогубство чи бажання смерті. Він був переконаний, що коли він має побачити Тіну знову, він мусить своє віджити, відстраждати, а то й відпокутувати. Адже — він — людина і на ній є хрест... Далі жив він із батьками, працював, та й разом з ними купив невеличку площу на цвинтарі біля Тіни. Але там його ніхто не бачив. Людям важко було його зрозуміти і вони часто поміж собою перешіптувались. — Як же це так, на цвинтарі — його суджена, його любов... Принаймні він так усе казав...

Але він не ходив до Тіни, він ходив на отой горбок, у маленький скверик. Сідав на камінну лавку біля троянди і потиху з Тіною розмовляв. Власне там він сильно відчував її присутність і певний був, що вона є з ним. Аджеж чіткі слова, як не Тіни: „Ти далі віриш, Єнь, у це, що на лавочці отій камінній ми часто просиджувати будемо, ніби легендарні Филимон і Бавкида. Віриш у це, Єнь? Бо я в це вірю! Ми завжди там будемо — ніколи нерозлучні, щоб... що! І нічого не лякаючись, будемо чекати на старість. І руки наші завжди разом будуть!” ... Тому тим більше вірив, що далі були вони разом. Вірив, що саме тут на оцій лавочці вона була коло нього.

Пройшов великий час. І коли не було стужі, дощу чи сніжної заметілі — Євгена й далі можна було бачити в отому скверику. Навіть по роках Євгенова постава була така простісінька, наче ще колись, і сапфірові його очі — ті ж... Посивів лиш, тонка сіль морщин появились біля очей і біля уст, але це не було обличчя чоловіка, зораного старістю, це було обличчя молодого начебто ще людини, що торкнувся її лиш іншої болю...

Особливо весною Євген просиджував тут довго-довго — задивлений у трояндовий кущ, у пуп'янки білі оті, задивлений немов на суджену свою у ясній шаті і шлюбному зеленому віночку...

Либонь, тому, що відколи його і Тінині батьки померли та й не було з ким виговоритись про Тіну, в Євгена завівся звичай записувати думки свої про них обох у нотатнику. А потім прийшло йому на думку написати всю історію про них — про їхню долю, ласкаву і неласкаву... а властиво про їхню долю, чарівну й золоту..

Іноді на лавочці біля Євгена сідали люди. Але кожен своїм зайнятий, посидів трохи та й відходив. Та одного разу склалось інакше. До нього підсівся якийсь чоловік; покашлював, кудись дивився, а потім почав шукати за чимось у кишенях. Тоді звернувся до Євгена:

— Будь ласка, у вас сірничок є?

— Сірник? — Євген ніби прокинувся із глибокого сну. — Ні. Не маю. Якщо курити хочете, то я не...

— Знаю, не курите певно. Але обійдеться. — А там погляд його зупинився на Євгенові записнику:

— Ви пишете? ...

Євген мовчав. А згодом таки відповів:

— Я вже скінчив писати...

Але чоловігя не давав за виграну:

— Вибачте, але про що ви писали? Мене це цікавить, бо я ані сам не займався писанням, ані нікого такого не знав, щоб умів будь-що писати.

І Євген знетерпеливлено здвигнув раменами:

— Коли домагаєтесь так дуже, то пишу про минуле, яке не є минулим, а — теперішнім... Властиво точніше, пане, я не пишу про це, що було...

Чоловік здивовано глянув на Євгена, на його поблідле, майже прозоре обличчя і поспішно докинув:

— Ви може чимось дуже затурбовані або недужі. Покликати когось? ...

— О — ні. Дякую, я просто відпочиваю.

Тоді чоловік підвівся:

— Коли у вас немає сірника, тоді... — помах руки і він відійшов.

Євген ще раз відкрив записник і туди додавив ще кілька речень: „Як важко мені знайти когось, щоб зрозумів мене, щоб зрозумів мене, як ти... Тінко. Але мені нікого властиво не треба, бо ти — є... Хтось може сказати, що тебе похоронили вже давно. Це правда. Але й правда, що в дійсності ти від мене не відійшла. Ти й далі підказуєш мені думки, докінчуєш за мене фрази, даєш глузд усьому моєму тут буттю, Тінко. Ти є! Ми, Тіник, як завжди, разом і нерозлучні. І як же у цій хвилині я відчуваю твою присутність!”

Замкнув записник, поклав його на коліна і заглибився, занурився у свої відчування, свої думки.

* *
*

Враз... Євген ледь-що не протирає очі... Дивиться і перед ним повторяється сценка з-перед довгих-довгих років: пара закоханих молодих людей пристає біля трояндового куща: він хоче зірвати їй пуп'янок троянди, а вона заперечливим швидким рухом зупиняє його руку. „Це наче переємники мої і Тіни” — блискавкою пролітає Євгенові думка.

В отому сквері ще кілька лавочок, і молодий чоловік вагається, де їм би сісти, але дівчина вказує на лавку, де Євген, і каже:

— Сядьмо, Марку, тут. Це виглядає дуже миле місце. Ще й трояндовий кущ неподалік. Мене щось просто наче тягне туди сісти...

Сідають. А Євген так і не може відвести від дівчини свого зору. Погляд у неї наче такий самий, як у Тіни, і очі в неї ніби знайомі, лиш не зеленасті, а сині дуже, та й волосся не мідяне, як у Тіни, а блискучим чорним шовком спадає аж на плечі... Але усмішка... усмішка така, як у Тіни — свіжа, молода і така мила і все її обличчя аж пашисть щастям, аж бринить життям...

І Євген усміхається:

— Ви така чарівна, така гарна...

Марко дивиться на нього не то роздратовано, не то збентежено:

— Це моя суджена, пане. Ми щойно заручились. А тоді переводить на дівчину погляд — соняшний, любовний: — Лілю, Лілеєчко, може б ми пішли?

Але Ліля не ворушиться. Вона ласкаво і спокійно дивиться на Євгена. Мабуть своєю жіночою інтуїцією відчуває, що її поява дарує Євгенові щось особливе...

І Євген знову повторює:

— Яка ж ви гарна... Ніби знову бачу я...

— Ви начебто знайомий наш... чи як? — запитує Марко.

— Властиво... ні, — відповідає Євген. — Але риси вашої дівчини, вашої Лілеї, такі мені близькі і знайомі... Може не так риси, як усе обличчя і оцей ніжний закрій уст — ласкавий, добрий... — і кожен рух, що аж вирує молодим життям... Усе тут таке подібне і навіть... мить оця. Здається, тут не ви обоє... Це наче колись я і Тіна... Ні... Це зовсім так ніби і... нині я тут з дівчиною своєю... — і замовкає.

— Де ж вона, де ж дівчина оця, що про неї ви говорите? — цікавиться Лілея. — Хай прийде колись сюди. Вона напевно ваша вже дружина.

— Так... моя дружина. — І швидко починає повторяти: — Так вона тут є... вона! Ми, знаєте, завжди разом!

— Як гарно! — схоплюється з Лілеїних уст. І вона переводить закоханий погляд на Марка.

У цій хвилині Євген клониться їм легко:

— Ви ж сказали, що щойно заручились. Бажаю щастя вам і довгої по ньому вам дороги! — і починає йти.

Його наздоганяють Маркові слова:

— Пане, ви забули свій записник!

Євген зупиняється, робить здивований погляд і питається :

— Записник? Який записник? ...— І коли погляд падає на лавку, він каже:

— Ви думаете — оцей? Мені його уже не треба... Бувайте! — І відходить, уже не зупиняючись.

— Який він красень, Марку. І щось такого особливого від нього променіє, — задумано каже Лілея.

— Лілеєчко, Лілеєчко, Ліль — ніби погрожує Марко їй пальцем.

Це ти так певно розгомонілася про нього, бо він тобі стільки гарної всячини наговорив. Дівчата, дівчата...

— Та що це ти, Марку, він уже старший чоловік, але щось дуже дивне діялось зі мною, ніби я справді колись вже бачила його... Знайомий ніби... І враз замовкає.

— Але записник? — обзивається Лілея знову і сідає у задумі на камінну лавку, а за нею — Марко.

Згодом, ніби прийшла вона звідкілясь із далекої мандрівки, стиха обзивається:

— Я думаю, Марку, що цей чоловік, який щойно тут був, не випадково залишив отой записник. Я думаю, що він зовсім не забув його отут... Марку, він хотів його ... нам залишити.

Дивується, надивуватись не може і Марко, щоб оцей незнайомий їм досі чоловік так якось просто, ніби вже їхній приятель від років, увійшов з такою дивною силою у їхнє життя. Та й погоджується з Лілеєю:

— Це правда, Ліль, що не... випадково...

А там, розгортають записник і починають читати: „Про любов, що й нині ще ходить по землі” ... „Або про Євгена, Тіну і трояндовий кущ” ... Враз Лілея відкладає записник на лавку... Хвилину якусь мовчать, а тоді дивляться, дивляться вони один на одного і раптом перед ними виринає... зрозуміння, велике зрозуміння усього... І зовсім їм уже не дивні Євгенові слова, що їх він тут сказав Лілеї: „Усе тут таке подібне і навіть... мить оця. Здається тут не ви обоє... Це наче колись я і Тіна... Ні... Це зовсім так ніби і... нині я тут з дівчиною своєю”...

— Читаймо, Марку, читаймо швидше далі... — і Лілея підносить знову з лавки записник і вони обидвоє занурюються у спогадах отих, перелистовуючи сторінку за сторінкою. Коло них бурлить світ, схрещується із сутінками день, але Марко і Лілея нічого не чують і нічого не бачать... Читають вони історію, що їх писала не людина, а її усе серце.

Здається хтось невидимий відкриває пуп'янок за пуп'янком і вони розквітають у повні білі трояндові чаші. Біліє увесь кущ, тремтить і пахне, пахне...

Тісно сплітаються разом дві долоні: сильна — чоловіча і дрібна, крихітна дещо — дівоча.

Мейплвуд, 24-го січня 1987

КОЛИ В САДУ ОБІЗВАЛИСЯ ПАВИ...

Небо темніло, лише там, де Господь вказав на захід, розгорівся ніби вогнистий кущ... Враз його барва погасла... І надиво, хоч тільки надходив сутінок, настала зловісна темінь. Раптом небо немов блиском шпаги прошила блискавиця, а потім друга і ще одна... Іздалеку пробурмотів грім... А тоді вже нічого, лише проразлива тиша.

* *

*

Остапа Вільменченка хід увійшов у ритм поспішних кроків сутінку. Випростана і рівна його постава говорила про його одчайдушну молодецьку безжурність. Минаючи широкий міський бульвар, його зір зустрічав кроки високих, шумких лип і радісні воружкі силюети перших вузькостеблених крокусів. Поспішав додому і не зчувся, коли враз замуликав якусь радісну хвилюючу мелодію. І, випростувавши рамена на всю ширінь, він усміхнувся, підвів голову і, зовсім не церемонившись тим, що довкола прохожі, вигукнув:

— Хвала Тобі, Господи, що на світі так чудово!

У цей момент його минала якась жінка, почувши Остаповий вигук, вона приспішила кроку, мовляв, сьогодні краще з незнайомця ми не зачіпатись. Адже лиш учора „Дейлі Ньюз”...

Враз, навшпиньки, на самому краєчку хмари зіп'ялася блискавка, зарокотів, ударив грім — і миттю на вулиці зовсім спорожніло. Щоб не промокнути, Остап мерщій перебіг їздню і заховався під дашком високої будівлі. Мент — і біля нього з'явилось ясноволосе дівча і, вибачившись, шугнуло поперед нього та й собі пошукало захисту перед зливою.

Остап ніяк не міг зрозуміти, чому в його душі нараз здійнялося таке неймовірно живе хвилювання — хіба що отой дощ, хіба що може дівчина заворушила його спогадом.

Двадцять років тому — такий же зливний дощ... Оксана і русалчині, мінливі очі... і вони на останній лекції Академії Мистецтва. Власне отой дощ — весняний, бистрий, наче сьогодні... І професор Джером... Вітер оттоді шарпав, грюкав віконницями, і дощ споліскував шиби; замість дня настала ніч, аж треба було засвітити лампи. А ними пробігало хвилювання, що професор Джером скаже про їхню

довгорічну працю. Адже кожному були аж надто відомі його їдкі й іноді нещадні рецензії, від яких блідли обличчя, душа скручувалась в осінній лист, а рука опадала, щоб більше не малювати.

Врешті професор Джером увійшов на залю. Промимривши кілька слів, щось ніби привітання, він почав розглядати картини. Часом висловлював якусь дрібну заввагу, іноді навіть похвалу, а деколи, зупинившись лише на мить, відходив без ніякого слова... Тоді він пристанув біля Остапових картин. Особливо приглядався одній, де в глибокій темряві зарисовувались гори, чорними слідами маячів ліс, а внизу — єдиною пульсуючою істотою було озеро; радше частина його тріумфувала світлом, хвилювала життям у променях місяця, що обережно виходив із-за хмари, просочуючи звідтіля свої промені.

Хвилину простоявши, професор Джером, звернувся до Остапа:
— Нічого собі оця ваша картина. Правда, вона тепер не шедевр, над нею ще треба праці, але вже ця світляна пуанта, що на озері, пророчить перемогу світла над темінню — це вже... початок великого. Власне оця світляна пуанта, цей рішучий виклик теміні... Ви, молодий чоловіче, на добрій дорозі. Вам тільки прикласти руку — із вас вийде непоганий маляр.

Потім професор Джером підійшов до праць Оксани. Глянув, подивився, здвигнув раменами і без слова відійшов.

Наздогнали його Остапові слова:

— Пане професоре, вибачте... ви, либонь, ще добре не приглянулись картинам цієї пані. Може...

Професор, мабуть, не звиклий, щоб хтось його заставляв до зміни оцінки, хоча й повернувся до Оксанових картин, але, з пересердям махнувши рукою, зневажливо сказав:

— Ну, добре! Ви хочете сказати, що я неухважно приглянувся до картин цієї жінки. Повірте, якби не ваша вдала картина — за зухвалість я прикликав би вас до належного порядку. Хочете так дуже моєї оцінки... прошу, слухайте: квіти на цих картинах — незлі і натюрморти — нічого собі... Але, будь ласка, скажіть мені, мої панове, — і він звернувся до всіх студентів, обкинувши їх допитливим поглядом, — що ви бачите в цих картинах такого особливого, що ще не бачив світ, що не намножили ще тисячі і тисячі подібних малярів? Правда, і такі знаходять своїх поклонників, але хіба ви можете побачити цього роду картини в якійсь галерії світу? — І, похитнувши на прощання головою, — професор рвучко подався із залі.

Зашуміли голоси, загомоніли розмови: одні розрадувано повторювали професорові похвальні фрази про їхні картини, інші, невдоволені його негативними заввагами, чи, здається, ще гірше мовчанкою, огірчено висловлювали своє розчарування.

Остап крім Оксани не бачив нікого. Дивився на її зацікавлені в безруху плечі і руки, що тримали якийсь клаптик паперу. Дивився на її очі... бездушні, змертвілі... Враз вона, здавалося, опам'ятавшись, випростувалася і швидко почала впорядковувати все на столі;

мовляв, чого їй тут довше баритися — справа закінчена.

— Мені треба зараз піти до неї, затерти погане враження від гострої іронії професорових слів, інакше... — подумав Остап.

Підійшов до неї і слова його поплили заспокійливим добрячим тоном:

— Ви, Оксано, надто вже не зважайте на слова професора Джерома. Адже ми всі для нього — лиш початківці, можливо й тому він не квапився завдавати собі великого труду. Але... але якщо б вам було цікаво, я міг би дещо сказати про те, що професор не вспів вам договорити...

І Оксана, що досі ні Остапа, ні, властиво, нікого не завважувала, із здивуванням звела вгору бровами і глянула на нього. Їй назустріч дивилися вузькозакроєні спокійні Остапові темносині очі.

— Його очам начебто бракує вогню, — подумала Оксана. Але її холодний погляд, причарований лагідністю його зору, поволі розтаював — і від цього мінялося усе її обличчя, набиралось м'якою жіночістю. Бож помилки тут ніякої не було — ця людина була для неї ласкава...

— Гарзд! Підемо. В мене ніколи немає часу, але коли ви приобіцяли говорити про мої картини, а може навіть порадити мені...

Вийшли. Весняний прудкий дощ вибіг їм назустріч. У ньому пахнули ярістю своєю трави, пахнула свіжістю земля. Дзеркальний дощовий світ підводив прозорі повіки. І Остапа пройняло тоді досі незнане йому, а яке ж радісне і тремке хвилювання.

Враз дощ хлинув струменями і заставив Остапа і Оксану заховатись під покрівлю найближчої будівлі. Спочатку розмова якось не складалася, здавалось, вони двоє ледь знайомих один одному дітлахів принесли із собою іграшки, але не знають, як розпочати гру...

Надиво тишу погасили слова Оксани. Почала прудко, майже без віддиху, про себе розповідати, наче лякаючись, щоб, спам'ятавшись, не замовкнути... Батьків у неї вже не було. Батько помер ще в Україні, згинув під час бою від советської кулі, а мати померла тут, в Америці, мабуть, що з туги за батьком, а може й тому, що якось не зуміла звикнути до нових обставин, до чужини... Оксана залишилася сама — і якби не допомога приятелів її батьків... У вільні хвилини від шкільних зайнятть малювала, так просто, для своєї приємности. І либонь якби не заввага одного із її знайомих, що в неї хист до малярства, їй ніколи не прийшло б на думку вчитися малюнку в школі. Відтоді... — і раптом Оксана замовкла, немов збентежилася своїми власними словами, щоб, бува, Остап не подумав, що на самохвальбу пішла. — Від цієї думки зарожевілось у неї обличчя і густий розсип вій заховав зеленаву глибіню очей, ніби листочки молодой м'яти...

— Оксано, чого ви замовкли? Мені було дуже цікаво вас слухати. А про талант ваш і я хочу кілька слів докинути. От ваша картина „Іриси“. Чудова. Лише... якби ви захотіли послухати моєї поради, якщо б не погнівались... — і Остап, шукаючи в Оксани

вибачення, м'яко поглянув на неї, — добре б було, Оксано, ваші іриски роз'яснити кількома мазками трохи світлішої фарби, а тоді вийде картина, біля якої годі буде пройти мовчки. Повірте, що я принаймні часточку вашого таланту хотів би мати...

Від Остапових слів зовсім уже без сліду зникнула Оксанина настороженість. І вона, злегка зашарівшись, тихо сказала:

— Ви мене надто розхвалюєте, Остапе... Але мушу вам признатись, що ніколи мені так швидко не пролетів час, як оце у розмові з вами... І на душі якось так легко... А потім, наче на виправдання, вона докинула:

— Це, мабуть, тому, що ми в полоні цих самих зацікавлень. А досі...

Задумались обидвоє, затихли.

Дощ уже лише росив. Надходило сонце. Дощові краплини гойдалися на кущах, просвічували, ніби світлі дівочки сережки. Хвилину-дві Остап і Оксана ще простояли, немов і не хотіли бачити, що дощ уже ущух... А там, усміхаючись, так мило, по-дівочому, Оксана простягла Остапові руку на прощання, щоб зустрінутись знову.

Від цієї пори вони бачились майже щодня, хіба що Оксана зателефонувала, що вона якраз у самому розгарі малювання — і він, Остап, вибачить їй, правда?

Остап завжди вибачливо погоджувався. Але йому вдома ставало дуже самотньо. Пробував він усілякого: малював картини, починав читати книжку, включував радіо чи телевізор. Але й тут йому ніяк не везло. Даремно... Слова і мелодія розпливалися у ніщо... Бож не давав йому спокою, йшов за ним услід погляд зелених Оксанових очей, вчувались, вабили його її слова... У душі горіло молодого весною... І тужив до безтями... У своїх мріях брав Оксану в обійми, горнув її до себе, напоюючи її найніжнішими словами, розпещуючи поцілунками... згоряючи у тузі.

Тому й не дивно, що коли надійшла пора горіти каннам, оп'янювати своїми пахощами липам, а соснам розворушувати закоханих терпким солодом живиці — Остап і Оксана, оподаль від засмаглого спекою міста, звінчались у церквці в горах.

— А за рік, — пригадував собі Остап, — народився їм син — Боян, а потім Аріядна. Вертаючись із праці, він завжди старався у всьому допомагати Оксані, щоб вона лише могла малювати. Від найраніших їхніх років він піклувався дітьми, а коли вони підросли — у всьому був з ними. Правда, Оксана зчаста намагалася його переконати, що і йому треба знайти час для малярської праці, адже їй зовсім не вадить поратися у кухні чи побути з дітьми, бож тоді і вона принаймні буде трохи з ними...

Даремно. Остап тоді ще твердше обстоював свою думку:

— Хіба ти досі ще не знаєш, Оксано, що єдине, чим кермуюся у нашому житті, — це твоїм щастям... А воно — в твоїй праці над

картинами... Ти ж мистець...Домашні заняття можуть вбити твій талант...

І вона погоджувалася. Важко було якось Оксані встоятись отій ласкавій блакиті Остапових очей, важко було йому перечити, коли він у найбільшому вдоволенні намагався кожним своїм вчинком промощувати дорогу до щастя, коли він вірив, що так має бути... І виглядало, що поволі Оксана звикала до своєї ролі. Адже золотий, безтурботний світ, ще й запряжена колісниця, що руками Остапа мала її повезти на верхів'я слави — не могла не манити... Виглядало, що... але про це потім...

Доволі часто, залишаючи дітей в Остапових батьків, вони вдвійку виїздили до Європи. Але даремні були б ваші сподівання, коли б ви думали, що Остап і Оксана виїздили туди, щоб безжурно розгулювати по вулицях міст, щоб насичуватись настроєм довкілля, щоб безтурботно і до безтями сміючись, задивлятися у просторінь неба — байдуже, хмурого чи соняшного — чи щоб спостерігати за прохожими — їхніми одягами, розмовами чи рухами, або щоб заслухуватись у гру музики на акордеоні, скрипці чи флейті. О ні! На те не вистачало часу... Вони запопадливо навідувалися до галерій картин чи музеїв, оглядали важливі історичні споруди, нагортали в себе знання пригорщами цілими.

А довілля, запитаєте? О ні — усе було заздалегідь заплановано, щоб, бува, не прогавити ні однієї хвилини. Навіть коли вони зупинялися на морському побережжі, то лиш на те, щоб Оксана могла малювати — пристань моря, заблуканий на хвилях вітрильник, обрив скелі чи цікавий схил дерева... Тоді Остап сідав поруч Оксани і вдивлявся у її просвітлілий надхненням профіль, на її швидкі рухи пензлем ... Зачарований, радісний...

Ім завжди було так гарно і світло на душі, — пригадував Остап. — Лише раз Оксана якась дивна була... Вона тоді рвучко відсунула мольберт, відклала пензель і сказала:

— А що ти на це, Остапе, якби ми трохи поплавали по морю, перегнались по дюнах, зачерпнули пісок у пригорщі і сіяли, сіяли його... розсипали у вітрі, сміялися, жартували...

Остап тоді з докором їй відповів:

— Часу...гайнувати, Оксано, не можеш. Вдруге, хтозна коли тут будемо... А це для тебе, Оксано, особлива нагода. Та коли ти якоїсь зміни бажаєш...

Та Оксана замовкла. І більш до цього не поверталася ніколи. — Певно тому, — думав Остап, — що вона зрозуміла, що це ради її щастя, що інакше бути не може...

*

* *

Загорнений у свої спогади, Остап поволі наближався додому. Він був твердо впевнений, що постарався про все, щоб Оксана була щаслива. Вірив у це беззастережно... Він навіть зробив те, що комусь могло видаватись найбільшою у світі чудасією... Спочатку поруч картин Оксани ще видніли Остапові, а потім непомітно, одна

за одною вони почали зникати зі стін. Залишився одним один портрет Оксани. Його колись намалював Остап, але його вже було трудно звідти забрати, бо це був його весільний подарунок Оксані. Правда, вона не раз допитувалася, куди поділися його картини, але, звичайно він збував її відповіддю, що їх давно вже, Богу дякувати, немає; йому пощастило продати їх людям, що видимо не розуміються на мистецтві.

Навіть діти, змалечку оточені материними картинами, помалу почали забувати, що їхній батько теж колись... малював. Ще дивніше було те, що Остап послідовно виплекував у них почування, що їхня мати — це небувалий мистець, а їхні здібності, як може й існують, — що вони супроти таланту їхньої матері?! Оксані це не подобалося, і вона не раз звертала увагу Остапові, що в їхніх дітей не абиякий талант до малювання, зокрема в Бояна. Та Остап це різко заперечував, кажучи, що коли в Бояна є талант, то він такий незначний, що немає чого придавати його здібностям аж надто ваги.

— І так воно безперечно є, — розмірковував, ідучи хідником, Остап. У дітей така тьма-тьменна інших замилувань і здібностей, що їм вистачить ними займатися. Шкода лиш, що Бояна немає вдома, а то Оксана скучає за ним, шле листи, щоб з Вашингтону перейшов студіювати поближче їхнього містечка. Оксанина туга за Бояном дратувала Остапа, захмарювала його настрої, адже він хотів бачити завжди радісним, завжди безтурботним її обличчя.

Зненацька знову пішов густий, перлистий дощ і повіяло студінню. Остап наддав ходи. Враз стрепенувся... У сусідньому домі, біля їх хати, обізвалися, закричали пави і вдерлися шорстким скреготом в його сповнені вдоволенням думки. Від їхнього лементу все неспокійно здригалася Оксана і швидко тоді заслонила вікна завісками, ніби мерщій відмежовувалася від чогось лихого... При тому звикла була казати:

— Які вони чудові оті пави, але їхній крик для мене, немов віщування близького, страшного горя...

* *
*

Вдома, вже після вечері, Остап і Оксана та Аріядна нараджувалися, які їм підібрати картини на Оксанину виставку, адже це вже завтра... Вирішили котрі з них найкращі і повезли їх на залю. Порозвішували їх на стінах, приглянулися — чи, буває, якої не бракує та й чи рівно вони привішені — і відійшли додому.

Вернувшись до хати, вглиблені в свої думки, вони здебільшого мовчали. Остап, як це бувало звичайно, уже бачив недалекий, черговий тріумф Оксани, та вона, завжди спокійна, чомусь дуже розхвилювалася. Аріядна хоча, здавалося, переглядала журнал, її думки заєдно навертали до того, що їй треба побігти на горище і спакувати наплечник, бож завтра, зараз по виставці, її пластовий гурток вибирається на прогулянку. Вкінці таки відклала журнал і підвелася. Її по-батькові темносині і блискучі очі ще раз поглянули

на них двох — Остапа і Оксану, ніби глянули в саме обличчя щастя, а потім, крутнувши темними кучерями, побігла сходами вгору.

На горищі Аріядна знайшла наплечник і потрібний їй виряд — і вже хотіла відходити, коли це наче щось зупинило її кроки. І вона пристанула, немов вперше побачила велику, залізом обкуту скриню із кольоровими на ній наліпками. Це була найзвичайнісінька в світі скриня, яка, перебувши довгу емігрантську мандрівку, прибула з батьком з Європи. І хоча пригадувала собі, — не раз вже батько казав, що в ній нічого немає, що вона порожня... — Аріядну з якоюсь дивною силою тягнуло до неї заглянути...

Мент — і вже більше вона не вагалася — швидко підійшла до скрині. Її запорошене віко було важке і ледве його вдалося Аріядні піднести. На самому верху побачила розстелений брунатний папір, обережно його підняла і... здивувавшись, завважила картину, а потім другу і третю, і ще одну і ще...

І поволі, немов у сні, почала пригадувати собі, що ще дуже, дуже давно у їхній таки хаті висіли ці батькові картини на стінах, а потім непомітно кудись вони одна по одній позникали... Так, це вони, Аріядна їх тепер пригадує... За ними її мама шукала, запитувала батька, що з ними сталося... Це вони! ...

Почала виймати одну за одною картину. Несла їх ближче до вікна, несла до світла... Щоб побачити їх усі, щоб бачити і розгадати їх, щоб розгадати свого батька... Відчувала як швидко-швидко б'ється її серце, як гомонить воно... А в душі біль такий і жалість велика за втраченими ілюзіями, за втраченою вірою у їхнє справжнє родинне щастя...

І по Аріяднових щоках полетіли густі швидкі сльози; всякали вони в пил, роз'ятрюючи її душу не то досадою, не то терпким смутком. І жаль було їй батька, а потім знову — ні, хто ж бо казав йому любити так, щоб відректись самого себе? Це — безглуздя...

Довго простояла Аріядна: вона ніяк не могла збагнути оцього світу — досі такого простого і звичайного...

Враз наче з віддалі дуже далекої Аріядна почула материн голос. Стрепенулася, відійшла від вікна і з почуваннями гіркого жалю почала класти в скриню картини. А одну таки пожаліла і не поклала рядом з іншими на дно, а прислонивши її на горищі залишеною кимось порт'єрою, засунула її в куток. Від цього наче уступила блідість із її обличчя, а в очах зменшився біль і ледь-усмішка загадково розхилила її уста.

* *

*

Надходило полудне, пора, коли треба було виходити на виставку. Оксана неспокійно ходила по вітальні і раз-у-раз дивилася на двері — чи, бува, нарешті, не ввійде Аріядна. І трохи вже роздратовано кинула Остапові:

— Може ти потрапиш роз'яснити мені поведінку сьогоднішніх молодих дівчат. Правда, досі Аріядна така не була... Але сьогодні...

Чого власне їй заблаглося йти до міста? Адже ми можемо спізнитись.

Та незабаром Аріядна таки вернулася додому. Перехоплюючи на бігу віддих, вона майже ввірвалася до вітальні, швидко вибачилася перед матір'ю — і побігла переодягатись.

Виходячи з дому, Оксана ще на мить зупинилася на порозі і майже благально поспитала Остапа:

— Думаєш, що все буде гаразд? Мені чомусь нині, як ніколи, особливо лячно... Сьогодні має бути кількох кореспондентів і один критик, не дуже то ласкавий...

А Остап задивився на Оксану, наче зовсім не чув її слів. Йому прийшло на думку, що двадцять років не ущербили їй нічого — навіть її милого чару, незбагненного і наскрізь жіночого. Уся її поява була та ж, що колись...

— Остапе, ти як би не чув, про що я тебе питала? А ти добре знаєш, що я чекаю на твоє добре, заспокійливе слово... Воно завжди додає мені певности, заспокоює... — і уста її зламалися у підкову, ніби у розжалобленої дитини...

— Чи дійсно тривожишся, Оксано? Хіба не забула про свої тріумфи, слова признання...А мою думку про свої картини вже знаєш. Чого ж тоді тобі боятись? Ти ж знаєш у всьому ми разом — ми двоє... Тим, Оксанко, ми сильні. А за твою усмішку я ладен... — і схилившись ближче до її обличчя, сказав їй щось шепотом — і Оксана усміхнулася.

Аріядна ж дивилася на них, дивилася, немов бачила їх... уперше.

Коли вони ввійшли до залі всієї завішеної картинами, там уже було чимало осіб. Одне було певне, що в цьому малому містечку, де один із одним часто зустрічався, проживши тут тридцять років від свого приїзду з Європи, ніхто не думав виголошувати промов, а просто кожен підходив до Оксани і вітав її із ще одним успіхом. Доброзичливі слова її знайомих і друзів напоювали Оксану вдоволенням, втихомирювали її неспокій, що все ще, хай уже несвідомо, нив у її душі...

Аж ось, привітавшись, підійшов до них Борис Римаренко, цей же самий мистецький критик, на слова якого чекала Оксана. Тепло усміхаючись, він подав їй руку:

— Я незвичайно радий, що сьогодні можу скласти справжнє моє признання. Для мене це радість, що знайшовся свіжий, оригінальний мистець. Зокрема мені подобалася ваша одна картина... Вона, либонь, у вас нова, вона ж зовсім відрізняється від ваших інших картин і висуває вас у групу добрих малярів.

Оксана вся проясніла і швидко підійшла з Остапом і Аріядною до картини, що зустрінулася із такою незвичайно доброю оцінкою.

На перший погляд — ця картина не була нічим особливим: надто майже вся темна, ще й до того вбогі і невідповідні до неї рами нічого їй не додавали. Але, коли приглянутися ближче, вона притягала доброю перспективою і неймовірно гострими контрастами: проникливою меланхолійною темінню гір і лісу і світляною пуантою у закутині озера, що поволі розсвітлювалося від скупих місячних променів...

Чимала група людей, зацікавлена прихильною опінією критика, і собі зібралася біля картини...

Швидко по залі пробігла тиша, а тоді твердо зупинилася коло цієї картини. Погляди всіх обгорнули Оксану, чекали на її слово... А вона мовчала. Здавалось, замість доброго слова, хтось смертельно її зранив. Зблідла, наче з неї витікало життя. Похитнулася і якби не Остап... Це, однак, тривало лиш мить, бо Оксана випростувалася і очі в поблідлому її обличчі, наче серед білявої зими, розгорілись холодним паморозним світлом. Вона дивилася на цю картину, дивилася... і раптом у погляді її начебто щось розтаяло і в ньому майнула полегша. І вона спокійно сказала:

— Це бачите, пане, сталася якась помилка. Вправді, трохи вона кумедна і якраз тут зовсім не на місці. Та думаю, що найкраще вам це пояснить мій муж. Це саме його... — Та Остап не дав їй договорити:

— Вас, пане Римаренку, напевно дивує поведінка моєї дружини. Ви мусите зрозуміти, вона дещо збентежена несподівано високою оцінкою цієї картини, про яку вона не надто високої думки... Вона навіть нерado принесла цю картину на виставку, вважаючи її ще технічно невикінченою...

До краю здивований Борис Римаренко знизив лиш раменами, а потім сказав:

— Що ж остаточно, пані, це ваша картина, але всупереч вашому, вибачте, дивному переконанню, я їй далі буду твердити, що це найкраща ваша малярська праця. Коли писатиму про вашу виставку, то якраз цій картині, що підпала під вашу сувору критику, хочу присвятити найбільше уваги...

Оксана відкривала уста, щоб йому відповісти, коли знову встрянув Остап:

— Вибачте, пане, що осмілююся вам таке сказати, кожен був би лише вдячний за вашу рецензію, але з нею треба ще трохи почекати... Як бачите, моя дружина з вашою оцінкою не дуже погоджується... — А потім, ще раз вибачаючись, додав:

— Ми дійсно вам дуже вдячні. Це для нас велика честь. І іншим разом... — Хитнувши критикові на прощання головою, він узяв Оксану під руку і швидко повів у іншому напрямі, мовляв, на них чекають їхні знайомі і це було б неввічливо...

У цю мить Остап відчув на собі чийсь погляд. Глянув — і зустрівся із очима Аріядни: у них зарисовувалось ледь глузування і тріюмф деякий, і смуток ніби...

Зрозумів...

* *
*

Вертаючись додому, ні Остап, ні Оксана не квапилися говорити. Нуртувало, либонь, у їхній душі, кипіло від думок, але наче чиясь залізна рука затримувала слова у гортані. Аріядни ж не було, поїхала на прогулянку.

Вдома Оксана таки не втрималася, щоб не сказати:

— Цікаво, як це твоя картина знайшлася на моїй виставці. Це, мабуть, чийсь трохи дивний і кепський жарт...

Завваживши, що Остап їй нічого не відповідає, добавила:

— Кажу це не тому, що я проти цього, щоб ти виставляв свої картини... Хіба не забув, що не раз і не два я намовляла тебе вернутись до малярства. А ти все відмовлявся: що і таланту в тебе немає, та й щобільше, тобі нецікаво... Може тут трохи і моєї вини. Може треба було мені твердше на цьому наполягати. Та, либонь, дещо і ти сам до цього причинився, що стала я себелюбом. Але повір мені, рада буду, коли знову побачу тебе біля... мольберту. Поміняюся навіть із тобою... Лиш не треба було так, як сьогодні...

Питання Оксани, звідкіля на її виставці взялась його картина, Остап зручно оминув... Мусів... бо тут прийшлося би сказати про Аріядну. Просто відкараскався від усього, мовляв, йому про це нічого невідомо...

А там, щоб зовсім відвести Оксаніні думки від цієї... небезпечної теми, він ніжно узяв її за підборіддя, повернув її обличчя до себе і стиха, але рішуче сказав:

— Прошу тебе, Оксанко, не говори про це більше. Непотрібно. Повір мені, що я навіть терпеливості не маю, щоб стояти за мольбертом... Та й нецікаво і навіщо? Кинув малювання — і від цього шкоди нікому немає. Ти — це інша справа, в тебе — не абиякий хист... А Римаренкові слова забудь. У них немає найменшого глузду...

Оксана замовкла, а Остапові слова поплили ще більше переконливо, шовково... І їй здавалось, що ними він обгортає її у несьогосвітній міражний серпанок, він бо мовив:

— Оксанко, ти хіба не знаєш про це, що ти вся моя радість. І лиш так добре подумай — чи не найчистіший вимір мистецтва змогти дарувати комусь щастя, дарувати комусь свою любов... і рівночасно змогти приймати і собі ці почування у великій покорі, що доля така ласкава...

Заколисана його заспокійливими словами, Оксана більше не допитувалася, більш нічого не говорила... Остап включив радіо, і вони обоє заслухались у „Пасторальну” Бетговена. Іноді ще поміж Оксаниними бровами залягала ніби тінь, однак це тривало лише мить. Цього Остап і так не завважував, як і, либонь, не чув уже й симфонії — занурений у мріях, як то він моститиме Оксані дорогу в славу...

Ще зарано було кластись у постіль, і Остап і Оксана вийшли на прохід. По дорозі говорили про Аріядну і її недалекі студії, про Бояна, який незабаром мав закінчити семестер. Оксана у своїх думках уже виходила своєму синові назустріч, уже вітала його вдома. Золотими перстнями розсипалося біля неї щастя, радувалось материнське серце...

Раптом прочунали її Остапові слова:

— Оксанко, а якби ти поїхала в Європу. Тобі знову треба познайомитись із новими картинами, новим видом теперішнього

малярства у Парижі. Треба тобі зачерпнути щось свіжого. А Боян... Бояна ти ще побачиш. Не один раз він буде вдома.

— Чому мені тепер їхати в Європу, Остапе? Щойно була моя виставка і я чомусь втомлена, і правду сказати, коли в мене — настрій, то й вдома буду малювати.

Та Остап таки переконав Оксану.

А далі вони вже проходили мовчки. Оксані нагадувалися їхні спільні ранки над Сеною, й вона завжди біля якоїсь картини... Їхні відвідини галерій та малий епізод із одним хлопчиною. Вона тоді малювала його портрет, милуючись його блискучими і синіми, братковими очима — інколи аж у безодню — меланхолійними, іноді розіскреними блиском одчайдушного гульвіси. І враз Оксана обізвалася:

— Пригадуєш, Остапе, нашого хлопчину над Сеною, пригадуєш, як це мале... невинне янголя, востаннє позуючи до портрету, зручно витягнуло в мене гаманець з грішми, поклавши край моєму захопленню? — і від згадки про отой фрагмент вони обоє від душі розсміялися.

І сміх цей у холодній тиші — жайворонковим голосом став...

Находила ніч. Місяць гострим блиском серпа протинав хмари; від цього бліда безконечна сапфірова просторинь... Лише зорі, закохані в своєму володареві, яскраво, схвильовано мигтіли, наче далекі, розсіпані по небу айстри... Єдину ласкаву ніжність ніс із собою запах дівочих, молодих конвалій...

Були майже біля свого дому, коли це в сусідньому саду пронизливим лементом обізвалися пави... Оксана вся пригорнулася до Остапа, немов шукала в нього захисту перед маривом якимось лиховісним...

— Остапе, мені чомусь лячно від отого павиноного лементу, — прошепотіла вона.

— Лячно, Оксанко, та це лише пави? ... А всілякі повір'я у павині злочасні віщування... — і зневажливо махнув рукою. — А може це щось іншого, серце, може ти зі мною не є щаслива?

— Я щаслива, Остапе. Але...

— Але... Оксано?

Та Оксана поклала палець на уста, пригорнулася до нього, і шепнула:

— Люблю... Ти знаєш...

І заспокоєний Остап більше вже не допитувався.

Потім Оксана, надто втомлена отим дивним, довгим днем, пішла зразу спати. Остап ще залишився у вітальні читати книжку. Спати не міг, чекав на Аріядну.

Врешті стукнули двері біля бічного входу до хати, а потім почувися її кроки. Чутно було намагання стишувати їх, щоб непомітно зайти до своєї кімнати. Остап підвівся і пішов до неї.

Відкрив двері і побачив, що Аріядна, навіть не скинувши жакета, спершись на підвіконня, непорушно сиділа. Здавалось — задивила-

ся на ніч, що, пробігаючи стежкою по саду, залишила за собою сріблісті нерівні сліди.

Коли раптом за своєю спиною почула Остапів голос, здригнулася:

— Боже, яка вона ще молода і тонесенька така... — зворушливо промайнуло Остапові думкою.

— Я ненадовго... В мене прохання: забудь Римаренкові слова. Розумієш, ти їх ніколи не чула... Аріядно!

Вона не обзивалася...

Остап почав знову:

— Скаже мені, навіщо ота картина на виставці? Ти бачила, матері було так боляче...

Остапові слова наче вдарили Аріядну. Очі її займалися блиском не то докору, не то гніву, і вона крикнула:

— Було боляче! А чому вона мовчала, коли ти ради неї закинув малярство!

— Матері ти не обвинувачуй, бо це не її вина...

Але, побачивши втомлені болем батькові очі, Аріядна втихомирилась і вже лагідніше сказала:

— Даруй мені, тату, але я інакше не могла поступити. Якби ти знав, який мене обгорнув жаль, коли побачила твої картини... Я хотіла тебе стрепенути, заставити, щоб нарешті ти подумав про себе.

Настала така тиша, що здавалося, кожна їхня думка, хоча не вимовлена вголос, гомонить по кімнаті.

— Послухай, Аріядно, і зрозумій мене. Я вирікся малярства якраз... ради власного вдоволення. Бо ніщо не дає мені такої великої радості, як очі твоєї матері, розпромінені щастям. І тому на кожному кроці я зберігаю в ній віру у її талант. Бачиш — це наша спільна радість. Та й не жалій мене надто, Аріядно, — і розвів руками — одна прихильна оцінка ще не означає, що я міг би вирости на великого мистця. А іншим я не хочу бути...

— Алеж, тату, ти не можеш заперечити, що матеріні картини, хай і добрі, вдовольняють лиш пересічного глядача.

— Припустім, Аріядно, що ми в цьому згідні. Але як не кажи, в неї є здібності. А які вони, хай розсудить про це майбутнє. Подумай, може віра у талант дасть їй силу створити щось більшого... Адже ця віра дає їй снагу, дає їй життя...

— Воно, тату, начебто так, а начебто ні... І я чомусь боюся...

Остап був уже біля дверей, але звідтіля зараз завернувся. Узняв її за обидві руки і попросив:

— Аріядно, прошу, ради всіх нас забудь... І не лякайся — усе піде по-давньому.

— Подумаю... Може, коли пройде час...

І дійсно, немов інакше бути і не могло, життя поплило далі. Але хоча виставка картин тривала ще весь тиждень, Оксана туди не заходила. І коли туди знову навідався Борис Римаренко, щоб ще раз

глянути на картину, що йому подобалася, а в малярки викликала таку чудасійну реакцію, уже її не було. На її місці висіла — інша.

Здивований, — розглянувся довкола і, побачивши якусь жінку, що стояла поруч, звернувся до неї із запитом:

— Може ви були в день відкриття виставки і бачили, що на цьому місці висіла зовсім інша картина? Мені здається, що в мене галюцинації якись...

— Ні, у вас не привиди... а картина, про яку ви згадуєте, дійсно тут була. Може її продано.

— Це правдоподібно... Картина була особлива, аж душу радувало, що сьогодні виринають ще такі малярі, що ... вміють малювати.

Хотів ще поспитати цієї жінки, чи сюди навідується ця дивна малярка, що відмовлялася від його признання, ніби від смертельного вироку, а муж її навіть чути не хотів про рецензію, одначе не вспів сказати ні слова, бо жінка відійшла.

Але помилився б той, хто подумав би, що лиш з виставки щезла ця картина. На горищі її теж уже не було. За кілька днів туди зайшла Аріядна, щоб знову поглянути на батькову картину, але застала лише порожню скриню, а на дні її — тільки відламок сірої рами.

* *
*

Коли сонце застукало золотою каблучкою у двері Вільменченків і щедро прослало ясний килим на доріжці перед домом, на нього ступила Оксана, а потім Остап і Аріядна, супроводжуючи свою дружину і матір в дорогу.

Жаль було Оксані тільки, що цим разом доведеться їй самій подорожувати. Остапа не захотіли відпустити з праці, а перед Аріядною ще були кінцеві іспити в школі. Одне її потішало, що Боян, коли зачнуться в університеті вакації, приїде до неї в Париж. Це був несподіваний Остапів подарунок синові, що поведінкою і оцінками в класі вийшов на перше місце. В останньому своєму листі Боян писав своїй матері:

„Відколи я у Вашингтоні — ми, мамо, майже з тобою не бачимось, не говоримо поміж собою... Рідні ми ніби, але й незнайомі один одному... А колись, ще як я був вдома, було інакше... Який я радий, що приїду до тебе в Париж. Там ми знову ввійдемо на давні рейки — наговоримось досхочу, прогуляємось по бульварах і вулицях і 'познайомимось'. — Твій Боян”.

Прощаючись, уже на летовищі, Оксана сказала з жалем:

— Якби ви знали, як мені не хочеться від вас їхати... Та запевняю вас, що це вже востаннє... Більш ... не проженете...

А потім із ледве помітною лукавинкою в очах докинула:

— Хто його зна? Може вам звідти в подарунку привезу справжній шедевр, змалюю картину з мого життя, про яке ви досі не знали... І може відтоді, кожний з нас заживе у радості, але... по-своєму.

Здивований Остапів погляд, ще один потиск рук і обійми, з яких важко вийти, і вони попрощались.

„Кілька тижнів — і Оксана знову буде з нами”, — заспокоїв себе думкою Остап.

І, як звичайно, Остап пішов до праці. Аріядна — до школи.

Остапові день волівся довго, він не міг дочекатися тієї хвилини, коли повернеться додому і ввечері до нього з Парижу зателефонує Оксана.

Нарешті день праці закінчився. В авті Остап включив радіо. Спочатку він почув звуки якоїсь модерної мелодії, яку раптом різко обірвали слова:

— Перериваємо нашу програму, щоб передати спеціальне повідомлення. Кілька хвилин тому у Франції сталася жахлива летунська катастрофа... Уже понад самим Парижем, коли почав приземлюватися літак лінії Пен Амерікен, він загорівся в повітрі... Ніхто не врятований. Загибло 285 осіб... Причина цієї катастрофи — невідома... Підозрюють тут руку терористів. — А там прийшли якісь додаткові пояснення, додаткові слова, але Остап їх уже не чув. Здавалось, у цій хвилині там поміж пасажирями був теж Остап і згинув разом з Оксаною.

* *

*

Аріядні з великою натугою довелося наново вводити свого батька в життя. Кілька тижнів Остап нікуди не виходив з хати. Іноді підходив до дверей, надслухував, але кроком далі не ступав... Безсилно опускались в нього рамена, і він сідав на фотелі перед портретом Оксани. І так просиджував годинами, годинами... В очах болю не було, лише бездонна порожнеча. Аріядна приходила до нього, спонукуючи принаймні час від часу будь-що з'їсти — інакше без рісочки в роті просидів би отак, мабуть, аж до зомління.

Та надиво одного дня він устав із постелі раніше, ніж звичайно, і, ледь поснідавши, заповів Аріядні, що йде до праці. І таки пішов. Аріядна нічого його не питала, боялася, що ануж прочуняється і знову залишиться вдома.

Одного дня Аріядна пригадала Остапові, що незабаром має приїхати Боян. Він притакнув їй, мовляв, на знак, що почув її слова, але його очі були такі, як тепер завжди — без ніякого виразу, безбарвні. І в цій хвилині Аріядні здавалось, що це вже не її батько, а ніби якась тінь людини, що за давньою звичкою намагається виконувати свою повинність, пробує жити...

А дні йшли... Аж вбігло задихане літо: скрізь розсипало соняшні проміння, ніби дитина золотогарячі м'ячики, нанизувало кожную травинку пекучими, жаскими струменями...

І навіть коли надійшов вечір, задушливість не уступала, а лиш ще дужче зупиняла віддих... Та й млявий і напівсонний вітер не приносив ніякої пільги, а лише втомлював важкою вологістю. Поміж хмарами, що низько нависли над землею, зринали блискавиці,

дразнили бурею, та вона не приходила. Тільки з далекої віддалі було чути, як сердито ворушив губами грім... Але він не летів на землю різким ударом, не квапився сполоскати землі потоками дощу... І здавалося, що холод уже ніколи не благословитиме її.

А Остап у цей вечір, як і в кожний інший, відклавши непрочитані газети, сидів у фотелі перед портретом Оксани. Тут була його пристань... Остап і з ним час зупинився на тій хвилині, коли вони прощалися з Оксаною — і там він уже залишився, там він жив... Усе інше його не цікавило... Він не знав і не хотів знати, що довкола нього діялося...

Цього вечора і Аріядна не могла знайти спокою. У її душі щось нило, начебто там пірвалися якісь стрічки, яких уже не можна було звести разом. Відкривала книжку, вмикала телевізійний апарат — усе наніщо. Спокій не приходив.

Вкінці побачивши, що отак довше не зможе всидіти в кімнаті, вийшла. Наперед заглянула у вітальню до батька і спитала, чи йому чого непотрібно, а потім пішла до кухні. Там трохи покрутилася, випила склянку молока і, навіть не відаючи коли, опинилася у материній робітні.

Перейшла кілька кроків і опинилася перед мольбертом з розпочатою картиною. На ній її мати намалювала жінку, яка в одній руці тримає малярську шпатель, ніби ще в бажанні малювати, а — друга її рука сперлася непорушно і безладно на столі... І в очах цієї жінки не то здивування, не то запит...

Враз Аріядна різко відчула, що тут таки зараз біля неї мусить бути її мати... Вона навіть чула наче шепіт... якісь слова, що підказували їй кудись іти, що кудись її вели... Куди? ...

І раптом ніби хтось торкнувся її плеча і попровадив до материного стола. Глянула... Нічого особливого там не було: кілька аркушів незаписаного паперу, листовий папір, палета з фарбами, фотопортрети Остапа, Бояна і Аріядни... Ці всі речі вона вже бачила не раз...

Надумалася відійти, коли враз завважила, що палета чомусь лежить нерівно... Піднесла її і побачила записник у дерев'яній політурованій обгортці. Нічого в ньому незвичайного не було — записників таких сотні у будь-якій крамниці із паперовим приладдям. На обкладинці був розмальований краєвид: поляна, озерце, куші і трава.

Посміхнувшись із себе, Аріядна хотіла отой записник відкласти, але під її руками подалася, відскочила пружина, — і записник відкрився. І нічого такого там її мати не писала, хіба про те, що треба було піти до крамниці, вислати на день народження Боянові подарунок, пригадати Остапові, щоб він не забув зайти до пральні, купити свіжу глину до вазонків, відновити передплату журналі, придбати нові пензлі... І так почерез кільканадцять сторінок — різного роду пригадки, а там далі, ще кілька незаписаних карток...

Аріядна з полегшею відітхнула, боялась, щоб не відкрити чогось, що людська душа загортає у себе, не бажаючи, щоб хтось

про це дізнався. Відклала записник і хотіла вже відійти... Коли це знову хтось, здавалося, майже фізично присутній у робітні, підштовхнув — проти її власної волі — заглянути ще й поза порожні сторінки...

І почала читати слова, що запам'ятались їй назавжди... Її мати писала:

„Сьогодні ми звінчались з Остапом. Наше життя таке гарне і почування у ньому такі щирі, що просто не віриться. Остап — чудова людина, найкраща в світі!”

А відтак, уже пізніше: „Наперед нам народився хлопчина — Боян, а відтак дівчинка, назвали ми її Аріядна. Не можна навіть собі уявити, щоб у когось існувала більша спорідненість думок у подружжі, як у нас: коли я запитала Остапа, як він хоче, щоб діти називалися, він запропонував мені такі імена, які я їм хотіла дати, навіть ще йому не сказавши...” У дальших реченнях повторялися раз-у-раз палкі вислови Оксаниної любови — до Остапа, до дітей.

Раптом Аріядну охопив неспокій... Прочитуючи далі записник, вона почала завважувати зміну в материних поглядах на її подружжя життя. Ось її слова:

„Мені важко про це писати, але мене опановує чимраз сильніше відчуття, що я замкнена у тісну клітку, хай і... золоту. Ах... так... я вже пригадую собі, коли я прийшла до такого відкриття... Це вперше сталося тоді, коли мені ніяк не хотілося залишити Остапа і дітей, щоб піти в робітню малювати... Я так хотіла бути з ними... але з цього нічого не вийшло. Вправді мені Остап не наказував, а навпаки, дуже лагідним тоном намагався довести мені, що праця над картинами — це мій властивий світ і без нього я вповні ніколи не буду щаслива... А мені тоді нічого іншого не хотілося, лише так собі безтурботно розмовляючи, посидіти з моїми рідними... Не хочу тут у всьому складати вину лише на Остапа, адже — це я від самих початків нашого знайомства переконувала його, що моє життя — усе в малярстві, а на все інше мені шкода часу... Можливо, що в цьому забріханому стані тривати заохочував мене Остап... Коли він говорив про мій особливий малярський хист, тоді вирощував у мене себелюбство — і я... не заперечувала. І кому не приємно бути оточеному особливою увагою? Либонь, пізніше я за це заплатила... Бо коли народилися діти — мене вже не манила моя праця до такої міри, щоб я хотіла їх надовше залишати... Хотіла бути... матір'ю. Іноді я намагалася в тому переконати Остапа... Даремно, він наче цього не чув...”

І враз із дальших рядків записника вдарили і здивували Аріядну докраю материні слова:

„Я вже не вірю у той мій... незвичайний малярський хист, як би мене і не запевняв Остап... Але як мені про це йому сказати, коли цим самообманом радіє і живе... Чекаю на якесь чудо... на якусь зміну... Хочу вийти із цього зачарованого кола — щоб піти в театр — лиш для театру, без вишуканих розмов штучних — пройтись на прогулянку —

лиш для прогулянки, і дивитись на небо голубе, без того, щоб його зараз малювати...”

А відтак очі Аріядни зупинилися на даті, коли відбулася виставка материних картин:

„Сьогодні поміж моїми картинами якимось чудом опинилася — Остапова. Спочатку, коли Борис Римаренко навіть на мої картини не глянув, а виключну увагу присвятив — Остапові, мені було дуже болісно і ніяково... Кожний бо має свою, хай навіть мінімальну гордість... Але за хвилину прийшла така неймовірна полегша, ніби хтось відкрив двері моєї в'язничної келії — і я стала на порозі свободи. Жаль лиш, що Остап не дав мені договорити, що це не моя, а його картина — бо з цим моментом двері моєї келії із лоскотом затріснулись знову. Я лиш на мить побачила голубу, безкраю далечінь, на мить побачила красу його, і від того мені стало ще важче... Ще того дня, увечері, ми ходили на прохід. І все було б гаразд, якби не отой пронизливий павиний лемент... Мене від нього, обдало крижаним холодом. Здавалося ота ніч зупинила моє щастя назавжди, відкрившись зловісним віщуванням... Остап мене заспокоював, але хіба він знає...”

А в кінці записника ще слова:

„Завтра їду в Париж... Як я не відпрошувалась у Остапа — даремно. Але може мені там на самоті буде легше рішитися... Бож зміна мусить прийти! Коли повернуся додому мені треба конечно перемовити Остапа, щоб він знову брався до малювання... А я... я зовсім не закину малярства, але воно перестане бути усім моїм життям...” Потім кілька якихось невиразних слів, ніби скосила їх сльоза... І далі ще кілька, вже останніх рядків:

„Остап помилився, дуже він помилився, коли думав, що можна дарувати комусь щастя, виключно створене своєю власною уявою... Та винуватого в нашому щасті-нещасті шукати даремно... Вірю, що коли вернуся, все наладнається... Тиждень-два в Парижі — це не вічність... Боже, як гонять, переганяються думки, як схрещуються вони, а потім знову заплутуються наче... І якось неспокійно так... Запитую долю свою... Вона мовчить... Хіба вже запізно? ...”

— Мамо... стільки непотрібної муки — впівголос сказала Аріядна і похилилася над материним столом. — Однісіньке лиш твоє слово, мамо... — і не докінчила. І в шаленому неспокійному танку побігли думки, бились смертельно стривоженими птахами об вікна...

Біль усім своїм тягарем сперся Аріядни на рамена, дошкулювала спека... Враз із сльозами по її обличчі спливли густі краплі поту...

І сама того не відаючи, просиділа так кілька годин. А там, ніби знову відчула приторк чиеїсь любої руки, такий він був добрий і ласкавий — і вона встала. Обтерла обличчя, узяла із собою материн записник і пішла у вітальню до батька.

А Остап, не поворушившись, далі сидів у фотелі, задивлений у Оксанин портрет.

Аріядна хвилину ще вагалася, немов не хотіла йому перешкодити у чомусь важливому... А потім, наче шелест чіхось крип пересунувся по кімнаті, вона тихо сказала:

— Я, тату, прийшла сюди, аби... — але зустрівшись із розгубленим і трохи нетерпеливим поглядом, вона замовкла.

— Аріядно, чого ти?... Хіба рано ще спати?

— Тату, я не тому... Я... я хочу передати тобі — і затихла, бо Остап не звертав на неї ніякої уваги, ніби її тут не було...

Раптом він повернув своє обличчя прямо на неї; очі його дивно просвітліли, коли він сказав:

— Добре, що ти прийшла... Оксано. — Але зараз Остап похопився і майже покірливо додав:

— Вибач... Я думав сказати, Аріядно.

— Нічого, тату. Воно не раз так буває, коли... — нагло в її душі шарпнуло пекучим болем і на очі глянути не могла, здавалось замість очей — у неї дві рани — закружляв перед нею світ, потемнів... Похитнулась вона, сперлася на поруччя крісла...

Та Остап і далі не бачив, що діялось з Аріядною і продовжував свою мову:

— Іноді, Аріядно, мені здається, що ти чомусь на мене гніваєшся. Може тому, що весь час — я перед оцим портретом. Але повір, що тут мені найлюбіше. Я відчуваю, що ... вона тут є. Ми обоє говоримо... Тобі може дивно, Аріядно, але іноді ми й сперечаємося... Власне кілька хвилин тому, мати твоя мені щось дуже дивне сказала, начебто вона зі мною не завжди була щаслива... Чи ти можеш собі таке уявити, Аріядно?! Чи воно можливе?! Я досі від неї ніколи такого не чув! Ти хіба не могла забути, як я старався...

Аріядна мовчала, а Остап уже не дивився на Оксанин портрет, а аж увесь прикипів поглядом до Аріядни і повторяв:

— Арійко (її іноді кликала так Оксана) — скажи... скажи правду, чи дійсно була твоя мати щаслива? Чи це лиш моя уява? Дивно, але я про це ніколи не думав, аж сьогодні, ніби це вона шепнула мені таке...

У тиші було чутно, як у саду скинена вітром гілка із шелестом зісунулась униз. Аріядна дивилася у батькові сповнені благальним питанням очі і вагалася, що йому відповісти. Правду? Враз її торкнулася жорстока думка: „Я зараз же передам йому материн записник, хай знає!“ Та це була лиш мить. Вона швидко замкнула записник, рвучко притиснула його до грудей, начебто цим рухом забрала всю свою болісну таємницю собі і, більше уже не надумуючись, сказала:

— Як можеш інакше думати, тату, як можеш таке питати? Мама напевно з... нами була щаслива!

Остап відітхнув з полегшею... Лише дивно, що він так зразу повірив, може тому, що хотів повірити. І більше він уже не дивився на Аріядну. Усміхнувся навіть і знову всеціло підвів свій погляд на Оксанин портрет. І не дивлячись в Аріядни бік, мовив:

— Ти йди спати, а мені ще треба з Оксанкою поговорити, розповісти про нашу розмову...

— Так сьогодні докінчи розмову з нею, тату, але завтра...

— Завтра?

— Завтра, тату, підемо в мамину робітню. І ти знову почнеш малювати...

Остап із здивуванням високо підвів брови:

— Я? ...

— Так, тату, ти. Адже ти казав, що ти все дбав про її щастя... Хотів бачити її завжди радісною. Тому завтра, чи за кілька днів ти закінчиш малювати мамину картину... Вона цього від тебе чекає. І вона там, біля мольберту, а не тут, на цьому портреті...

Остапові уста стягнулись у вузьку болісну лінію:

— Може мені дійсно туди треба піти і закінчити її картину. Може тим, Арійко, вона справді буде щаслива? ... А то іноді здається мені, що вона чимось невдоволена, що гнівається на мене, чогось наче від мене очікує...

Аріядна нічого вже не відповіла. Вона лише злегка торкнулася батькового рамена і вийшла з вітальні.

Ще раз глянув Остап на Оксанин портрет, ніби щось їй на відхідному шепнув, і встав. І його похилі від горя рамена випростувались потроху і хід його ставав рівніший.

Раптом поза вікнами сліпучим гострим світлом блискавиця перетяла темінь неба. Зарокотів грім, потім другий і третій, а тоді загуркотили громи шквалом, розривалися вони понад землею; здавалось, що це із пращі велетня летіли гіганти-камені. Залопотів дощ. Сильні струмені обмивали кожний спрагнений пагінець. Надходив свіжий, цілющий холод. Надходив спокій.

Враз громовиця ущухла. Продзвеніла тиша, по-молодецьки усміхнувся вечір. Пави вже не обзивались, їхній лемент затих... Поміж хмарами народжувались зорі: віщували вони людям усім мир і добро.

Мейплвуд, 19-го травня 1986

ПОМІЖ ДВОМА МАТЕРЯМИ...

Жіночий оксамитового тембру голос розспівався у хвилюючу радість. А коли на хвилину вмовкав, то тільки на те, щоб потім ще дужче понестися гомінкими сріблистими каскадами...

*
* *

А в своєму щоденнику Віра записувала: „Яким же незвичайним гомоном щастя вигортається спів моєї мами, але який він сьогодні вже далекий мені. І просто мені не віриться, що я ані тепер, ані вже, мабуть, ніколи не могла б із нею, як ще недавно, разом співати...

І комусь це може видаватися дивним, але до цієї пори я не розуміла, що значить бути сумною. Мене навіть дивували сльози, я дивилася на них, як на істоти, що їм неповинно бути місця на землі. Про сумні чи трагічні переживання героїв досі я читала лише в книжках, або бачила на фільмах. Я їм співчувала, але це мене глибше не торкалося — було надто далеко від мене.

І яка я завжди неймовірна радісна була, яка щаслива! А в цьому безжурному казковому міражі завжди були зі мною мої батьки. І коли нас не раз бачили знайомі — погідних, вдоволених разом, вони дивились на нас із здивуванням, а то й заздрісно, начебто їм важко було повірити, що поміж людьми може існувати така велика і... тривала любов. Але зі сьогоднішнім днем усе пройшло: мої батьки раптом перестали бути... моїми батьками...

І навіть було мені шукати за лікарською посвідкою у материнському бюрку? Чому я натрапила на цей злочасний папірець, на якому було виразно написано, що в мене зовсім інше прізвище, що Денис і Марія Марченки не є моїми справжніми батьками, а що я їм приходжуся лише прибраною дочкою... А навіть, що я не є українка. Значить, до Шевченкового народу мене штучно прищепили, але як не дивно, а в мене ще й тепер виразне почуття приналежності до нього.

І як мені далі в цьому домі бути? Як мені прикидатись перед батьками, що я нічого не знаю? І жаль мені їх, коли дізнаються про все, і жаль мені себе”.

Зненацька Віра перестала писати і щільно прикрила долонями

щоденник, немов цим своїм рухом хотіла замкнути в ньому свій розпач. І її очі — мідянобрунатні каштани — темніли, немов небо в сльоту. Враз її погляд перевівся на світлину батьків. І прийшло їй на думку: як це, що досі не догадалась, яка вона ні в чому не подібна до батьків. У них же очі голубі і чорно-смоляне волосся, і кожна риса з їхньому обличчі — інакша ніж у неї... Підійшла до дзеркала, поглянула і побачила в ньому дівчину з волоссям ясним, немов усмішка поранкового сонця, із круглявим обличчям. А потім знову перевела погляд на світлину — і, не побачивши ніякої схожості з батьками, з огірченням прошепотіла: „Значить, я зовсім чужа у цьому домі. Я не Віра Марченко, а... Ельза Грінберг”.

І задумалась над тим, як їй відказатись, відректись від того оточення, що досі було їй найближчим і найріднішим, було їй душею?.. Як їй відійти з цього дому, де виростала в кімнатах, засипаних вишивками, де разом із матір'ю співали українських пісень і, вшановуючи традиції, у Великодні Свята розмальовували писанки та несли їх в кошичку до церкви, а на Різдво йшли з колядою? Як їй забути, що змалечку мати розповідала їй народні казки, а як часто і батько у вільні хвилини читав їй уголос Шевченкові вірші. Та й звикла вона вже до цієї мови і тільки нею розмовляла у гурті ровесників, які із-за цього з неї іноді глузували. Тим часом виходить — все, що для неї було істотним, насправді — чуже і лиш приbrane...

У Віриній душі закружляли напереміну— і біль, і досада, і терпкість, наче полин, що перекукувались із спогадами про незвичайну доброту і постійну ніжну опіку її батьків, їхню любов до неї...

Враз у вікна прибився швидкою хвилею вітер. Поглянувши туди, Віра побачила, як у світлі настільної лампи шибки спалахнули іскряною мережею морозного подиху. І хоча в кімнаті було тепло, Віра загорнулась у шаль і дрижала немов від великого холоду...

Зненацька Віра пригадала собі, що їй треба піти до батьків, бож, напевно, чекають на неї з вечерею. Але вона дуже поволі сходила вниз сходами, здавалося, хотіла відволікти те, що мусіло прийти...

Марія, наливши свіжої води, укладала у вазу пушисті золотаві айстри, що їх вчора Віра разом з батьком вдвійку принесли їй на уродини. Побачивши Віру, вона проясніла й обізвалася: — Добре, що ти вже прийшла, Вірко. Не смійся, але ми за тобою заскучали. Хоча не раз думаю над тим, чи воно добре, що ми надто звикаємо до тебе, до мислі, що ти завжди з нами...

Віра, насилу всміхнувшись, відповіла: — Завтра іспити, та й засиділася за книжками. Хтозна, чи і вночі не треба буде мені вчитися.

А Марія, відчувши, що з Вірою щось негаразд, сказала: — Я думаю, що це навіть добре, що ти відійшла від книжок. А то втомлено виглядаєш.

Проте по вечері, коли Денис звернувся, щоб вона з ним заграла

в шахи, Віра, затремтівши, відповіла: — Вибач мені, тату, але сьогодні — ні...

— Чому, — затривожився Денис, — може ти справді нездужаєш? А іспитами не журися, як не тепер, то іншим разом їх пройдеш. У тебе добрі оцінки.

Враз із Віриних уст, мабуть, несподівано навіть для неї, зірвались слова: — А, може, мені зовсім не треба буде вчитися, може, відсьогодні все зміниться?

— Що з тобою, Вірко? — заворушилася Марія. — Жура в тебе якась?

— Так, мамо, вгадала. У мене справді жура, така, що і в сні не могла б приснитись. — І Віра, відчуваючи, як у її душі нуртує, клекотить неймовірний біль, вигорнула зі себе все: — Ви мене завжди вчили і я слухала вас, що ми повинні одне одному говорити правду, хай яку неприємну. І сьогодні я її вам скажу... Тільки чому ви самі не дотрималися цього, що мене так пильно вчили?

Денис поблід від несподіваного закиду — і його очі глянули зі збентеженим непорозумінням на Віру:

— Як ти можеш нас так ображувати? Як ти можеш нас посуджувати, що ми були нещирі?

— Чому ні, могу... Та, на жаль, — це не закид, а правда. — Хвилину вона мовчала, ще боролася із собою, щоб не висловити того, чого ніколи не можна буде завернути. Але таки не могла втриматись, щоб не кинути батькам слів, що їх важко ранили, що боліло від них у самих глибинах душі, і рішуче та твердо почала говорити:

— Відповідajte мені, чому ви ніколи мені не сказали, що я не ваша дочка, що я тут не належу? Скажіть, чому розтрачували свою любов на чужу людину? ... Але принаймні тепер не промовчайте далі — чи в мене є ще батьки, а якщо вони живуть, то хто вони? Хто моя справжня мама, де вона? ... Чи не краще було мені сказати правду, бож таких як я більше, і вони якось звикають? А так, коли подумаю над тим, що ви зробили, мені здається, що у вас любов і жорстокість впарі ходять...

Денис мовчав, розгубився, здавалося, що в цій одній хвилині весь змісл його життя розторощився на дрібні черепки. А Марія схвильовано ходила з одного кута в другий, щось наче справляючи, а потім голосом, у якому бриніли сльози сказала: — Ти нас осуджуєш, ти кажеш, що ми з тобою жорстоко поступили? А як можна назвати твої слова, Вірко? ... І що тобі відповісти? Сама вже дізналася, що ми тебе прийняли і повинно тобі бути звісно чому, бо знаєш, що в нас нема дітей. Та від того часу і твоїй матері стало легше, боялася, бідолаха, що собі ради не дасть, батько ж твій помер, а в неї, крім тебе, ще було семеро дітей...

Віра, відчувши материн біль, наче трохи заспокоїлась, і почала вже лагідніше говорити: — Ну, добре, мамо, вибач... Може не треба було мені так гостро відзиватись. Але я таки хочу свою справжню

маму віднайти, хочу її побачити, хочу знати, де вона живе... — А там, мабуть, їй сил не стало, і вона, похитнувшись, сіла за стіл. І раптом з її очей хлинули сльози, плили по обличчі, падали на руки, спалили на стіл... Біля неї сіли Деніс і Марія, здавалося, скошені квіти... Хотіли її пригорнути, потішити, але боялись її торкнутися, щоб не довести її ще до більшого жалю, чи гніву. Та й важко їм було почати розмову. Але вкінці Марія обізвалась, впало однісіньке журливе слово: — Доню...

Від цього слова Віру начебто обкинуло жаром і вона не то з пересердя, не то з розжалобленням кинула:

— Прошу, не називай мене більше своєю „донею“, хіба ж я твоя дочка? Відтепер і я не зможу кликати тебе своєю мамою, бо в мене справжня... — і болісно стрепенулася.

А потім уже спокійно сказала:— Я чекаю на твою відповідь скажи, де живе моя мама?

— Добре, Вірко... Твоя мати живе в Пеннсильванії, у Піттсбурзі. Ми там допомогли їй купити дім.

— Одним словом, — це була начебто торговельна ... угода.

— Вірко, чому так гостро говориш, що ж ми тобі заподіяли? Думали, що й нам і твоїй матері буде краще. Що нас полюбиш... — А згодом Марія вражено додала: — А допомогли твоїй матері купити дім не тому, як ти нам з глузуванням закидаєш, щоб зробити торговельну угоду. Це ж уже було після підписання документу, а тому, що було нам жаль її, сердешної, та й нам тоді здавалось, що ми це робимо для тебе....

— Я хотіла б ще знати, чи колись за мною розпитувала моя мати, чи зовсім забула?

— Ні, Вірко. Але, напевно, не тому, що про тебе забула, але таке вже було домовлення, як звичайно буває у таких справах.

— Кажеш було домовлення... Але чи з вас хтось тоді справді думав про моє добро? Чи журився тим, що буде, коли дізнаюся правду? — в неї боляче зломилися уста, здавалося, ось-ось розридається.

Марія їй нічого не відповіла, а Деніс простягнув до Віри руку, але, побачивши погляд її очей, що наче в гарячці дивились кудись повз нього, опустив безсило її вниз.

А потім Віра знову почала:

— Я думаю, що ми все висказали, що було в нас на думці. А тепер хочу попросити вас єдине, щоб ви дали адресу моєї справжньої мами.

Переглянувшись поміж собою, Деніс і Марія немов мовчки радилися... А відтак Марія підвелася, пішла до другої кімнати і, звідтіля повернувшись, принесла Вірі адресу.

І вперше того вечора Віра не обійняла їх надобраніч, тільки вже біля сходів, глянувши на них, сказала:

— Я вирішила завтра вранці поїхати до Піттсбургу. І хоча це лиш година їзди звідсіля, не чекайте на мене, бо не знаю, коли

повернуся. Зараз тільки потелефоную до Марти, що не поїду з нею до школи. Добраніч вам... — і прудко повернувшись, вийшла з вітальні.

*
* *

Вийшовши на станції у Піттсбурзі, Віра покликала таксі. На дорозі іскрився лід, і колеса, ковзаючись по ньому, сповільнено посувалися вперед. Вірі в безконечність довжився час. Їй уже ввижалась її мати, що йшла назустріч: струнка і дуже гарна, її обличчя обгортали кучері, а коли заговорила — її слова звучали піснею арфи...

Враз її думки сполошив різкий голос водія: — Місс, ось за цими високими кленами — вулиця, що за нею ви питали.

І Віра, подумавши, що їй багато краще самій неспостережено зайти до хати, швидко зупинила водія: — Я уже тут вийду. Сьогодні гарний день, пройдуся трохи.

Водій щось під носом пробурмотів, мовляв, скрізь сніг і не пора на проходи. А потім, либонь, передумавши, яке йому властиво до того діло, зупинив таксі. І Віра, заплативши, вийшла з авта. Водій ще хвилину постояв, ще дивився їй услід, як вона брела високими кучугурами снігу, а там, покрутивши здивовано головою, мовляв, молодий народ сам не знає, чого хоче, від'їхав.

А Віра йшла чимраз повільніше. Крутіжем вирували думки і наче перелякане спішилось кудись її серце... А з ним — гадки, мов на перехресті доріг, — і бігли туди, де вона без одного теплого слова залишила своїх прибраних батьків, і до цього дому, куди наближались її кроки. У її душі почав ворухитися неспокій і водно хвилювала думка — як привітає її мати? ...

А понад нею, байдуже до її почувань, радісно голубіло небо, іскрився у рубінових зламах світла сніг і дерева простягали під вітром свої гілки, немов білі, мовчазні долоні. У Вірині очі заглянув ранок, торкаючись своєю рожевою щокою...

Пошукавши за числом, Віра перейшла дорогу і опинилася перед невеликим домом, до половини покритим брунотною цеглою, замкненим довкола у залізу невисоку огорожу. Поза нею пристанув ряд синявих ялинок і зажурена студінню похилена береза.

Віра відчинила хвіртку і, проходячи чисто відметеною від снігу доріжкою, завважила свіжі сліди, що їх залишив за собою хтось, що проходив сюдою вранці.

Хвилину завагавшись, натиснула дзвінок біля дверей. Довелось їй довго чекати і вже думала, що вдома нікого немає, коли хтось рвучко і наче трохи сердито відчинив двері — і на порозі станула жінка. І не була вона така, як це ввижалось у Віриній уяві, а середнього росту, дещо дебели із твердо вирізьбленими рисами обличчя. Лиш коли на Віру поглянули очі цієї жінки, вона наче в дзеркалі побачила відбитку — своїх.

— У нас немає грошей і ми не зацікавлені ні в якій закупівлі, — шорстко сказала жінка і хотіла зачинити двері.

Але Віра не відходила... А потім, наче лякаючись, що коли жінка почує її слова, відійде, ледь чутно сказала:

— Я нічого не збираюсь вам продавати. Але я... знаю, хто ви, я знаю ваше прізвище — ви Гільда Грінберг.

А коли зустрів її здивований погляд Гільди, вже голосніше докинула:

— Я ваша... дочка.

Гільда стала бисто і пильно розглядати Віру — і враз, схвилювано провівши рукою по очах, немов побачила якусь з'яву, обізвалася: — Ви, ви... мені нагадуєте одну дівчину, вона називалася Ельза. Я її не бачила дев'ятнадцять років... — Жінка говорила по-англійськи зі сильним німецьким наголосом. І слова її трохи незрозуміло звучали Вірі.

— Я є ...Ельза.

Гільда подалася від несподіванки назад і прикрила долонею уста мабуть, щоб уголос не крикнути. А потім уже без слова повела Віру до вітальні.

Розглянувшись, Віра сіла на фотелі, навпроти великої олійної картини, на якій бачила розлоге, наче море, синявозеленкаве озеро, обмаєне в кущі і дерева, а в даліні на хвилях, немов розгорнені в лет, білі крила-вітрильники.

Віра вказала рукою на картину: — Чи там, мамо, я народилася? — Це слово „мамо" спочатку несміливо затремтіло, але потім уже упевнено вляглося в її душі, начебто вона так здавен-давня кликала Гільду.

— Так, — це Бодензее біля Бреґенцу, де ти народилася, — Гільдині очі зросилися вологістю, і щоб приховати своє хвилювання, вона швидко вийшла з вітальні, вимовившись, що за хвилину вернеться, але їй треба принести каву.

Залишившись сама, Віра розглядалася по вітальні. На вікнах білили чепурні занавіски, виблискували чистотою меблі, а всілякі фігуринки, ваза на квіти, різьблені коробки, вишикувались так акуратно, що здавалося, ніхто ніколи їх не рухав. На стіні була прикріплена невелика дощинка, а на ній було вирізьблене серце, покрите темнозеленим матеріалом, що його прикрашували два сріблестобілі едельвайси із якимось написом та іменами Ганс і Гільда. Не зовсім зрозумівши написане, Віра припускала, що це батько подарував її матері. А зараз же біля дощинки — полицка з темногоріхового дерева, а на ній ряд за рядом — книжки. Віра встала і, підійшовши ближче, завважила на хребтах книжок їхні назви, написані мовою, якої вона не розуміла, хоч здогадувалась, що це, певно, німецькі твори. Глянувши до другої кімнати, Віра побачила у шафі за склом полив'яні кухлі на пиво. Знала вона до чого вони служать, бо була раз з батьком у німецькому ресторані.

Надійшла Гільда і на підносі принесла каву, роґалики і яблучний

струдель. Віра ледве доторкнулася печива, але каву пила швидко і жадібними ковтками, може тому, що палило її від спраги...

Здебільшого говорили про Віру, про її студії, про товаришок. Враз Віра, побачивши біля дзеркала світлини, запитала Гільду:

— Це певно вся твоя родина, мамо? Впізнаю там тебе, але цього чоловіка не знаю, хто він?

— Це твій тато, Ельзо. Його вже немає, згинув в автомобільному випадку, недовго по твоєму народженні. А ці книжки, що бачиш на полиці, — всі його. Залюбки читав і скуповував книжки. Але й мав замилювання до столярки — ця поличка його роботи.

Віра встала і, підійшовши до полички, провела долонею по дереві, що в цій хвилині було для неї оксамитом. А там глянула на батькову світлину: її зустрінув ясний, одвертий погляд. А з-під його військової шапки вигорталося волосся щироясним жмутом. І вона сказала:

— Вродливий був мій тато. А він як називався, мамо?

— Ганс, Ельзо. Чи ти завважила, що його волосся барвою схоже на твоє, і така ти струнка, як він...

— А хто ці діти на знімці? Їх же цілий гурт.

— Це мої діти. Якщо врахувати сюди і тебе — всіх вас разом восьмеро. — І почала пояснювати: цей у тирольському одязі — мій найстарший син Ганс, назвала його по-батькові, а там Іда, Маргарита, Гельмут, Зіґфрід, Емма та Ерік.

— А моєї знімки ти не маєш? — запитала Віра.

— На жаль, ні. Ти ще маленька була, коли ми тебе віддали...

І враз Гільда, немов пригадавши собі щось, встала і почала прибирати зі столу, а потім сухо і стримано заговорила:

— Ельзо, ми повинні перестати про це говорити. У першій хвилині мені не під силу було, занадто несподівано ти прийшла... тому й слухала, що ти говориш, і сама дещо непотрібне сказала. Тим більше, що коли твій батько помер, за рік, хоч як важко мені було його забути, я вдруге вийшла заміж. Самій з дітьми мені було неможливо давати собі раду. А Ерік добрий для мене, дбає і про моїх дітей, і хіба щось погарячиться, а так зумисне ніколи їм злого слова не скаже. І однаково ставиться як до Еріка, якого він є батьком, так і до моїх дітей. І хоча Ерікові важко доводиться працювати, щоб нас усіх прокормити, ніколи не нарікає. Але хати цієї я не змогла б купити, якщо б твої батьки мені не допомогли в цьому. Вони добрі люди, Ельзо...

Я стараюся тебе зрозуміти, мамо. Я знаю — в тебе особисте життя, в тебе і нова родина. Але скажи, чи ти колись цікавилася, що зі мною діється?

— Сказати правду, я часто думала про тебе. Я навіть раз, побачивши в газеті твою світлину, витягла її і заховала. Це було тоді, коли ти закінчила середню школу — і там, на цій знімці, ти, Ельзо, така радісна і сповнена життя, що, дивлячись на тебе, я була спокійна. Але про неї ніхто не знає, раз ми розпрощались — тебе тут

у нашій родині... немає. Ти мене сьогодні питалася, чи в мене є будь-яка світлина? Тоді я промовчала, але тепер передумала, бо не хочу, щоб в тобі зародився сумнів, що можна забути про свою дитину, що можна перестати її любити. Ніяка мати цього не зуміє...

Почувши ці слова, Віра підбігла до Гільди, пригорнула і, всміхаючись крізь сльози, що тремтіли на її віях, сказала:

— Яка я рада, що ти про це не промовчала. І правда, мамо, відтепер вже все буде інакше...

Але Гільда її раптово злегка відсунула і шорстко обізвалася:

— Ти мене не зрозуміла, Ельзо. Мої слова зовсім не означають, що між нами можлива будь-яка зміна. Відійшовши звідсіля, ти мусиш забути, що ти мене бачила і про що ми говорили. З тією хвилюючою, коли ми з твоїми батьками підписали документ, що вони перебирають тебе від мене, справа закінчена. За законами ми більше до себе не належимо. І так має бути! Інакше ти зробила б велику кривду прибраним своїм батькам, а я — Ерікові. Бо в мене спільне життя з ним, в якому ти ніколи не була. А також добре подумай про те, — і провела рукою по вітальні, — що твій теперішній дім навіть улаштований інакше. Колись я в ньому була, тому і знаю. Ти вже звикла до нього, ти вже звикла до зовсім іншого оточення, і з нами ти була б нещасливою...Ще й мови нашої не знаєш, а ми з Еріком між собою лиш по-німецькому говоримо. За якийсь час ми стали б тобі чужі...

Віра знову поглянула на вітальню і подумала, що хоча вона чистенько і чепурно влаштована, але й справді їй бракує тієї барвистості, що її з-під рук своїх Марія вичаровує вишивками. Бракувало тут і гуцільської кераміки, і писанок, що їх вони вдвійку розмальовували з матір'ю, і картин отих, що коли глянеш на них, зразу витворюється якийсь зворушливо-милий настрій...

Віра, пробуючи обігнатись від думок, що вводили в її душу неспокій, швидко відвернула свій погляд від вітальні і глянула на обличчя Гільди — своєї матері, довкола якого, високо понад чолом, звивались густі звої густої темної коси.

— Яке в тебе гарне волосся, мамо! Такої блискучої буйної коси я ніколи не бачила. Скажи, мій тато, напевно, тебе дуже любив?

— Ми були з ним щасливі, Ельзо. Ми один одного дуже добре розуміли, і в нас було спільне бажання мати велику родину. І хто-зна, якщо б він був жив, могло б бути інакше. Але тепер... — і її слова зупинились.

— Тоді, мамо, може таки спробуємо...

Та, почувши Вірині слова, Гільда схвильовано встала з фотелю і рвучко кількакратно перейшовшись по вітальні, раптово станула перед Вірою і гостро кинула:

— Ельзо, я прошу тебе, щоб ти це більше не думала! І в мене є тепер єдине до тебе побажання, щоб ти зараз відійшла додому, де ти належиш, щоб ти вернулася до свого давнього життя!

— Алеж, мамо, я уже доросла і в мене є право вибору.

— Ти, Ельзо, забуваєш одне, ти, либонь, не думаєш над тим, що переживають у цій хвилині твої батьки.

— Мамо, не говори мені більше цього. Це мені болить... Я хочу тільки знати, чи ти мене любиш, чи можеш прийняти мене до свого дому? ... — І Вірині очі розкрились у два промінні світла і від них сіялась стежка до материного серця...

Гільда, вражена силою і незвичайним теплом Віриного погляду, враз від неї відвернулася, щоб не заламатись, щоб не піти назустріч. Але потім, знову до неї повернувшись, вона з усією твердістю сказала:

— Саме тому, що люблю тебе, Ельзо, що бажаю тобі добра, інакше не можу. І бачити сильною тебе хочу, а тепер послухай, уважно, що скажу тобі: я ж тебе, Ельзо, тільки народила, а твої батьки тебе виховували, за тобою гляділи, вкладали всю душу для твого щастя. І тепер ти повинна віддати їм належне! Бо тобі, Ельзо, лише здається, що вони тобі чужі, далекі. Ти не тільки їх любиш, але ти прив'язана до свого теперішнього оточення, а тут у моєму домі ти не зможеш себе ніколи перещепити у наше життя! Це лиш приспорить тобі зайвої муки, зайвого болю... і великого неспокою.

Хвилину помовчавши, ще сказала:

— Думаю, що тепер тобі повинно бути ясно, чого я від тебе очікую!

— Так, мамо, Але ти все ж таки ще всього неспроможна збагнути. Що я... мушу приходити, що я мушу бути тут з тобою, інакше тепер не може бути.

Знечев'я на стінному швейцарському годиннику відкрились дверцята і звідтіля вистрибнула зозуля, прокувавши дванадцять разів своє „ку-ку”.

Гільда видимо зворушилась і стурбовано сказала: — Вибач мені, Ельзо, але ти таки зараз мусиш відійти. У цій порі, звичайно, заходить на полуденок Ерік. Непотрібно мусіло б прийти до різних вияснень, а їм тут і так немає місця...

Віру заскочили несподівані материні слова і вона задумалась. А потім без слова встала і пішла зодягатися.

Але вже прощаючись, з огірченням сказала:

— Мені дивно, що ти наче лякаєшся, щоб мене тут не побачила твоя родина, до якої властиво я також належу. Я хотіла б познайомитися з нею, хоча б навіть з Еріком. Але... — і, махнувши рукою, навіть не оглянувшись, мабуть, щоб, бува, не розплакатись, швидко відійшла.

*
* *

А вдома Віра писала у своєму щоденнику: „Як дивно, але я уже не можу зблизитись до моїх прибраних батьків. І їх мені безмежно жаль і сама стою наче на розстаї доріг... А слова — мамо-тату, коли звертаюся до них, не можу ніяк вимовити, вони застрягають у гортані...

У школу вже не ходжу. Зате я часто у бібліотеці і читаю все, що пиш потрапить мені в руки: в перекладі на англійську мову читаю твори німецьких письменників, читаю про німецький народ. Недавно купила німецький словник і вчуся своєї справжньої мови. Дивно мені тільки, що як я не намагаюся ввійти в психіку німецької людини, зглибити, і вжитися в історію німецького народу, перещепити в собі до нього сантимент, покищо... чомусь мені не щастить.

Не раз відвідую мою справжню маму, але вона не лише, що не хоче познайомити мене із своєю родиною, а й постійно повторює, щоб більше я до неї не приходила, мовляв, нам обом буде легше, коли перестанемо зустрічатись. Але я не думаю, що вона це говорить із переконання.

І ще одна дивовижа з моєю мамою. Коли, трохи підучившись, звертаюся, щоб заговорити до неї німецькою мовою, вона відмовляється нею говорити. Пояснює це тим, що ця мова ніколи мені близькою не буде. Але, мовляв, якщо хочу її вчитись, це не шкодить, ще одна мова, може, навіть пригодиться. Адже вона мені раз заявила, що говорить вдома тільки по-німецькому, бож це її рідна мова. Тоді чому вона не може бути близька мені і чому моя мама цього не хоче?"

Летіли дні, мов птахи у тепло. Летіли дні, наче хтось їх приспішував, щоб вони не забули чергуватись у швидкій переміні, що були наче лиш один швидкий спалах іскри.

У блідорожевих долонях весни було золоте весло; під доторком його відкривалася, пахнула земля, наливалися стебла ярою ніжною зеленню, розгулювали квіти у п'янкуму, барвистому танковому хороваді під леготом вітру.

Тільки в домі Дениса і Марії — весни, здавалося, не було. На душу їхню наліг холод, порожнеча, їх шарпала безнадія. Якось одного дня, приїхавши з Піттсбургу, Віра їм заявила, що незабаром вона назавжди виїжджає до своєї матері і звідтіля уже не повернеться. Але сталося так, що Марія простудилася і лягла у ліжку, і Віра на кілька тижнів відклала свій виїзд, не могла хворої залишити.

Та Марія видужала, і прийшов день, коли Віра сказала:

— Тепер уже немає чого зволікати, сьогодні я поїду.

Від її слів Денис і Марія наче поникли, змаліли, нагадуючи в тій хвилині тую у їхньому саду, в осінь, побиту дощами і вітром.

Вірою шарпнув гострий жаль, але вона швидко і силоміць замкнула його в своїй душі.

А вони, сердешні, ще не вірили і мовчки стояли, мов біль перетяв їм мову... Тільки за хвилину Марія, наче проснувшись, стиха обізвалася:

— А речі, Вірко, як без них поїдеш?

Але Віра силувано твердо відповіла:

— Ніяких речей я не беру, вони ж належать вам, вони не мої.

І в Дениса і Марії зотліла остання крихітка надії...

*
**

Наближаючись до Гільдиного дому, Віру ніщо вже не бентежило, забула про все, її радісно хвилювала одна-одним думка, що незабаром вона вже назавжди залишиться із своєю матір'ю. І мати не буде цьому більше супротивитися, Віра її переконає, що все буде гаразд...

Поспішно відчинила хвіртку і хотіла підбігти до дверей, коли це на домі побачила великими літерами напис: „Дім на продаж”.

Віру обдало крижаним холодом, здавалося, затихло серце, бож йому нікуди вже було спішити... Їй ще не вірилось, що мати могла її так без одного слова залишити.

А потім таки повернулася до відходу, але її ноги залякли, наче вросли в землю і не хотіли її звідсіля відпустити. Враз у сусідньому городі завважила жінку, яка, похилившись над кльомбою, виполювала бур'ян.

Віра підійшла до огорожі, поздоровила жінку і запитала:

— Чи вам, може, відомо, куди перебралися мешкати давні властители цього дому?

Жінка поволі підвелася, випростувала спину і, розглядаючи із зацікавленням Віру, відповіла:

— Правду сказавши, не знаю. Ви ще дуже молоді, але може ваші батьки захочуть купити цю хату?

— Ні. Я... далека родичка ваших колишніх сусідів, хотіла б їх відвідати.

— Адреси свого нового дому мені ніхто не залишив. Але я можу передати вам число їхнього телефону. Коли ж ви їм родичка, думаю, що пані Гільда на мене за те не погнівається. Пішла в хату і, незабаром вернувшись, передала Вірі записане число телефону. Задумуючись сказала:

— Не знаю, чому, але моя сусідка була дуже сумна, коли звідсіля вибиралася. Либонь, звикла до свого дому.

Та Віра вже майже не чула її слів. Подякувавши жінці, вона швидко побігла розшукувати за телефонічною будкою. Довго довелось їй блукати, заки її знайшла. Швидко вкинула до телефонічного апарату гроші, накрутила число і чекала.

Раптом, наче з великої віддалі, почула материн голос і кілька слів німецькою мовою, а потім уже нетерпеливим тоном ще кілька... Хвилину ще Віра прислухувалась до її слів, що лунали немов за якоюсь ціпкою і недоступною перегородою, а потім поволі і обережно тремтячою рукою поклати слухавку. Довго не виходила з будки... Їй вчувались материні слова, коли вона її відвідувала: „Ельзо, я хочу бачити тебе сильною”, а потім: „Ельзо, я тільки народила тебе, а твої батьки тебе виховували, гляділи за тобою, вкладали всю душу у твоє щастя”, а там: „Тут, у моєму домі ти ніколи не зможеш перещепити себе у наше життя”, і ще: „У мене вже є своє

життя, Ельзо". Та й пригадалися Вірі її прибрані батьки, коли прощалася з ними — горем пониклі і розгублені наче...

*
**

Удома застала Дениса і Марію за обідом. У тарілках стояла неторкнена страва. Побачивши Віру, обидвоє підвелися і чекали.

І схвильовано Денис: — Ти, певно, Віро, таки за речами вернулася.

А за ним Марія: — Хай буде, що й за речами, хай буде, що й на хвилину, — і підвела свій згорьований погляд на Віру.

— Ні, я ні за чим не прийшла, я вернулася до вас, до свого дому, до тебе, мамо, прийшла. — І оте слово „мамо" вже впевнено вернулося на своє давнє місце, там, де воно було.

А відтак, сівши разом з Денисом і Марією, Віра почала їм про все розповідати. А вони слухали і здавалося, ще не вірили. Але перша несмілива усмішка поволі відкривалася у їхній душі.

Вкінці Віра сказала: — Єдине до вас маю прохання: дозвольтє ще мені часами потелефонувати до... Гільди. Вона сильна і розумна жінка. Я її поважаю за її проникливу мудрість, за те, що вона зуміла від мене відійти і, добре розуміючи, де моє щастя, відкрити мені двері знов у ваш дім.

*
**

У Віриній кімнаті світилася настільна лампа, вікна були відчинені навстіж. А вона знову записувала у своєму щоденнику: „Поза мною уже провалля жури і неспокою. Я вернулась у свій давній світ, закосичений вишивками і усмішкою моїх батьків, які, прийнявши мене у свій дім, подарували мені себе. Я знову вернулася, хай і до прибраного, але до свого, до Шевченкового народу.

Гільду вже ніколи не називатиму своєю мамою, але й забути її не можу. Я подивляю її мужність, її велике зрозуміння життя, а в цьому і мене, бож коли вона відійшла, то лиш з думкою про моє справжнє добро. А цього ще донедавна я не розуміла.. У Гільди також уже інше, окреме життя, і там у її родині я була б чужа, я — їм і вони — мені...А тут, у цьому домі — моє серце, воно належить до нього".

Віра відклала щоденник, не закриваючи його.

До відчинених вікон підійшов місяць; спочивав біля них, розсіваючи срібні персні по саду.

*
**

У сусідньому домі обізувалася флейта. З нею сплівся. в одну мелодію Маріїн голос, сповнений радісної материнської ніжності.

Ірвінгтон, 20-го лютого 1981

НА ГРАНІ ЖИТТЯ І СМЕРТИ

Небо чорне-чорне, наче ворон. І неспокоєм серце... І тиша — лементом смертельної коси на травах... Враз блискавка, а потім рокіт грому, і дощ, і хуртовинним піруетом вітер, і дерева — зігнені в поклони... Здавалосьь, усьому вже кінець... Аж ніби від раптового удару — темінь струснулась і зблідла... Високо в небі жайворонковою піснею обізвалася, розгорнула свої крила веселка. І полилися світляні потоки сонця: знову затріюмфувало світло, затріюмфувало життя...

* *
*

Двері почекальні відкрилися і в них пристанула медсестра.

— Микола Дорош, — промовила вона.

Із крісла підвівся високий, дебелий, середнього віку чоловік і, хитнувши їй головою, увійшов до кімнати лікаря.

Д-р Гарольд Карлінгер, привітавшись з Миколою, вказав йому на крісло і, вийнявши картотеку із жмутком паперів, почав їх переглядати.

Повіяло тишею, лиш із почекальні час від часу проникали голоси пацієнтів. Микола чекав.

— Професоре Дорош, як довго ви є моїм пацієнтом?

— Багато років уже, докторе. Але чому? ... — і погляд Миколиних сірих очей приляг до лікарєвих уст.

Та д-р Карлінгер не продовжував розмови; він мовчки перегортав листок за листком, де була списана історія Миколиної недуги. І насправді нічого там особливого не знаходив, за винятком останньої картки із вислідом пересвітлення легенів.

— Як із вашим кашлем, професоре? — спитав д-р Карлінгер, не підводячи очей.

— Далі дошкуляє мені. Іноді відчуваю біль у легенях і також деяку втому. Послухав вас; покинув курити, — відповів професор.

— Шкода, що я особисто не міг зайнятися останньою перевіркою вашої недуги. Як знаєте, я був понад два місяці в Європі, отже щойно після повернення довідався від асистента про вислід пересвітлень ваших легенів. На жаль, професоре, вам прийдесться довше лікуватися...

Від несподіванки Миколиним обличчям схитнула тінь:

— Що ж, коли треба, трудно... Якось перетриваю. Скажіть тільки — яка ваша діагноза? Хіба нічого грізного? ...

Мовчанка лікаря прозвучала дзвоном на тривогу. Миколину душу раптом заторгав неспокій. Сперся твердо об поруччя крісла і чекав.

Лікар встав і швидко заходив по кімнаті. Враз зупинився біля Миколи і м'яко поклав руки на його рамена. Але Миколі вони не приносили заспокійливої ніжності. Навпаки, він відчував їх на собі як велетенський, неймовірний тягар; вони немов вверчувались у кожну клітину його тіла, і Миколі здавалось, що від них йому вже не втекти...

— Докторе, невже ви ще мені всього не сказали? Скриваєте щонебудь? Не треба...

Вагаючись, д-р Карлінгер хвилину ще простояв, а потім відійшов від Миколи і знову сів за бюро. І ніби щось креслячи на клаптику паперу, лагідно сказав:

— Коли ви так рішуче домагаєтеся діагнози, тоді — він безрадно розвів руками, — я вам її скажу: у вас пістряк легенів. Це ще не означає, що нема уже рятунку. Ви знаєте, що сьогодні з кожним днем появляються нові ліки. Дбайливе, влучне лікування, а особливо непохитне бажання жити не раз доказували чудес...

Микола захолов... Він не хотів вірити в лікареві слова, вважав їх якоюсь хвилевою помилкою, жахливим сном. Йому здавалось, що його душа, наче від наглого струсу, розкололася надвоє: одна її частина ще просилася жити, ще хотіла вірити, ще не піддавалася долі, друга — корилася правді і, наче пелюстки квіту, коли їх поразить неочікуваний раптовий мороз, поволі вмирала, втрачаючи всяку надію...

Він шукав утечі від заспокійливого, співчутливого погляду д-ра Карлінгера, хотів бути сам... І враз, немов уже непричасними очима, поглянув на годинник. Була точно п'ята по полудні. Ще кілька годин, — перебігло в Миколіних думках — і д-р Карлінгер, звичайно, покинувши свою канцелярію, вдома, біля своєї дружини, призабуде людське горе. Куди ж йому піти? До Наталі? Її немає, виїхала до своїх батьків. А навіть і якщо була б? ...Вони, розбиті війною, роками і віддаллю, знову віднайшлися і мали одружитися. Як сьогодні сказати їй, що в нього невилікувальна недуга? Вона його не залишить і, ніби нічого не сталося, настоюватиме на одруженні, ще й переконуватиме його, сама в те не вірячи, що з ним усе буде гаразд... І вкінці їй доведеться опікуватися ним, інвалідом. А цього він не стерпить! Ні! — заніло в нього болем і пройняло його душу млістю і страшним безсиллям...

— Докторе, скільки мені ще залишилося? — благально тихо поспитав Микола. Хотів ще бодай на мить відтягнути свій вирок.

— Я вам казав, існують різні можливості...

— Так, але ви вже не раз мали справу з цією недугою. Тому ще раз питаю: скільки? ...

— Може півроку, може рік, може й довше. Ніхто вам цього точно визначити не може. А втім, у вас сильний організм і хтозна... — Враз, завваживши неймовірну блідість Миколиного обличчя, поспішно додав: — Ви ж самі домагалися. Я ж вам не хотів казати, думав заощадити передчасний і, може, зайвий біль. Може — вам води? — і збирався натиснути дзвінок, щоб покликати медсестру.

Микола стрепенувся, і його обличчя, немов хтось поклав на нього холодну долоню, застигло в кам'яну нерухому маску. Він підвівся і, здавалося, стверд у своєму розпачі, бо спокійно сказав:

— Я вже піду. Вибачте, що задовго вас затримав. Та воно не легко і я схвилювався... Мені треба тільки часу...

А в голові аж залягало від думок, вдаряло у кожний нерв: „Чому це трапилось якраз мені? Хіба можна вірити в можливість видужання? От як кльовна припнуть до машин, і так животітиму... А може, все таки? ... — наче в калейдоскопі чергувались у нього безнадійність із крихіткою надії.

Хитаючись, немов від сильного вітру, Микола вийшов на вулицю. Обгорнув його гамір людей, вигуки на водіїв таксі, шум автомобілів. Почувався, начебто безвольний шматок деревини, зануреної в байдужий, бистрий потік, якому немає кінця... Здавалося, що він уже потойбіч, непричасний ні до кого і ні до чого. Тільки одна-одним чіплялася його гадка: „Як довго ще мені?... ” Від цієї настирливої думки Миколину душу проймала льодова студінь і все злилося у безбарвну барву — німого розпачу і неймовірного безсилля. Трусило його, як у лихоманці. А на уста тиснулися то слова благання, то отруйливі слова прокльонів, вишарпувані зі самого дна душі.

Навіть не відаючи коли, зупинився на великому мості над рікою. Перехилився понад його поруччям і задивився на хвилі ріки у неспокійну, бурхливу її каламутну глибіню. Осінній вітер студеними, зшерхлими губами торкнувся його щік. І він відрухово провів рукою по волоссі: воно стужавіло від вечірньої мряки і, здавалось, уже не було його. І враз Миколу пройняла думка: „От, так тільки скочити б униз! Це ж тільки одна мить... А там уже нічого йому боятися... Потім все буде гарно... Ніяких більше страждань... Успокоїть серце... Настане тиша... І біль не розшарпуватиме вже так, не роздиратиме душі, наче отой хижий звір... Кінець! І все!”

Микола нахилився ще більше, напружився до скоку — і раптом зупинився. Почув гул моторів літака і у воді побачив його світляну силуету, наче воскреслу, кудись летючу зорю. Підвів голову вгору і вгледів понад собою бездонне сапфірове склепіння небес, китиці розсипаних по них і жагучих мерехтінням зір, і рожеве відлуння із хмаросягів, наче приторк самого життя... Стрепенувся немов від сильного поштовху в плече: із усієї сили на хвилину ще вп'явся у залізне поруччя мосту — і відійшов від ріки. А там надав ходи. Не оглядався. За ним нісся гомін літака, що, протинаючи вітрові груди, підносився вище і вище...

Довго блукав Микола вулицями... Проходили години. Мусіло бути вже поза північ, коли він, навмання, увійшов на якийсь бульвар. Побачив самотню лавочку і сів. Раптом, скорившись своїй долі, прихилився до поруччя і в одчаї — зайшовся нестримним плачем. Хвилини канули птахами у вирій... Поволі сльози застигли на його очах, тільки ще час від часу німою скаргою здригалися його рамена. І на Миколину душу налягла втома, начебто йому довелося перейти безконечні простори, цілі сторіччя. Та, надиво, хоча в його душі ще ніло болем, надходив спокій.

Насилу відірвався від лавки, стиснув руку в п'ястук, наче б хотів тим рухом задати відчай, і повільно нерівною ходою помандрував далі. Врешті обважнілими від втоми ногами доволікся на якусь вуличку. Побачивши таксі, немов у нього здавна склався такий плян, кликнув водієві:

„Летовище, прошу!”

По дорозі Микола дивувався: „Чому саме на летовище послали його думки? Хто покерував його рішенням? Якщо б про це він розповів своїм студентам на годині психології, важко було б їм пояснити це явище. Значить, не так воно просто і не все, що списане в книгах мудроців, має своє логічне обґрунтування... Існують речі поза нашим розумом, поза нашим теоретичним міркуванням. Є щось надприродне, щось, що людині важко збагнути!”...

І раптом у його душі заструменіло якесь ясне світло; прокидалося бажання не здаватись, а жити, несучи гідно присуд своєї долі, хай і до недалекого кінця. А може... може він, той кінець, швидко не прийде... Може ще поцастить йому закінчити свою книжку. Може ще зуміє бути корисним людям? ...

Микола вийшов із таксі і попрямував до залі аеродрому. Пристав, перерахував гроші в калитці, а потім уже зовсім впевнено підійшов до каси і попросив квиток до Вашингтону. Там у нього знайомий, скаже йому, що дістав службову відпустку.

До від'їзду літака була ще година часу. Микола сів у почекальні на лавку і задумався: не бачив людей, не чув їхнього гомону. Усе складається добре. Знайомий не здивується, бо очікував його за кілька тижнів. Наталі зателеграфує, що мусів від'їхати у службових справах. А там уже кінці в воду... Напевно все так у подробицях обдумують злочинці, щоб затерти за собою сліди... і Микола гірко усміхнувся.

Коло нього на лавку присів молодий, може, двадцятирічний, елегантно зодягнений чоловік. І на мить до Миколи повернулося його обличчя: гарні риси, ясний чуб і голубі, розпромінені радістю його очі.

Хвилину мовчали, а тоді молодий незнайомиць, не втерпівши поспитав:

— Ви, може, до Вашингтону?

Микола хотів збути його запит мовчанкою, але, зустрівшись із одвертим і добродушним поглядом незнайомого, відповів:

— Так. Я вибрався туди.

— Чудово! Може й сидітимемо побіч себе в літаку. Якби ви знали, як мені сьогодні не хотілося їхати і залишати родину, але вислала мене фірма. Вибачте, що нав'язуюся вам своєю балаканиною, але хоч пройшов уже тиждень від часу, коли нам народився син, наново хочу ділитися із усіма радістю. Розумієте, перший син! І яке ж воно малесеньке прийшло на світ! Кажуть, що він зовсім на мене похожий!

Микола мовчав... Бо і як же йому було заговорити, щоб не пригасити гарного настрою цього молодого чоловіка, в якого кожна клітина кипіла радістю. Звідкіля ж йому знати, що поруч нього людина з тавром смерти...

Та незнайомиць не зражувався Миколиною мовчанкою, а безжурно гомонів:

— Курите? Прошу, цигару. Хоч я не курю, але тут, коли кому народиться син, завівся уже такий звичай. — Враз простягнув руку: — Який же з мене неотеса. Зовсім забув... Познайомимось! Джек Линдсон, — і його очі приязно глянули на Миколу.

І, мимохіть, у сторгану безнадією Миколину душу передалося щедре Джекове тепло. І навіть ледь усміх просвітлив його обличчя, коли він сказав:

— Микола Дорош.

А відтак йому вже нічого не треба було говорити, бо Джек не вгавав:

— Уявіть собі: завтра моєму Денієлеві буде тиждень життя! Як тільки прибуду до Вашингтону, куплю своїй дружині Моллі особливо гарний подарунок, а біля нього покладу картинку з найніжнішими словами! — І з нагрудної кишені піджака вийняв дві світлини: — Гляньте, оця малесенька крихітка з кирпатим носом — це Денієл, мій Дені! А тут, — і він вказав на другу світлину, — це ми обидвоє — я і Моллі. На такого бузувіра, як я, не дивіться, але Моллі, правда, яка вона чудова!

Моллі була дійсно гарнесенька жінка: бурштиновим блиском — очі, пухким кружевом — волосся, уся, наче котеня, обгорнена у шовкову радість. А уста її простягались усмішкою Джекові назустріч.

І Микола, не втримавшись, вголос вимовив:

— Які ви щасливі!

А Джек наче не чув:

— Скажіть так самі, пане Дорош, чи не кумедне це почування, що, звідсіля ще не виїхавши, вже мрію про повернення? Цікаво, чи й у вас колись було таке переживання, що, здавалося, неможливо, щоб нашій радості прийшов кінець?

Глянувши в розхвильовані щастям очі молодого батька, Микола спокійно відповів:

— Так, і в мене було таке почування. Ще зовсім недавно...

Проте, розмова поміж ними раптом обірвалася, бо голос із

гучномовця повідомляв, що літак Ді-Сі-10 відлітає до Вашингтону через п'ятнадцять хвилин.

Пішли. Стюардеса подивилася на Миколин квиток і повела його в задню частину літака, вказавши на число 166. Поглянув за Джеком і побачив його зараз перед собою.

Микола подивився у вікно. Надворі світало. Перламутрова синь неба — і гойдалка із хмар: на ній золотим горіхом колихалося сонце.

Немов із далекої віддалі почув голос стюардеси і запряв пояс. Літак почав підійматися вгору...

Із гучномовця почулися привітні слова пілота:

— Добридень, пані і панове! Заповідають гарну погоду. Підводимось угору на...

Раптом слова пілота обірвалися, наче хтось зістругав їх ножем... Здавалося, що літак на мить зупинився, а потім стрімголов почав опускатися вниз. Ним заколихало, шарпнуло, почувся гуркіт і він, струснувши з усієї сили своїм велетенським кадовбом, заповоров у землю. Миколаю кинуло вперед і він вдарився головою об поруччя сидження перед ним.

Коротка мить, і Миколі повернулася свідомість. Почав підводити голову і відчув, що не має чим дихати. Насилу оглянувся і поза собою побачив сіру, густу примару диму і полум'я, що поволі почали продиратись крізь бокові стіни задньої частини літака. Біля його сусіда були двері. Сусід намагався їх відчинити, але вони не подавались...

Стюардес, ні залози не було видно і треба було шукати рятунок самому. Микола підвівся, хотів втиснутись у натовп людей, що сунувся попри нього з несамовитим криком, зойком і лементом... Десь перелякано закивиліло немовля...

Сильніші намагались йти далі, а слабші, ті, що їх поконав дим, падали на підлогу; їх топтали інші і посувались у димі, наче ряд коливаючих тіней. Щоб тільки вперед ... щоб тільки до виходу. І Микола вже не зможе забути їхніх очей — благальних, пробитих смертельним переляком. І враз йому пригадалася картина з фільму: горять ліси... Попри кущі і дерева біжить, стрибає усякий звір, щоб рятуватись від вогнів... Тріщать гілки, падають повалені кущі... Чутно дудніння тисяч ніг і шалений, сповнений жаху рев...

Раптом Микола стрепенувся: треба втікати. І як дивно, в отій мініатюрній хвилині налягли на нього мільйони думок. Але ноги залякли, і він не міг зробити кроку...

І враз: „А що з Джеком? ...” Зібрав силу і силоміць втиснувся поміж людей. Почулася лайка, але крок — і він уже біля Джека. Він звисав на поясі, втративши притомність, мабуть, від струсу літака. Микола поспішно відчіпав пояс Джека, і в той же самий час намагався знайти вихід із літака: передньої частини він уже не добачав, двері біля нього відчинити не можна... Позаду пекло — вогонь і дим, наче горобина ніч... Але зліва, кільканадцять кроків від нього, виднівся голубий поясок неба і ледь зарис дверей... Душився,

кашляв, їдкий дим роз'їдав йому очі, але він знав, що мусить добрести до отих дверей і врятувати батька малого Денієла. Перед ним маячила виразна ціль: отой шматочок голубого неба. І туди йому прямувати!

Обхопив у поясі Джека, накинув на його голову блюзу, щоб хоча трохи він ще міг дихати не зовсім зачадженим від диму повітрям і насилу втиснувся у ряд людей, що його минав. За ним із хрипким криком напірало інші. Микола ніс Джека і ледве посувався...

Наліг густий, важкий дим, від болю розривало легені... І раптом Миколу охопила така страшна втома, що бодай на часок хотів динебудь прилягти і вже однаково йому було: хай затопчуть його люди, хай задушить дим, хай більше не буде отієї пекельної муки... Враз побачив, що Джек звівся на ноги, з голови скинув блюзу і глянув на нього остовпілими від здивування і переляку очима... Микола, зібравши рештки своїх сил, намагався своїм голосом проредити крик людей і хрипко вигукнув:

— Джеку, ми мусимо рятуватись! — Підвів руку і вказав на двері: — Джеку, там... небо, там наш рятунок!

І поволікся вперед. Тепер Миколі трохи легше було, бо Джек ішов сам. Але в голові йому чим раз більше паморочилося і від кашлю перехоплювало віддих. Та він посувався далі, здавалося, уже не людина, а робот, якому наказано не зупинятись...

Деся позаду літака почувся наче розрив динаміту: літак увесь задвигтів, затрусився, і Микола подумав, що ще мить і все розлетиться у дріб'язки... Раптом перегорода, що відділює окрему частину літака, повалилася з глухим гуком додолу.

Згори почали летіти скручені від спеки клапті стелі. Настала така висока температура, що Миколі здавалося, ніби на ньому загоряється одяг...

Ніби крізь сон дійшли до нього Джекові слова:

— Рятуйтеся самі, а я вже не маю сили... Але Микола тягнув його за собою до отого голубого пояса неба, що ледве виднілось уже — лиш на один крок від них...

Дим згус і став начебто живою, ненависною і їдкою істотою, що мовчазно сунулася на людей, щоб знищити їх дотла... Позаду чутно було чийсь вмираючий стогін... — У пеклі гіршому за дантове...

Нарешті — двері. Джек скочив, чи радше впав на крило літака. За ним стрибнув Микола. А тоді вони вже обидва зісунулись на землю. Але Миколі мигнула думка, що їм звідсіля треба якнайшвидше втекти, заки ще вибух розірве літак на шматки... Говорити вже не міг, тому тільки мовчки потягнув за собою Джека і вони стали човгати, посуватися вперед, якнайдалі від літака.

Ще кілька хвилин, ще одна... І нагло від несамовитого і оглушливого вибуху здригнулася земля. А потім — осліплюючий блиск і Микола побачив, як увесь літак залила лявіна полум'я — і він, спалахуючи, розривався на дріб'язки... Ще почув, немов страшну скаргу, жіночий крик, дитячий лемент, а там він уже нічого не чув,

нічого не бачив... Йому лиш здавалося, що земля розчахнулася надвоє і забирає, всотує його в свої челюсті. І він туди летить, падає із неймовірною швидкістю...

Довкола молочна мряка наче влітку, коли починається день. .. А там, з-поміж неї почали зарисовуватись якісь химерні кострубаті взори, а згодом чіткіші лінії, і Микола вже виразно побачив ясні стіни, столик побіч, загорнені в квітчасті завіси вікна і похилену над ним жінку в білому. Напружив зір, приглянувся і пізнав, що це медсестра. Нагло почув нестерпний біль голови — все довкола нього закружляло якимись пошарпаними стрічками, і він, обезсилений втомою, замкнув очі. А рештки його свідомости ще здоганяла думка: „Де він? Звідкіля він тут узявся? Чому медсестра?”

Коли Микола відкрив очі, побачив, що він на ув'язі різної апаратури, а до обличчя прилягала маска з киснем. І шарпнула ним тривожна думка: це певно він знепритомнів і, на доручення д-ра Карлінгера, його привезено до лікарні. І відтепер різними лікуваннями почнуть продовжувати агонію його страждань. Але навіщо? ...

Увійшла медсестра. Микола хотів заговорити, але вона поклати палець на свої уста, а потім лагідно сказала:

— Нічим не тривожтесь. Вас, як й інших, після летунської катастрофи привезли до лікарні. А що ви наковтались забагато диму, ми апаратурою прочищуємо ваші легені. У вашій гортані були цілі куски сажі, вона вас мало що не задавила... А маска з киснем тому, бо у вас його нестача. Тепер спокійно відпочивайте, з вашим здоров'ям усе гаразд...

Ще перевірила його живчик і вийшла.

Микола не міг, але хотів закричати вголос: „Чуєте ви всі! Це ж крайнє безглуздя рятувати вже напівмертву людину!” Та потім втихомирились його думки і стала веслувати ними крихітка надії, що ачеї звідсіля він ще видобудеться і хай недовго, але буде гідно жити, як і інші перед ним, яких зустріла подібна доля... Почав пригадувати собі, що діялося на літаку, і раптом похолов: що з Джеком Линдсоном, чи успів він його врятувати? Враз перед ним усе затьмарилося і він знесилений знову заснув.

По полудні, коли в його кімнату ввійшла медсестра, він півшепотом спитав:

— Чи знаєте щонебудь про Джека Линдсона?

— Джек Линдсон живе. Він зараз же поруч вашої кімнати. Біля нього його дружина. Вона допитувалася, чи може до вас зайти.

Посіріле і переоране журую Миколіне обличчя враз випогодилося і проясніло, начебто його торкнулися пестоші чиеїсь ніжної долоні. І він хитнув головою медсестрі, щоб сюди зайшла дружина Джека.

Скільки пройшло часу, йому важко було збагнути. Коли відкрив очі, побачив усміхнене обличчя Моллі.

— Збудила вас? — і Моллі торкнулася його руки, а в очах її забриніли сльози. Вона швидко, по-дівочому, обтерла їх верхом

долоні і ласкаво обізвалась: — Маленький Дені, Джек і я дякуємо вам дуже. Бо якщо б не ви... — у неї раптом затремтів, обірвався голос і вона замовкла. А потім подала йому записаний листок паперу і докинула: — Тут наша адреса. Коли видужаєте, зайдіть до нас, щоб добро не забувалось... — На прощання ще раз злегенька торкнулася його руки і сказала: — Піду, бо Джек чекає, та й вас втомлювати не можна. Загляну ще до вас завтра. — І Молліні очі, немов би поміж ними розгорнувся келих півонії, прилягли на мить до Миколиних очей — і вона швидко відійшла.

Микола ще підвів руку, ще хотів їй услід кинути якесь добре слівце, але огорнула його безмежна втома. Він прихилився до подушки і в півсні бачив Джека, Моллі та малого Дені, й навіть усміхався.

Коли знову прокинувся, був пізній ранок. Надиво, почувався менше виснаженим. І на мить йому здавалося, що в ньому вже надовго примостилося життя. А інше все — це лихий сон. Та раптом відчув сильний біль голови — і його обляг рій тривожних, неспокійних думок.

Увійшла медсестра і, привітавши його черствим „Доброго ранку“, розсунула завіси на вікнах і на столику біля нього поклала у фляконі китицю тонкостеблих косариків.

— Це китиця... від Джека і Моллі. Джекові вже краще, може тому, що він молодший. Крім того, у вас поранена голова.

„Поранена голова?“ — здивовано пронеслось думкою у Миколи. — Коли?”

А медсестра продовжувала:

— Маю для вас добру вістку. Вчора ввечері лікар доручив, щоб сьогодні забрати від вас маску з киснем. Можливо, що вночі будете ще потребувати. І ще одне: вас хоче відвідати якась жінка. Каже, що ваша близька знайома.

Медсестра стягнула з його обличчя маску і спитала:

— А як із сніданком?

— Потім... — прошепотів Микола. Розхвильований до безмеж, він гарячково думав: „Хто? Невже — вона?”

За хвилину на порозі кімнати пристанула жінка: брунатними каштанами — волосся, продовгастий овал обличчя, а в ньому очі — синявим оксамитом братків, розквітлих щастям.

— Наталю! — І Миколине серце гомоніло від нежданої радості.

— Миколо! — і вона підступила до нього, похилилася над ним, торкалась його щік, гладила, пестила волосся і без упину зворушливо повторяла: — Миколо, мій ти Миколо..

А потім, наче наситившись радістю, Наталя вже спокійніше почала говорити:

— Спочатку, коли почула в радію, що ти уцілів, була щаслива, але ще боялася дуже, не знала якого тебе застану. Та лікар мене запевнив, що — недовго і ти зможеш залишити лікарню. — І стиха добавила: — Бог мені тебе врятував, Миколо...

— Так, Наталю... — А тоді Микола вказав рукою на небо поза вікном і докинув: — Коли загорівся літак, було небо таке голубе, як сьогодні. І я, ні про що не думаючи, йшов до нього. Зі мною — Джек... Він тут, поруч, у другій кімнаті. — Раптом Микола зайшовся сильним кашлем, глянув якимось дивно на Наталю і замовк.

Кілька хвилин було так тихо, що було чути шелест листка, що, сковзнувшись по шибі вікна, канув кудись на землю.

Враз Наталя запитала:

— А скажи, Миколо, як було в д-ра Карлінгера?

Микола відвернув від неї голову, виднів тільки його профіль — загострений, скам'янілий...

Раптом Наталя почала за чимось шукати в торбинці:

— Миколо, даруй мені, але я у тій неймовірній радості, що ти живеш, що я тебе побачила, зовсім забула про одну важливу річ. Заки я сюди прийшла, зателефонувала твоя господиня, просила щоб я зайшла до неї забрати телеграму від д-ра Карлінгера. Ось вона...

Микола заметушився увесь, збентежився, здавалось, ладний кудись заподітись:

— Я... потім, Талю, шкода нам тепер витратити час...

— Ні. Прочитай тепер, Миколо, там може бути щось важливе! А може хочеш, тоді я...

Але він їй так шорстко і різко заперечив, що вона від несподіванки аж здригнулася... Ніколи він таким не був.

Тремтячими руками розгорнув телеграму і швидко перебігав очима записані у ній рядки. Спочатку на його обличчі відбилосся крайнє оторопіння, відтак уступила блідість і воно зайнялося рожевою заграюю, а там на ньому ожила кожна риска, пульсувала надміром життя... Він відклав телеграму і задивився хвилину отак у далечінь очима, що ще не розуміли, але хотіли якнайшвидше все збагнути... А там, він злегка підвівся на лікті і зайшовся нестримним наче божевільним реготом та хрипко вигукував:

— Талю, я буду жити! Розумієш, я буду жити! Якщо б не ті апарати я вхопив би тебе в обійми і заставив би затанцювати зі мною найшвидший у світі танець! Вибирай коломийку, чардаша...

— Миколо, що з тобою? ... Заспокойся! ...

— Маєш телеграму і прочитай її, тоді зрозумієш, що мені довелося пережити. А все надаремно! І подумати тільки, що мало з мосту не кинувсь у ріку...

І Наталя читала вголос:

„Сталася неймовірна помилка... Світлини з рентгенівськими пересвітленнями і вислід перевірки не був ваш. Асистент переплутав їх з іншим пацієнтом... У вас тільки сильний бронхіт. Д-р Гарольд Карлінгер”.

Наталя розгубилася, похилила голову і вся заніміла... А згодом, ніби в докір комусь, кинула:

— Хіба таке можливе? Хіба можливо з пошматованою докряю

душею, зовсім за ніщо, двигати біль? ... І ніби жити, і ніби вмирати, і знову жити? ...

Вона підвела голову і її погляд, у якому задзвеніла любов, зустрівся з очима Миколи — вщерть радісними, розіскреними, наново спраглими життя. І він, силкуючись якомога голосніше говорити, прошепотів:

— Одне я можу тобі сказати, Талю, що хоча я дуже терпів, але таки не здавався, зовсім не корився своїй долі... І хай недовго, але до свого кінця я думав гідно прожити. У мене, десь на берегах душі, завжди жевріла іскра. І сам не знаю, як її назвати — надією, гоном до життя, чи вірою, що хтось Всевідучий керує моєю долею...

— Тихо, Миколо, спокійно! Увесь біль уже минувся, увесь жах уже поза тобою.

Мейплвуд, 22-го листопада 1985

КОЛИ ВОСЕНИ РОЗКВІТАЮТЬ ЧЕРЕМХИ

Їхні доми були — лише через дорогу. Її дім яснів, ніби ніким незаймана білосніжність; його — пишався цинобривими барвами, особливо вся покрівля.

Кожного ранку власники одного і другого дому виходили на прогулянку. Надиво роки їх не пригнули до землі, тримались вони струнко і несли свої голови високо, начебто це від стаї своєї відокремились два лебеді, заблукавшись поміж людей. Заглиблені в своїх думках, вони майже й не завважували одне одного. А коли на мить торкались поглядами, то зараз же байдуже відводили свій зір, задивившись за кимось чи за чимось у далечині.

Але...

Але напевно про це мусіли постаратись чаклунки-зорі, що раптом життя отих двох людей змінилося зовсім. Трапилось щось зовсім звичайне: після дощу хідники були мокрі і ховзькі, і вона, завжди така обережна, посковзнулася та була б упала, якби не він.

— Вибачте, — сказала вона зніяковіло і майже перелякано. — Це либонь, мені вже пора паличку придбати. А то турбую сторонніх. Старіюся, певно... — додала, витираючи спід сукні, що замочився у калюжі. І враз у її очах забриніли сльози .

— Та що це ви... Вам ще палички зовсім не треба. У вас така гарно випростана постава, — сказав він.

— І у вас теж, — кинула вона, і обличчя її вкрилося густим рум'янцем.

— Та й сліз не треба. Шкода... У вас такі милі волошкові очі... — Від несподіваних для самого себе слів він зніяковів і поспішив додати:— Вибачте, що осмілювся таке сказати, але мені в цій хвилині чомусь здалося, що ми здавен-давня знайомі.

І вона, хоч звичайно уникала не лише незнайомих, а й взагалі людей, усміхнулася і несміливо простягнула йому руку:

— Це нічого. Адже ми сусіди. Я — Соломія Лісецька.

— А я — Олекса Литар, — майже по-військовому відрекомендувався він. А потім жартома ще докинув:

— Палички вам таки не треба. Але може бу якійсь мірі я міг би її... заступити? Дозвольте, я проведу вас додому?

Хвилину вагалася, та зустрінувшись із його добродушним

відкритим поглядом, її повні і начебто ще по-дитячому закруглені уста знову усміхнулись:

— Що ж... Сьогодні справді ховзько. А ми ж сусіди, то й нам по дорозі.

Він подумав: „Як приємно, що в неї такі повні, милі уста. Мене чомусь завжди обдавало холодом від жінок із вузькозакроєними вустами. Мені здавалось, що це істоти з дуже впертою і злісною вдачею”.

Так почалося їхнє знайомство.

* *

*

Від цього дня вони щоденно прогулювались удвійку. Привітавшись, розпочинали розмову завжди одними і тими ж словами:

— Ви знаєте, коли ще жив мій муж, і я...

— Це було тоді, коли зі мною була моя добра дружина. Вона була чудова жінка...

Поза тим завжди повторним вступом швидко бігли, здоганяли себе незмінні речення про їхнє розбите щастя, про їх теперішню самотність. Хоч, властиво, не можна нарікати: з нею їм зовсім... добре, бо наново вони можуть відживати в болючому, але своєму власному окремішньому минулому. Розмовляючи отак, крадькома втирали непрохану сльозу, горнулися до свого смутку, мов до якоїсь дорогої істоти, без якої їм немає найменшого глузду існувати.

А потім... потім співчували одне одному, втишували біль ласкавими словами, аж доки на її чи його обличчі не скресала усмішка, не роз'яснювалась променем волошкова синь їхніх очей.

А так, властиво, ніби нічого не змінилось. Лише щораз більше вони одне одним піклувались і втішали, коли огортав їх смуток. Спочатку це в них виходило несміливо, адже ні одне з них не хотіло вламуватись у чиєсь життя, порушувати чиюсь досі таку благословенну діамантову самотність...

Та згодом вони навіть не стамилися, як у їхні розмови почали вплітатися сповнені особливої ніжності слова. Не стамилися, коли на самому дні їхньої душі почала підводити голову і назрівати, начебто крихка і здивована своїм життям парость, — несмілива думка, що їм щораз важче обходитись без спільних прогулянок, а коли вони разом, то їм нібито й цікаво.

Це бентежило їх і в цьому вони не признавались навіть самі перед собою. Адже як же це так? Вони могли б присягнути, що до такого ніколи не дійде! Що й до того тепер, на схилі років... Та й чи не соромно це? ... Ніяковіли вони від цієї думки і боялись глянути правді у вічі. Адже досі, загорнені в спогади, вони жили лише своїм минулим: вона — своїм чоловіком, — він своєю дружиною.

Та, як звичайно, доля кожної людини — мистець у всьому — вирішила за них сама. Одного бо дня, коли здавалось, що на світі все без змін пливе своїм порядком — і наперед прийшов світанок, а

потім — сонце, а там уже ранок простукотів жвавими кроками по вулицях, — вона не вийшла з дому.

Він чекав, довго чекав і так розхвилювався, що наважився натиснути дзвінок її дверей. Раптом вони відчинилися і вона вийшла, але не та, як завжди. Обличчя у неї було бліде-бліде, а очі обведені втомою...

Хоч затривожений, він ні про що не випитував, та й не треба було, бо вона сама сказала:

— Вибачте, що довелось вам чекати. Але мені цієї ночі було якось зле, начебто біль у грудях дошкулював. Заснути не могла. Лячно було самій... — і ледь усміхнулася: — Тепер... тепер уже все гаразд.

— Може б вам до лікаря? ...

— Може... — відповіла і затихла, — поміж бровами зарисувалась втомою зморшка.

— Бачу, що ви ще й тепер не зовсім добре почуваетесь, — він взяв її руку. — Так буде легше.

На мить у її душі обізвався протест і відразу замовк. Вона погодилась.

Відтоді вони завжди ходили попід руки, хоч більше ніяких слів не говорилося, ані про будь-які почування, ані про приязнь... Хібащо лише одне: вони вже не „викали” одне до одного, а перейшли на більш інтимну форму — „ти”.

І так усе якось складалося, що вони довше і довше перебували разом: то прогулювались узбережжям озера, годуючи диких качок, то сідали на лавці, милуючись кронами дерев, то заходили в бібліотеку, листуючи книжки, то просто отак собі мандрували алеями парку, прислухуючись до шарудіння листків під ногами, до шуму розлогих катальп, що ховали їх під своє чарівне склепіння, ніби в просторі зелену альтану. І говорили вони, говорили. Слова їхні тісно перевивалися, спліталися разом, а іноді вони обоє бентежились, відгороджуючись мовчанкою, непроникливим панцерем. І тоді перелякані слова затихали...

Але одного вечора, коли у великому сафіровому небесному персні появилася перша зоря, і вони, як звичайно, зупинилися біля її дому, щоб попрощатись, — він схвилюваний до безмеж, мов той юнак, кинув у тишу словами, від яких вони обоє здригнулись:

— Хтось з нас мусить почати. Здається, жеребок випав на мене...

— На мить він замовк, а тоді заговорив швидко-швидко: — Далі, принаймні мені, неможливо так бути: кожного дня ми прощаємося і кожного дня ти від мене відходиш. Признаюся, що з нетерпінням чекаю, коли тебе знову побачу. Я знаю... Воно якось дивно... Бентежно так. Ми не молоді... Та й досі моя жінка для мене завжди першою була. — Ступив крок ближче до неї, простягнув руку.

— І буде... — йому у відповідь тихо шепнула вона. А потім: — Я сама не знаю. Може дійсно трохи пізно нам. Це ж уже наша осінь... Та, властиво, що ж у тім поганого, коли душу свою вигорнути одне перед одним можемо та й ущерть наговоритися, набутися, пожартувати? ... Хіба будь-коли на дружбу, на любов запізно? ...

На це він, відрухово торкнувши срібlistого свого чуба, сказав:
— Одне тільки. А що... як нам недовго залишилось? ... І котресь із нас відійде? ... І доведеться знову горювати. Сказати правду, — більше я не годен... Уже втомився.

— І я ні... Проте я цим надто не турбувалася б, мій любий. Адже час останньої мандрівки усім нам визначає тільки Бог... Та й думати нема чого про таке.

— Дивно... Але я оце вперше — відколи відійшла від мене моя дружина потойбіч — хочу знову жити! — Глянув на неї і все його обличчя одягнулось ув осяйність, що передалась їй та огорнула всю її постать, ніби в перламутрову пастель.

А тоді підвела вона своє обличчя до нього і вгорталася у те тепло, що йшло від нього, і з-під вій її, наче з-під густої осоки на світанку, радістю змерехтіла сльоза.

Він уже більше не вагався. Обійнявши її міцно за стан, відкрив перед нею двері свого дому:

— Заходь, моя люба. Підемо. Разом буде легше. Буде навіть добре!

У відповідь йому запроменів її погляд — жінотний такий і ніжний! І вони пішли. Вона увійшла в його крок, немов оце вони вже здавен-давно були одним суцільям, одним життям!

І сталось дивне диво: в осінній запах листя раптом приблукались тьмяні пахощі весняної черемхи...

* *
*

Повірите? Я бачила їх ще раз. Це було в картинній галерії: на просторому полотнищі видніють вони, немов пара гордих лебедів, легко ступають по стежці, що вирує осінніми бургундовими потоками. Правда, вони вже срібноволосі, — але хіба не бачите, — це ж у молодість воскреслі люди, і руки їх переплетені, ніби вітки виноградової лози, що сходяться водно. І хоча поблизу них памороззю зарисовується їх недалека вже дорога — дві пари волошкових їх очей спокійно, без ніякої тривоги дивляться у далечінь.

Мейплвуд, 23-го вересня 1988.

М'ЯКЕ СЕРЦЕ ПІД СУВОРОЮ УНІФОРМОЮ

Із далекої віддалі, наче із глибоченних надр землі і на тугій прив'язі — самотньо і глухо гомоніло людське серце — і лиш іноді його відгомін оживав у душі людини. А так, — начебто його ніхто не чув. А може і не хотів чути...

* *
*

На перехресті доріг, де мінялися світла, стояв високий і дебелий поліціант, керуючи рухом.

Уже ніби була весна, але ще віяло снігом і, неначе на глум, блискавиці і громи, розшалівшись на небі, христили землю, а вітер, немов людські злидні, вдирався за спину прохожих. І там, де вчора зачепило сонце кущі золотодошу своїм теплом — і він прояснів, сьогодні уже квіття його затривожено гляділо в небо...

Поволі, сковзаючись по льоду, їздною пересувалися авта. Поліціант насунув глибше на чоло шапку, щоб захиститись від вітру, але це небагато допомогло. І він, безупинно стежачи за рухом, у той же самий час мріяв, що він уже не тут, а вдома, а там — Мішел і його діти, гаряча страва і тепло. „От, добре було б, — міркував він собі, — завжди взимку перемінюватись у цвіркуна і, нікуди не виходячи з хати, грітись біля печі — і так лиш одним оком, ліньки, крізь вікно споглядати на зимову віхолу”.

У цій хвилині він знову підвів руку — і за помахом її — рушила густа черга авт. Раптом через їздню, не зважаючи на авта, почала йти дівчина: наглий скрегіт гамульців, лайка — і авта одно по одному зупинилися. А дівчина ніби нічого, далі йшла мов у сні якомусь...

Миттю до неї прискочив поліціант, вхопив за руку та перепро - вадив через їздню. Аж на хіднику, шорстко випустивши її руку, він гостро сказав: — Як же це ти — не дивишся ні на світла, ні на авта? ... Хіба тобі на думку не прийшло, що не лиш ти одна могла загинути, але могло прийти до зудару авт, до катастрофи?!

Здавалось, вона ніби чула, про що він до неї говорив, а ніби ні... Спроквола на нього глянули її великі сірі очі — сумні такі, наче б у них затримався увесь згусток хмарної осени — на хвилину вони зупинились на ньому далеким-далеким поглядом, але потім зараз же заховалися за вії, притрушені снігом. В одній руці в неї була

полотняна торбина, а другою вона намагалася притримати великий барвистий, ніби пляжний парасоль, що його їй вихоплював вітер. Рукавичок вона не мала і руки її багровіли від холоду. Зношені джинси, тонюсінька куртка, хіба підшита вітром, це був всенький її одяг. О ні, не про все я згадала, на ногах у неї були ще драні тенісівки, зашкарублі від льоду, затвердлі від дощів і стужі.

Хвилину вона отак простояла, ніби надумувалася, куди їй далі йти, а потім, навіть не глянувши на поліціянта, повернулася і пішла. За нею сипнуло снігом, хутко замівши її слід. Поліціант ще бачив, як вона нерішуче зупинилася на поблизькому від дороги сквері і начебто зовсім байдуже, що надворі холод і студінь, сіла на лавці. Та йому ніколи було стежити за дівчиною, і він знову станув на своєму місці, щоб наглядати за рухом.

Коли за кілька хвилин поглянув на лавку, де сиділа дівчина, побачив її на тому самому місці: розпростерла над собою парасоль і сиділа нерухомо, немов когось дожидаючи... Лиш руки заховала під куртку.

Пройшло ще трохи часу і вітер ущух, забираючи за собою снігові хмари. Виглянуло сонце, але вже ненадовго, бо почало сутеніти. А дівчина не квапилася нікуди і сиділа далі на лавці, ніби позуючи комусь до портрету.

„Ще коби трохи, — подумав поліціант, і він уже зможе піти додому. Там на нього чекатиме Мішел і життя, яке ж інше від цього довкілля — безпечне і далеке від злочинів, що зачаєно мандрували по вулицях. Адже скільки його товаришів заплатило життям, рятуючи когось від напасти”...

Вечоріло. Змерехкотіли по хатах світла. Рух на дорозі погасав. Враз поліціант завважив, як з лавки підвелася дівчина. Цим разом вона почекала на зміну світел, а там перейшла їздною на хідник по протилежному боці вулиці. Ніби байдуже, вона ввійшла, замішалася поміж прохожих та й розглядала одну за одною вітрини. Раптово вона блискавкою нахилилася над прилавком, на якому лежали овочі, і швидко почала згортати їх до своєї полотняної торбини. А потім на мить пристанула на роздоріжжі, щоб, либонь, знову вернутися на лавку.

До неї швидко прискочив поліціант: — Хіба так можна, таж ти крадеш чуже добро?!

Його зустрів дивний погляд її очей: у ньому не було ані світла, ані теміні, ані переляку навіть ні... Раптово її уста зійшлись у сердиту лінію, а з її очей виглянула ненависть: — Чого ціпляєтесь?! Чого вам від мене треба?! Від вас я не беру... Я — не злодій, я лиш голодна...

— Однаково, що тебе спонукало до крадіжу, ти зараз повинна віддати ці овочі!

Її обличчя усе спалахнуло рум'янцем і вона твердо рішуче кинула йому ніби виклик: — Хоч що... а я нізащо в світі цього не зроблю!

Коли так, скажи мені, де ти живеш і ми підемо до твоїх батьків, вони про це мусять дізнатися...

Дівчина не обзивалася: вона ще дужче затиснула уста у тверду лінію і судорожно і цупко пригортала полотняну торбину з пограбованим...

— Тоді... не залишається нічого іншого, як нам разом піти на поліційну станицю, а там...

Дівчина сполохано глянула на нього і тихо й лагідніше уже мовила: — Я вам у всьому признаюсь, тільки туди мене не ведіть. Моїй мамі боляче буде, в неї і без цього турбот забагато...

У мовчанку впали зорі, розсипавшись по небу... А потім поволи, виправдуючись наче, почала: — Кілька днів тому я покинула свій дім — і від цього часу нічого не іла... тому...

— Чи ти розумієш у чому зло? Сьогодні була перша твоя крадіж, завтра може прийти друга... а там третя — і ти звикатимеш до цього... Байдужитимеш... Ти таки зараз мусиш вернутися додому, до своїх батьків. Тому ще раз питаю тебе, де ти живеш?

Знову вперта мовчанка і неспокійний погляд дівчини та час від часу шум авт, що кудись, ніби в божевіллі, мчали...

— Я чекаю, — кинув слова в тишу поліціант.

— Що вам сказати... хіба те, що я вже ніколи не думаю вертатися додому.

— Чи може будеш з таких, а їх безліч сьогодні, які покидають батьків на те тільки, щоб шукати пригод, бо, мовляв, у батьків заскорузлі, відсталі погляди на світ, то й біля них уже нецікаво.

— Ні! — Вона уся почала труситись: у неї тремтіли рамена і обличчя її захололо у таку прозору блідість, начебто його взагалі уже не було...

— Ти хіба розумієш, — заговорив поліціант, — що вночі залишитися тут не можеш, небезпечно і холодно великий ще дуже. Коли — не вдома, тоді на поліційній станиці переночувати мусиш, а вранці хтось все одно відвезе тебе до батьків. Від того не втечеш...

Дівчина здригнулася і очі її потемніли з переляку: — Я вам усе розповім, повірте мені, тільки прошу не ведіть мене туди...

— Гаразд, — погодився він. — Але спершу підемо до крамниці і я заплачу за те, що ти забрала, а потім, — і він рукою вказав на ресторан, — ми з'їмо вечерю, а при тому ти мені оповіш, що сталося, чому ти втекла з дому.

У ресторані дівчина припала до їжі так, начебто боялася, що хтось зараз їй усе забере. І лиш час від часу на поліціантові зупинялися її блискучі очі, ніби заляканого голодного звірка...

Аж коли наситилася вдосталь, поміж жадібними ковтками гарячого чаю вона почала розповідати: — Я називаюся Джанет Феленер. Мій батько, знаєте, — вона зненацька обірвала на цьому слові і її розпачливо сумний погляд наскрізь проникнув поліціанта. А потім продовжувала далі:

— Мій батько понад міру випиває. Кожного вечора, коли вертається додому, він на нас усіх накидається лайкою, а часто нас і побиває. Найбільше попадається моїй матері, особливо тоді, коли вона бідна стає в нашій обороні. Вдома нас семеро, найменшому біля року. Мама добре знала, що я піду з хати, лиш я їй не сказала коли... І чи це не жахливо — вона мене навіть не затримувала, бо

знала вона, що добра в цих злиднях немає мені чого чекати... Ми живемо в сусідньому містечку. Щоб дістатися сюди мені доводилося кількакратно зупиняти авта. І якось ніби пощастило... Втомлено провела рукою по своєму обличчі і в тому місці показалася подовгаста брудна смуга.

Значев'я з гирким докором жбурнула в нього словами: — А так скажіть самі, що б ви зробили, коли б бачили так, як я, що з кожним днем моїй мамі сил убуває? ... Йдучи до цього містечка, думала дeneбудь знайти працю — мамі помагати і самій жити, як люди. Хотіла б ще ходити і в школу, але про це, мабуть, треба забути...

Джанет похилилася на стіл і закрила обличчя руками, — худими аж прозорими.

А згодом почала знову говорити: — Чи ви думаєте, що мій батько завважить, що мене немає дома? ... Напевно ні... Одній мамі буде жаль за мною. Але яке її життя? ... Найменше з нас мусить залишати на сусідку, а сама ходить прибирати по хатах, щоб усіх прокормити. Бож батько ніде надовго не зогріє місця. Денебудь трохи попрацює, а тоді на підпитку починає колотнечу — і його викидають з праці. Вдома домагається від мамі грошей і останки забирає, ще й поб'є при тому, щоб не противилась йому... А я, здається, ще й тепер могла б усе йому простити за одне його ласкаве слово...

Затихла і уста її жалісливо зламались в підкову, начебто в малої дитини.

— Скільки тобі років, Джанет? — запитав поліціант.

— Незабаром п'ятнадцять буде... — і замовкла. А там докинула: — Може вам буде дивно таке подумати, але я боялася вас ще тому, бо завжди вважала, що всі чоловіки такі, як мій батько: сердиті і дуже недобрі...

— А тепер мене вже не боїшся?

— Ще мені важко сказати...

— А тепер Джанет підемо до твого дому.

— Чого додому? Я ж перед вами нічого не затаїла, ви ж знаєте...

— і її очі тривожно і благально, майже з покорою, дивились йому у вічі.

— Я у всьому повірив тобі, Джанет. Але ми таки мусимо піти до твоєї матері. Зрозумій, що я на службі і в мене обов'язок...

— А тоді? — очі її зайнялися глибокою розпачливою синню і зблиснули сльозами...

— Тоді побачимо.

Всіли до авта і поїхали. Спочатку ніхто з них не обзивався. Джанет покірливо засунулась у самий куток сидження і знову заховала руки під куртку, ніби від великого холоду та, здавалося, дримала. А потім, немов прокинувшись, прошепотіла: — Бачу, що ви таки мені не повірили в те, що вам розказувала. Не дивуюся, бо і я людям не вірю, не вірю в їхнє добре серце... А все ж таки я думала, що може ви інакші, що ви добрі...

У нього, тим часом, почала наклеюватись одна думка і поволі

розгортатись у душі, а там вона його вже зовсім не покидала. Але він мовчав...

Блукали різними вуличками, аж вкінці зупинилися перед старою кам'яницею.

— Ми мешкаємо на піддашші, — пояснила Джанет. — Бачите, там, де такі маленькі віконця, подекуди загорнені в ганчір'я, щоб вітер крізь розбиту шибку не проходив...

Поволі пішли вгору сходами. — Джанет, ледь не зупиняючись на кожному з них. У кам'яниці чути було плісенню і вологістю. Натиснули дзвінок. Довго не чекали: відчинилися двері і в їх обрамуванні показала жінка. Дивлячись на її обличчя, важко було збагнути вік — бо воно було все сіре і проїджене борознами злиднів і журби.

Побачивши Джанет, уся прояснилась:

— Джанет! Ти?!... Я вже не вірила, що тебе будь-коли побачу і боялася за тебе, так страшенно боялася, але не ходила розпитувати за тобою нікуди... Я вичікувала... Вірила, що мене не забудеш і колись обізнешся...

Враз завважила поліціанта, її обличчя ще дужче посіріло і вона схвильовано його поспитала:

— Що сталося? Невже Джанет? ... — і вона обвела його сполоханим поглядом. На руках у неї плакав малюк — його личко було таке прозоре, здавалось, у ньому не було однієї краплини крові...

Поліціант заспокійливо сказав:

— Не турбуйтеся. Властиво нічого такого не сталося. (Про крадіжку Джанет він покищо подумав ще не згадувати). А потім додав:

— Я лиш привіз вам дочку додому, бо вже вечоріло, заблукати могла, а в місті, як самі знаєте, сьогодні вечорами — небезпечно. Даруйте, що я не представився. Моє прізвище — Монтгомері — Деніел Монтгомері.

Заспокоєна жінка, що Джанет ні в чому не провинилася, з полегшею відітхнула і запросила їх в глиб кімнати. І хоч тут з кожного кутка аж боліло нужденністю і недостатком — кімната ясніла чистотою.

Жінка поклала малюка до ліжка і сіла з ними за стіл.

А тоді вона звернулася до поліціанта:

— Вам може дивно, але я не обвинувачую Джанет, що вона покинула наш дім, і не маю до неї ніякого жалю, бо яке тут може бути їй життя — і обкинула Джанет журливим і болісним поглядом.

— Алеж Джанет — ваша дитина?..

— Я не дивуюся, що вам це важко збагнути. Але про мого мужа знаєте, може Джанет вам уже розповіла. Яка тут її майбутність? ... Мені було б дуже важко без неї і я побивалася б за нею, але повірте мені, мені ж важче було б дивитись на неї, як вона виростає у безнадії. А так думала, що може знайде працю, що влаштується

якось і житиме як інші люди... А ви — чи не віддали б своєї дитини будь-куди, щоб лиш її рятувати, навіть тоді, якщо б ви думали, що вже її може й ніколи не побачите? ... — Верхом долоні вона провела по очах, але сльози не вибігли, щоб облегшити біль, бо він так затверд у її душі, наче мозолі на її руках: рубець на рубці... А потім стиха додала: — Що ж кожного доля у Божих руках.

Увійшла тиша. Джанет дивилася то на свою матір, то на поліціанта, судорожно тримаючись поверхні стола. А поліціант задумався над матір'ю, що ладна була навіть ніколи не бачити своєї дочки, заховати свій біль і тугу, ради її добра. І до нього знову настирливо повернулася попередня думка: він ще щось важив, надумувався, а потім запитав:

— Скажіть, будь ласка, де тут найближчий телефон? Запізнівся і дружина моя може бути неспокійна.

— Зараз недалеко біля нашого дому. Але поспішайте, бо кожної хвилини може надійти мій муж, а коли він напідпитку, його краще не зустрічати, тим більше, що поліцейська уніформа кидає його у ще більшу лютю...

Запевнивши, що він зараз вернеться, поліціант хутко відійшов. Знайшов телефонічну будку, накрутив число і швидко заговорив:

— Мішел, тут Дені. Мене затримали важливі справи...

— Добре, що дав знати, а то я уже журилася. Але про які важливі справи ти говориш?

— Пригадуєш, що кілька тому днів ми говорили про те, щоб крім наших двох, адоптувати ще одну дитину. І якось сьогодні так склалося, що я зустрів дівчину... Мені здається, що вона добра і розумна... Як і задумували, — могли б її приймати до свого дому, дали б їй змогу прожити, вможливили б дальшу освіту. А вона, хоча і старша, могла б бути наче сестрою нашим дітям. Їй чотирнадцять років і на ім'я їй Джанет. Я ще навіть непевний, чи на те погодиться її мати, але наперед хотів порадитись з тобою... Та й адоптувати зараз її неконечно... Може потім...

— Це трохи, Дені, несподівано для мене. Може б ми ще подумали. Чи ти хоча знаєш, хто її батьки?

— Трохи знаю... Але воно власне перерішує справу. Джанет... вона дуже нещаслива і властиво бездомна... Їй треба, щоб за нею хтось глядів — обізвався ласкавим словом... Хто як хто, але ти це можеш...

— Мені трохи трудно так зразу відповісти, Дені, я ж навіть її не бачила...

— Але ти мене знаєш, Мішел, знаєш, що я ніколи, добре всього наперед не обдумавши, нічого нашвидку не роблю.

— Це правда, Дені... Добре, тоді привези її сюди.

— Але, Мішел...

— Чи ще щось, Дені?

— Одне лише прохання: вийди нам назустріч, Мішел...

* *
*

Коли він вернувся до їхнього дому — Джанет і її мати вийшли разом відчинити йому двері. Вони трималися за руки і пильно гляділи йому у вічі: відчували, що зараз станеться таке, що зовсім змінить їхнє життя.

— Я, пані Феленер, в цю коротку мить багато передумав. До мене прийшла думка; вона й для мене дивна і несподівана... Я щойно говорив із своєю дружиною, із Мішел — і в нас велике прохання.

— Прохання? — і погляд матері Джанет допитливо і неспокійно зупинився на ньому.

— Якщо ви на це погодитися, — ми з дружиною заопікуємося Джанет, прийемо її до нашого дому.

— Це не жарт? ... Ви справді хочете заопікуватись Джанет? І в її очах, де досі була втома і ніби весь тягар віків, розблисла надія.

— Хочу вас теж запевнити, пані Феленер, — сказав поліціант, що за Джанет я залишаю свободний вибір — вона лиш до тих пір перебуватиме в нас, доки захоче. І ви одна одну завжди зможете відвідувати, лиш батько ні... Ви знаєте чому... Хіба, що він зміниться... А так — все залишиться по-давньому.

— О ні, пане Монтгомері, зміниться багато: нарешті буду я спокійна за свою Джанет.

— Моя дружина справедлива і добра жінка — в неї Джанет знайде серце і, коли потрібно, розумну пораду. І в школу її пішлемо, а нашим дітям вона стане прибраною сестрою.

Джанет не вірилось, вона не зводила свого зору з них обоїх і, хвилюючись, чекала.

Вкінці жінка простягнула руку поліціантові і сказала:

— Я вдячна вам, хоча за Джанет мені великий жаль... Але відчуваю, що добра і благородна ви людина, що довірити її вам можу... — і обличчя її сколихнула така усмішка, ніби зодягнула його у нове багатство.

Коли виходили, Джанет поцілувала малюка у щічку, а на материне рамя поклала голову на прощання, здавалося, там вона хоче почерпнути силу. Але мати злегенька підвела її голову і тихо шепнула: — Годі, ідіть уже, швидше ідіть...

Поліціант ще поклав на стіл свою адресу і вони пішли.

* *
*

На небі зорі зав'язувались у ясні, лілейні китиці, а вечірній вітер ніс уже весну... Керуючи автом, поліціант інколи підводив зір на Джанет і бачив, як вона дивилась кудись поза вікно у просторинь і рамена її ледь тремтіли...

— Холодно тобі, Джанет?

— Ні. Мені лиш все ще дуже дивно і трохи боязко якось. І моя мати там...

— Повір мені, Джанет, що швидко знову її побачиш.

— Може не треба так... Але я вам вірю — і якби усмішка появилася на її устах. За якийсь час авто скрутило в ще одну вулицю і перед ними розкинулися невеликі городи і ряд однаковісінських, але чепурних домів. Перед одним із них поліціант зупинив авто, висів з нього і відчинив перед Джанет двері. А потім узяв її за руку і заспокійливо сказав:

— Ходи... У нас тобі буде добре...

Але Джанет вихопила від нього руку і не йшла...

Зненацька відчинилися двері і назустріч їм вийшла жінка, а біля неї, по обох боках, двоє дітей. Вітаючи Джанет, жінка підвела вгору руку і спокійно та лагідно сказала:

— Я — Мішел, дружина Денієла, а цих двоє діток — це Джиммі і Лія. Ми на тебе нетерпеливо чекали. Ходи до нас! — І, взявши дітей за руки, поволі почала сходити вниз до Джанет...

Гостинно і привітно горіли у вікнах дому світла, а в цієї жінки, мов льон, ясне волосся блистіло ніжною ласкавістю. Враз у її мелодійному голосі Джанет вчувся начебто голос її матері — такий оксамитовий був і він колись, коли її мати ще була дуже молода. І Джанет, подавши поліціантові руку, несміливо ступила перший крок, а потім — другий, а тоді, вже не зупиняючись, ішла далі й далі...

Її супроводив місяць, просвітлюючи стежку аж до самого дому.

* *
*

А там, уже недалеко і не в глибоченних надрах землі — радісно і сильно билося людське серце. Гомоніло воно зовсім близько, особливо біля дому Мішел і Денієля — людини з м'яким серцем під суворою уніформою.

Мейплвуд, 22-го квітня 1982

РОМАШКА... ЧИ БАГРОВИЙ МАК

Камінні губи гігантського летовища раз-у-раз усмоктують у свої **челюсті барвисту гомінку юрбу.**

Мотори тисячі літаків гудуть, нанизують струни повітря...

Крикливі таксі шугають, свистять біля аеродрому...

У холодному вітрі на щоглах шорохотять прапори вільних і невольних народів...

Безконечні димарі заводів задимлюють, проковтують усю голубінь, вбиваючи красу неба.

*

* *

Під двері летовища Кеннеді із розгоном і скреготом коліс, ніби навіжене, під'їздить таксі. З нього майже на бігу вистрибує у темносиньому одязі стюардеса-дівчина. На чубку її голови стирчить шапочка, а з-під неї — розсипом ніжного золота — дівочі кучері. Вона не чекає на здачу водія, не слухає його подяки, а блискавкою зі сидження підхоплює свою невелику брунатну валізку і ступає далі енергійним кроком. Із зеленкавих її очей **вилонюється ніжний, ледь кокетливий погляд, а її повні підкарміновані уста привабливо всміхаються, здається, на них ще горить поцілунок коханого...**

Стюардеса входить у велику залю летовища і занурюється у гомінкий, бистрий вир юрби. На хвилину зупиняється, дивиться на годинник, порівнює його — зі своїм; бачить, що її годинник на кілька хвилин відстає, накручує його. А потім уже йде далі, злегка граціозно гойдаючи стегнами: отаке собі молоде, гарне дівча... Здається, не дуже то спішиться, бо час від часу ніби знехочу торкається зором строкатого, пливкого довкілля. Враз рішуче зупиняється під дверима, де великими літерами видніє напис: „Вступ виключно лише для летунської обслуги!” Бере за клямку і хоче відкрити двері, коли раптом чує поза собою голос:

— Мисс... може ви знаєте? Чи літак з Лондону прилітає в пору? Там моя дочка, а з нею маленька дитина... Може?..

Дівчина здригається і на її обличчя підповзає нетерпелива й неприємна гримаса; здається, ще мить і жінці у відповідь впаде різке слово, але стюардеса, зразу видно похопившись, накладає на уста, наче театральний грим, роблено-милу усмішку і каже:

— Про це мені нічого невідомо. Даруйте, в мене служба... Спитайте в інформації.

І навіть не оглянувшись, рвучко відчиняє двері і входить до якоїсь кімнати. Там нікого немає. „Мабуть, таки добре я все запланувала”. — Але ще не встигає докінчити думки, коли відчиняються двері і входить знайомий їй пілот.

— Макс?.. Я думала, що ти вже в дорозі до Німеччини?..

— Катя?!.. Гарно ти мене... вітаєш. А вчора ти була така неодмінно моя... Я думав... — і зненацька він обіймає її і жагуче цілує.

— **Максе! Прощу... заспокойся, Максе!..** — і виковзується із його обіймів. Мені тепер... ніколи... зрозумій... Мій літак...

— Хвилину тільки... Невже забула?..

Враз дівчина ніжно-преніжно до нього усміхається. Здається, у ній зібралася уся відвічна жіноча ласкавість. Вона кладе свою долоню поверх його руки і грудним, оксамитовим голосом каже:

— **Максе... Кажеш... забула?.. Ніколи!** Та й сьогодні ніч без тебе, без твоїх п'яних обіймів, яка довга і нудна вона буде. Хіба, що міцно... спатиму, — кидає вона Максові вже жартома. — Але завтра, Максе, завтра, коли повернусь... — І вже на бігу посилає йому рукою поцілунок і погляд, що обдає Макса жаром... А там, відкриває двері — і вона — як добре — вона вже потойбіч них.

Перед нею висувається довгий коридор. Катя проходить його швидко. А відтак ще одні двері, що провадять униз до підвалу і знову на них напис: „Стороннім особам вступ суворо заборонений!” — „Хіба ж я стороння?”... — іронічно всміхається дівчина. А тоді тісно притискає до себе валізку і швидко входить на спіральні сходи.

Нагло — її обличчя, її рухи змінюються, немов хтось здійсмає з нею зайву поволоку: незмінним залишається лиш Катін одяг стюардеси, наче чужа їй уже шкаралуца.

Тепер внизу по сходах простує вже не зальотна молода дівчина-стюардеса, а хтось зовсім чужий і зовсім інший — хижий і звинний, нібито заблукалась сюди пантера. Дівчина ступає нечутно, м'яко; тіло її злегка тремтить і немов напружена тятива пригинається до поруччя сходів, уся перевтілюється в один слух, один зір... В її очах прядеться зеленкавим світлом ніби відгомін гріха і раз-по-раз у них — наче гострий блиск кинджалу, а уста затискаються у тверду вузьку лінію; їх майже не видно, здається у них зібралась безповоротно вся душа... Вона ще раз дивиться на годинник і злісно бурмоче: „Макс”... і надає ходи. Стопи її тепер лиш торкаються сходів, немов це по линві з усією обережністю **іде акробат, у якого кожний крок, кожний рух мають величезне значення...**

Останній ще сходець — і Катя уже в підвалі. Високо біля стелі блимають тьмяні лампочки: в їхньому світлі постать дівчини зарисовується на стінах тінню кумедного арлекіна... Він плигає, а не йде, а тіло його то корчиться, то виростає чудасійним велетнем... Зненацька насторожується, бо чує чиєсь приглушені кроки...

Але вони далеко від неї. „Це, певно, хтось нагорі” — і вона з полегшою відітхає.

Враз дівчина зупиняється і нетерпеливо стискає раменами, дорога ж розгалужується у два боки... На мить вона заплющує очі і уста її починають шептати впівголос, наче лекцію, завчену напам'ять. Хвилинка — і риси її відпружуються, відчиняються очі, і зір уже впевнено мандрує направо, де видні важкі залізні двері. Вона **рвучко туди біжить, вагається, а тоді їх відчиняє. Двері риплять і їхній скрегіт неприємно прорізує глуху тишу...**

— Тут гріб немов... — здригається Катя.

Раптом дівчина чує чиєсь тверді і вже близькі кроки, гомін їхній ще лиш здавлює деяка віддаль... вона притьомно гасить світло, рука її повзе у кишеню піджака і звідтіля вона виймає револьвер. Холодна сталь її заспокоює... І вона напружено... **причаєно чекає.**

Кроки чимраз... ближче. От вони таки отут, біля самих дверей. **Хвилину хтось зупиняється, наче у ваганні, а потім чути уже відгомін кроків у цій же кімнаті, що Катя. У неї рука автоматично, ніби в бездушного робота, в якого включають наказ, кладеться на спуску револьвера — готова до пострілу...**

Чиєсь дихання, начебто воно вже коло її обличчя... Хтось майже біля неї засвічує ручний ліхтарик — і світло падає на електричний вмикач зараз же коло дверей. І в цю саму мить на нього кладеться якась чоловіча рука — і світло споліскує темряву: перед дівчиною виростає дебели чоловіча постать.

Хвилину в електричному напруженні вони обидвоє мовчать, лиш його очі без збентеження зводяться допитливо на дівчину й на спрямовану на нього цівку револьвера...

Враз тиша, ніби від пронизливого ляскоту батога, здригається гаслом:

— "Ромашка... чи багровий мак, ласкава пані?!"

Очі стюардеси ще й далі проймають синявою неворушкої сталі, але вона кладе до кишені піджака револьвер і холодно, спокійно відповідає:

— Багровий мак!

А там слова незнайомого стюардесі спільника обережно просякають у тишу, кладуть поміж ними поміст, наче вже давно знайомих:

— Ви схвилювались?.. Та і я не дуже то був спокійний, коли не почув відповіді на наше гасло... А тут ще передо мною ваш револьвер не ворожив добра... Та й репутація ваша... Чув я, що ви жорстока дівчина і не одному вже нещадно загнали кулю в лоб... Але щоб знищити ворогів наших дотла — таких як ви нам треба...

— А все таки скажіть, чому ви тут... Це ж лиш однієї людини робота... — дивиться Катя на нього, просвердлює, обпікає своїм зором... Неприязна така... ворожа далі, готова до скоку наче...

— **Заспокойтесь! Це як вам не... пощастить, чи зненацька вас хтось розкриє... це... щоб крити ваш відворот, щоб не потрапили в**

руки... їм. Ви ж надто... дорога нашій справі.

Дівчину поволі покидає ворожість.

— Готові?! — падає запит неочікуваного спільника.

Катя відчиняє валізку, звідтіля виймає плян всього летовища, і вони обидвоє, наче оті... післанці смерти, шукають за місцем, де їм покласти вибухову бомбу.

— Бачите, тут саме центр летовища, — вказує дівчина на плян. — І вони туди йдуть. А потім Катя виймає з валізки бомбу — смертоносне післанництво людству, яке повинно йому принести спасіння від капіталістичної влади, а заким що — ввести анархію, посіяти розбрат і нелюдський жах... Засоби ці, правда, жахливі, але **ціль яка!.. Комунізм по всьому світу...**

— Тепер, — і вона дивиться на годинник, прижмуривши очі. — Він йде точнісінько як той угорі... Тепер майже перша по полудні. Нам треба наставити годинникову бомбу так, щоб вибух її стався о годині 2:30...

— Оце славно! Ви думали тоді, коли на летовище ввійде із своїми охоронними собаками, я хотів сказати, прибічною сторожею, еспанський амбасадор — й іронічною гримасою кривиться обличчя Катіного спільника.

— Так точно! — І Катя усміхається. Здається в її руках не бомба, а дитяча іграшка, якою вона задумує порадувати всіх, хто на летовищі. Вона заходила наставляти годинник, а з її уст і далі не сходить ота добродушна і мила усмішка...

Враз чує голос свого спільника:

— У вас тремтять руки... Дозвольте, я допоможу вам... Я ж ще ніколи...

— О — ні! Хочете забрати від мене усю приємність... Я — сама!..

Зненацька Катін спільник швидким рухом скручує її руки дозаду, зв'язує їх, а там, блискавкою виймає з кишені її піджака револьвер...

Обличчя її сіріє: з нього наче витікає усе життя... замість давнього блиску очей — видніють дві непорушні, безбарвні плями... Тоді крізь зуби вона кидає:

— Пустіть! Покиньте жарти! Нам кінчати треба діло! А то скажу нашим і...

— Нашим?..

— Ви — хто?..

— Хто я... я людина з глуздом... На кожному кроці бережу свою країну від таких як ви... бездумних терористів, що хочуть поширити блекоту червоних... Правда, спіймати годі їх — вони ж в арабських сорочках, іранських та й кубинських, та тепер й американських... та й ще якихось разом... Кремль ніби оподаль усіх... Де ж там — це не він... Він від усього... спокійно, наче Пилат, вмиває руки... Тому які ж безглузді ви... які ж злочинні... Високі цілі ваші, кажете... невже... — кидає він і глузливо посміхається.

А Каті начебто вже немає тут... Не ворушиться... Лиш дивиться

на нього з ненавистю страшною... Й молода така...

А потім вона ще гостро жбурляє запитом:

— А ви? ... Як ви знали, що я тут?..

— Знайшлися такі...

— Зрадники! — В Катіному зорі неймовірна лють і вона з відразою обертається до стіни від свого... „спільника”.

— А ви?.. Хто ви такі?! Хіба не зрадниця свого власного народу? Чи бодай на хвилину не затремтіла ваша душа, що наставлена вашою рукою ота пекельна машина може вбити не лиш амбасадора, але й сотні людей... І кому потрібен отой божевільний фанатизм?!

Тоді він вже поволі звільняє її руки, розладовує від набоїв револьвер і глузливо каже:

— Втікати вам нікуди. Я ж добре бережу... Та й там нагорі, там уже чекають... Бачили вас, коли ви проходили поміж людьми, ніби невинне і миле отаке собі дівча... І зальотна така й дівоча, що коли б не знати, хто ви — закохатись можна б у вас...

Раптом Катя прошибає його згїрдливим зором і швидко кладе свою руку в нагрудну свою кишеню. Але чоловік миттю прискакує до неї, підбиває її руку, і по бетонній долівці котиться мініатюрна шкатулка: вона відкривається і звідти сиплеться... білий порошок.

— Ціянкалій... О ні, немого! Це надто швидко і ласкава для вас смерть...

Врешті, вони поволі піднімаються сходами вгору. У руках у нього зловісна валізка. І мертва бомба...

Катіне обличчя і її руки міняються знову: уже не лиш, що немає давньої усміхненої зальотної дівчини-стюардеси, яка з такою певністю входила на залу лєтовища, а й немає звинної і причаєної до скоу ніби пантери... Та й кроки її уже не пробігають ані акробатом, ані арлекіном, що плигав кумедною тінню по стінах підвалу у світлі підвальних лямпочок. Та й навіть погасла в неї уся скажена лють. Тепер кожний Катін крок зупиняється, волічється... Ноги її човгаються, ніби всякають у сходи, неначебто примерзають до них. Уся її постать в'яне, никне, немов у ній одна по одній завмирають її іскрометні клітини. В Катіних лиш очах ще тліє зеленкавий вогник ненависти і бунту... Вона з одчаєм і презирством дивиться на чоловіка, що перешкодив їй у ... благородному ділі. Вона повертає до нього голову і слова її шиплять важкою злобою:

— Ще прийде час, і ви всі один по одному загинете... Мені не страшно: по мені придуть інші і від їхньої страшної помсти вам не заховатись. Так... страшної помсти... Вас усіх до одного знайдуть! Ми переможемо! І зникне, розсиплеться, ніби тлінний порошок ваш світ — багатіїв, буржуазної облуди і дрібничковости!

— Яка ж ненависть у вас... — дивується чоловік. А потім дивиться на неї суворо і твердо докидає:

— Ніколи терором і ненавистю ви не збудуєте світу! Кажу вам — ніколи!

Недавній Катін спільник уже коло дверей. Прожогом відчиняє їх

і на них вдаряє ясне світло зі залі аеродрому. Швидко їм дорогу заставляє тісний кордон поліції. Блимають раз-у-раз світла телевізійних фотокамер... Юрба підсувається ближче і ближче... На її обличчі — вирок смерті.

Поміж людьми — Макс. Дивиться він на Катю, придивляється ніби він її вперше бачить, а тоді не то з жалем, не то із розпачливим здивуванням прохоплюється докором гірким його слова:

— Катя — ти?!..

Дівчина високо підводить свою голову, міряє його очима, а потім таки на мить на устах її зупиняється, горнеться тепла йому усмішка. Вона така дівоча і мила, що, здається, не їй належить...

З-поміж юрби продирається вперед якийсь чоловіча і грізно кричить:

— Таких як ти колись вбивали на місці! Глянь! Дивись! Добре подивись — скільки поміж нами дітей — якби не викрили тебе, всі вони могли б згинуть отут!..

Катя мовчить. Очі її — два мертві камені...

Поліція швидко відсуває чоловіча набік, а іншим, що силоміць намагаються прорватись до дівчини, загороджують дорогу:

— Розійдіться! Вам більше нічого не грозить! Жива дівчина більш варта від мертвої... Дещо нам розкаже...

Від слів отих Катя випростовується, з люттю жбурляє шапочкою стюардеси об допівку і пронизливо, гістично вигукує:

— І не думайте! Від мене не довідається нічого! — А тоді щось на подобу божевільня загоряється в її очах, вони спалахують гарячковим вогнем, і вона вигукує:

— Кажу вам: прийде нова епоха! Але тоді вас уже не буде!

Недалеко дівчини поміж юрбою людей на інвалідному кріслі сидить жінка. Вона докірливо дивиться на Катю, тремтить наче від холоду і загортається у шаль. А тоді з терпкою досадою каже:

— Глянь на мене — я й рушитись не можу з цього крісла... А ти вбити мене хотіла. Боже, який сьогодні тривожний і безглуздий світ! Терор, ненависть, підступ!..

Катя хвилину дивиться на неї і наче змигує в її очах щось подібне до розуміння, але потім зараз же вона опускає повіки. Її виводять. Коло неї її колишній... спільник. Катя не пручається, вона лиш намагається руками заслонити своє обличчя перед фотокамерними світлами. Хоча нерадо, поволі люди розходяться. За хвилину надворі виють поліційні сирени...

А жінка в інвалідному кріслі звертається, можливо, до свого сина, що вивозить її із залі:

— Чуєш... повезли злочинницю... страшну. — А потім робить на собі знак хреста, ніби вже по померлій...

На підлозі лежить потоптана сотнями ніг стюардесина шапочка. До неї підбігає хлопчак, обтрушує її і натягає собі на голову. Але зараз її стягає, бо шапочка на нього завелика і сунеться йому на очі, та, може, і заховати хоче, щоб не відібрав від нього батько.

Небо пряде хмари: вони чимраз нижче нахилиються над землею і ронять дощові краплини — одну по одній.

Вище і вище підіймається літак. Крізь гучномовець проносять-ся слова: „Пані і панове! Нас недавно повідомлено, що на залі лєтовища Кеннеді малошчє не дїйшло до жахливого вбивства сотень людєй... На щастя, щє на свїтї їснує порядок і дївчинутерористку зловлено... Бїльш немає чого вам боятїся... А тепер, пані і панове, вїтаємо вас на нашому лїтаку і бажаємо щасливої і приємної дороги. Незабаром стюардєса принєсє вам вєчєру. Смачного!”

Коло віконця сидить хлопчина. Він зовсім щє малий карапуз... Та й що на свїтї їснує, чигає зло — він про цє щє не знає. Під полою своєї блузи він заховав шапочку стюардєси, свїй найбільший скарб, свїй сувєнір-сувєнірів! Божє, яка цє була незвичайна пригода! Будє, що розповідати своім товаришам!

Раптом над землею нїби розпинаються свїтлі янголині крила: відходить кудись дощ і біля подорожніх пригортається небєсна голубїнь...

Лїтак рівно несеться поміж хмарами. Шумлять, заспокоюють пасажирів пропелєри... Заколисують їх до сну... І їм так мирно... Вони вжє бїльшє не хвильються... Аджє сказано: небєзпєка вжє минула... Навїщо думати про лихє. Навїть згадувати надто його не вартє.

Мєйплвуд, 27-го квїтня 1985

„ЖАРТ”

(КАРТИНА З НЬЮОРКСЬКОЇ ДІЙСНОСТІ)

Небесні зіниці згущували темінь; ледь зарисовувалися силуети домів і дерев. Значев'я блискавка іскряним шляхом розколола небо й у її світлі виструнчилися антени, розквітли блідим цвітом шибки у вікнах. І, немов смертельний постріл, вдарив грім, сколихнувши тишу. А тоді за ним густо полетіли краплини дощу, холодними струменями промиваючи землю.

Ще одна блискавка, а за нею повинь світла... Замаячили зариси ньюоркських кам'яниць і поміж ними висунувся високий дім, прищулений, покірний, начебто соромився своєї жалюгідної вбогости. Відчиненою брамою торсав вітер, здавалось ще мить і вона зірветься із своїх завіс. На кам'яниці ніякого числа, тинк на стінах з'їжився шорсткими тріщинами; деякі вікна без шибок, а одне зірвалось із завіс і било об стіни, тріпоталося розпачливо у вітрі...

Знову grimнув оглушливо грім і розчахнув височенне кленове дерево. В цю ж мить у будівлях погасли світла, почувся схвильований гомін голосів і дудніння швидких кроків.

У темряві кімнати біля вікна наріжної кам'яниці почувлися слова: — Анно, ди ти? Я боюся.

Їй відповів заспокійливий, контральтовий голос: — Не хвилюйся, Ларисо, незабаром усе наладнають.

І знову біля вікна чутно слова, немов ледь-шепіт: — Одна, друга, третя, як їх багато, вони зашвидко біжать по шибці, їх годі порохувати. — І знову: — Одна...

— Що це ти рахуєш, Ларисо?

— Краплини дощу... Я чую кожен їхній стукіт. Вони, як людське серце, ритмічно б'ються об скло...

— Ларисо, забудь про краплини, забудь про дощ. Завтра буде сонце і ми разом підемо до парку на прогулянку. Ти любиш дивитися на квіти, правда? Потім я відпроваджу тебе додому, а сама виберуся на закупи і щось доброго тобі принесу. Може солоних горішків?

— Так, Анно. Буде так, як ти кажеш. Завтра, напевно, буде сонце. Тільки не думаю, що зможу вийти на прогулянку. Ти знаєш, що лікар заборонив мені ходити, щоб не втомлюватись. Я, як звичайно, залишуся дома, а ти вже сама виберешся до міста. Ти старша,

сильніша, піклуєшся мною і знаєш краще від мене, що потрібно купити.

— Лариско, буде все, як ти хочеш. Це правда, що тобі важко вгору на шостий поверх виходити. А мені не шкодить, як трохи втомлюся, то пристану, відпочину. Я мушу завтра ще й на пошту і до банку забігти. А ти, Ларисо, чекатимеш на мене.

Голос Лариси, що досі дзвенів оскамитовою ніжністю, раптово перейшов в холод і звучав роздратуванням: — Анно, ти знаєш, що я не люблю сама залишатися вдома... Але, — слова вагалися, переходили в шепіт, — як ти мусиш...

Анна замовкла. Тоді Лариса, не діждавшись відповіді, вагаючись сказала: — А ти не бери до уваги те, що я говорила. Все вже добре, Анничко, правда? Ти завтра підеш, а вернешся — я тебе, гарненько привітаю. І квіти мені принеси, я у вазочку їх поставлю, намалюю їх і тобі подарую.

Анна знала, що все це вигадки. Гляне Лариса на квіти, а потім навіть не завважуватиме їх. Вона також знала, що Ларисі було б добре іноді пройтися, та що порадиш... П'ять років від смерти свого чоловіка Максима вона нізащо в світі не рушиться нікуди. Завжди вимовляється, що в неї хворе серце, що сил немає. Анні доводиться самій і хату прибирати, і готувати їжу, ходити на різні закупи. Однак, вона не нарікає, бож у неї на світі нікого немає, крім сестри. А як багато в світі людей самотніх, розгублених, а інколи бездомних і хворих. Сумно їм і гірко; немає в них ні друга, ні родини, немає до кого заговорити. А поволі вони, самі не зчувшись, починають розмовляти зі собою. Тому, хвалити Бога, що вони обидві разом.

Раптово у кімнаті заясніло світло, і Лариса, від несподіванки прислонивши очі, поскаржилася: — Отак, ні в кого не спитавши, нагло засвітають...А я люблю темряву, так темно і затишно було в хаті, тільки перекликувалися громи. Через те капосне світло Максим відійшов — не хотів, щоб хтось чужий його бачив. Анно, ти бачила, щойно мій чоловік підходив під вікно. Ішов вулицею, пристанув і усміхнувся до мене. Шию його обвивав той шаль, що я йому сплела, а зодягнений був у темносіре пальто. Пригадуєш, як взимку ми разом з ним його купували і нараджувались, як поїдемо в Україну відвідати батьків і наше родинне місто, і річку, де ми з тобою на льоду на ковзанах бігали. Тільки одне мені важко зрозуміти, чому він сьогодні кликав мене до себе. А я звідсіля нікуди не хочу...

Гірко посміхаючись, обізвалася Анна:

— Чого тобі, Ларисо, хочеться? Щойно казала, що жаль, що відійшов, а тепер...— Але зразу пожаліла сестру і докинула:

— Це я так жартую. Не бійся, Лариско, тобі ще довге, довге життя стелиться, та й що мені було б без тебе діяти? — Вона встала з крісла і в світлі лампи її сиве волосся змерехтіло щирим сріблом. І на одну коротеньку мить її темnobрунатні очі приязним теплом зустріли голубинь Ларисиних очей.

*
* *

Анна вийняла із скляної шафки тарілочки, філіжанки, цукор, масло і поставила на столі.

Лариса підійшла до дзеркала і почала розчісувати волосся. Воно, лисніючи, ясними хвилями збігало на плечі, тільки по куточках вибивалась сивина.

— Анно, чи ти знаєш, що я сивію? А в мене таке гарне волосся було!..

Анна подумала: „Давно посивіла ти, небого, бож хто інший як не я забарвлюю тобі волосся, щоб тільки побачити усмішку на твоїх устах... Щоб ти вірила, що твої роки не пройшли. А мої роки наче справді не пройшли і не принесли мені ні доброго, ні цікавого — завжди однаковісінькі“...

Стрепенулась Анна зі задуми і заговорила:

— Сідай, Ларисо, а я нагрію воду на чай. У нас є ще бісквіти та й конфітура зі смаженої рожі. Пригадуєш, як ще того року влітку наша кузенька Марія нам принесла слоїчок смаженої рожі з її власного господарства. А я її заховала з думкою, що може приїде такий день, коли захочемо його в особливій урочистості перебути. Намажемо рожею бісквіти і матимемо домашній торт. Сьогодні якраз підхожа до цього пора, бо темно було, і лячно, і непривітно.

Лариса поклала гребінь на комоду і в її погляді немов блиск зрозуміння послався назустріч Анні:

— Коли сьогодні такий особливий вечір, дозволь мені прилагодити все до чаю. Ти втомлена, напевно.

А як обидві посідали за стіл, в Ларисиних очах змигнула тінь смутку. І вона жалісливо простягнула руку до сестри, немов шукаючи рятунку.

— Щось тобі долягає, Лариско? От, краще розкажи щонебудь, — і прикрила руку сестри своєю.

І Лариса, наче дитина, забувши, що ще перед хвилиною їй було сумно, весело почала розповідати про давні часи... Про те, як вони обоє з Максимом вибиралися на полювання, а в неї кінь вороний був, наче іскра, ніс її полями, левадами, не стримаєш... А раз він чомусь сполошився і її скинув, так що мусіли везти її до лікарні. І хоча вередливий був, любила його. Після того якийсь час Максим мусів їздити на полювання сам, але завжди казав, що без неї воно не те... А її собаки! Вони були славні на всю околицю. А потім звернулася до Анни:

— Даруй мені, що про себе тільки оповідаю, бо, може, тобі жаль, що ти нічого такого радісного не зазнала, але ти ніколи не хотіла з нами їздити на полювання.

Хотіла й Анна їздити верхи, та якось до цього ніколи не доходило, завжди їй треба було щось робити вдома. А про полювання — це вже Ларисині вигадки. У них в Україні було невеличке господарство, коні в них були, одначе рідко на них їздили

верхи, а частіше запрягав їх батько до плуга чи до воза, щоб зорати поле або привезти сіно чи збіжжя.

А потім вони встали від стола, і Анна заходилася мити посуд, — теплої води в домі вже давно не було, і її завжди приходилося підгрівати.

Відтак вона провела Ларису до спальні. В коридорчику зі суфіту капотіла вода — протікав дах і не було кому його направити, бо й власника не було. Наклали на нього високі податки, і він вибрався геть, залишаючи своїх мешканців напризволяще. Взимку було так студено, що доводилось у плащі сидіти весь день, а влітку так гаряче, що віддиху перехопити не можна було. Хотіла Анна купити малий вітряк, коли ж — застудилася і всі їхні ощадності розійшлися на ліки.

Розпроцавшись, Анна і Лариса поклалися спати.

На небо вийшов місяць, визбируючи чорні коралики, що їх розсівала ніч. Годинник на поблизькому ратуші просував час у безмежні простори. Тиша і сон заколисали, заплющили очі турботам і смуткові...

Поволі сходило сонце. І ніч, зустрівшись із світанком, відійшла.

Зненацька шарпнули тишею гомін голосів і тупіт кроків. Бігли по сходах, очевидно, молоді люди, бо, не спиняючись, минали кожен поверх. Кроки зближались вже на третьому, четвертому, п'ятому поверсі, а на останньому голоси припинили. А потім раптовий сильний стукіт у двері мешкання, де жили Анна і Лариса. Хвилина тиші. А потім ще раз стукіт, настирливіший, владний і різкий голос: — Швидше відчиняйте!

Анна прокинулася і прийшла до неї свідомість небезпеки. „Що ж тут робити?“ — майнула думка. А капосне серце розгойдалося, затріпоталося у грудях і в горлі давив страх... Це вперше так у неї, вона завжди уміла володіти над собою.

Вона встала з постелі і такий неспокій її огорнув, наче до душі торкнулося чорне крило зловісного птаха...

Коли вже була біля дверей, поза собою побачила Ларису.

— Анно, що сталося? — Зарожевіла зі сну вона, немов мала дитина, протирала очі і схлипувала.

Анна пробувала щонебудь сказати, однак не могла. Їй кружляло в голові, перед очима мерехтів рій начебто різнобарвних комах. Вона похитнулась і сперлася на столик, що стояв біля дверей.

Та не встигла вона відітхнути, коли це знову почувся стукіт і слова:

— Якщо не відчините дверей, виламаємо!

В інших помешканнях прокидалися люди, але ніхто не йшов. Тут вмішуватись в чужі справи — небезпечно...

Анна поволі повернула ключем у замок. Перед собою побачила групу хлопчаків — підлітків. Їхні погляди були зловісні, хижі і мутні,

щось було в них наче на їхній юності прилипла пліснява. Найвищий із них і, мабуть, найстарший держав у руках револьвер, цівку якого спрямовано на неї...

— Тільки в мою сестру не стріляйте — і Анна розставила руки, як птах крила...

А Лариса, висунувшись з-поза плечей Анни, попросила:

— Прийдіть пізніше, я хочу спати.

Хлопці переглянулись поміж собою і розреготались:

— Диви но, вона, бідненька, хоче спати...

А потім рвучким рухом відсунули їх обидвох набік, наче предмет, що їм заступав дорогу, і вдерлися до хати. Почали нишпорити по кімнатах, висуваючи шухляди, відкриваючи скрині, розрізуючи матраци, риючись у кухонних шафках, заглядаючи у флякони...

До них підійшла Анна:

— Коли ви за грішми, в мене їх небагато, проте я їх вам зараз дам. Знайшла свою торбинку і, виймаючи з неї кілька банкнотів, сказала:

— Оце все, що я маю, тільки прошу, нічого нам не робіть. — Хотіла сказати: „не вбивайте”, тільки слова ці застрягли їй у горлі.

Один з хлопців, побачивши на стіні портрети батьків Анни і Лариси, вигукнув:

— Дивіться, які в цього чоловіка здоровенні вуси та борода. Так, як у нас! — І вихопивши з мисника тарілку, жбурнув в портрет. З брязкотом посипалося скло на підлогу. В розгубленні Анна почала підбирати його відламки. Але не змогла, занадто тремтіли руки. Тому підвелася і, не витримуючи напруження, звернулася до Лариси:

— Скажи мені, рідна, хоч слово...

Лариса тільки зневажливо махнула рукою.

— Чого ти боїшся, не бачиш, що вони жартують. Вони граються з нами в хованки. Ось один заховався у моєї кімнаті. Я його знайду або краще ні, хай він тепер мене шукає, і, ставши за завісу біля вікна, вигукнула:

— Ану, тепер шукай мене!

Обличчя Анни посіріло. Вона, немов прикована, стояла посеред кімнати, безпорадно тримаючи в руках банкноти. До неї підбіг один із хлопчаків, той, що скидався на найстаршого, і, вирвавши з її рук гроші, крикнув:

— Признавайся, чи в тебе є ще гроші! — І він, приставивши до неї револьвер, сказав:

— Не бійся, голубко, це тільки жарт...

Анна хотіла була щось сказати, відкрила уста і зняла руки вгору, немов у проханні. А потім, пройшовши якомсь швидко кілька кроків, уп'ялася зором в одну точку і тоді безшелесно простягнулась на підлозі.

Хлопці затихли. Один із них торкнувся її лоба і, махнувши

рукою, розгублено сказав:

— Вона вже не тут... — Підморгнув до інших і вони всі миттю щезли.

Лариса похилилася над Анною, хотіла її підвести і просила:

— Вставай, сестричко, їх немає, вони вже перестали жартувати... — Але коли побачила, що Анна не ворухиться, на хвилину зрозуміння промайнуло в її очах і глибока риса турботи закроїлася біля її уст. Одначе це був тільки момент. Вона знову стала благати:

— Анничко, покинь вдавати. Вставай, ти ж приобіцяла мені солоних горішків купити і квітів принести. І я не хочу бути сама...

*
* *

На другий день у газеті появилася вістка, що поліція приловила кількох хлопців-грабіжників. Вони від усього відпекувались, сказавши, що тільки хотіли пострашити. На переслуханні Лариса потвердила, що це була така собі хлоп'яча витівка, прямо жарт.

Тепер здитиніла, безпомічна Лариса перебуває в пансіоні для старих, де багато таких же бездомних і безталанних, як вона. І собі вже не пригадує, що сталося з Анною. Вона часто буває голодна, інколи немає кому прибрати за нею і ніхто нею не клопочеться. Час від часу вона підходить до вікна, чекає, коли появиться Максим. Але він не приходить. І тоді з гіркістю Лариса думає: „Навіть мій чоловік про мене забув”.

За сніданком чи вечерею вона вичікує, щоб її руку хтось пригорнув, щоб розрадив її, як колись Анна...

Мейплвуд, червень 1981

ВИБАЧТЕ, МИ ЛИШЕ ЛЮДИ...

— Надійко, чули... Зоя Милорадович і її доня Мар'янка приїжджають з України!

— Не кажіть. Випустили їх?! Вістка яка!

— І радість... По стількох роках страждань... Перекажіть це, Надійко, іншим!

— Добре, Павле, напевно, перекажу таки завтра... Боже, яка вістка...

Дзвеніли в один тон телефони, дзижчали, ніби рій радісних джмелів, нанизувались розмови і летіла вість про радість у громаді, оббігала від хати до хати... Вмить навіть ворог ворога ставав приятелем: на душі було легко і вірилось у неймовірне...

* *
*

Летовище напучнявіло тисячною згусткою людей... Гомін літаків... Фотокамери і телевізійні апарати — все наготові... все враховано до останнього слова... Дві дівчинки в народних одягах, із китичками абрикосового кольору троянд, кілька сотень людей у вишиваних одягах, кілька сотень рук, простягнених у вітанні... І шум слів, раз-у-раз перетиканий ціпкою, згуслою тишею, це тоді, коли з гучномовця неслися повідомлення про приземлення літаків... А після мовчання знову шум слів, ніби греблю на ріці проривала розрадувана стихія прудкої весни...

— Нарешті, — понеслось з уст до уст. І всі так і прикипили одним зором до широких вікон, — задивились на приїжджих, як вони там внизу переходять митну контролю. І знову з уст до уст зашелестіло словом:

— Дивіться, гляньте — вони там... вони ідуть!

Так, це вони: чорноволоса жінка із збитою від швидкого руху на рамені хустиною і бліденьке русяве дівчатко з волошковими очима, такими вже бездонносиніми, що ані трохи в них чужого цій барві... Дівча трималось гарячково рук жінки, певно матері своєї, і переполохано розглядалося довкола. Біля них, так близько і щільно, що майже прилягав плечем до рамен жінки, стояв якийсь чолов'яга, либонь перекладач. Хвилина — і вони кудись зникли.

— Де вони?! Навіщо стільки допитувань?! — І знову всі

зілллялися в одне очікування, одне обличчя, один подих, одне бажання... Очі їхні розгорілись, мов сотні блискучих свічад у світлах канделябрів, а щоки їхні — трепетним рум'янолистом...

Враз жінка і дівча знову появились в узголів'ї дверей: дві голови — лілейною пречистою різьбою: — чорноволоса у смолянному із синюватим відтинком виливі кучерів і оця русявенька — пшеничним теплом ... Лиш очі дівчатка відверталися від людей, темніли у неспокій і недовір'я...

Цокіт фотоапаратів, блиск телевізійних камер, обійми, поцілунки, вітання дівчаток у народних строях, абрикосового кольору троянди горнутья у долоні, потиски, здається сотень рук і враз в очах жінки зорею розквітає радість... Ніби тут біля своїх уже навіки і затишок, і спокій, і пристань, — де ніколи немає уже тривоги... Всі тут такі добрі, сердечно так вітають...

— Пані Зоє, наша люба, пані Зоє, — і ще раз і ще потиск дружніх рук, здається, не випустять від себе вже ніколи...

— Мар'яно — і дівчатко опиняється в обіймах якогось огрядного дядька, що однією рукою пригортає її, а в другій тримає люльку, час від часу випускаючи хмаркою дим... Мар'янці дим гризе очі, вона пручається, бо хоч, безперечно, їй радісно, але біля матері таки краще...

А репортери, уткнувшись в Зою настирливими поглядами, кладуть перед нею гладенько питання:

— Скажіть, як вам тут подобається?! Як вам подобається наша Америка?!

Перекладач, усміхаючись, повторяє, а Зоя злегка із зачудування здвигає плечима, але в цю ж мить, щоб, бува, не вразити тутешніх людей і звичаїв, каже:

— Та... якось рано вам ще відповісти... Ми щасливі дуже, бо ми там... — і суточно стискає плечима. А потім хвилиною тепла перехоплюється зелень її очей, коли вона каже:

— Тут люди такі ласкаві, зичливі і так по-доброму нас вітають, начебто своїх найрідніших... Тож як нам не радіти...

Хвилиною-дві і репортери розходяться. Зостається лиш оця схвильована-розрадувана група людей, і їх обойко з-за океану... Можна б від щастя сп'яніти, якби не шепіт Мар'янки:

— Мамо, а скажи... чому мій тато не тут, не з нами?.. Чому він там сам... один?

— Мар'яно, йому не дозволили, він не міг... Але він ще... — і замовкає, бо серця її торкається холод питання — як там Марко витримує сибірську тайгу, чи може вже... — І затулила рот рукою ніби вголос сказане слово могло перекреслити всю надію, ніби могло запасти смертним вироком... загрибти її Марка отам в снігах навіки... І пригадальсь їй слова, що кинув їм на від'їздному з Москви урядовець в советській амбасаді: —

— Вам може дивно, що позбуваємося вас, але ви нам непотрібні,

ще й шкідливі... Менше листів буде тепер приходити в Колиму... менше передач... та й менше ворогів народу.

Враз на Зою найшла неймовірно важка втома; повіки її лопилися від сну, аж ніяково ставало. Щоб лиш швидше...

Та де там... Посипались запрошення: один перед одним просто благали її:

— До мене, пані Зоїчко, ходіть... У нас же двородинний дім, доволі місця, у нас...

— Та що ви, Володя... Приходьте, Зоє, мешкати до мене... Коли в нашому садку на весні зацвітуть дерева, зовсім як в Україні...

— Та як же, Надійко, бідолашній Зої буде у вас мешкати? — встряває у розмову і собі повновида, кароока молодиця: — Адже по якомусь часі вам самій прийдеться і орудки різні полагджувати та й навіть хліб купити... А ваш дім зовсім за містом...

Сипляться запрошення, лопотять біля Зоїних вух, ніби шум млинових коліс на потоках — і хоча вона ще бачить людей, але вони перед її очима ворущаться лиш мерехтливими цятками і, властиво, вона майже вже нічого не чує, нічого не бачить, ноги підкошуються, рада б будь-де сісти...

Враз у розмови вривається низький, грудний голос сивоголового дядька:

— А ви хіба не бачите, яка втомлена наша землячка... Дозвольте.. я Денис Городиленко, а це — моя дружина, — і підсовує до Зої літніх років жінку. — Адже заки ще, пані Зоє, приїхали, врадили, що ви замешкаєте у нас. Навіть кімнати на вас вже чекають. Хата нова, чистенька. Ми самі недавно до неї переселилися. Та й доїздом до крамниць не турбуйтеся — недалечко автобусна зупинка, зразу ж біля нашого дому. А якщо буде потрібно, то я чи Галя вас відвеземо автомобілем.

— Це чудово, — хутко погоджується Зоя, — я рада б хоч би і зараз ... аби улюбому куточку приютитись... Та й ... дитина... — і рука Зоїна м'яко, соняшно кладеться на русу голівку.

А люди ще не відпускають, ще вговорюють Зою, щоб до них зайти, аби у них принаймні побути на часочок...

„Боже, які люди приятні, які добрі... Щоб лиш Максимові пощастило вирватись із того пекла, аби хоча міг до нього завітати той благословенний спокій, та навряд чи"... — болісно вдаряє Зою думка.

До неї підходить молода жінка у темносиньому костюмі, простягає Зої руку та й каже:

— Чула я, що ви з Харкова, я теж звідтіля, ваша землячка. Я — Тетяна Біленко. Не дуже то й давно сюди приїхала, — і вона простягає Зої писульку. — Ось вам моє число телефону і адреса. Огорне вас туга... за Харковом — телефонуйте або пишіть.

Дивиться Зоя на цю скромненьку жінку із милим закроєм повних уст, на коротке обстрижене, пересипане сивиною волосся, що наче блискучою шапочкою прилягає до її обличчя, на співчутливі очі, ледве ще встигає сказати:

— Спасибі, не забуду... я... — але в цю мить Зою підхоплюють, майже несуть люди до виходу, а за нею відгомном прокочується знову оте:

— До нас... Ходітьте до нас!..

Нарешті, вони на вулиці, — оподаль від перегрітого летовища, товпи людей і гамору гучномовця. Під'їжджає люксове аквамаринової барви авто. Всідають. Мар'янка тісно горнеться до Зої, ніби їй чуже оце все розкішне багатство і від нього їй навіть лячно... Крадькома з-під густого насипу темнорусих вій Мар'янка спозирає крізь вікно. Авто рушає, а за ним ще біжать, вимахують на прощання руками люди із почуваннями великого благого вдоволення — вчинити комусь добре — це напоїтись легкокрилим настроєм, це милуватись трохі і... собою.

Зоїні господарі — люди гарні. У них лиш одна невеличка хиба — надмірна балакучість. Нестор Городиленко безустанно і залюбки торкався однієї теми — своєї колишньої праці у фабриці. Це ще було б нічого, але він при тому до найменших подробиць пояснював Зої кожну частинку машинерії. Галя, його дружина, майже не слухаючи його розповідей, може, й тому, що їй частенько треба було їх вислухувати, вривалась у будь-яку їх частину, та й розпочинала своє: про шляхетський герб їхнього прадавнього роду, про чудові досягнення і таланти її дітей та й ще, — а це вже було найдовше, — про різні її кулінарні... подвиги. Правда, Зої трудно було прийти до слова, але вона й не дуже намагалася, адже її цікавило тутешнє життя, таке інакше як в Україні; подекуди куди простіше, а інколи їй здавалося, неймовірно скомпліковане.

Заходили до Городиленків їхні приятелі і знайомі, здебільшого із-за Зої. Кажали, що відколи вона приїхала, життя їх пожвавилось, стало цікавішим. А то до її приїзду засиджувалися перед телевізором, з дому не виходили майже нікуди — байдужі до своїх давніх приятелів, байдужі до громадських справ. Це вже почало вкоріюватись у звичку і пішло б своєю ходою, якби не вона, якби не Зоя... Говорили, що прокинула їх знову до життя, згуртувала знов у приятель.

Просиджували в Городиленків довгими вечорами, не раз і поза північ. І коли Зоя розповідала їм про життя тамошнє, про Марка і таких як він, вони заслухувались, співчували їй, зближались до її жури, наче до своєї власної. Та й радились над тим, як би це Маркові можна було допомогти, що б йому на заслання післати... Іноді запитували й про своїх родичів — чи, бува, вона про них не чула, дивились вони на Зою, ніби на незвичайну з'яву... Ні, не на з'яву, а на людину, що спрямовує їх на давню правильну дорогу, як на когось, хто ріднішим бути вже не може...

Та й Зоя наче розпростувала крила. І дивно їй було і раділа, що свobodно, без ніяких перепон, може говорити українською мовою. Це було начебто чудо-чудес. Та й розцвітало щастя у її серці, коли

дивилась, що Мар'янчине колись таке бліденьке личко наливалось як рум'янощоче яблучко.

Приходячи, приносили люди Зої різне добро; потихеньку гроші їй залишали, говорили, що це на „новосілля” та й щоб не мусіла просити їх у когось: ніби листкуючи якусь книжку, вкладали їх поміж сторінками, чи то під тарілку, або й під ріжок обрису. Щоб зразу вона не завважила, щоб не погнівалась...

Прошло кілька місяців. Поміж соняшними днями втиснулися, встрянули й собі — дощ, а потім сльота. Дощ і вітер обчухрали дочиста на деревах листки, а земля твердла, їжилася розколинами, що їх прорубував мороз... На кущах мигтів сріблом, гойдався іній... Не знати, чи тому, що осінь — в хату Городиленків менше і менше почало приходити людей. Траплялося навіть і таке, що зійшов день, а в їхній хаті ніхто не появлявся. Зою не осуджувала їх, вона це розуміла, іноді навіть дивувалася, звідкіля в них досі стільки набиралося часу, щоб його ділити з нею. Адже, звісно, у них своє окреме життя. Розуміла їх і тим більше була їм вдячна.

Залишилося Зої одне — телефонічні розмови із Тетяною Біленко. Згадували вони частенько про рідний Харків, про небо понад ним інакше як тут, згадували ще й про школу із цинобровим дахом та й про запах спілих яблук, що котились в трави по садах, говорили й про учителів своїх, правда, не одні і ті ж їх зчили, бо Тетяна старша від Зої була. Згадували вони про одних земляків... вивози і арешти — долю і недолю їх спільну, жорстоку. Тоді розпливалось гостре почуття чужини, воно зникало, ніби чудодійний бальзам освячував їхню душу. Найбільше Зою згадувала таки Марка, любов і рідність їхню, що її не вбили навіть роки розставання... Розповідала вона Тетяні про його каторгу, на якій варварські знущання зближають Маркове життя, мабуть, до невідкличного фіналу... Ридала Зою, а Тетяна заспокоювала її, втишувала Зоїн біль ласкавими словами, бож і її батьки пропали на Сибірі, здавалось, льодові кучугури снігу замели їхні сліди вже навіки. Як добре Тетяна розуміла Зою, навіть не тому, що з Харкова вона...

Минали дні і Зої ставало сумно вдома — одні-одним Городиленки! Правда, зичливі вони люди, але старші вже і ніби, здається, рідні, а іноді й чужі... Не їхня це вина... Та й не лиш тому, що в хаті нудьга їй докучала, але й хотіла, заробивши, відплатитись тим, хто їй допомагав. Хоч ніхто не допоминався віддачі, ані ніколи про це не говорив. Навпаки, розпитувались, чи чогось їй коли не треба... Добрі, гарні люди... Вкінці вблагала їх і знайшли для неї працю на фабриці костюмів і плащів. Робота — не така трудна, лиш монотонна трохи... На сон її збирало, коли приходилось їй сотні гудзиків пришивати до плащів.

І, здавалось, усе вже попливе звичайним, спокійним руслом... Та одного дня Мар'янка принесла від учительки листа, а в ньому слова — що, якщо Мар'янка не покине впертості своєї і не зачне вчитися англійської мови, їй обнижать оцінку з поведінки. І як не намагалася

Зоя пояснити дочці своїй, що в цій країні мова ця — конечність, Мар'янка, досі найлагідніша, либонь, дитина в світі, відповідала твердо, що цього вона не зробить, мовляв, у цій країні їй можна говорити такою мовою, якою їй захочеться. Картала Зоя Мар'янку, карала, навіть перестала до неї зовсім говорити — нічого не допомагало...

А раз Мар'янка навіть сказала Зої:

— Ти, мамо, якось тут швидше звикла, а я ні... Виглядає так, що ця чужина мені чужіша, ніж тобі... Я певна, мамо, що тато був би гордий з мене і схвалив би те, що лиш рідною мовою хочу говорити.

— Ти думаєш, Мар'янку, що я уже звикла тут?.. Жити якось треба...

Але Мар'янка не поступилась Зої... Заслонялася перед її словами мовчанкою і жалісно водила за Зоєю своїми бездонносиніми очима. Аж прийшов день і Мар'янку виключили зі школи.

Нажурилася Зоя, що й годі... Спати не могла, вперше прийшло до фізичної покари. Та Мар'янка на диво перемінилась у камінний камінь... Закінчилося тим, що, обнявшись, обидві заплакали... А потім одна одну... потішали. А тоді сказала Зоя:

— Ну що, Мар'янку, прийдеться тебе, мабуть, залишати вдень із Городиленками.

— Хіба і ти не підеш нікуди — сама без тебе, мамо, я не залишуся, хоч що... Пригадуєш, вже нашого татуса забрали... а що як і ти не вернешся до мене? А що як тебе хтось схопить?!

Хвала Богу, якось пощастило людям вблагати директора фабрики, щоб доки не наладнається справа із Зоїною школою, вона тут змогла перебувати. Директор, вдоволений із Зоїної праці, погодився:

— Що ж, про мене, хай будь-де пересиджує, місця багато. Нікому не заважатиме. Дитини лиш жаль...

Якийсь час Зої везло. В праці здобувала чимраз кращу справність, а гурт українців, що з нею працював, звісно ж, свої, люди, — огортав її безустанним добром: цей яблуком з нею поділився, той забіг в крамницю Мар'янці молока принести чи відвезив їх додому, коли йшли дощі. Та й хвалили, що матері і виховниці такої як Зоя, важко знайти.

Але майже непомітно почало все мінятись, і Зоя навіть не спостерегла — коли. Правда, іноді в розмовах вона завважувала раптову мовчанку, недоговорення якісь, прогалину в словах, що з кожним днем більшала, і погляди чомусь холодні начебто... А потім цей самісінський гурт, що в праці оточував її так тісно і невідступно — почав меншати; звужувався він і малів...

А там... там прийшло таке, що й згадувати буде колись страшно, бо й несподівано це сталося — так, немов на стежці рівненькій обрив скельний зісувається на вас... Шукаючи за светром своїм у вбиральні, відділена лиш стінкою тонкою, Зоя почула:

— А мені не віриться, щоб там існувала така амораль...

— Наталю, що ви! Хіба ви не чули, як большевики можуть

переіначити найчистішу душу; заплутають все підступом, втягнуть, всмокчуть на дно, що й не зоглядишся коли.

— Чула я теж, що про Марка — це вигадки, що, либонь, неодружена вона...

— Та що ви... Адже Мар'яна?..

— А мені таки не віриться, хоч що кажіть, — це Мірин голос. — Вчепились ви тепер до неї та й годі! Чого ж тоді, коли приїхала вона сюди, ви так її вітали?.. Чого ж радіти було вам, що вирвалася вона із того страшного пекла?! Для мене Зоя — однаково — і досіль — чудова жінка!

— Та воно ніби, Міро, так... — відізався чийсь чоловічий несміливий голос. — Але...

— Але вона, Павле, — говорила Наталя — вічно лиш про Україну згадує, а ми тут і країна ця — ніби й досі зовсім їй чужі... Хай би поволі, поступово включувалась у наше життя. Їй це зовсім, либонь, нецікаво...

— Що ж... Що про Харків свій згадує Зоя — це ще нічого, хай там... родинне її місто. Але чи ви завважили, що хоча вона начебто і не погоджується із советським режимом, а розхвалює, яке у них чудове товариське життя, яка дружба, як щовечора там збираються і співають... І люди там незрадливі і добрі... Один за одного постоїть... І сердечні вони там і гостинні...

— А ви, виїхавши звідтіля, не згадували б друзів своїх і життя з ними разом?.. Та й іноді — навіть оте, що було найгірше, з віддалі видавалося б вам... не таким вже злим і поганим... От, звісно, туга в Зої... — відозвався чийсь лагідний голос.

— Що й не кажіть, а я і їй, і багатьом із тих, що звідтіля поприїжджали, ніяк не вірю! Пригадуєте, що не один сюди приїхав із того „раю" із ... особливим дорученням. А потім за півроку чи за рік ми так і довідувались про все, вичитавши такі з їхніх советських газет, що отакий то Матвій, Семен чи Зінаїда повернулися туди, осквернюючи наше життя, наших людей. І важко мені самому збагнути, ради чого вони це роблять, бо хіба не ради орденів отих...

— Мироне, хіба ви не знаєте, які обставини там... Як примушують до всього різними погрозами... Та й навіщо ви таке говорите! Таж це рідкі випадки — один чи два... усього.

— А я теж їй не вірю... Муж її ніби на Колимі, а як сюди вона попала? Там же не пускають із... доброго серця, — це знову різко обізався Наталчин голос.

— Адже і газети про це писали, як це воно сталося... І Зоя сама розповідала, що її просто викинули закордон, щоб не каламутила там... води, аби перервати її зв'язки з її мужем та й щоб вона не допомагала Маркові навіть добрим словом... Недовіри ви які? А я подивляю її витривалість і ласкавість, сердечности чудової такої, як у неї, тут поміж нами ви не знайдете, — це Павло.

— А я таки зовсім їй не вірю, краще, щоб перейшла від нас на іншу працю. А то боїшся часом говорити... Ви знаєте, я маю там

родину. — І голос чийсь замовк, здавалось поза кимось заховався...

— Та чого ви вчепились Зої? Я люблю її і шаную. Це знову лагідно встрянула Міра.

„І справді, чого вони вчепилися мене? Це навіть гірше, бо вказують вони на мене, начебто на якусь юду, — подумала вкрай вражена Зоя. — Щойно вчора, ніби килими пишні слали мені під ноги... общедрювали... розхвалювали під небеса, що я прекрасна мати, чудова людина... А тепер ніби прокаженою стала... Де ж це зникли всі хвальби? Хіба від того часу я аж так змінилася?.. Аж тепер прояснилося мені все — недоговорювання їхні, бокування... Я думала, що це тому, що перестала бути новиною для них. А ось воно як...”

Але Тетяні про це не згадувала, не жалілася, пішовши у спальну кімнату, лиш потиху сплакнула, щоб, бува, Мар'янка не почувала...

Від цього часу поміж нею і її давніми друзями ніби зависла льодова стіна. І хоча ворожнечі ніхто не проявляв до неї, але й тепла ні.

І може б усе гнітилось в собі так, як досіль, якби не те, що коли вони обидві повернулися додому, і ще навіть в кімнати не зайшли, Мар'янка розжалено припала до її рук і, схлипуючи, заговорила:

— Мамо, якби ти знала... Я не хотіла розказувати тобі і мовчала... Якби ти знала, мамо, як дошкулують мені оці, що ти про них казала, що добрі вони люди, — як обходяться вони зі мною, немов із бездомним цуценям... ні, гірше ще... І все знаходять на мені якусь тинь: що як слід не поздоровлю їх, що кирпу гну, що, як звичай велить, не вступлюся старшим з дороги... Та й ще при цьому завжди додають, що, мабуть, трудно це, бо хто ж мене чи інших, таких як я, навчить...

Помовчавши трохи, Мар'янка знову заговорила:

— Досі я мовчала, тебе журити не хотіла... Та сьогодні вже не можу більше... Вчора, сама вже не пам'ятаю хто, але хтось сказав, що йому пропав полуденок... І уяви собі, що на мене вони вказали, що це я... полакомилась на нього! Я вкрала, мамо?! Пригадуеш, яка не раз я була... голодна, але ніколи не посягнула по чуже добро... Бо вчила ти, що гріх оце... правда, мамо?!

— Правда, моя доню. — Замовкли обидві. Пригорнувшись сердешні, ніби гілки виноградної лози, що в пошукуванні за сонцем переплітаються ... „Як коротко тривало тепло, що ним оточували нас свої — кілька місяців і погасло... Добре, що хоча ми вдвох”. — Майнуло Зої думкою.

Потім ще Мар'янка, заглядаючи матері у вічі, шепнула:

— Не журися більше, мамо... Завтра я піду в школу і для тебе вчитися буду англійської мови. Все тобі зроблю, що лиш захочеш, лиш не плач... не журися, мамо...

У Зоїних очах, наче роса у зелених покосах, зблиснула сльоза діамантовим світлом, скотилась німо по обличчі... Та більше вже не плакала вона — серце її зогріло віддане Мар'янчине слово...

І слухала Зоя мову дитини і їй було жаль, що Мар'янка говорить уже недитячими устами...

З цього часу Зоя здебільшого мовчала, а коли й входила в розмову з колишніми друзями своїми, то говорила лиш про благі, повсякденні справи. Віталася, сказала словечко-два, та й все... І то, щоб не говорили, що їх цурається.

Та лихо не спало... Одного разу біля входу до фабрики не втрималася, зачепила Зою одна... доброзичлива кума, Мелася, сусідка Городиленків, їхня сваха.

— Ви щось не ті, Зоє... Бокуєте... Та й дочки вашої не бачу...

— В школі вона, — тихо відповіла Зоя.

Оце добре. Може там її навчать пошанувати... сивий волос. Виховання якогось навчать...

Зоя мовчала, прикусивши уста, боялася, що з досади може прохопитись якимось необачним словом, а його не завернути... Та й боялася, щоб не заплакати, не признатись...

Але Мелася не відступала і, загородивши Зої дорогу, вела мову далі:

— А скажіть мені, чи у вас усі діти такі, як Мар'янка, чи може хтось за ними таки глядить, навчає їх порядку, чемности якоїсь?..

Тут уже Зоя не змогла втерпіти, щоки її налилися багровим рум'янцем, а очі блиснули твердою сталлю, ніби в них ніжності ніякої ніколи й не було... Прощення її зір не пророкував і пощади ні... Від погляду отого здригнулася Мелася і поступилася назад...

— А так скажіть Меласю, що вам... завинила моя дитина?! Комусь, чи вам?! Може вона, як і кажете — невихована. Та спочатку ви ніби нас у всьому розуміли, жаліли, що там ми змушені були кожний день в обставинах нелюдських, жорстоких проводити... Співчували, що нещасливі ми вкрай були...

— Та що це, Зоїчко, це так мені зірвалось із уст...

— Тепер вже слухайте до кінця, Меласю! Пригадуєте, як я розповідала вам, що для того, щоб лиш якимось зможти прожити, Мар'янку я віддавала до чужих людей... А, звісно, всякі люди були... Росла вона тому здалеку від мене... наче вовчєня безматірне якесь... Увечері ми лиш зустрічались... Та втомлена я така була, що не раз, не докінчивши слова, я засипляла біля неї... Але одне зятяйте собі, Меласю: завжди любов була поміж нами — і сьогодні ми одна без одної уже не змогли б жити. На хвилину Зоя зацікавилася наче застигла без руху і слова, а потім додала:

— А якщо і так, якщо дитина моя не має потрібних... панських манер у вашому товаристві — чи це аж такий злочин, таке зло?.. Замість судити — навчіть її! Але, пригортаючи, навчіть... Але тепер уже запізно...

І перегородила їх мертвецька тиша...

А тоді ще сказала Зоя:

— Та й якщо у вас на думці щось було, то давно треба було вже сказати, а не шептатись по кутках, і знеацька на мене наступати,

ніби на ворога свого... Адже хвалитеся одвертістю своєю... Тим часом у вічі лащитесь, немов усе гаразд, на всіляких ваших зборах виголошуєте промови, горлаєте про страждання тих, хто в Україні, а мені, коли я — саме одна із них — сюди прибула, всілякі прогріхи закидаєте — прямо відступство — від свого народу... Хай не відкрито, в очі, а це ще гірше! Та й поволі, поволі, либонь не стямившись, коли — байдужієте, холоднієте до тих, що в Україні. Знову кам'яне мовчання, а в ньому постать Меласі із скривленими губами, — й не знати, — чи з болю це, з образи, чи пересердя.

— Перекажіть усім, — вела мову свою далі Зоя, — що дякуємо вам обидві за хліб і сіль та за добро, що спочатку справді щедрим і щирим було... Аж дивно... аж начебто сон оце... Та й не турбуйтеся що заважатимемо вам. Ще сьогодні переберемося куди-інде і працю пошукаю! — Крутнулася Зоя і швидко побігла, щоб не розридатись, щоб не побачила жінка оця, який бездонний гіркий жаль від її слів, як образливо і як важко...

* *

*

Сніг блискучими високими кучугурами ставив барикади, встановляв свою владу на дорогах; по них, побравшись за руки, прогулювалися два гульвіси, червонощокі і дужі парубки — мороз і вітер. Вгорі понад шпильми дерев тонко і жалісливо квиліли намерзлі льодом дроти, свистіли сталевими прохолодними губами...

Вийшовши з автобусу, Зоя не зупинялася і на хвилину. Сердешна спотикалась об пороги снігу, зовсім їх не завважаючи. Врешті, опинилася перед домом Городиленків, мабуть, у хаті їх не було, бо завжди хтось із них, щоб прогнати нудьгу, дивився на дорогу.

Увійшовши до хати, Зоя не роздяглася, а припала до вікна і задивилася у закутану в хмари бездонність неба. „Мабуть, знову випаде сніг”, — байдуже просунулось надщербленою гадкою, а потім вона зідхнула; здавив із усією силою у грудях біль, і терпким докором вихопились Зоїні слова:

— Що я вам такого вчинила, що зранили ви мене аж... до живого? За віщо?! — І замовкла та й уже не ридала, лиш очі горіли сухим безтямним вогнем... А відтак і він погас, настала в очах її безкрая темінь, ніби фіялкова ніч...

Враз в хаті почувся стукіт дверей і швидкі кроки Мар'янки. Вбігла вона в кімнату і, побачивши зболене обличчя матері, до неї припала:

— Знову дошкулили тобі, мамо?! Я знала, що ти терпиш, але нічого не казала тобі, щоб більш тебе не боліло... Але подумай про щось добре: я уже в школу ходжу і навчаюсь цієї трудної англійської мови... Знай — усе для тебе... І тому... тому, моя мамочко, побачиш буде ще добре... — Заглядала у Зоїні вічі, пробувала її заспокоїти. А тоді ще сказала:

— Знаю, що це болить, ох, як добре я це знаю... Але не треба...
мамо...

Ніби крізь густу хмару — сонце, усміхнулася Зоя і обійнялись вони обидві, як завжди ще бувало в Харкові, коли їх навіщувала якась турбота, коли до них приходив жаль...

Ще мить — і Зоя встала, погладила Мар'яну по русій голівці оксамитовим материнським рухом і, випрямившись, шепнула:

— Правда твоя, Мар'яно, ще буде добре, лиш вірити треба...

Відтак, вже не надумуючись, підійшла до телефону, накрутила число і заговорила:

— Як добре склалося, що ви, Тетяно, вдома. — Потім у кімнаті залягла тиша, мабуть, Тетяна щось Зої відповіла.

Тоді, вагаючись, Зоя запитала:

— Тетяно, як ви думаєте, змогли б ви нас прийняти на квартиру? Ми тут довше не можемо вже бути. Нам треба переїхати в інше місце... — І знову потойбіч, певно, Тетяна говорила, бо Зоя слухала й мовчала.

А потім знову Зоя:

— Ви, як бачу, Тетяно, як слід мене не зрозуміли, — ми не лиш сьогодні на нічліг, нам треба трохи довше замешкати у вас... Я знаю, що у вас з місцем скупко... Але не турбуйтеся, ми швидко пошукаємо за новим житлом... Й заважати вам не будемо... Лиш сьогодні я розгубилася — ніяк не знаю — куди і до кого...

Прилинули з потойбіч слова Тетяни:

— Ви — рідна моя, то і як не допомогти вам...

І Зоя ніби на крилах:

— Спасибі, Тетяно, серце, ви — золота душа! — Розпрощавшись, поклала слухавку, а Мар'янці сказала:

— Правду ти казала, Мар'яно, що довго нічого нам журитись! Ходи! Хутко позбираємо речі, й поїдемо до тітки Тетяни. Вона нас прийме...

Спішилися, щоб їх не застукали Городиленки, а то їй пояснювати їм прийшлося б, та й, напевно, затримували б вони. Швидко спакували речі, і то лиш ті, що найпотрібніші, а біля трипільської вази на столі залишили записку:

„Дорогі! Так сталося, що сьогодні ми мусимо покинути ваш дім. Не ваша це вина... Ви ж опікувалися нами, начебто батьки — і завжди вам будемо вдячні. Сьогодні я надто втомлена і розжалена і не можу більш нічого написати вам... Прийде час і все вам поясню... Пам'ятатимемо вас як наших перших рідних, що з серцем нас зустріли і прийняли... Ваші Зоя і Мар'янка”.

І пішли. Зоя навіть отого пальта не взяла, що їй тут подарували добрі люди, а зодягнула своє стареньке, принищене, що їй колись роздобув Марко... І в руках понесла валізку, що пам'ятала ще Харків і Київ і в'язничну браму, куди Маркові носила передачі... Взялись обі за руки і хотіли відчинити сінешні двері, коли це заскрипіли на снігу, почувшись чиїсь кроки... Багато їх...

Затривожилася Зоя: „Хто ж це міг бути? — Адже гостей вона не сподівалась... Щоб лиш не до нас... Боже, щоб лиш не до нас”, — благала.

У пронизливий, аж скляній тиші було чути дихання людей потойбіч...

Враз мовчанкою шарпнув дзвінок у двері, гостро вдарив об її береги: Зоя і Мар'янка принишкли, не обзивалися, зацікавилися, чекали, що ануж ті, що потойбіч дверей, знетерпеливляться, подумують, що нікого немає вдома і відійдуть. Враз Зоя почувала:

— Цікаво!.. Вони, напевно, вдома... Гляньте! На снігу їхні сліди — отой меншенький — Мар'янчин, а більший — Зоїн...

— Нічого, почекаємо. Може вони лиш прийшли додому і переодягаються, — почувала Зоя Мірин голос. І зрозуміла, що вони не відійдуть. Зачерпнула віддиху, ніби набираючи відваги, і відчинила двері: там були вони всі, ще недавно її приятелі, тепер немов уже вороги її... Були ті, що гудили її, розпинали кожним словом, кидали в брудну калюжу і осквернювали її честь... Правда, тут між ними були і такі, що ставали в її обороні, що не змінили своїх приятельських почувань, але їх було менше... Та в хвилину цю всі виминали Зоїн зір, перемінилися в одну-одним збентеженість, одну-одним покору... І словечка ні одного... Наче Господь відібрав їм мову...

Вкінці Міра запитала:

— Зоє, ви куди?

Зоя, однак, виминула її запит і сказала:

— Ви може до Городиленків? Тоді даремно... Вони кудись вийшли, либонь, до своїх дітей.

— Ні, не до Городиленків, — почувся тихий Меласин голос. — Ми, Зоє, таки до вас. — І знову затихли всі. А потім... потім раптом мов у затишне плесо ріки впав камінь і зрушив її з берегів — зродилося, продзвеніло холодне і вороже Зоїне слово:

— Чого?!

А тоді — ще більш морозне:

— Чого вам ще від нас?! Щоб муки більше?!

А там Павла лагідний голос, здавалося, своїм теплом і спокоєм наважився її заспокоїти, втишити:

— Ні, Зоїчко, не на те... Ми прийшли сюди, щоб...

Та Зоя не чекала, щоб Павло закінчив свою думку, а, здавши в собі гнів, сказала твердо:

— Мені ніколи! Хіба не бачите, зараз виходимо із дому! Прохаю... відійдіть!

Від гурту відокремилася Ніна, вона ступила крок ближче до Зої і простягнула їй руку.

— Хай скажу від усіх: ми знаємо, завинили ми багато перед вами, Зоє... І, може, не оправдане це, але людські язика, мабуть, уже відколи світ заіснував, мусять про когось говорити — і чи про добре вони ведуть мову, чи верзуть погане — неважливо, аби лише молось...

Аби від хати до хати неслась будь-яка сенсація, аби лиш цікаво було жити...

І ще раз Павло:

— Я і сам ніяк не збагну: ви, ж Зоє, така мила і доброзичлива... Не можу дарувати я собі...

На Меласиних очах заграв бентежний рум'янець:

— Що не кажіть, але сьогодні, либонь, найдужче від вас усіх я завинила... Адже як я могла таке сказати про Мар'янку, чи про вас?.. Що мене понесло?! Ані на хвилину потім я не могла забути ваших зболених очей, Зоє, вашої жалости великої і начебто в них зчудування гіркого... Тому, коли ви лиш відійшли, я зразу побігла до наших і все розповіла, не вибілюючи нічого... І тоді, здається, від моїх слів схаменулися усі... І соромно нам стало і невичачливо перед собою... Одно бажання лиш огорнуло нас — мерщій іти до вас і прощення просити...

А тоді Міра, змахнувши сльозу з очей, з благанням глянула на Зою і вигорнула із своєї душі давню істину:

— Зоїчко, вибачте, ми лише люди...

А Зоя не ворушилась, здавалось, ніби вросла в землю, й нічого не говорила. Зоїної руки гарячково трималася — Мар'янчина і вона відчувала як Мар'янкою струшувало хвилювання. І раптом перед нею знову від самого початку відкрилася уся бездонна челюсть всіх цих слів гірких, недобрих і образ, і поговору, що ними обдарували її такі свої люди... Але потім, за мить, виглянуло звіттіля на неї добро, і ласкавість, і почування, либонь, тепліші... сонця, щоб лиш допомогти їй втишити тугу, і щоб дати змогу якось жити...

Зоїну задуму перервав Павло: —

— Повірте, Зоє, ми вже ніколи...

Та Зоя лиш злегка розвела руками і, ледь усміхаючись, сказала:

— Не зарікайтесь, Павле... Адже Міра щойно хвилину тому пригадала нам, що ми всі... лише люди... І це правда, Павле...

Настала знову тиша, сипка як отой сніг, що ніби з щедрої долоні розсипався на дороги срібlistими ланами збіжжя... Біля дому засвітився перший ліхтар, а в ньому непорочністю цілющого спокою розблисла краса сніжинки...

Зоя вже не надумувалася. Широко, навстіж відчинивши двері до хати, запросила:

— Прошу, заходьте... Заходьте швидше... Ви, певно, померзли...

Надворі ж... холод...

Джерзі Ситі, 15-го січня 1986

ПІД КРИЛОМ МАТЕРІ

Здається, що наша скитальська доля багато у дечому подібна до долі того заблуканого, бездомного голляндця, що скитався — літав на судні по морях аж до того благословенного часу, коли прибув до призначених йому берегів. Моя мандрівка, мій Ісход із рідної землі, який почався 1943 року, закінчиться тоді, коли мене знову прийме і пригорне до себе моя звільнена від ворога земля.

* *
*

Военне лихоліття розсіяло нас по світах і причинилось до того, що ми вирушили у цей Ісход, у цю мандрівку, лиш обидві з матір'ю. Після днів і тижнів блукання перед нами село Команча на Лемківщині. У серпневому сонці розблисли шпилі гір, а на берегах річки — мереживо ліщини, терпкаво-солодкий ожинник і спіла синь афин. А ген внизу колоситься збіжжя, наливається хлібом, а в переливах вітру гойдаються квітки льону, волошок і маків, напуваються серпневою горяччю поля ячменю, і закосичені жовтоцвітом, ніби джигуни на весіллі, випинаються вгору гречані лани. Іноді обізветься перепел, а жайворон, здається, біля самого Всевишнього наспівує сріблисті пісні про щастя, про жагу життя...

Ідемо з матір'ю босоніж, бо в довгій мандрівці натиснуло взуття, і нам прийшлося його скинути. Обминаємо вибоїсту дорогу та й сходимо на моріг, хоч і він розпечений у сонці, та все ж ласкавіший. Присістись на чийсь віз — неможливо: в одного втікача — велика родина, в іншого — гори клунків. Добре, що нам, нарешті, пощастило впроситись, щоб якась добра душа взяла на віз наші речі.

Валки возів підсуваються щораз ближче до села. Із хат виходять наші лемки. В їхніх очах і запит німий і біль сердешний...

Парубок, на возику якого ми примістили наш багаж, пристає перед однією хатою. Там зупиняється теж кований віз. Звідтіля, майже на бігу, вискакує огрядна молодиця. Дивлюсь, а вона біжить до парубка, що, змилосердившись, підібрав наші речі і сердито кричить:

— А ти як посмів без дозволу взяти на наш віз оту непотріб? Не видиш, коняка ледве тягне... А що, коли попусується віз, де ми тоді

подінемо все добро?

Парубок мнется, переступає з ноги на ногу і виправдується:

— Пані, таж як я міг залишити самих жінок серед поля, ще й вблизи лісу. Адже і ми звідтіля втікаємо, бо там уже червоні і партизани...

А я стою і дивлюся то на оту жінку в розкішних сап'янцях, то на матір мою, що стоїть сердешна босоніж, бо скинула узуття, і витримує цю зневагу...

Мені соромно: за оцю землячку та й гірко від нашої сіромашної безпритульності. Потиху шепочу матері:

— Мамо, ходімо звідсіля, а чей знайдуться добрі люди...

Спочатку мати мовчить, а потім... потім із жалем каже:

— А як ніхто не захоче приймати наших клунків, тоді що? Небагато варті наші речі, а все ж таки можна дещо за них роздобути... Інакше — чим прогую тебе?!

Та вкінці таки забираємо наші вузлики з фіри і кладемо їх біля якихось кущів. Відходячи, хоч утомлена докраю я рівно простую плечі, бо відчуваю, що до нас прикипає недобрий погляд нашої землячки.

Мати кудись пішла, а коли повертається, то уся сіяє:

— Добре ти, моя доню, сказала, що знайдуться добрі люди. Одна газдиня навіть приобіцяла нас примістити в стодолі. Тепер літо, холодів немає, а там побачимо, — і так ласкаво дивиться на мене, що зразу кудись щезають усі мої турботи.

Заносимо наші клунки до стодолі. На сіні мати розстеляє килимок. Крізь щілини в стодолі втискаються лагідні сизі сутінки. Мені сонно і я, вмостившись на пахучому сіні, засинаю.

Не знаю, як довго я спала, але чую, що мене будить мати:

— Доню, прокинись! Глянь, що я тобі роздобула на вечерю, — і показує кілька вівсяних паляничок і молоко.

У мене нестерпний голод. Адже й не снідали. Простягаю руку за склянкою молока і спиняюся:

— Мамо, а ти? Таж ти голодна...

Та вона лиш усміхається:

Чи ти колись таке бачила, щоб я, не повечерявши, тільки тобі несла їжу?! Молоко все для тебе, газдиня дала мені його напитися в кухні.

Бере собі найменшу з паляничок, а решту підсуває мені:

— Бери, мені і цієї, що я взяла, забагато. Я вже попоїла, а ти молода, тобі сили набиратися треба...

Відпрошуюся від тих паляничок, але голод таки перемагає... Це не вперше було так, що, коли не вистачало їжі, мати майже все мені віддавала, вимовляючись будь-чим, навіть хоч би неохотою їсти...

Надходить вечір. Ми влаштовуємо собі нічліг. Понад стодолю пролітають літаки. Чути глухий гул гармат. А вечорові — байдуже, він ласкавий і добрий. У сонній дрімоті пахнуть квіти, розсипаються по небу діамантовим ковчегом зорі і час від часу в хащах біля

стодоли шелесне, пробіжить якийсь звірок, що не вмовився ще спати.

* *

Неділя. Ранок свіжий, ніби напіток гірської кришталіної води. І які ж роси! — Вони на пелюстках квітів, на травах і на листках дерев — усе мерехтить у міріадах перламутрового багатства. Якою ж промінною ясністю починається день... Із коминів хат несуться дими. Вони підіймаються і з багаття, що його дехто розпалює, приготівляючи сніданок.

Надходить ґаздиня, запрошуючи на сніданок:

— Ходіть, поснідаємо разом, сьогодні ж свята неділя. Тепер удома зі мною мій ґазда і двоє дівчаток. Ще торік були два старші сини, але... — і вриваються її слова, ніби тендітна струна, а очі пронизує неймовірна туга і синіє у них біль...

Сідаємо за широкий дерев'яний стіл. По обох його боках — лави. ґаздиня кладе посередині столу миску з кашею. ґазда хреститься, а за ним і усі. ґаздиня підсуває йому миску і він набирає собі в тарілку кашу і поволі, повагом їсть. Снідаємо і ми. Крізь вікно бачу, як попри хату проїжджає німецька кіннота: обличчя вояків утомлені, погаслі.

Враз до нас наближається зловісний шум літаків, ніби понад нами пролітають розшалілі злісні велетенські джмелі... Стріл один, другий. Здригається земля... Крізь вікно якийсь хлопчина перестерігає:

— Ховайтесь! Це советські... — І раптом вриваються, завмирають його слова, а всією хатою стрясає немов гураган... Хлопчина вбігає до нас у кухню, а за ним із відчинених вікон летить із брязкотом скло... Біжу до дверей, відчиняю їх і бачу, як низько понад землею летять літаки та січуть з кулеметів — куди і в кого попало...

Вбігаю знову до хати, а там ґазда і ґаздиня, а за ними переполохані дівчатка і оцей хлопчина, що нас перестеріг, засуваються у протилежний від вікон бік, здається, що ладні втиснутись у глиб стіни. А мати... мати стоїть серед кімнати ніби ще нерішена... Не надумуючись довго, пригортаюся до долівки під вікном...

Хвилина мертвої тиші, здається, що в душу вбивається холодне лезо безтямного жаху... А потім знову літаки... В цю ж мить мати прискакує прожогом до мене і тягне мене зі собою під лавку... А там, заслоняючи мене перед кулями, розпростирає руки, ніби птаха, що боронить крилами своє пташеня... Раптом мене огортає переляк: а що як кулі з кулеметів поцілять у матір? Пручаюся, хочу видобутись з її рук але даремно: руки ніби зі сталі... Нагло крізь вікно градом сипляться кулі і там, де я ще недавно на мить прилягла, вони розривають, шматують долівку... А мати моя горне мене до себе, тримає з усієї сили, наче все своє щастя, свій безцінний скарб, без якого їй більше не жити...

Знову різка тиша... триває... Здається, що літаків уже немає, бо не чути їхнього гулу. Вони посіяли смерть і руїну та й відлетіли, як смертоносні дивні птахи... Хлопчина, — вістун наш — розглядається довкола, блідне і біжить, мабуть, до своїх батьків...

А надворі ніби нічого... Далі осяйна промінність сонця і ласкава голубинь неба. Тільки там, де горять хати блискає полум'я і сивіє дим...

На порозі стоїть моя мати. Вона ще дуже бліда, але на її обличчі поволі розквітає усмішка, ніби з-під снігу у сонце підіймається перший пролісок. До нас підходить газдиня та лагідно і аж урочисто каже:

— Яка ж з вас добра мати, пані! Якщо б не ви... — і вказує на пошарпану, розриту кулями кулеметів долівку.

— Бог ласкав... — тихо відповідає мати. — А потім уже нічого не говорить. Її обличчя ніби скупане в якомусь преясному світлі... Лиш на мить її погляд схрещується із моїм, а тоді уже її очі на іконах, замаєних васильками, м'ятою і чебрецем. І уста її ворухнуться у молитовній подяці.

Джерзі Ситі, травень 1984

МОЯ ПЕРША ПРОФЕСІЯ

Нічого було вдома робити, і я вийшла на прогулянку. Вже здалеку завважила двох хлопчаків, що замикали собою стежку. Побачивши, що вони звідтіля ніяк не збираються відходити, хотіла повернути праворуч, але даремні були мої зусилля: там крутився гусак і повагом походжав індик — обидва мої непримиренні вороги, яких я боялася дужче всього в світі. Не було виходу, і я мусіла піти стежкою. Хлопчаки не рухалися, вони розмовляли і, ніби мене не бачачи, обстібували прутиками кущі. Я хотіла швидко пройти повз них, але вони, посміхаючись, заступили дорогу... і мені ввижалась у їхніх руках велика жаба, що в одну мить опиниться в мене за коміром.

Один із них — пастух моєї тітки, Павлик, зачепив мене:

— А чому ти мусиш іти сюдою, хіба індіка боїшся?

Я рішуче струснула головою:

— Ніколи. Індики чіпляються людей, коли вони в червоному.

Павликів побратим Василько розреготався:

— Хіба ти знаєш, що індик думає? — Його погляд затримався на моїй голубій стрічці, високо вплетеній у волосся, на новій блискучо-білій сукенці, на моєму взутті, щойно почищеному, і він штовхнув свого побратима:

— Чия вона?

— Вона з плебанії, ксьондзова паннунця, — і вони ще дужче розреготались. Я бентежилася і відчувала, що густо червонію... Але вирішила не вступитися. Це був мій перший день на селі у моєї тітки, і я мусіла зразу себе якось повести, інакше — „пиши пропало”.

Раптом я відчула, як хлопчиська мене підхопили на руки й погналися до ставка. Я пручалась із усієї сили, але руки хлопчаків були сильні. Вони гойднули мною і кинули у ставок, повний жабуриння.

Я хотіла плакати, я відгрозувалася і заприсягнула помсту. Але покищо не було ради, мені треба було якось дістатися додому і так увійти, щоб ніхто того не завважив.

Я потиху просовгнулася сінцями, щоб нишком увійти у свою кімнату, але раптом надійшла бабуня і схопила мене за руку:

— А це що з тобою? Отак вбери дитину як слід, казала я... — і швидко повела мене просто в кухню. Там були якраз усі, включно з

Павликом і Васильком. Я бачила їхні глумливі погляди, я відчувала, що ще трохи — і вони розсміються, але боялася бабуні.

— Хіба ти, врешті, розкажеш нам, що сталося? — а на мені допитливі очі Павлика і Василька. Ми мірялися зором, ніби в дужанні якомусь. І, мабуть, мої очі скидались на очі хижого рися, бо вони таки відвернули свій зір і наче переляк мигнув у ньому. Хвилинка і я відповіла:

— Нічого особливого, бігла, дуже розігнала — та й упала.

Вони переглянулись, мені здавалося, з полегшею відітхнули і притьмом вийшли.

На світанку я почула якийсь шелест, а тоді притишений стукіт у вікно. Трохи стало лячно, але я таки виглянула і побачила моїх двох... ворогів. Я не знала, що робити, але таки відкрила вікно:

— Чого ви тут, я спати хочу.

На моє превелике диво, я вже не завважувала тієї їхньої самовпевности, що вчора... Начебто навіть деяке вагання позначувалося у їхньому погляді... А тоді Василько запитався:

— А чого це ви на нас не сказали, що це ми кинули вас у ставок?

Я здвинула плечима.

Хвилинка мовчанки, а тоді:

— Хочете, паннунцю, піти з нами, ми оце якраз ідемо пасти товар.

Я страшенно зраділа, але, очевидячки, не показала цього, тільки кивнула головою на знак згоди.

А хлопчак:

— Почекаємо! — і зникли.

Я прокрадалася тихцем, але моя тітка таки прокинулася:

— Бійся Бога, а ти куди? Таж дуже рано.

— Хочу подивитись, як пастимуть...

Тітка, либонь, ще не зовсім очунавши зі сну, погодилась, тільки докинула:

— Черевики візьми й светер. Там роса і холод.

Я швидко забрала все, але зараз же взуття і светер нишком заховала під ґанком і, поки піти, побігла у зелені звої гороху; рвала їх цілими жменями, сквапливо сховала у хустку, зав'язала вузликом і давай — доганяти хлопців. Відчувала нестерпне зимно, але нічого не говорила, та Василько догадався і дав мені свою верету, заявивши великодушно, що вона йому непотрібна. Я заздрісно поглядала на їхні порепані ноги й думала, чому мої не такі...

По дорозі Павлик вломив прута і дав мені:

— Натє, паннунцю, бучок, часом товар треба завертати.

— Що?

— Ви ліпше як наша Маринка, ви на нас не поскаржились, а вона все говорить.

Я взяла бучок, і мені стало радісно, що вони прийняли мене до гурту. Я вже перестала бути їм чужою. Холод творив суцілья поміж світанком і моїми побратимами. І я відчувала його, як щось свіже і гарне. Тільки сказала, всміхнувшись:

— Не називайте мене паннунцею і не „викайте”. Я — Віра.

Правда, я трохи боялася корів, але в цьому не признавалася, пильно лиш придивлялась, як Павлик їх поганяв, і собі приганяла їх праворуч дороги, хоч серце не раз щеміло.

На обличчях хлопчаків не було насмішки, а Василько сказав:

— Сюди і коней приведуть. Ти любиш їх, їздила колинебудь верхи?

— Коней люблю... — та навіть і словом я не згадала, що ніколи на них не їздила.

Тієї днини часто треба було виганяти товар із вівса, але завжди допомагав мені в тому Павлик, кажучи:

— Ще привчишся.

Привели коней, пустили до водопою, а там стали їх чистити.

Василько припровадив доволі високого коня і передав уздечку, вговорюючи:

— Як хочеш, сідай, він лагідний, не кусається. Тільки сідла немає. Я тільки здвигнула плечима.

— Ов-ва, ну то й що...

Якось вилізла на коня, трохи поїздила, а там стала його пасти, сидячи верхи. За якийсь час відчула, що дерев'янію, за спиною бігають мурашки. Вже й хлопчиська казали:

— Ходи до нас, хіба тобі не нудно весь час верхи сидіти?

— Ні, не нудно... — а хотілось уже плакати. Бо і як мені злізти з такого високого коня? Побачила, що хлопці кудись пішли і тоді наодчайдух скочила, простягнувшись на землі. Не було сили підвестись, ноги обімліли і усе моє тіло наче стало чужим. Звідкілясь з'явилися хлопці. Вони спочатку збентежено стояли, не розуміючи, в чому справа, а потім почали мене підводити. Я глянула на них, і раптом ми всі втрійку розсипались сміхом... А потім хлопці довго ще дразнились:

— Хочеш без сідла? А скакати добре вмієш?

Полуденок ми споживали разом. Вони їли разовий хліб, сир, я із тітчиного городу принесені зелені стручки гороху.

Іноді ми чергувались і йшли в ліщину збирати горіхи. Вони ще були не зовсім спілі й ледь-ледь терпкаві. Розбивали ми їх на каменях біля потоку; сік зрошував нам руки, і ми сквалливо його спивали разом з краплинами води.

— А ти знаєш, Віро, тепер ти інакша ,як була. Ти нагадувала нам невеличку мальву, що росте перед Гнатовими вікнами, і барва у неї приблизділа і все однакова, вирости негодна...

— А то й добре. Може, бабуня перестане мене купати в грисі. Завжди каже, що це здорово. А мене ті волосинки грису лоскочуть, але від бабуні годі втекти.

І після того я вже не завжди вечеряла в їдальні, відмовлялась:

— Моє місце з Павликом, він пастух і я також. І їла разом з ними куліш, галушки, чи пшенично-разові вареники. Сідала помежи Павликом і Васильком, сьорбала борщ та занурювала ложку в миску

разом з іншими дівчатами і хлопцями, бож для мене їсти з одної миски було тоді привілеєм...

Одного разу Павлик сказав:

— Сьогодні не будемо пасти — піде моя сестра Маринка й інші дівчата, а ти підеш з нами!

— Куди?

— З косарями траву косити.

— Хіба — я? ...

— Не бійся, ти тільки дивитимешся, до коси треба вирости...

Поїхали ми драбинястими возами. Треба було стати на саму середину воза, розставити широко ноги й триматися полудрабка. Дудніли колеса, кружляв світ. Василько шепнув:

— Не бійся, воно так тільки спочатку лячно.

Це додало мені відвагу, і я уже добре трималася воза.

Широким розмахом косили косарі траву. І їхні свіжі покоси творили зелений, дивний світ. Але в ньому я не губилася, я вросла в нього.

На полуденок вони вийняли з-під кущика гладущик кислого молока, разовий хліб, спечений на свіжому капустияному листку, сало, квашений огірок, краjali це все ножиком — „чепеликом” й пригощали:

— Їжте, паннунцю.

Василько обрушився:

— Вона ніяка паннунця. . Вона пасе з нами товар і їсть з нами нашу страву... — На це усі всміхнулися, а потім вже не звертали на мене ніякої уваги, а відпочиваючи, співали, тільки яких пісень — не пам'ятаю.

Повертались ми вже не возами, а пішки. Натрапили на стерню. Хлопці трохи скося дивилися на мене. Я пробувала йти, але мені було боляче.

— Ти, Віро, не ступай просто стопою на стерню, це не килими, а пригинай її. Аво-так.

Я слідкувала за їхнім ходом і ... вчилася.

У вільний час, недільними пополуднями, ми ходили ще на рибу. Там мені нічого не треба було робити, а лиш заповнювати кошеліки рибою і вміти мовчати. Це не було важко.

Котрогось дня, як уже наvertsалося на осінь, мені здавалось, що я і оті постулювані, прибиті дощем куці — це одне. З віддалі чула я відлуння потягів. Треба було незабаром їхати. Я замикалася в собі, а мої побратими знали мою журбу, але ніколи про це не говорили і похнюплено мовчали.

Коли прийшов час від'їзду, хлопці прийшли попрощатися і здивувалися, побачивши в моїх руках пастуший бучок.

Ти чого його береш?

— Отак собі на пам'ятку...

— А ти, Віро, добре пастушити навчилася.

— Може... — Мені не хотілось усміхатися. Але вони побачили на

мені мою блискучо-білу сукенку, стрічку у волоссі й розсипались
реготом:

— Пригадуєш, як ми вкинули тебе в ставок?

Та раптом їхні очі зупинились на моєму взутті (а так я увесь час
ходила босоніж з ними). Перезирнулись, і тоді впали слова:

— До побачення... паннунцю.

Ірвінгтон, 29-го травня, 1974

ГОРІХОВЕ ДЕРЕВО

(НОВЕЛЯ)

Флейтовою меланхолією хмарився, журився день. А земля, відвертаючись від студеного вітру, ховала свою чорнобриву вроду за розквітлий рукав весни, із дива не могла вийти „Як це так?.. Таж недавно було сонце, було його тепло, його русяві коси впліталися поміж гілки дерев, а тут зненацька холодінь така!” Навіть кузка і та, щоб нагрітися, розправляла свої крильця і, даремно шукаючи сонця, відклала свою мандрівку в стебелині світи.

* *
*

Вулицями Нью Йорку гнав вітер, то розпинаючи вітрила аж понад хмарочоси, то струшуючи з хідників сухе листя, клапті паперів і тормосячи людьми...

Коло Українського Народного Дому стояло їх п'ятеро, нерішуче розглядаючись довкола. Виглядало так, наче вони сюди випадково потрапили і не знають, куди подітися. А тим часом до Народного Дому пливли потоками люди — і старші, і молодь, і зовсім ще діти.

Іван Ярусенко, повернувши до своєї жінки раптово надією розсвітлене обличчя, сказав:

— Чи не говорив я тобі, що тут, напевно, зустрінемо своїх! От і українська мова скрізь гомонить, начебто я не в Нью Йорку. Побачиш — пізнаємо тут когось, і все якось влаштується. — Погляд його темносірих очей ніжно обгорнув жінку: — Змерзла дуже, Галино?

— Та щоб так дуже, то ні. Зрештою, якщо вже на те, то й вам усім холодно, — і вона тугіше затягнула квітчасту хустину довкола обличчя. А потім її погляд подобішав, коли вона поглянула на свою дочку Оксану: — А ти чого похнюпилася? Перед тобою ще роки багатого життя, таж діти біля тебе виростатимуть. Он глянь на Павлика і Тосю, на крок не відступають від тебе, добрі такі та слухняні...

Тося, їй не могло бути більше як вісім років, тримаючи цупко Павлика за руку, тремтіла з холоду, але, спіймавши на собі зажурений погляд Оксани, тихенько сказала:

— Мамо, хіба ж то великий холод? Пригадуєш, навіть у найлютіші морози не було чим затопити у печі, аж руки зі студені

червоніли, ми натягали рукавички, вбиралися в плащі і ніяк не могли нагрітись...

— Коли нагадала про дім, про Україну, — промовила Галина, — то пригадуєте, як ми востаннє були в нашій хаті, а ваша, Тося, прабабуня, здійняла зі стіни образ, і, поблагословивши нас всіх ним на дорогу, сказала: „Ідьте щасливо, не забувайте за своїх рідних і тримайтеся завжди разом — і ти, Іване, і ти, Галино, і ти, Оксано, і ви двоє, мої правнучата. Бережіть одне одного, хоча більшого як тут лиха ви вже не стрінете. Поїхала б і я з вами, але куди мені в дорогу вирушати з моїми роками, та й без нашої землі не вижила б”... — Раділа б ваша прабабуня, коли б побачила вас, двох внучат, що руки у вас нерозлучні, — сказала ласкаво Галина, і очі її звоogli, начебто на світанку їх роса зросила...

— Тату, глянь, якийсь чоловік іде, і то одинцем. Може б він нам щось порадив? — сказала Оксана.

Іван підійшов до чоловіка і, привітавшись, сказав:

— Вибачте, що я вас затримую, але заки зайти до Народного Дому, ми хотіли б з кимось познайомитись, щоб не самим іти. Та й не знаємо, чи всім туди можна.

Чоловік, пізнавши, що це новоприбулі люди і що їм треба допомогти, знявши капелюха, і собі привітався з теплою усмішкою і сказав:

— Цей Дім відкритий для усіх українців. Дозвольте з вами ближче познайомитися: Я — Вадим Мілевич. Буду дуже радий, якщо підете зі мною, бо я сам, без товариства.

— А ми всі — родина Ярусенків, недавно приїхали з України. — І, — повівши рукою над прохололою від студені групкою, сказав: — Починаю від себе — моє ім'я Іван, а це моя дружина Галина, а ця синьоока, ще й чорнобрива — це моя дочка Оксана, а ці двоє з червоними від холоду носиками курчатко і півник, це мої внучата — Павлик і Тося.

Павлик меншенький від Тосі, а може із вдачі більш несміливий, сховався за свою сестричку, але вона, погладивши його по голівці, ніби доросла, сказала:

— А чого ж ти боїшся? Не пригадуєш, як наша прабабуня сказала, що нам немає чого українців боятися?

Попровадив їх Вадим, по дорозі показуючи, де приміщуються різні організації. Вкінці зайшли до ресторану. Там Вадим запросив всіх сісти за столом, щоб разом повечеряти.

Тося їла мовчки і, пильно придивляючись, як їдять мама та бабуня, старалась їсти так і собі, ще й Павликові нагадувала, злегенька його штовхаючи.

Від гарячої юшки всі розігрілись, і попливла розмова. Іван Ярусенко почав розказувати:

— Сім повних років тривало, поки ми отримали візу на виїзд. Уже нам і шістдесятка стукнула, тому ми й завагалися, чи покидати Україну, одначе самі події підказали, що робити: в автомобільному

випадку загинув чоловік моєї Оксани, досьгодні ніхто не зумів пояснити, як це притрапилось... Потім заслаб брат мого батька, який нам вистарався папери на виїзд. Він до Америки приїхав ще з першою еміграцією, і тільки трохи доробився, як занедужав, і гроші почали розпливатись. Тож він зажурився, що йому не доведеться ніколи нас вже побачити і на старість зажити з родиною. А в Україні, як ви, напевно, знаєте, чимраз важче жити, бо люблять там тільки тих, які спини гнуть... Тож ми й приїхали, тим більше, що хочемо, щоб внучата вільні були і змогли жити по-інакшому...

Похиливши голову на руки, Іван закінчив свою розповідь:

— Приїхавши, застали брата мого батька вже дуже хворим, бо він уже з ліжка не може встати.

Обізвалася Галина:

— От сиджу і чую українську мову... І дивно мені, що тут ніхто не боїться. Бо в нас українська мова тільки на показ по театрах та для тих, які приїздять із-за кордону. Пішла наша Тося до школи, а там як тільки почули, що вона говорить по-українськи, розізлилися дуже, і вона, прийшовши додому, плакала.

Іван звернувся до Вадима:

— Ви мені казали і вже дещо я чув від свого дядька, що є тут у вас різні товариства молоді і що в них свобода слова і дії, бо й демонстрації роблять...

Але тут з докором обізвалася Оксана, і очі в неї вже не були волошкові, а такі сталеві-сині, як морські хвилі у бурю: — Мене дивує чому у вас молодь, хоча і українська і хоча їй ніхто не забороняє, а в більшості говорить по-англійськи. Я молодь в Україні знаю добре, бо там учителювала. І, може, тому мені так гірко... Підручники у нас здебільшого російські, силують усіх говорити російською мовою, а учителів-українців висилають з одного місця в друге, щоб не закорінювались, зокрема тих, завзятіших... Тільки завідувачі крамниць мають всього подостатку та й донощики і всілякі підлизи... Тоді чому тут?.. Чому не говорять всі по-українськи? Нам це боляче і дуже дивно. Це хіба можна пояснити тим, що поза домом, включно зі школою, скрізь тільки англійська мова і вони нею краще володіють.

— Ой щось тут не так... — сумно похитала головою Оксана.

— Ви тільки два роки прожили під большевицьким режимом, а ми стільки... Помолитись там не можна було і жити не можна було в спокої, — Галина журливо похитала головою. — А тут, Боженьку, Боженьку мій, живете прекрасно! А ми скільки років там: промучились, хоча б і в чергах простоявши — і за хлібцем, і за капусточкою, і за звичайними огірками...

Вадим задивився на Тосину косу, бож і було на що глядіти... Дівчина ще не дуже від землі відросла, а коса — брунатним сплетом нижче пояса, та така пишна і буйна, що очі годі відірвати. Тося завважила Вадимів погляд, зникла і густо почервоніла, аж мало сльози не набігли...

Вадим, жартуючи, сказав:

— Тосю, і навіщо тобі такої коси, тут дівчатка кіс не мають. Найкраще було б її обрізати...

— І справді, обріжемо, тільки праці біля неї багато, — приєдналася Оксана. — Погодишся, Тосічко?

Звичайно покірною і слухняною Тося швидко і різко заговорила:

— І що з того, що тут такі дівчатка, як я, такої коси не мають? Це їхня справа, але я своєї не обріжу, хай знають, що такі коси носять дівчатка в Україні. А потім, — і тут її голос змінився, заяснив шовколистими струнами, — ти хіба забула, мамо, що ти її листям горіховим вмивала, і тому вона така пишна й гарна...

— То правда, — усміхнулася Оксана і уста її заокруглились, наче б мала б заспівати найріднішу пісню в світі. — Вмивала я твою косу листям з того горіха, що твій прадід посадив. І який жаль мені за тим деревом горіховим, високим, шумливим, за запахом його листя. А на гілках його, хоча мого діда вже не було на світі, я завжди бачила дідові руки, що плекали те дерево. Може, це було і однією з причин, чому бабуня разом з нами не схотіла поїхати, бож ще коли жив дід сідала з ним на лавочці під тим горіхом, а як його не стало, то, здавалося, всі смутки, сумніви і радощі передавала тому дереву. Прийшовши до хати, звикла була казати: „От і поговорила я собі сьогодні з Павлом, тобто з моїм дідом”. — І тоді її очі, хоча вже старенькі, синіли, немов волошки у срібlistому льоні...

— Мамо, ти знаєш... — Тося відкрила малу торбинку і вийняла з неї невеличкого, старенького молитовника, розгорнула і показала горіховий засушений лист. — Я з собою його привезла. Він ще й досі пахне...

Всі замовкли, тільки довкола них гомоніли люди. А Вадимові здавалося, що він разом з цими людьми бачить їхній сад і горіхове дерево, і його листя, що рясніє на сонці і пахне на весь сад... І ніби бачить і Тосю з Павликом, як вони поміж травкою вишукують горіхи і складають їх у кошеліку, найкращі з них, казала мама, вони позолотять і на Різдво повісять на ялинці...

І Вадим не тільки бачить сад в Україні, але й разом з цією родиною відчуває, як в його душу вривається нестримна гостра туга...

Але хто ж інший як не Тося перериває мовчанку і з неспокоєм запитує:

— Дядечку, а ви мені скажіть, як мені в школі бути? Таж ледве кілька слів навчила мене мама говорити по-англійськи.

— Не журися, Тосю, згодом всього навчишся, в школі вчитимуть. Тут також не всі діти вміють по-англійськи.

Тоді, вагаючись, запитав Іван Вадима:

— Ви мені вибачте, що я так зразу, але не маю до кого вдатись. Може ви мені порадите, де пошукати праці.

— А чим ви займалися в Україні?

— І авто направити вмію, і слюсарював, і біля ріллі ходив, і

домашнє хазяйство знаю. Не за одним фахом доводилось працювати.

Вадим задумався і раптово пригадав, що на одній з українських молодечих осель шукають людини до праці. Він піде поспитати в управі тієї оселі, і певний, що Івана приймуть, тим більше, що шукають подружжя, яке могло б наводити порядок. Тоді можуть вони забрати і своїх внучат, а Оксана влаштується тим часом у Нью Йорку.

Іван безмежно зрадив, а Галина, склавши руки наче до молитви, дякувала:

— Хай вам Бог завжди допомагає, добрий чоловіче! Отримавши працю, ми і дядькові чоловіка віддячитися зможемо, і самі заживемо. А нам уже страшно, боялися, що як сироти пропадемо, не знаючи англійської мови.

— І без мене не пропали б, українська громада вам допомогла б.

Вадим підвівся, сказавши, що вони тут напевно слабо ознайомлені з Нью Йорком, тому він піде на хвилинку купити їм карту підземок. За ним схопилася і Тося:

— Мамо, а мені можна піти з дядечком?

Спочатку Оксана запротестувала, мовляв, Тося перешкоджатиме Вадимові, але коли побачила, що він справді наполягає, погодилася.

І так маленька Тосина рука спочила у великій — Вадимовій. Він купив карту, а потім запровадив її до великої крамниці, де були різного роду іграшки.

І Тося вже не трималася його руки! Вона бігла попри прилавки, пристанула біля одного, де були моделі різних авт, взяла одне невеличке, завбільшки як мізинний палець, і звернулася до Вадима:

— Чи ви могли б поспитати, що воно коштує, я купила б Павликові. Маю трохи центів, що їх подарував мені дядько мого діда.

Вадим, узявши до рук мініатюрне авто, відповів Тосі:

— За ціну цього авта розвідаюся, але чи ти не хотіла б чогось для себе?..

Тося принишкла, немов боялася, що з першим її словом щезне казка. А потім потихеньку, ледве Вадим дочув, дивлячись йому прямо у вічі, поспитала:

— Дядечку, чи це все справді можна купити?..

— Тосю, тут усе дістанеш, аби тільки гроші... **Вибери собі ляльку, яка тобі найбільш подобається. Вона буде від мене.**

Тося хвилину нерішуче простояла, а потім вказала рукою на ляльку, що дивилась на неї великими блакитними очима.

— Чому ти вибрала цю ляльку, вона й не така велика, як інші, і не так гарно вбрана?

— Дядечку, ви хіба не бачите, чому я її вподобала? У неї дуже гарні очі і радісне личко. Мені здається, що вона любить багато сміятися.

- А як ти назвеш цю лялю?
- Я? — і щоби Тосі аж запаленіли від такого важкого завдання.
- Я її назву „Щасливка”...
- Тосю, та ж такого імени немає.
- Воно є, тільки люди його не знають...

Тося заплатила своїми центами за авточко, а Вадим за лялю, і вони повернулись до Народного Дому. І там стала Тося розповідати, які вона чуда-дива бачила в крамниці. А Павлик тримав своє авточко в жменці і слухав, а тоді поспитав у матері:

— Чи то все правда, мамо? — І його очі заблищали веселістю.

Вадим провів їх до підземки, приобіцявши, що поговорить у справі їхньої праці.

І справді, не минуло й кількох днів, як управа оселі повідомила Івана, що за місяць він може з родиною працювати. В Нью Йорку залишилася тільки Оксана, яка покищо працювала на фабриці і наполегливо вивчала англійську мову, а в суботи вчителювала в школі українознавства.

* *

Загомніло літо, сипнувши гарячими соняшними днями, нагальними бурями, збагативши поля і городи смарагдовою зеленню і барвистістю квітів.

Одної суботи Вадим вибрався відвідати родину Ярусенків. Потелефонував до Оксани, запитав, чи й вона вибирається на оселю, але її хоч і тужилось за батьками, в суботу мусіла працювати.

Іван і Галина зраділи ним як рідним. Почастували обідом, навипередки один перед одним розповідаючи про свою працю, про людей і про заробітки, з яких вони дещо не тільки дядькові в Нью Йорк переслали, але ще трохи і залишилось. А потім розповідали про молодь на оселі, про те, що хоч воно недобре, що так багато говорять по-англійськи, все таки тут і мови, й історії української навчаються.

— Як добре, що ви, пане Вадиме, приїхали, — сказала Галина, — ми й про вас якраз сьогодні говорили. — Враз у кімнату вбігла Тося з Павликом.

Тося, як звичайно, більше балакуча і відважніша, зразу зажебоніла:

— Дядечку, ходіть з нами, ми до вас маємо прохання.

— Тосю, і куди ти дядька тягнеш? Щойно приїхав...

Але Вадим уже підвіся:

— Це нічого, я не втомлений, це не велика дорога, дві години автотом. Та й з дітлахами радо піду. Але насамперед, Тосю, скажи, де ти поділа Щасливку?

— Дядечку, я без неї нікуди не рушаю. Але чемні діти по обіді мусять спати, так казала мені мама.

Тільки вийшли за двері, Тося шепнула:

— Нікому не кажіть, навіть дідові і бабуні, бо вони зараз

погніваються, скажуть, що я вам „сушу голову”. Але я знаю, що вам все можу, дядечку, сказати. Бачите цю дівчинку в голубій сукеночці на ровері? Попросіть її, щоб вона позичила мені ровера на годину. Скажіть, що я за це подарую їй гоцю стяжину, що в моєму волоссі. Добре, дядечку?

Вадим, усміхаючись, притакнув головою і пішов до дівчинки в голубому. За кілька хвилин вже верталися до Тосі. Вадим пішки, дівчинка на ровері.

— Тосю, ця дівчина не тільки позичить тобі ровера, але вона й хоче з тобою бавитися.

Дівчинка торкнулася обережно Тосиної коси. В очах її промайнуло велике зачудовання:

— Це насправду твоя коса?

Тося засміялася:

— А чия ж би? — А потім обернулася до Вадима і, підсакаючи на одній нозі, вигукнула:

— Дядечку, я така щаслива, я так тішуся, я дякую вам, дядечку, тільки...

— Тільки що?..

Тося, трохи лукаво підсміхаючись, попросила:

— А чи ви взяли б тепер від нас Павлика?

І так Вадимові припав Павлик, і він почав розповідати йому казку про найменше в світі авто...

Гостював Вадим у Ярусенків не тільки в суботу, запросили його, щоб залишився й на неділю, і він аж пізно ввечері повернувся до Нью Йорку.

* *
*

Восени Вадим отримав від Ярусенків листа. Іван писав, що вони переїхали на провінцію біля Детройту і там влаштувалися на працю в одному українському підприємстві. Працюють, живуть спокійно і не бояться, що раптово серед ночі почують тупіт важких чобіт перед дверима і впаде слово: — „Открой!” І почнеться обшук, а потім... Ні, тут можна жити без страху, і за те хвала Богу, що принаймні на схилі років можна жити по-людському.

Своїм дитячим почерком писала Тося:

„Дорогий дядечку! Я вас люблю навіть більше як мою Щасливку. Ходжу до школи і, хоча волію бавитися, вчуся вдома, бо так каже мама, а вона все знає. Посилаю Вам копію фото, яке недавно одержала з України. А Ви, дядечку, добре придивіться. Бачите те височенне дерево? Це той горіх, що про нього ми Вам розповідали. А під ним лавочка, а на ній прабабуня. Правда, що вона гарна? Я їй про все писала, і про лялечку Щасливку, а вона мені відписала, що Ви, певно, дуже добрий чоловік. І вона переслала в листі Вам горіховий листок з того дерева, що під ним сидить. Всі Вас здоровлять: і дідусь, і бабуня, і моя мама. Я їй розповіла, що вліті Ви приїжджали на оселю до нас, і про ровер, і про мою товаришку Ларису, і як пішла бавитися з нею, а Вам Павлика залишила. А мама тоді усміхнулася і

сказала до бабуні: 'Добра людина, той Вадим. Цікаво, чому він досі не оженився?' Цілую Вас, дядечку, міцно. Ваша Тося". І ще два слова: „Дядечку, приїдьте! Т.”

І Оксана, немов виправдуючись, написала, що це Тося не дала їй спокою, мовляв, вона повинна написати кілька слів до пана Вадима. У них все гаразд, Нью Йорк був надто галасливим містом, а тут біля Дітройту вони всі почувують себе краще. Ще й винайняли домик з городом, господар якого виїхав лікуватись до Каліфорнії. Вони не платять йому навіть повного чиншу, зате ходять коло дому і що потрібно батько направляє, а мати городом займається. Вона вже працює не в фабриці, а в міській бібліотеці, бо з англійською мовою у неї вже зовсім добре. Вони більше, ніж вдоволені, вони — щасливі.

Згорнув Вадим листа, але не заховав його до шухляди, бо знав, що буде перечитувати його ще й ще. Почав розглядати світлину. На ній розкішне горіхове дерево і лавочка під ним, а на лавочці лагідно усміхається старенька жінка. І враз прошибнула Вадима думка: „Де він уже бачив подібну усмішку, де він бачив подібний м'який, але рішучий закрій уст?” І пригадав собі, що такий же самий він у матері Павлика і Тосі — в Оксани.

За вікнами багровіла осінь, зичливо і безжурно сміялося сонце й, не думаючи про зиму, розцвітали хризантеми, айстри і чорнобривці. Пурпурові пахоці листя ворушили душу...

Вадим заховав листа з фотографією у нагрудну кишеню і усміхнувся. Він рішив, що в кінці тижня поїде до Дітройту провідати родину Ярусенків.

Жовтень, 1977

НЕЗВИЧАЙНЕ РІЗДВО, НЕЗВИЧАЙНІ ГОСТІ

Це був час, коли закінчувався 1939 рік, який приніс із собою Другу світову війну та стрімголовний переворот і хаос у багатьох країнах. Це був лиховісний рік, коли Західню Україну „визволили” з-під „панської” Польщі, й вона попала під кормигу куди грізнішого окупанта, советської влади та всевладного НКВД, що задумувало її „прочистити від ворожого елемента”. Українське населення, заперши віддих, вичікувало...

Враз із новим окупантом, — так тоді говорили, — у села і міста України прийшла зі Сибіру велика студінь. Морози протяли порепану від стужі землю, на порятунок якій сипали сніги, закриваючи її від східніх жорстоких вітрів. Скрізь у містах, а зокрема у Львові, не було чим затопити в печах, мешканцям дошколював проникливий холод, в’ялив кімнатні рослини, які одна по одній вигибали. Птахи ховались під покрівлі домів і переставали співати; зрідка бо коли якась милосердна рука змогла сипнути їм жменьку зерна. Вулицями міста проїздили переповнені трамваї; з їхніх східців звисали люди і, здавалося, ще мить і їхні замерзлі руки, не витримавши напруги, пустять поруччя і вони розіб’ються об брук їзді... Тоді від світанку до пізньої ночі люди стояли у чергах за будь-яким благим продуктом, не раз простоявши даремно. Кожен був радий найменшій жменьці муки, крайцеві хліба. Лушпиння бараболі перемелювано на машинці, а дріжді із підсмаженою цибулею були тоді великим присмаком. Найменше спізнення в школі чи на роботі вважалось „прогулом” і нещадно каралось, якщо хтось не зумів себе виправдати.

Це був також час, коли хрест, який так променисто горів на соборі св. Юра у великі свята і під час проголошення Карпатської України, перестав світитися. І тільки тоді, коли на небо виходив місяць, видно було його струнку, сріблито-горду силуету.

У мене в той час була велика родина. Приходили листи від бабуні до моєї матері, від тіток і вуйків — всі вони один одному передавали вістку, закінчуючи словами: „Тримаймося, а чей переживемо”.

Находило Різдво. І люди, хоча розгублені і начебто прохололі

у дивно-сумних обставинах, хотіли все ж по-давньому, як і годиться, відсвяткувати й ці свята. Чекала й я — ану ж якось пощастить пристарати ялинку і заколядувати, хоча б і потиху... Однак моя мати, турбуючись голодом і холодом (мені тоді довелось спати на великому коші від білизни, що стояв біля газових пальників у кухні, які вони вночі потроху огрівали хату), і тому, що до нас, іноді навіть не постукавши, входили наші „янголи-хоронителі”, цинічно допитуючись, чи ми, бува, не бажаємо перейти річку Сян закордон, мати вирішила, щоб я на свята не залишалася вдома. А вона даватиме собі раду, бож, мовляв, вона й так щоденно на праці в НТШ поміж людьми, а там один Свят-Вечір не так то вже важко перебути самій.

Коли я ніяк не хотіла погодитись, не зважаючи на всі материні аргументи, вона сказала:

— Їдь! У тебе тиждень „зимових” вакацій. А за рік, хтозна, які будуть свята. Та й тобі сил набирати треба, а може ще й мені щонебудь привезеш зі села. У вуйків тобі буде добре і Різдво святкуватимеш як справжнє Різдво.

Я рад-не-рад, спакувавши найбільш потрібні речі, разом зі своєю матір'ю поволі дібралась на львівський залізничний двірць. Яюсь хоч і з труднощами роздобула квиток, і потяг поніс мене у напрямі Станиславова. Книжку, яку я взяла зі собою, яюсь не читала. Розглядала крізь вікна завітчані снігом дерева, сковані льодом річки і поля, по яких проганявся вітер, пересіваючи у своїх дужих, шорстких долонях сніг, наче зерна ясної, блискучої пшениці. Потяг приставав на кожній станції, до нього всипалось чимраз більше людей, один одному почали заважати й іноді можна було почути грубу, нечувану раніше лайку.

На залізничному двірці у Станиславові на мене чекав вуйків фірман Михась. Він, однак, не навернув коня в напрямі села, бо тітка доручила йому купити в крамниці різні „бакалії”, що завжди для „єгомосця” і для особливих приятелів у крамаря були заховані під прилавком. А місто начебто змаліло й було, докраю сіре та непривітне. Проте до церкви оо. Редемптористів, тоді на вулиці Голуховського, не зважаючи на слова партійних можновладців, що „релігія — опіум народу”, один за одним, може й більше як перед війною, прямували люди. Мені тоді пригадалось, як це я ще дитиною зчаста забігала до цієї церкви, а потім до церковної бібліотеки позичати книжки.

Ледь вирушивши з міста, двоє темногнідих коней, впряжених у залубні, шпарко погнали дорогою. Ми зі стрімголовним розгоном минали занурені в снігу поля і гайки на мить глянув на нас затемненим зрубом ліс, мигнули, закружляли верхи дерев, сприскував, розсипався з-під залубнів сніг. На закрутах треба було міцно обома руками триматися сидження, бо залубні закидало з цілою силою й інколи вони, поковзнувшись, обертались у зовсім протилежний бік, підстрибуючи вгору наглим і рвучким рухом. Заходила небезпека,

що на котромусь із закрутів я можу легко випасти зі саней. А я і не дуже була певна, чи Михась завважив би, що „паннунці” вже немає на санях. Ще й не встигла це все передумати, як на одному зі закрутів гостро шарпнуло залубнями, мені в обличчя сипнувся перлистим фонтаном сніжок, і я вже була певна, що „полечу коміть головою”, але, гойднувшись, яюсь затрималася на сидженні.

Показалося село — по одному і другому боці ряд хаток — а там уже церква і забудовання плебанії, що її і далі так називали селяни, по-давньому, з пошаною вітаючи свого пароха. Вони й не переставали христити дітей, вінчатись у церкві і справляти у ній похорони, хоча сюди вже доходили тривожні вісті, що советські власті це все припинять.

Михась рвучко зупинив коні перед ганком плебанії і, трохи лукаво підсміхаючись, поспитав:

— Ну, а як „паннунці” їхалось?

Майже вся моя родина, крім вуйка, тітки і їхніх дітей та ще біля тридцяти осіб рідні з довколишніх сіл та двоє місцевих учителів, зібравшись тут, зустріли мене як когось, що його треба за всіма засадами християнської етики — „приодіти і нагодувати” та ще й „возрадувати” — і наче замерзлий клубок завели мене до кімнати.

Моя тітка і її дочки враз із челяддю метушились у великій кухні, де наче в землю вросли важкі лави і довгий, гарно тесаний стіл. На стіні з ікони дивились очі Матері Божої, за рамами якої повтикане було польове, запашне зілля. Тут було ласкаво-тепло, а з безлічі горщиків підіймалася пара і доносила запах грибів, борщу та узвару — святвечірніх рідних страв.

Роздягнувшись та погрівши до грубки руки, я почала допомагати — терти мак і жовтки до „білости”, мішати пшеницю на кутю, щоб не прикурилася, вбивати білки до тугої піни, краяти горіхи, при тому дещо ласуючи. Але мої постійні питання — „що, як і де” втомили тітку, і вона мене вислала до старшої дівчорі прибирати ялинку, що її мої кузени вирубали в лісі. Маленьких дитлахів забавляла бабуня різними казками, щоб діти передчасно не завважили ялинки.

Залящав на всю хату дзвінок — знак, що „янгол приніс ялинку” — і в кімнату вбігли, немов зайченята, найменші — їх очі замерехтіли таким сяйвом як свічки на гілках ялинки. А ген вгорі, понад усією стрункістю соснового деревця, пролітали розіскреними зірками бенгальські вогники. І ота віра малюків у містерію небес була така безмежна, що вони навіть не завважували, що це нічия інша, тільки вуйкова рука запалювала чародійні дротики. А внизу, в підніжжі ялинки, пишався вертеп, зроблений з тонюсеньких запашних живицею віток, ще дідової роботи. Світло лямпочки, вміщеної під дахом вертепу, кидало жмут сяйва на мініатюрні фігурки Святої Родини, пастушків та „тріє царів”...

Поволі вщухав гомін, тільки злегка проривався сміх розрадуваної дівчорі. Це вже всіх покликкала тітка, і ми стали біля столу,

накритого білосніжною скатертею, прикрашеною гілками ялинки; туди покладено колач, три свічки у дерев'яному, різьбленому свічнику, узвар і кутю. Я задивилася у засвічені свічки, і вони в цю мить здавались мені інші як у церкві й інші як у звичайний день. У куті дідух нагадував, що це український дім і що тут живі традиції, а символічне ще одне накриття на столі було комусь, що вже не жив або забарився і не успів прийти...

Тітка по черзі підходила до кожного з нас з просфорою, бажаючи нам усіх благ. А потім наші очі підвелися на вуйка, бо він став проказувати молитву, яку за ним потиху повторяли всі, в кожне слово вкладаючи частку свого пережитого минулого і теперішнього — його радощів, смутків і очікувань.

Із хат — одної, другої і третьої, — переступивши поріг величної різдвяної тиші, ледь чутно доносились колядки, викарбовуючи у кожного з нас врочистість і віру. Надворі вітер ніс із собою сніжинки, складав їх на вікнах, немов дівочі білі вінки, а вони, тільки на мить зупинившись, розсипались із тихим шелестом по склі і стелились водно по землі.

Я задивилась на ікону, на лагідну усмішку Марії — і нагадався мені мій давній рідний дім, родина, моє довкілля — увесь промінь мого дитинства, що залишилось поза мною. І водночас стала мені ввижатися усмішка моєї матері, яка, відпроваджуючи мене в дорогу, стала наче босоніж, у зношеному взутті в кучугурах снігу, уся промерзла у тонькому, зовсім незимовому пальто. І згадалися мені її очі — і їхня голубиць, якою вона мене благословила в дорогу, перейшла зі мною поріг плебанії, і в цю хвилину ласкаво зупинилась коло мене. І пригадався мені ще свист паротягу... Здвигнулись по замерзлим рейках вагони, а мати ще далі йшла за ними, аж доки вона не перемінилась у маленьку цяточку, яка, віддалюючись від мене, розплинулась зовсім...

Враз я стрепенулась і стала повторяти за вуйком слова молитви... Раптом за вікном, у морозі на снігу, заскрипіли чийсь кроки... На хвилину вони наче зовсім погасли, а потім ми їх уже знову почули біля дверей. Усі швидко переглянулись поміж собою — і крижинкою льоду таки зараз коло самого серця зупинився неспокій... А там у тишу ввірвався не надто голосний стукіт у двері. Але, нікого в цій порі не сподіваючись, ніхто не поспішав відчиняти...

Недокінчена молитва затихла. Тоді вуйко, не кажучи нікому ні слова, вийшов у сіни. Почулись голоси, чоловічий і жіночий, і слова вуйкового запрошення, щоб гості заходили в хату.

На порозі до їдальні зупинились двійко людей — молодих і начебто збентежених. — Він у військовій шинелі червоноармійця, вона — загорнута у незграбне, завелике на неї пальто, взута у „валянки". Біля них — може, одинадцятирічна дівчинка. Троє різдвяних гостей — наче фігури, вирізьблені зі снігу.

Уся їхня поведінка була зовсім не притаманна червоноармій-

цям, які, звичайно, заходячи в хату, зразу заводили голосну балачку, самі садовились за стіл, чогось настирливо домагались, немов хотіли показати себе „хазяїнами” цих земель. Нові прихожани навіть ще раз повернулись у сіни, щоб обтрусити сніг із чобіт і одягу. А потім, коли знову зайшли в кімнату, молодий чоловік, засхарівшись, поквапливо скинув шапку. У жінки довкола голови обвивались темнорусяві коси, і очі її відблискували брунатним виноградним гроном як у сонці. Вона однією рукою тримала дівчинку за руку, а другою то розстібала, то застібала гудзики на поношеному костюмчику. У дівчинки золотими персями заломлювалось у світлі багатство кучерів і її сіро-зелені, схожі на молодого чоловіка очі, злегка прижмурювались від світла.

Тоді обізвався наш гість:

— Ми й думали, що у вас Різдво. Вибачте... Тільки що завтра нас можуть перенести в інше місто, а в нас пильна справа... Мені з вами, батюшко, треба одинцем говорити.

Але мій вуйко заперечливо хитнув головою:

— Нічого вам тут вагаться. Хтозна, може це Різдво привело вас до нашої хати, а може святвечірня доля... А що тут нас багато, хай це вам не заважає — усі ми тут родина — і ви з нами. І ручу вам, що ні одного слова ніхто не винесе поза пороги цього дому; такий вже тут неписаний закон і звичай. Проте, ще заки поговоримо про вашу справу, дозвольте, що закінчимо молитву.

І ми докінчили слова молитви. Я дивилась на них трьох, а зокрема на дівчинку, і завважила, як вона старалась відводити свій зір від нас і міцно горнулась до матері. У жінки в очах начебто сльози, а, може, це вони лише так звологли від великого тепла після дужого ... морозу.

Коли тітка запросила їх сісти за стіл, чоловік сказав:

— Пробачте, що прізвища свого вам не скажу. І так, сьогодні ми тут, а завтра деінде, навіщо воно вам здалося? Та й для всіх так краще. От моє ім'я Євген, а це моя дружина Мар'яна, а це — і показав рукою на дівчинку, — дочка наша Галочка... Галя — з робленою шорсткістю, немов сам собі наперекір справляючи, додав Євген.

Жінка ще вся трусилась від холоду і тітка принесла їй шаль, ніжно її ним обгорнувши.

Під час Святої Вечері, ще й до того в присутності наших зовсім нових гостей, ніхто не збирався говорити про нового окупанта і його нові порядки. Тільки Євген сказав, що в Україні ще дехто святкує Різдво, не так, щоб прилюдно, і... — зненацька він обірвав свою думку.

Ще лише вчитель із цього села почав дещо розпитувати про советську систему навчання у початкових школах, а тоді, зміркувавши, що „не туди попав”, розговорився про письменників. На те обізналась Мар'яна:

— І у вас, напевно, читають Шевченка. А в нас, у нашому народі, він — велика людина, найбільша... Всі його шанують і старші і

молодь. І в Канів, мов на прощу до богомільного місця, ідемо... — Але на неї глянув її чоловік, і вона зніяковіло вмовкла.

Я вже не пригадую собі, яка потім розмова велася, бо очей своїх не зводила з Галочки, з її уст мовчазних, бож звикла я була бачити дівчурку, яка часто, свobodно і щиро сміється...

Після вечері старші і молодь колядували, а діти під ялинкою розглядали свої нові іграшки. Я здійняла з гілок кілька позолочених горіхів і янголика; вибрала такого, що в нього було зарум'янене і усмінене личко та кучері такі ясні, як у Галочки, й крила, що сріблистою прозорістю здіймалися вгору. Галочка вся проясніла, розглядала позолочені горіхи й обережно та ніжно, немов із зачудованням, торкалась янголових крил. І як дивно, досі мовчазна, промовила:

— Цей янгол подібний до того, що його на образочку глибоко на дні своєї скрини має бабуня. Вона нікому лише мені його показувала. Це була наша таємниця. Але я знаю, що сьогодні про це можу вам розповісти, бо і у вас такий самий є. А в інших я його не бачила... А бабуня ще мені говорила, що в небі таких янголів багато. Але на землі про них бояться говорити...

І мені стало безмежно жаль отих усіх дітей в Україні, які не чули, не бачили і ніколи не пізнали тієї незвичайно чарівної істини, про яку знала щаслива бабуня — про янголів, що існують у Різдвачу ніч на землі, і про тих, що у небі — і про них розповіла своїй внуці.

Я підійшла до вікон і задивилась у сад. По небу, поміж хмаринками, розсівались зорі. Високо підіймався місяць, зодягаючи дерева у срібlistу мережу.

— Пізно вже, батюшко, — знечев'я перервав мовчанку Євген. — Можна б було зайти з вами до окремої кімнати і полагодити нашу справу?

Мій вуйко підвівся, і вони троє пішли за ним. Незабаром вуйко відкрив двері і покликав туди мого кузена і мене.

Увійшовши, ми побачили як вуйко, схвильований, але й радісний, вбрав на себе церковні ризи. Він прикликав нас до себе і сказав:

— Ви і не подумали б, христитемо Галочку.

А тоді Мар'яна, звернувшись до всіх, стала пояснювати:

— Для мене це має особливе значення, що сьогодні, саме на Свят Вечір, охристимо Галочку. Я ледве вблагала Женю. Ви не дивуйтеся — він же старшина Червоної армії, якщо б його приловили на цьому — було б нам усім лихо, а найбільше йому... Але, коли ми виїздили, моя мати мене благала: „Коли приїдете туди — в будь-якому селі охристить Галочку, хай вона йде в життя по-Божому” ...Я приобіцяла, і від того часу ця думка не покидала мене ні на хвилину. Я знала, що мушу вволити її волю, та й ще й тому, що вона в цьому права. Якби ви знали... Мати моя добра така і любить нас дуже... Вона у нас — єдина...

А потім сполохано додала:

— Але ви нас не зрадите, не скажете нікому, навіть вашим найближчим. Знаю, що Галочці могу вірити, вона вміє затримати таємницю, бо аж сьогодні ми з Женею довідались про янгола, що в своїй скрині заховала її бабуня.

І так того вечора Галочка стала моєю похресницею. Я завжди бачитиму, немов на картині — Євгена і Мар'яну, блідих від хвилювання і водночас щасливих, та й Галочку бачитиму, коли я обійняла її, щоб стати їй хресною матір'ю. Мені завжди ввижатимуться її широко розкриті очі і урочистість, яка торкнулась її обличчя, коли мій вуйко зробив на її чолі знак хреста. І наче сьогодні — передо мною рука Галочки, коли в хвилині хрищення горнула до себе святвечірнього янгола, який мав для неї більше значення, як для усіх дітей у вільному світі, що кожного дня можуть його бачити хоча б на візерунку.

Зараз після цього, вони, швидко попрощались, відійшли. А мені ще й нині ввижається усмішка янгола, що пройшов з гілки у долоні Галочки і усмішка її самої — вони такі однакові...

Ніхто пізніше вже про них не згадував. Але спати якось ми ще не могли. Запряжено в залубні коні і одні за одними, може з десять пар саней, ми, колядуючи, погнались дорогою по розіскреному снігу — навперейми вітру, навперейми один одному й наперекір зловісному злу, що причаєно готовилось спустошити наші родини. Але тривога немов відходила оподаль, бо думки нас усіх завітчував, яснів спогад про наших різдвяних гостей і про Галинчину бабуню, бажання якої сповнилося на саме Різдво, кермоване Чиєюсю Всесильною Рукою.

Раптово у спокійну, ідилічну красу різдвяної ночі ввірвалась пронизлива, нахабна мелодія червоноармійської гармошки. Стрепенувшись, ми завернули коні додому.

* *
*

Передо мною світлина Галочки. Коли зроблено цю фотографію їй могло бути біля тридцяти років. І все тут на Галочці білої барви — і довга сукня, біля шиї оздоблена трояндою, і рукавички, і капелюх, обведений барвистою стрічкою. Правда, єдина тут лиш кольорова стрічка. Не знаю, з якої нагоди ця світлина зроблена, але виглядає, начебто Галочка кудись вибиралась, або що вона тоді обходила якесь свято. З другого боку фотографії — її рукою підпис: „На пам'ять дорогенькій мамі — Любі. — Похресниця. Львів, 9-го серпня 1958”.

Галочки вже немає, вона померла. В одному з листів вона писала: „Мене звільнено з праці. Я дуже голодна. Ходила в поле, може там принаймні знайду... бараболяного жука”. Надто виснажена, вона не витримала довгої недуги... Її батька Євгена вже також немає. Загинув у північних снігах Росії у бою з „фашистами”, про те писала пізніше Мар'яна, яка залишилась одним-одна в Україні.

* *
*

А в мене, скільки це не пройшло б років, рік у рік, завжди на святвечірньому столі буде окреме накриття для цих незвичайних різдвяних гостей, які ділились зі мною просфорою на Свят-Вечір у 1939 році.

Ірвінгтон, 11-го грудня 1979

БЕЗУПИННИЙ БУРЕВІЙ

(Спогад)

Весною, коли родяться нові конвалії, бачу її темні буревійні очі, гладеньку зачіску з проділом посередині та ледве вловиму глузливу усмішку. Тоді мною проходить тремтіння і сколихує біль. Але ридати не слід, вона не схотіла б... У таку хвилину хочеться тікати із теперішньої доброї безтурботности, хочеться прогнати сите дозвілля і побігти туди, де назавжди залишилася вона, туди, де ще далі проноситься вперта боротьба.

А тут, біля моєї хати, зелена глибочінь садів, пещений муріг і яскравими жменями квіти. У вікно до мене пильно приглядається липа. А через вулицю — дім, і чужі люди, і чуже небо... І хоча й тут ясне сплетіння хмарин і в золотому серпанку сонце, моє серце відвертається.

Вулицею люди проходять доволі рідко (часто проїздять). Хо́да у них свобідна, обличчя звернене вгору, гомінка мова, і зчаста сміх. Оті люди не розуміють нас, бо в них немає ані сердечного тепла, ані глибокого смутку, і їхня радість не розкочується поза береги. Та вони вдоволені.

Сьогодні мій спогад не нам уже, а всім тим, що народились тут. У мене дві доні. Вони завжди ввечері прохають мене: — Мамо, розкажи нам щонебудь про те, як ти ще була на рідних землях. — І дві пари очей, сірих і брунатних, мандрують за мною, не дають спокою.

Як важко доторкатися років, коли ми були ще такі молоді, а вже стривожені і мовчазливі. Усміх тлів, загинув і не повертався, бо не смів... Довкола замість молитов неслися прокльони. А наша юність ішла поруч нас, а не з нами.

Це був рік тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятой. Скрізь по світі твердо і швидко відбувалися зміни. Прийшли вони й до нас. У Львів вмаршувало військо у дивних одностроях і гострокінчастих шапках. Їхніх очей не було видно. Кудись ховалися під лобом. Ми ще тоді того не розуміли.

Я повернулася у Львів пізніше всіх, десь аж у кінці листопада. Вулиці, люди, саме небо змінило своє обличчя. Навіть одяг зразу став сірий і непривабливий.

Листя уже багряними струменами вижолоблювало свій вхід назад у землю. Прийшов холод. Ніхто не годен був зогріти ні рук, ані серця.

На вулиці, у каварні, притоптався тоді найбільш розповсюджений інструмент — гармонія. Він і „лозунги” стали нерозривною цілістю. Так, що на всі лади гриміла „Катюша” і рвала на шматки усякі сподівання.

А я поспішала у школу. Мені здавалось, що і цього року школа прогомонить привітанням, сміхом і радістю нашої зустрічі.

В парку біля церкви св. Юра я зустріла Ліду. Вона ледве торкнулася моєї руки і, вітаючись, сказала:

— А може й добре, що ти приїхала.

Ми пройшли ще кілька кроків, а тоді вона зупинилася і глянула швидко-перелетом птаха. Війнуло давнім щирим теплом, відкритим та сердечним, і жмуток довір'я наново з'єднав наші руки.

Ми сіли на лавці, а в думках було одним-одне благання, щоб час не біг... Щоб ми ще вспіли наговоритись... Ліда оповідала, що багато змінилось, що нашого давнього директора о. Лициняка вже немає, а сестри вчили якийсь час, переодягнені в цивільний одяг, але одна по одній кудись порозходилися. З давніх професорів ще залишилися Дарія Вергановська, Антоніна Струтинська, пані Монцібович і її чоловік Олександр Монцібович та професор Жук. Але й ці не знати, як довго витримають...

А тоді ми вмовкли. І в сірому ранку обтрусилась наша юнь...

Ми якраз уже добігали до школи, коли зараз біля нас зірвалося вісім рівних ударів. Ми затривожилися. Пізно...

Тиша, тільки з вікна надходили, наближалися до нас знаменні слова:

— Фашизм — це ширма, за якою скривається...

Біля сходів перестрів нас завпед учитель Жук і сказав нам іти за ним. В кімнаті сидів директор Павленко.

— Вони, товаришу директоре, спізналися, і я думаю...

Директор тільки нетерпеливо махнув рукою і завпед вийшов. Під густими бровами сірі очі Павленка простяглися у неспокійну зелень...

А ми все ще тримались за руки і на них тепер він дивився.

— О, це добре, що знайшла ти нову товаришку, Лідо. Не забудь, що нині починається підготовка до прийняття у комсомол, радо вітаємо.

Біля самих дверей зупинив мене словами:

— У тебе гарні коси, як у наших дівчат на Україні, вони не пострижені.

— А тоді добавив: — Скажи мені правду, які картини у вашій хаті? Цікаво... святі є?

Я нічого не відповіла, тільки здивовано глянула на нього. Серце затривожено забилося, а тоді гейби льодом налягло... Він відвернувся, а ми швидко вийшли.

Ліда вспіла шепнути:

— „Мовчанка — це золото...”

І так з цієї пори, коли я прийшла в школу, стала разом з усіма вивчати історію ВКП(б) швидко, напам'ять. Фраза за фразою, аж по ночах снилися заплутані сні...

Прибували нові професори: Малюкин, Кудим, Порторескул... Зі старих залишилися ще учителька Дарія Вергановська, Жук, Олександр Монцібович і, вже навіть не цілого півроку, учителька Антоніна Струтинська. Вона вчила українську літературу, але, мабуть, у тих часах доволі важко було викладати цей предмет, щоб не розійтися із своєю принципами, і вона кинула навчання. З її відходом ми втратили незвичайного педагога, досконало обзнайомленого із своїм предметом і своїми учнями. Павленко її дуже поважав і яке б гостроіронічне зауваження не прийшло від неї не ображався.

Цієї весни наче перестав існувати давній василіянський сад, його привабливість, його затишок. Я покинула його, бо вже його не розуміла. Там розвивалися нові, молоді парості і опоясували розбиту і зневажену білу Маріїну статую... Коли я їх доторкнулася, холопи руки...

У нас у школі обов'язувало тоді військове навчання. Пригадую, як Ліда подала мені „вінтовку” — і тихо сказала:

— Учися, щоб могли піти за вільну і незалежну...

А я добавила:

— Росію? ...

Лідині очі потемніли, забреніли жалем і твердо вперлися в „вінтовку”. У них заяскріла брунатна тінь:

— А ми таки підемо за... — і вмовкла. Надійшов політрук.

Вспіла тільки шепнути:

— Прийди сьогодні на Руську.

Там у підземеллі церкви відбувалося тайне навчання релігії. Проводив лекціями о. Ждан.

І так стало переплітатися уже разом: тайні лекції релігії, іронічні зауваження Павленка, „уроки” ВКП(б), відвідини у Митрополита Шептицького. Митрополит кожний день хотів бути з нами разом і благословив нас у такий трудний тоді час...

Ліда раз сказала мені:

— На підготовні комсомольські збори треба ходити, бо... „комунізм” — це ширма, за якою скривається... І в той саме час в класі почало народжуватися підозріння. Властиво, чому Ліда ходить на ці сходи? Та й чому, коли Ліди іноді немає у школі, за це їй не виносять догани... Ліда мовчала і твердо затискала уста.

Настали Великодні Свята. В той день ми умовилися всі прийти святочно зодягнені. Так одна по одній ми входили до класу, барвисто причепурені; хто, що міг, виймав найкраще, щоб підкреслити торжественність Великого Дня. Лідині очі бистро неслися по класі і вона всміхалася. Сама у недільній голубій сукенці з

білим комірцем. Коси в неї високо і зручно сплетені понад шиєю... І ластовиння роз'яснювало, злагіднювало її обличчя.

Дзвінок і тиша... Ми чекали, а серце — у дзвін... Широко відкрились двері й увійшов Павленко. Він майже кожній з нас приглянувся зокрема, а тоді зупинився біля Ліди. Вона дивилася на нього спокійно і відкрито, не зморгнувши повікою, а руки її рівно лягли на лавці. Жодного тремтіння...

Він начебто не бачив її, тільки звернувся до нас:

— Святити паски вибираєтесь? Колись і я ходив. Спершу вірив, а тоді, щоб не хвилювати старших... Надто свою бабуню любив... Ще рік, ще два і з вами так буде...

Пройшовся ще раз по клясі, зупинився біля моєї лавки і сказав:

— Я так і думав, що ви сьогодні прийдете святочно зодягнені, але хай там... Ви мусите самі побачити, самі зрозуміти...

Через кілька хвилин прийшла наша господиня кляси, пані Дарія Вергановська. Прийшла, усміхнулася, але виглядала втомленою і затурбованою. Вона завжди старалася витягати нас із кожного клопоту і якось провести крізь трудний шкільний рік. А ми вчилися, щоб не докидати їй турбот.

Цього Великоднього Дня ми з Лідою поверталися разом зі школи. Хвилину ми тримались давнім звичаєм за руки, а тоді вона раптом вихопилася із моєї і гостро крикнула:

— Я ніколи на твоєму місці не дружила б зі мною.

Я глянула на неї з докором і сказала:

— Лідо, чому ти?!

А вона лиш:

— Ти мені ще віриш, то недобре...

А потім ми здебільшого мовчали, вона тепер, звичайно, замислена і сумна. Тільки часами прибігала до мене і просила:

— Любо, швидко кажи, що на сьогодні з історії ВКП(б).

Аж прийшов один ранок і я не зустрінула Ліду по дорозі до школи. Мені якось ніяково і дивно було. Бо хоча останньо не було поміж нами розмов, ми були разом.

Якраз надходила година історії ВКП(б). Я шукала за Лідою, щоб оповісти їй все нашвидку, але її не було. Злегка скочувалися хвилини і один по одному годинники стали вибивати восьму. Довкола все затихло. Струмок молодого весняного сонця увійшов до кляси... Голубіли вікна весною... Я думала про розбиту Маріїну статую і вітром розсипані яблуневі пелюстки біля неї...

А Ліди не було. Може спізнилася, пройшло в моїх думках. Я й не подумала, що вона може не прийти. Гляділа благально на двері, щоб ще заки прийде Павленко, увійшла Ліда. Але її не було, його також ні. Ми здивовано перелядалися, директор принципово завжди був точний.

Аж таки відчинились двері. Я хотіла побачити Ліду, в мене сильно забилося серце і побігло їй назустріч. Даремно. У дверях стояв Павленко. Задуманий і похмурий. Він глянув на порожне

Лідине місце, на хвилину зупинився, завагався, гейби щось хотів сказати, а тоді рішуче підійшов до стола і кам'яним спокійним голосом почав відчитувати учнів. Поволі, не поспішаючи, зупинився, дивився на кожну з нас, наче розглядаючи кожну нашу рисочку... Прочитав моє прізвище, а тоді відчитав майже кожну літеру зосібна: — Лідія... І немов не чуючи нашої відповіді, що її немає, ще раз повторив: — Лідія... — і глянув на нас з-під своїх кошлатих брів. Усі мовчали. Тоді він встав, пройшовся коло вікон. Відчинив одне і сказав:

— А все ж таки холодно... — Повернувся до нас спиною і замовк. Не чуто було віддиху. Павленко ще раз пройшов попри учнів і сів.

Я не могла відвести зору від порожнього місця, сподівалася, що Ліда ще прийде.

Тоді директор звернувся до мене:

— Куди ж ти дивишся? Даремно... Вона вже не повернеться ніколи. Звідтіля вороття немає. І всім нам так буде, якщо... — і знову замовк.

А там, по хвилині, рівним голосом став читати про Троцького і Каменєва. Ніхто не слухав, лиш, наче приворожений, дивився на порожнє місце.

У мене сліз не було. Начебто в цю одну мить — вони вигоріли...

Тому, коли й згадую цих останніх два роки, то потиху. Часами ще хочеться мені вірити, що тримаю Ліду за руку, але дивлюся на мої руки, а вони самотні.

Ірвінгтон, 27-го вересня 1965

ЙОМУ ПОЩАСТИЛО

На заході жоржиновим квітням догоряло сонце... Враз його рубіновий перстень розколовсь надвоє і, розсвітливши землю каскадами пожежі, полетів у безвісті небес.

Із шахти поверталися додому вуглекопи; поміж ними Семен Паливода. Поруч них, наче легінь у постолах, тихо ступав присмерк. Мандруючи разом із вуглекопами, він нашіптував їм ласкаві слова про відпочинок, про їхніх жінок і матерів, яким можна було довірити свої турботи, розповісти про втому, шептав їм про добрі фіялкові долоні сну, їхнього найкращого друга, що приносив їм цілковите забуття...

Попрощавшись з товаришами, Семен надав ходи. Сьогодні ж бо вдома нетерпеливо очікували його приходу: їхній син Олекса зголосився риболовити на судні аж у Мурманську і цього вечора вибирався у дорогу. І хоча Семен знав, що його синові іншого виходу немає, тривога і біль шарпали його душу. Журила його і Катря, його жінка. Важко було йому дивитись на її горювання, на її безсильність чимнебудь зарадити. Але, мабуть, найдужче йому було жаль Ганнусі, судженої Олекси. Може тому, що вона так мовчазно і покійно погоджувалась із своєю долею...

Коли Семен увійшов у хату, сім'я, чекаючи на нього, сиділа за столом. Поздоровивши всіх, він на хвилину відійшов, щоб помитись, щоб... обчиститись від отого осоружного вугільного пилу, що збавляв йому здоров'я.

А потім уже вечеряли, але мовчки, начебто зовсім не було охоти говорити. А коли тишу деколи й проривало слово, то зараз же збентежено зникало.

Олекса глянув на годинник і, підвівшись з-за столу, взяв зі скрині свій подорожній клунок... І, немов прохаючи в усіх вибачення за їхній біль, стиха промовив:

— Мені вже пора, там Микола на мене чекає. — А очі його — два яснобрунатні жолуді — обминали поглядом кожного, особливо матір свою...

Катря встала. Вона підійшла до вікна і щільно засунула занавіски, немов оберігаючись від проникливого місячного світла. А за нею від столу підвелися Семен і Ганнуся.

А там, Катря відійшла від вікна і, наче той птах у тенетах, швидко почала ходити по кімнаті. На перенісці у неї тугою темною лінією схрестили брови, а очі звогли сльозами. Враз вона пристанула біля Олексі і докірливо заговорила:

— Скаже мені, Олексю, навіщо тобі здався отой далекий Мурманськ?.. Чи ти розумієш, що перед тобою довга плавба по морях, ще й із зовсім чужими людьми, перед якими ти мусиш берегтися з кожним словом? А тут — ми, і як зайде потреба, ми один за одного постоїмо... — А потім уже тихше і начебто покірно докинула:

— Подумай, Олексю, ще не запізно, ще можеш відмовитися.

Олексю їй нічого не відповідав, тільки сильніше до себе горнув свій подорожній клунок.

Катря, не діждавшись відповіді, благально звернулася до Семена:

— Хоч ти скажи щонебудь Олексі. Він пошанує твоє слово.

— Катре, хіба ти не бачиш, що тут ніякі намови не допоможуть. Він уже рішився. А так скажи сама: яке тут життя у вічному неспокої і злиднях? Та — раптово обірвались Семенові слова, бо він зайшовся сухим, гострим кашлем і тільки безрадно розвів руками.

А Катря не вгавала:

— Уже отак один наш син пішов. Іноді ще вістку перешле — та й тільки... А тепер Олексю...

Тут уже не витерпів Олексю і обізвався:

— Не говори так, мамо... Ти добре знаєш, що Віталій не відчужився, але про що йому писати, про те, що хотів би — не може...

Катря нічого не відповіла, тільки здійняла зі спинки крісла хустину та стала загортатися у неї, немов похолодніло...

А Олексю продовжував:

— А я й не думав, мамо, що мені сьогодні прийдеться переконувати тебе, що я мушу звідсіля виїхати. Пригадуєш, що кілька тижнів тому на шахтових зборах, тільки за те, що я не послухався влади і відмовився у неділю працювати, мене і ще кількох моїх товаришів за цю „провину” не тільки звільнили з праці, але й ще на дошці об’яв виписали наші прізвища. Моє прізвище було на першому, „почесному” місці. Там нас назвали „ярими прогульниками і порушниками трудової дисципліни”. Ще й досі там видніють наші прізвища, немов якихось... злочинців. Та й оповідав я тобі, мамо, що після зборів підійшов парторг і сказав, щоб я розписався, що мене звільнено на... моє власне бажання. А потім він ще ехидно усміхнувся і докинув, що мені треба було зразу признатись у „вині”, а не сперечатись, то... може були б мене не звільнили. Значить, мені треба було „розкаятись”.

— Я добре те все пам’ятаю. Але хіба тут існує одним-одна праця? Пошукай за іншою. Певно, що не зразу, посидь трохи вдома, а там може вони забудуть, — вговорювала Олексю Катря.

— Кажеш, забудуть... Тобі тепер хіба твої почування жалю

підказують говорити те, в що сама не віриш. Кожному відомо, що з тавром „порушника” тут працю уже не знайдеш ніде. Таких, як я, гонять, мов собак...

Знечев'я Олекса відчув, гейби сама ніжність торкнулася його — йому назустріч променіло, йшло тихе благословення і дівоча ласкавість. І в Ганнусиних блакитних очах такої барви, немов в липневий день небо України, не було ніякого докору, а безмежне зрозуміння. А біль, як і був, то ледь тремтів за шовком її густих вій.

І враз пригадав собі Олекса, як кілька днів тому Ганнуса йому сказала:

— Я знаю, Олексо, що ти мені не кажеш правди, бо й не можеш... Але сюди ти вже не вернешся, бо не тільки в Мурманськ ти вибираєшся... Та не тривожся, про це я нікому не скажу... Але хіба я могла забути, коли, слухаючи закордонних передач, ми мріяли і вгадували як там поза океаном... А раз ти прохопився і сказав, що цікаво було б самому побачити, як у вільному світі живеться нашому братові... Боляче мені буде за тобою, але, як тільки зможеш, визволяйся, хоча б лише тільки сам один...

Олексу огорнув такий жаль, що побоявся, що ще хвилинка і він звідтіля не відійде. Тому хутко вхопив клунок і, рвучко повернувшись, пригорнув свого батька, свою матір і свою Ганнусю та вийшов з хати.

На небі лілейним світлом розсипалися зорі, а місяць твердо топтав стежки по садах...

За Олексою вийшли вони троє: Ганнуса посередині, а по її боках — батьки, здавалося, врочисто вели її до шлюбу... У місячному світлі русява Ганнусина коса спливала аж на стан юним сріблом. У блідому її обличчі яркіше зір жевріли її очі...

Олекса, уже більше не обертаючись, пішов. І коли наближався до хати свого друга Миколи Дергача, був уже зовсім спокійний. Йому стелилась єдина дорога, яка — Бог знає — могла допровадити або до свободи, або до його загибелі...

* *
*

Від хвилини прощання, що наново оживала і пригадувалась Олексі, простелилась довга відстань часу. Засмаглий серпень кріпко у своїх долонях тримав сонце і не хотів відходити. Судно „Красная Звезда”, пропливши біля різних пристаней Європи, зближалось до Ісландії, щоб потім заплисти знову у Мурманськ.

Задивившись у хвилі Атлантийського океану, у його смарагдові хребти, що спінившись, розсипалися білявими вінками, Олекса думав: „А чей пощастить?..” У нього голосно билось серце і Олекса, щоб приховати його гомін, щільно загортався у шкіряну куртку.

А судно, пробиваючи хвилі, плило, несло по них чимраз ближче Олексині цілі...

Втомлені по риболовлі моряки, а з ними Олекса, почали сходити

вниз у свою каюту, хоча знали, що й там їм відпочинку не знайти. Бож звичайно у кожній невеликій кабіні, перебувало п'ять моряків, а про дружню, щиру розмову не можна було й думати — кожен з них знав, що поміж ними скриваються „стукачі”-донощики. Коли поміж собою говорили, то про такі речі, що надто не зачіпали душі...

І саме в хвилині, коли Олекса зі своїми товаришами почали сходити вниз, їх кивком руки зупинив Микола Дергач, тут єдиний друг Олекси.

Раптово настала боязка, мертвецька мовчанка; чутно лиш було глухий удар об судно морських бурунів... Микола, мабуть, уже понад усяку міру втомлений вимушеною мовчанкою, почав говорити про те, що тут ніхто не поважився б вимовити вголос:

— Ви знаєте, що я був у Канаді. На запрошення одного земляка, мовляв, мого родича, мені пощастило кількакратно зайти до його дому. Тоді — і знечев'я він замовк, немов хвилювання відібрало йому мову, але зараз же далі продовжував: — До цього чоловіка заходили його приятелі і родичі. Мене вони про ніщо не розпитували, мабуть, не хотіли втягати мене в халепу, але самі радо розповідали про їхнє життя, про їхні осяги. А до того я бачив у якому гарному домі живе мій земляк, як вони всі шикарно зодягнені, а над усе я заздрих їм їхньої свобідної поведінки, без ніякої боязні, що вони будь-яким необережним словом можуть нажити собі біду... І до болю мені гірко було, що, в порівнянні з ними, ми не тільки злидарі, але гірш усього ми — невільники. А вони вільні там, наче орли, та... — Враз Микола замовк... Його схаменув погляд моряків, який, здавалося, утік від Миколи, відмежовувався від нього, наказував йому замовчати. Микола зблід, зніяковів і, силувано всміхаючись, мовив:

— А ви й повірили, начебто я справді відвідував свого земляка. Такого не було. Я тільки хотів вам таку казку розповісти, щоб нудьгу перебити і щоб хороші вам снились сни...

Показалось, однак, що один з-поміж моряків добре запам'ятав собі Миколині слова і не повірив у його запевнювання про... казку, бо коли за кілька днів вони знову вийшли на чердак, щоб розпочати риболовлю, там на них чекали якісь люди, зодягнені по-цивільному. Один із них, підійшовши до гурту моряків, різко поспитав:

— Скажіть, хто із вас Микола Дергач?..

Ніхто не відзивався. Здавалось, що припинилось дихання кожного, тільки голосніш усього гомонів страх... та боліла душа, що поміж ними знову появилася юда, який продав свого товариша за ордени чи кращу пайку хліба... А найдужче всіх боявся за свого друга Олекса...

Глянувши поза борт, Микола побачив, що там на хвилях гойдалось судно. Воно маячіло наче мертвецький, безлюдний привид, бо на тому чердаку нікого не було видно. В душі моряків здригнувся жах. Отой чужак — судно, на якому навіть не було назви, віщувало, що вони приїхали сюди, щоб когось із них загорнути в

свої челюсті, з яких уже немає виходу...

На блідому обличчі Миколи різкою лінією розпачу зламались уста. Раптом він прожогом вихопився з гурту своїх товаришів і, кинувшись вбік, рвучко перекинувся поза бортом. Ще мить і він, визволившись уже навіки, зникне в бездонній глибині океану. Та навіть такої ласки не довелось йому зазнати... До нього блискавкою метнувся один із людей, сильно схопивши його за руку. І Микола так і застиг у безруху. А потім в тишу врзались зловісні слова:

— „Пашлі с нами!” — І Миколу повели. Здавалось, це не він, а ступаючи дерев'яними ногами, йшов манекен.

* *
*

Пройшло кілька днів. У гурті моряків повіяло крижаним холодом: гляділи один одному у вічі, добачаючи в кожному „стукача”. Від цієї пори Миколи вже ніхто ніколи не бачив, ніхто ніколи про нього не чув...

Ще одна предовга ніч, заки їхнє судно заякориться у Рейк'явіку. Олекса сидів у своїй кабіні. Два його товариші грали в карти, один переглядав російський журнал, а інший уже спав.

Олекса, вийнявши з нагрудної кишені сюртука світлину своїх батьків і Ганнусі, почав писати листа:

„Мої дорогі! Уже незабаром буду вдома. Бачите, не було чого журитися. Уважайте на себе, бо надходить осінь, а в нас, як самі знаєте, зі сходу віють холодні вітри. Зокрема сьогодні ні ви, ні Ганнуся не сходите із моїх думок. Вона чудова дівчина, і, щоб не було, опікуйтеся нею... Якщо не отримаєте невдовзі листа, надто не турбуйтеся, бо це далеко віддаль, а іноді корабель змінє свій маршрут... Ганнусі перекажіть, що, може, нарешті щасливо прибує до берегів моєї пристані... Бувайте здорові. Ваш Олекса”.

Кожне слово в листі шарпало його жалем, кожне слово боліло, що не міг написати їм правди, а душу тормосив неспокій: а що як не пощастить, і його, як зацькованого звіря, запроторять у Сибір?..

Та коли же засинав — у душу його прийшов спокій і тиша. А потім йому снилася предовга мандрівка і Ганнуся: вона стояла на якомусь дивному роздоріжжі, тримаючи високо вгорі лампаду і просвітлюючи йому дорогу.

У мряці зарисовувались береги Ісландії. Обережно просувало свою долоню сонце. Біля пристані — щогли кораблів; колихались рибальські човни. Судна одне по однім запускали якори, а їхні пронизливі гудки, радісно перекликаючись, вітали сушу.

Судно „Красная Звезда” бовваніло чужаком поміж іншими кораблями, звідкіля назустріч відпочинкові, безжурно сміючись, виходили моряки. Але не так легко було видобутись із советського судна. Заки морякам дозволено було вийти до пристані, спершу відчитувано їхні прізвища, а опісля розділювали їх у п'ятірки. І ні в кого з них не було сумніву, що за кожним їхнім кроком стежитиме

„стукач”, який без ніякого вагання про все донесе „вищому” начальству.

В одній із п'ятирок ішов Олекса. Він був пройнятий таким хвилюванням, що навіть його покинув страх. Перед собою він бачив єдину і виразну ціль: втечу. Він ішов у такій духовій відірваності від своїх товаришів, що, здавалося, побіля нього немає більше нікого. Його кроки дудоніли по асфальті, начебто вони вже належали зовсім чужій людині. Він навіть сягнув за гаманцем, нібито, щоб порахувати, скільки в нього грошей на подарунки для своїх рідних... Чув слова, але це начебто хтось інший говорив за нього, чув свою анекдоту і, як дивно, він навіть почув свій сміх... І обертаясь він в один слух і зір — у неймовірну чуйність...

Побачивши крамницю з інструментами, моряки хвилину порадилися, а потім зайшли всередину. До них з-поміж обслуги миттю приступила дівчина і, вказавши на другу кімнату, ламаною російською мовою пояснила, що там їм можна буде переслухати платівки. Олексі якось пощастило відмовитись, мовляв, йому тут цікаво розглянути деякі інструменти.

Ніби розглядаючи інструменти, Олекса водночас крадькома спозирав у вікно. Минали хвилини, а вулиця, крім прохожих, була зовсім порожня. Раптово, коли на перехресті змінилося світло, він завважив, що перед крамницею, загамувавши з усієї сили, пристануло таксі. Олекса більше на гаяв часу. Він прожогом вискочив з крамниці і, відкривши двері таксі, наче на команду кликнув:

— До американської амбасаді! — і став з хвилюванням вичікувати, щоб знову змінилося світло. Хвилина, дві, час повз слимаком... А в Олексі холодно в душі: „А що коли мої товариші завважать, що мене немає?“. Врешті світло змінилося: водій включив біг і, рушивши, вони із нестримною швидкістю погнались вулицями.

Спершись на спинку сидження, Олекса відчув велику втому, немов повертався до здоров'я по важкій недузі... А потім поволі в його душі почала струменіти незвичайна полегша і він впівголос сказав:

— Щоб що, — живого вони вже мене не спіймають, щоб що...

Водій дещо здивовано глянув на свого пасажира, але подумавши, що цей чолов'яга, мабуть, підхмелений, більше не звертав на нього уваги.

• •
•

Коли Олекса опинився в американській амбасаді, спочатку не міг вимовити ні слова, тільки благально водив зором від одного до другого урядовця і німо ворухив губами. Аж згодом, немов у гарячці, відірвано поплили його слова. Та його мови ніхто не міг зрозуміти, тому до кімнати покликано перекладача.

В Олексі збентежено гомоніло серце і, запинаячись, він почав

наново: — Я втік із судна... Я українець, советський моряк... Я не хочу повертатися до своєї країни... Прошу, дайте мені право азилу...

А потім, уже по довшій розмові, Олекса розповів про бездонне провалля дантового пекла в „країні рад”, у якій немає ані спокійного життя, ані спокійної години смерти, і в якій не то, що говорити, але й думати свobodно не можна...

Вкінці Олекса рішуче заявив: — Я туди не повернусь, хоч що робіть! А очі його розблисли твердими агатами.

Урядовці, вислухавши його, відійшли і почали нараджуватись поміж собою. І коли вирішувалась його доля, Олекса в напруженні дивився на двері, готовий кожної миті крізь них проскочити.

Врешті амбасадор сказав Олексі, що йому вже більше немає чого боятись — він свobodний і отримає дозвіл переїхати на американський континент, але відмову вернутися до своєї країни він мусить повторити советським урядовцям.

На Олексиному обличчі, здавалось, усміхалася кожна риска. А в душі його розквітала неймовірна радість...

Цієї ночі він залишився на нічліг в амбасаді.

Вранці, прокинувшись, спершу його спаралізував страх, подумав, що його зловили і він у в'язниці. Але, розглянувшись по привітній кімнаті, пригадав собі, що він уже на волі. Хвилину ще просидів у безруху, ще поникла його голова, бо до нього підповзла, всмоктавшись гірко у серце, жура і туга за рідними, за Ганнусею...

А потім Олекса поволі встав і, підійшовши до вікна, розкрив його навстіж. Звідтіля прилинув до нього запах вересневого дня, сповненого солоним морським повітрям: він вдихав його поранкову свіжість, відчуваючи як у саму глибіню його душі вливається досі незнана йому радість...

І Олекса вклонився деревам, що росли у невеликому сквері, і кущам, і квітам, і небу, що струменіло соняшним багатством. І, задивившись за птахами, що з безжурним співом розгортали крила до льоту, простягнув за ними руки і вигукнув:

— Зупиніться! Зупиніться і послухайте, що я вам скажу та передайте вістку по всьому світі, що я вже такий свobodний, як ви, як усі люди у вільному світі! Чуєте, сіропірі, я ж вільний!..

А потім відійшов від вікна і почав зодягатись. І хоча знав, що незабаром доведеться йому зустрінутись із советськими урядовцями, які всілякими підступними способами намовлятимуть його до повороту на „родіну”, хоча знав, що його ще чекає важка боротьба, він теж знав, що їм він не дасться і не дасть їм забрати цієї гомінкої і вперше безжурної радості. Бо він уже вільна людина...

І Олекса, відкривши двері, впевненим кроком попрямував до кімнати, де його чекала розмова з владою, в якій не було і немає ніякого милосердя, а простий розрахунок: нещадно знищити людину, яка наважилась ставити їм спротив.

І йому пощастило, він їм не дався...

Мейплвуд, листопад 1982

ДОРОГОЮ ЦІНОЮ

Ще кілька лиш хвилин — вони звінчаються і ввійдуть на дорогу тих, що вже колись були перед ними і після них. І, либонь, будуть щасливі. Запорукою їхнього щастя... є їхні вдачі: одверті, щирі, одне до одного вирозумілі та ніжні. Власне — це про Олюньку Дорош і Маркіяна Філінського.

У кімнату безцеремонно вплигує сонце, розглядається довкола і сідає на ослінчику. Вітер відкриває долоні — і крізь вікна несеться п'яний запах півоній і сонцем насичених гарячих троянд.

Олюнька роздумує, наморщує брови і ходить по кімнаті. Враз її погляд зупиняється на спинці крісла, на сніжнобілій шлюбній сукні і вуалеві із віночком роменових квітів, — зодягнутись би в нього швидко, забути про давнє, відкласти його геть, оподалік. Хай прудко верстається її і Маркіяна шлях, хай пишним і квітчастим килимом стелиться на ньому щастя.

Так. Відкласти б усе болюче і ні про що не думати! І раптом: чи справді цей шлюбний вуаль білий чи може... чорний він? Ні! — борониться перед важкими думками Олюнька, адже в сьогоднішній день про минуле не годиться міркувати, його ж бо давно замкнула в собі ота гірська річка, правда, змережана вербами, але неласкава...

Нагло здається Олюньці, що коло неї сильний вихор розгойдав важкі дзвони — і вони гудуть, зливаються у різкий пекельний галас, розшарпують кожну клітинку її мозку... і вона ніби чує дихання чиесь поблизу себе і мов якась настирлива істота силоміць підводить її повіки і наказує їй дивитись. І в цій хвилині Олюньку проймає тривожна думка, що вона мусить ще раз побачити все від початку, від чого наново і наново вмиратиме душа...

* *
*

Олюнька перестає ходити, а сідає при вікні і вдивляється кудись у далечінь, у простори, де навіть часові немає меж... Враз, здається, підіймається вгору туман і перед Олюнькою в осінньому густому дощі — вони всі, герої оцієї гіркої драми:

Вадим Дорош — її батько,
Анна — її мати,
вона — Олюнька,

сестричка її — Гафійка,
і Тиміш — її братик.

Відкритий віз — і вони на ньому: поза спину вкрадається холод і хочеться бодай на мить відпочити. Та й, властиво, навіщо їм утікати, адже назирцем за ними — советські війська.

Словаччина гостинна; тамошні газдині не відмовляються їх нагодувати. І хоч і коло них — куцо з харчем, частують їх молоком, гарними пшеничними коржами, запрошують їх на нічліг. Але їм треба далі.

Їдуть. Проїжджають сотні миль. Зупиняються у Чехії. Ось якесь село під горами, що ані його назви, ані отої річки, що в той час пінилася і зривала береги, не пригадати.

І ходять вони по селу, ходять... Впрошуються до хат, навіть уже не до хат, а до стодол чи клунь, аби не під відкритим небом. Ні у кого не зворушується серце... — здригається від спогаду Олюнька. А може й бояться прийняти. Аж якось, хвала Богу, вибігає з однієї хати чоловік один і їх зупиняє. Виявляється, що у нього є ключі до однієї порожньої хати. У властителів її — немовля, і вони, побоюючись налетів, вийшли до своїх батьків. На від'їзду попросили отого чоловіка відчинити хату якимсь добрим людям, щоб і про їхній дім дбали і самі могли користатись всілякими плодами з їхнього саду і городу.

І перед Олюньчиними очима наново відживає вид на їхню хатину — невеликий сад і город біля неї та й майстерня, вона щось на подобу кузні. І в ній батько — то розламане колесо до воза направляє, то упряж чи обруч до діжки, аби було всім їм на прожиток.

І зажили вони хоч у невеликих гараздах, але якось мирно, по-Божому. І вирозуміння у них одне до одного — велике, і любов, що рівної їй, либонь, важко знайти. Дивно, може, але змалечку батьки їх навчали нетерпимости до ворогів їхніх, до... червоних, бо й поміж народом тоді говорили, що на душі, мабуть, і гріха немає, коли оцим ворогам не простити...

* *

*

Проволіклась осінь у тому селі. Пережили вони зиму. З леготом вітру надлетіла до них весна та й літечко заглянуло у їхнє село, а потім знову приходила осінь, зима. І так рік за роком, то взимку крутило хуртечами і віхолами, то занурювало їх літом у спекотні, гарячі соняшні струмені.

Та з Олюньчиних думок не сходить їхня остання провесна разом у тому селі. Бачить вона їхню хатину і дерева — все в блиску провесняного молодого сонця, наче в золоті білому... По стежках, узліссях, полянах і левадах — ніжні проліски і підсніжки у леготі стрибають то тут, то там, ніби розрадувані малята в білесеньких сорочечках. І в серці провесни їде тиша — уся така кришталйна свіжа.

На ріці ламається, скресає крига глухим, начебто роздвоєним звуком. Здається радіти б можна, але — не нашій матері... Часто вона сумовито і зажурено дивиться на батька, а іноді навіть розпач змигує в її очах. Та й ще досі Олюньці вчуваються слова, що їх вона каже батькові:

— Уже стільки років пройшло, а ми ще тут. Пригадуєш?.. Олюньку ми ще малою сюди привезли, а Гафійка і Тиміш народились таки у цьому селі. Досі якось влада не чіплялася нас. Але у них є свої власні ... ходи. Скажи, а що як одного дня червоні зловлять нас у свою пастку? В цьому вони не абиякі майстри. А тоді, — і вона показує на річку, — ми, як крига розбита ота, — попливемо кожний окремо. Нам треба звідсіля геть!

— Анночко, — заспокоює її батько. — Чи не бачиш, що річка божевільна. І провесна лише...

— Он крига вже тане. І хай не сьогодні, хай завтра, але підемо! Промишляти ж можна... — і, підводячи свої темні брови, мати схлипує болем.

— Нам, Анночко, треба ще довго почекати, — спам'ятує її батько. — А тоді бере її ніжно за руку і веде до вікна. А мати то на батька, то у вікно дивиться. І гарна вона така: коса густа, пишна, нижче пояса і великі проймаючі глибинами очі. Відколи Олюнька її пам'ятала, мати ніколи не сплітала коси вгору так, як велів звичай заміжнім жінкам, а по-дівочому, і пускала її на рам'я. Либонь тому, що любив отак батько.

— Анно! Глянь ще раз! Хіба не бачиш, як річка котить хвилі і жбурляє їх бурним валом вище берегів. Навіть і пізніше... Як ми зможемо нашу дріботу перевести через річку. Правда, Олюнька виросла вже, але Гафійці всього вісім років, а Тиміш ще майже не сходить із рук твоїх... Як тоді нам?.. — і стежку різку поміж батьковими бровами карбує жура.

Та мати не вгаває:

— Вадиме, поки ще нас не чіпають наші „єдинокровні“, але як довго? Добре, припустім, що залишать нас у спокої, але за їхнім звичаєм, нас, напевно, розділять: тебе і мене пішлють на всіляку роботу. Бог-зна де, а Тимоша потягнуть у військо... Та й Олюньці вже чотирнадцятий іде, і ще два роки-три, і свататимуться до неї жєнихи. А що як якийсь політрук пристане до неї? Від такого не відчепишся: він доти не дасть їй переходу, аж поки він свого не здобуде. Та й Гафійка чи Тиміш? Скажи, як нам їх виховувати, щоб вони колись своєї Церкви і народу не цурались? Щоб одного дня їх перевертнями не побачити?.. А що ти вдієш, як колись наш Тиміш увійде в хату яничаром? Уже краща від того смерть... Та й скажи так, Вадиме, що корисного принесе наше виховання, коли йому протидіятимуть школи і всілякі клуби? Отут і трагедія.

А потім знову йдуть собі дні, мов одмірені чотки, рівно, без несподіваних хвилювань. Здається, мати примирилась. Мовчить. Але в Олюньки таке відчуття, ніби мати вичікує, що хтось увійде в

хату і принесе всім спасіння.

Надворі ж розквітає уже весна — чарівна, зріла, тепла. Кучерявляться верби, голубіє небо і навітанку простягає свої рожеві губи вітрові — і аж тремтить від його полум'яного, молодого поцілунку. А сонце таке ласкаве, начебто в ньому вже щось трохи людського.

Та одного дня мати зриває мовчанку і вся складається благанням перед батьком:

— Вадиме, забув? Нам на свободу треба... Нам усім! По селу ходять чутки, що когось запроторили у в'язницю. Може чув?..

— Це, можливо, один випадок. А ми, думаю, виживемо, — і ми, і наші діти, — це їй обережно каже батько.

— Виживуть наші діти, кажеш, Вадиме, — аж кипить від пересердя мати. — Може, й так, може, й виживуть, але вже не будуть зовсім наші... Не дай Бог, стануть відщепенцями від свого народу, хай і несвідомими, бо, може, не розберуть усього того, що намелять їм на усяких мітингах. Тому, Вадиме, чуеш! На волю нам треба! Щоб діти наші, немов ті тополі, що на Павловій сусідній межі, росли простісінько, не схибивши з правдивої дороги... Всього нам лиш оту річку треба перейти...

— А що, Анно, як нам не пощастить і нас застрелять або у в'язницю посадять? Хіба забула? Таж стражники зараз коло річки по цьому і по тому боці.

Хмуриться батькове чоло і з гортані виходять слова здавлено якось:

— Ти, Анночко, необережна стала, наче птах отой, що до сонця летить безумно!

— Хіба і на хвилину ти міг подумати, Вадиме, що мною кермує вигадка химерна, а не справжня конечність?

* *
*

Хилиться Олюнька ще нижче над підвіконням, задумується і очі її темніють, темніють, бо знає, що оце зараз знову перед нею розкриється чергова картина — і в ній...

Осипується житами літо і надходить день, якого Олюнька ніколи не зможе забути, бо і посьогодні... І ніби оце нині вона бачить, як у хату входить батько — і погляд його спрягається із материним в одне суцілья, наче належить не двом, а одній людині. Батько каже:

— Добру вістку несу тобі, Анно. Говорив з одним чоловіком, і він приобіцяв сьогодні вночі запросити стражників у свою хату, мовляв, на свої уродини. А там — не його це вина, коли стражники в похміллі забудуть... „повинність супроти вітчизни своєї”. Значить, нині, Анночко...

Дивиться Олюнька на матір свою і не впізнає її, бо обличчя материне, ніби місяць молодий — сіяє... сіяє... Підходить вона до батька, бере його руку, несе, прикладає до обличчя...

— Та все ж ще, Анно, подумай... Великий це ризик. Недавно буря була і річка жохлива...

— Над чим нам думати, Вадиме?! Ми тут не люди.

Сідають вони обоє за столом, і ми біля них. А там мати опускає голову свою на батькове плече. І у волоссі її такий свіжий, ласкавий відблиск, ніби вона щойно помила його коханому своєму назустріч.. І батьковий погляд лине, іде до неї — ніжність у ньому, але й смуток безмежний, начебто видніє у ньому приреченість якась, якої він від близьких своїх вже не годен відвернути.

І пригадує Олюнька, як вона тоді болісно вражена поглядом батькових очей і, щоб будь-що сказати, запитує:

— Може, нам, мамо, треба вже збиратися в дорогу?

Але мати лиш заперечливо хитає головою і в якомусь особливому піднесенні говорить:

— Уже немає що робити нам, Олюнько. Я сподівалась, що колись до цього прийде, і все приготувала. Ще й у кожний вузлик увіткнула нам по рівній пайці трохи грошей. Щоб про випадок...

— На батьковому обличчі збентеження, і він перестриває погляд материний німим, хвилюючим питанням...

Та вона спокійно каже:

— Чого ти, Вадиме? Добрі господарі повинні завжди бути приготовані на все!

І очі її — одна сталь. Кудись поділась їхня ніжна волошковість. Здається, це вже не її очі, а когось чужого, вперше баченого. Та це триває тільки мить, вона зараз знову обводить нас зором несього-світньої ласкавості.

І в цій хвилині Олюньці за чимось жаль, хоче вона цю мить затримати назавжди, щоб усе було так, як є тепер, щоб лиш вони усі були разом... І тоді з грудей її видобувається протяжне благання:

— Мамо, прошу, не йдім нікуди! — і аж сама здригається вона від свого дивного голосу.

Гафійка жалісливо кривиться, хапає матір за руку і судорожно її тримається. У цю ж мить мати нахилиється над нею, над Гафійчиним личком, ніби над квітом білої півонії, — і Гафійка, опам'ятавшись, випускає материну руку, але потім, немов сполоханий звірок, чіпляється одвірка і кричить у якомусь сердешному безумстві:

— Я боюся, мамо! Я нікуди не піду. Я заховуюсь... — Мати горне Гафійку до себе, гладить її русу голівку — і поволі Гафійчині плечі затихають від нестримних ридань.

Тоді мати кожному із старших дає по клункові і дуже спокійно і врочисто каже:

— Вадиме, ми вже готові!

На прощання обіймаємо один одного без слів, німо, торкаємося устами, щоками, начебто ті люди, що за хвилину можуть втратити зір та й хочуть запам'ятати кожну рисочку своїх рідних. І в тиші отій стаємо на коліна перед іконами.

Заки ще вийти вже біля дверей мати і батько ще раз тісно

пригортаються, ніби це вони щойно на порозі свого вінчання. І Олюнька бачить, як Гафійчині зіниці поширюються, темніють переляком, ніби у сполоханої сарни в передчутті неминучої небезпеки, і знову вона заходиться плачем. Враз Гафійка стихає, мов хтось невидний вирвав їй із грудей всі почування.

Батько гасить лампу. Всіх відокремлює темрява, але вони відчувають, що в них б'ється одне серце, хай нерівне і неспокійне своїм ударом, але воно одне...

Зненацька, здається, хтось пошепки передає наказ:

— Не зволікайте! Час уже! Виходьте!

І вони ідуть.

Північ своїм чолом торкається неба. У деяких хатах ще світяться. З одного боку села, з Павлової хати, несуться розгульні пісні, грає гармонія. Це він певно частує стражників, думає Олюнька.

Ніч холодна, але обличчя зрошують краплини поту, що збігає на шию, на рамена... В горлі гірко і аж до болю в ньому пересихає, а ноги слухатись не хочуть, такі важкі і олив'яні, і глибоко вгрузають у землю. Стараються вони йти безшелесно, але їм здається, що їхні кроки дуднять стоголосом... Та нічого вже, щоб лише ближче річки...

Нарешті їх загортає ніч. Іноді трісне, сполошить спокій суха гілка під ногами, зашарудить, перебіжить, перелякає їх якась звіринка, та й нога спотикається об стовбурець і защемить болем. Але вони ідуть і далі швидше і швидше тривогою гнані. Ось уже чагарник, а там, хвала Богу, зруб. Та й річка хвилює близьким шумом. Одне лиш, що на отому зрубі легше стражникам їх побачити...

На чолі їхнього походу висувається швидко Олюнька. Вдома вони ще про те домовились, і батько пояснив їй дорогу. За нею — мама із малим Тимошем на руках, а далі, либонь, щоб мати всіх на оці — Гафійка з Вадимом.

Ідуть, — а в душі такий неспокій, що він якоюсь живою, голосною істотою кричить на весь ліс... Надають ходи, щоб лиш швидше — ще заки з-поза хмари прохопиться місяць і їх зрадить. На хвилину пристають — перед ними дихає холодом непривітна річка.

Лячно вступати у воду, але й немає часу баритись, ще чого, і стражники прочуняються з похмілля, і місяць вийде з-за хмар... Покищо благословенна темрява, лиш гомін річки... Раптом на Олюнчине рам'я хтось кладе руку... Нею проходить трепіт, але миттю вона заспокоюється, здогадується, що це, певно, мати дає їй знак, щоб йшла, не стримувала інших.

Олюнька входить у воду. І ніби сталевий ніж із долоні — з її думок вихоплюється спогад; і вона знову вертається до кімнати і бачить свою сукню весільну і шлюбний вуаль. Їй легше від того, адже вона не там у холодних хвилях ріки, а тут, у кімнаті, і незабаром прийде Маркіян і Тиміш, — борониться вона від споминів, що знову на неї наступають.

Але ласкава добра мить відходить та з ще більшою силою

Олюньку оточують спомини, ніби звабліві мавки, що за їх сміхом пустотливим криється загибель.

І Олюнька знову вступає в річку. Крок один, другий... Камені дуже ховзькі і вона спотикається. Уважливіше треба... І вже обережно ставить свої стопи, намацує кожний камінець.

А річка клекотить, мов навіжена. Хвилі летять, кружляють. Вода їх обіймає крижано-холодними сіробурими вінками. Ой, леле... Значев'я на небо випливає, погойдуючись у сапфірах, місяць, наче велетенський театральний прожектор жбурляє, осліплює гострим сріблестим промінням воду, зруб і людей.

Олюнька вже коло берега. Раптом — плі-і, плі-і-і, в повітря вклинцюється різкий постріл, а потім ще один... Вона бачить, як мати похитнулася і змагається з хвилями, щоб не піти на дно., Але води її тягнуть далі і далі; враз її підхоплює вир. І тоді... тоді вона зводиться, либонь, останками сил, розмахується і кидає Олюньці Тимоша, а очі її напружено дивляться на Олюньку, говорять, посилають їй своє останнє доручення... Олюнька хапає на руки Тимоша і від раптового руху вона заточується і мало що не падає, але рятують її гілки верби. Вона затримується. І бачить Олюнька, як її матері вже немає. На тому місці видніє тільки чимраз темніший багрянний пояс... Там теж її батько, з ним Гафійка тягне його кудись убік, але він однією рукою тримає її, а другою розгортає воду, шукає за Анною.

Зненацька повітря знову зриває налет куль. Мить і Олюнька вже не бачить ні батька, ні Гафійки. Лиш там, де вони, розцвітають ніби маки — стежною у потойбіч.

Враз повітря наново розшарпують стріли, і на березі видно чийсь силюети, вони маячать, гойдаються у світлі місяця. Це певно стражники... Один з них приклякає і націляється в місце, де Олюнька. А вона стоїть, начебто вросла в воду, начебто їй однаково, — житиме вона, чи її застрелять. Навіщо ж і рятуватися їй, коли її любі поховані на дні річки. Та раптом у свідомості виринає одним-одне ім'я: Тиміш! І враз вона схиляється, прилягає щільно до води та йде до берега, ховаючи собою Тиміша. Вона ще чує стріли, але вже нічого не боїться і думки її мертвіють. Зненацька схлипує Тиміш. І тоді з віддалі далекої-далекої надходить до неї різкий сигнал — це, здається, мати:

— Підведися, бери на руки Тимоша і йди! Ти мусиш себе і його зберегти! — І слова оті, ніби материні, виривають її з отупіння. І хоч біль навпіл крає їй серце, бо сирота вона на цьому велетенському світі, але для Тимоша Олюнька підводиться і починає йти — дерев'яним манекеном, якому хтось надав напрям.

Тиміш, заколиханий ходою, окутаний теплом Олюньчиного тіла, вмовкає, а Олюнька — обмокла, обмерзла — наосліп бреде далі. Ноги в неї тяжіють, а голова — гаряча, розпалена, аж моторошно. Очі її раз-у-раз разять різкі світла блискавиць...

Олюнька ще останками сил, тримаючи Тимоша, осувається на

землю. Вона вже лиш повзе по землі, б'ється об пеньки, а тіло тяжіє так, ніби воно олив'яне. Нагло їй мутиться, мерехтить... в очах. І Божа Благодате! — вона стрімголов летить у якісь світи, перекидається ніби в калейдоскопі, але їй добре, тепло, легко... Думки кудись пливають... аби так лиш довше, аби так лиш назавжди, щоб ніколи не прокидатись. Так — назавжди-и... назавжди-и, назавжди-и-и.

* *
*

Олюнька підводить важкі повіки, розглядається довкола і бачить незнайому їй кімнату. В кімнаті гарно: ясні завіси, квіти, ясні меблі — крісло-гойдалка і біля нього ослінчик. І враз начебто гостра шпага протинає густу, мрячну заслону, і Олюнька бачить — річку перед собою, що із клетотом шаленим котить свої хвилі, бачить своїх рідних — матір, батька і Гафійку, що зникають, кануть одне за одним у безодню, ніби їх ніколи й не було... — А як це вона? Як вона могла покинути їх? Жаль гірким клубком підкочується до горла і давить у гортані. Їй хочеться закричати вголос, видобути весь отой біль назовні, щоб полегло трохи... А очі Олюньчині, як після посухи — порожнє дно, у них ані однієї сльозини. Олюнька не ворухиться, голос застряг у горлі, лежить вона, сповита в кам'яний біль.

Зненацька скрип. Олюнька підводить повіки. Двері відхиляються і входить огрядна жінка. Мить якусь вона стоїть на порозі, а потім наближається до Олюньки і, нахилившись над нею, говорить чужою мовою. Олюнька впізнає ту мову, але ніби зумисне кладе поміж собою і жінкою заставу, і не хоче розуміти її.

— Говорите по-німецьки? — запитує жінка.

— Так, — ледве чутно признається Олюнька, бо знає, що коли скаже правду, мусить ще раз глянути правді у вічі, мусить побачити їх знову...

Жінка підсовує Олюньці чашку і лагідно припрошує її пити:

— Пийте, моя любя, вам треба сил...

Але Олюнька заперечливо похитує головою. Тоді жінка насилу годує її бульйоном і швидко, різко говорить:

— Може не хочете жити?! Тоді чому не залишились у лісі вмирати?! А то прийшли сюди. Треба було вам... зразу без ніяких церемоній — наповнюють кімнату терпкі її слова. І жінка насилу намагається покласти в Олюньчин рот шматочок бісквіту. Олюнька, проте, відштовхує від себе непрохану самаритянку і повертається до стіни.

Знечев'я поза стіною Олюнька чує чиесь жалісливе квиління, а потім уже зовсім голосний плач дитини.

— Невже це її братик, невже це Тиміш?!

Вона хапає жінку за руку:

— Хто це плаче? Скажіть мені?

Жінка спочатку мовчить, а потім з особливою м'якістю кладуться її слова:

— Якось зразу не хотіла вам про все розповідати. Знайшли вас недалеко мого дому всю закутану в придорожний пил. Помили ми вас, поклали в ліжку. А ви маячили. Кидались, бідна. Думала — не переживете. А принесли вас сюди з маленьким хлопчиком. Чи він ваш брат?

З Олюнькою діється щось лихе. Ніби якесь пересердя до всього світу. Вона відвертається до стіни і нічого більше не хоче чути, нічого більше не хоче бачити. Навіть Тимоша?! Бо й навіщо, коли інші не живуть?

Але блиском ясним враз у душу думка: — Таж це мій братик — Тиміш... Тиміш?!

А жінка не вгаває і суворо проказує слова:

— Коли ви жити не хочете — це ваша справа. Відомо, що на цьому світі безодня горя, а ще більше — таки безглуздя. Та усе ж він ваш брат.

Жінка йде в сусідню кімнату і зараз же звідтіля повертається, кладучи Олюньці Тимоша на коліна, майже їй наказуючи:

— Заспокойте його! Він, бідненький, хворий ще...

А Тиміш, либонь, ще в гарячці, мов не впізнає Олюньки, жалісно плаче:

— Мамо...

І від того слова в Олюньчиній душі крихітку відлягає... І вона колише Тимоша, потім годує його. На його личку, ніби на трояндовій пелюстці — роса, сльоза загублена блистить...

Жінка виходить. Олюньку охоплює наново неймовірний жаль за своїми рідними, і вона заходиться безтямним плачем, аж здригаються їй від нього рамена... І сльози нестримно біжать по щоках, мов прорвалася нагло закам'яніла гребля. Хвилин кілька і застигають вони, ніби від холоду якогось. І Олюнька знову дерев'яніє, здається, що навіть коли б її усю присипали землею, вона не заперечила б, не ворохнулась би...

У кімнаті появляється із Олюньчиним вузликом та сама що й перше жінка. Вона простягає клунок і притьмом виходить, мабуть, аби Олюнька, очунявшись, не відмовилась його взяти. І справді, спочатку Олюнька відкладає його набік, але таки згодом бере — адже його приготували у дорогу материні руки...

І наче не своя виймає звідтіля убрання, ще одну пару взуття і калитку. Відчиняє її Олюнька, а там, крім грошей, папірець і матір'ю записані рядки. Олюнька хоче його згорнути. Боїться. Здається їй, торкається, наче живої рани. Відтак вона читає цю записку, чи радше тепер — завіщання Олюньці від матері її.

„Олюнько! Моя люба дитино! Кожному з вас у калитку поклала оцих пару слів. Коли б щось трапилось комусь із нас у дорозі, може і мені, заопікуйся тими, що залишаються, — батьком, Гафійкою чи Тимошем. Завжди тримайтеся разом. І пам'ятай! Хай доти не спочинуть твої кроки, аж доки не станеш справжньою, свобідною людиною... Чесно живи, не криви душею, навіть якби за це

прийшлося заплатити найвищою ціною — життям. Бо що саме життя? Ніколи не забувай, з якого ти роду. Люблю, дитино моя, усіх вас понад усе, понад життя. Хай Бог провадить у свободу! Твоя мама”.

Дивиться вона у вузлик, і знаходить там світлини — її рідних. Тулить їх до себе, ніби хоче передати їм, вдихнути у них життя. І враз прошита страдальним, різким болем — ще раз крізь сльози бачить їх усіх востаннє серед хвиль...

А тоді підіймає Тимоша на руки і йде з ним до вікна. Там відгортає завісу і дзвінким прозорим голосом каже:

— Глянь, братику, на оцю доріжку в сонці. Нею вдвійку ми підемо!

У Тимоша замкнені очі. Він спокійно спить, нагрітий сестриним теплом.

*
* *

Тиша сплітає білі аж прозорі руки, вигладжує Ольюньчині думки, ніби сповиває їх у ясну шовкову пастель. На спинці крісла — біла шлюбна сукня і вуаль із віночком роменових квітів. І поволі, поволі усмішка розхилиє її уста, бо їй пригадується Тиміш і їхні роки разом.

Неспокійний отой брат Тиміш; здається, зовсім вдачею своєю у матір пішов. Як малим був, то слухався Ольюньки, і тоді, коли їм довелось мандрувати впоперек Європи; чи врешті, потім, допливши до берегів Америки, манюсеньким ще хлопчиком він був тихою, спокійною дитиною і кожне Ольюньчине слово було йому законом. Коли він підріс, вона уважала, що йому треба розповісти і про батьків його, і про Гафійку, і село оте, і річку, що її рідних не зберегла. Від того часу він наче не той став. Не так, щоб її більше вже не слухався, але бунтуватися почав, висловлювати бажання різні, іноді і дивні. Щось ніби переорало його душу... А там він кинувся — в книжки. Читав, горів увесь, особливо цікавився мапами України, Чехо-Словаччини. Одного ж дня заповів Ольюньці, що коли виросте, то прилучиться до якоїсь тури і поїде спочатку в Україну, а відтак на Чехо-Словаччину, щоб відвідати те село, де „розламалась їхня доля”, — як оповідала Ольюнька. І на оту злощасну річку він піде і розпитає у селі, ачей скажуть йому, чи знайшли тіла батьків його. і Гафійки. На кладовище піде сказати їм, що Ольюнька і він — вільні.

Сьогодні, — думає вона, Ольюнька, про свого нареченого, — початок нового і доброго — доброго в Маркіяні. Коли вони прибились двоє з Тимошем до американських берегів, — саме батьки Маркіяна прийняли їх у свій дім. Допомогли вони ростити й вивести в люди Тимоша та і її післали до школи. Йшли роки, і вони з Маркіяном наче з двох дрібних окремих гілок зростались в одну сильну галузь, зростались в любов, в одне духове суцільля. І сьогодні ще хвилинка — і вони поберуться.

Враз стукіт у двері, і на порозі — Тиміш:

— На хвилину лиш. Ти ще не одягнулася? Там уже всі готові. І Маркіян.

— Як добре, що ти прийшов. Вгадав, якраз ще перед вінчанням хотіла бачити тебе, братику. Для мене завжди — ти одним-одним найрідніший.

— Власне тому. Заки хтось інший, хочу побажати тобі не лише від себе, але й від батька й матері і Гафійки, щоб ти завжди, Олюнько, щаслива була, щоб завжди була вільна, як той птах. Дорогою ціною наші рідні заплатили за твою і мою свободу. Тому... — Замовкає Тиміш і діамантовим блиском зрошує його очі сльоза. А там ще добавляє:

— Швидко, сестричко, готова будь у свою нову дорогу. — Обійняв він Олюньку, поцілував і рвучко вийшов.

І знову Олюнька сама. Підходить до крісла, продовжує вбиратися: наперед у сукню білу, а там у вуаль отой... І в цю ж мить у саме серце Олюньчине оксамитово кладуться ще раз Маркіянові слова:

— Моя Олюнько, для мене ти завжди будеш сніжнобілою панною, або ні, краще — польовою русалкою у роменовім вінку.

І дві голови — Олюньчина чорноволоса, із відблиском синяви у її кучерях, і Маркіянова — ясначуба, русява, зближаються одна до одної. і сходяться у зустрічі п'янкій їх уста: кружляють вони біля себе, спалахують солодкою тугою, згорають вогнем, а тоді поволі розходяться із спомином ніжності великої.

Час! — Олюнька кінчає зодягатись, бере в руки китицю білих трояндових пуп'янків, тихо замикає за собою двері. А в грудях — зорею жевріє щастя.

* *
*

Дзвоном золотим розгойдується сонце, а на небі — прозора і ласкава голубінь. Пахнуть липи. Під вікнами збирається хор джмелів.

На міському ратуші вибиває четверту. У вітальні гомін. Ще час від часу відчиняються двері — і гуртом або одним-одним входять гості. Очі всіх звернені вгору: чекають на Олюньку.

Вона поволі сходиться вниз — „біла панна чи польова русалка у роменовім вінку”, — як назвав її суджений. Тиша полоще голоси, згущується до гомінкого металічного звуку. Олюнька на мить пристає коло балюстради сходів, очі її зупиняються на матеріному портреті й вона низько клонить перед нею голову, і в очах відгомін і сльози і усмішки ніжної.

Хвилину стоїть Олюнька, а тоді вона знову йде із високопідведеною головою. Іде саме так, як хотіла б її бачити у цьому моменті її мама — гордо випрямленою, вільною людиною. Вона вже на останньому східці. До неї підходить Тиміш — ставний, високий, як колись її батько, та й погляд волошкових материних очей виходить їй назустріч. Він бере її галлятно під руку і, всміхаючись, каже:

— Ну що, сестричко, підемо!

Ступаючи у їхній слід, йде за Олюнькою Щастя, воно несе

предовгий трен відданиці Олюньки з прадавнього роду Дорошів.

Ах, як п'ярко пахне квіття липи, як сильно вдаряє біля вікон у тон весільний хор джмелів.

Внизу чекає Маркіян. Крім Олюньки він нікого не бачить — задивлений у неї, наче в свою королеву, задивлений у її дівочий роменовий вінок, який ще сьогодні вона йому подарує.

* *
*

Хтось Невидний угорі безшелесно відчиняє книгу буття Вадима, Анни, Олюньки, Гафійки і Тимоша Дорошів та й закарбовує на новій картці знаменну подію, коли це року Божого того то і того, в храмі святої Анни, в Заокеанській Україні злучилися в одно два прадавні українські роди — Дорошів і Філінських.

Мейплвуд, 12-го червня 1986

СИНА СВОГО РАДИ

Глухий постріл струсонув землю, прогоготів дрібною сальною, ніби в небо прицілювались один по одному карабінери — це вдарив грім, а за ним ще один, і ще один, а останній з них, схрестившись з блискавкою у полюбовному змагу, переможений пробурмотів, відступив і затих.

* * *

— Навіть не думай, Зоїчко, нікуди ти не поїдеш! Стільки років обходилась без отієї України, аж раптом?... — І брови його не то сердито, не то зажурено зійшлися над переніссям.

— Щоб що поїду! — Зоя стріпнула волоссям, чорним, мов галчине крило. — Забув ти, тату, що вдача моя точнісінько на твою похожа, близнюча наче... Адже у мене така завзятість, що коли б прийшлося усю себе зламати, а потім страждати аж до кінця життя — рішення свого я не змінила б! Та що й казати, серце моє таке, як і в тебе: захопившись кимось чи чимось, я...

— Знаю, Зое! Але навіщо нам про це? — І очі його темніли, а звідтіля зникала вся янтарна м'якість.

Проте Зоя не здавалася:

— Хіба ти міг забути?! А хто як не ти закохався у мою матір, у свою Лілею, що, не зважаючи на гнів батьків і рідні, покинув їх і землю свою, і виїхав на землю матері моєї, Галичину. Та згодом прізвище румунське ти теж змінив, бож з Ніколая Діметріуса перезвався на Миколу Дмитрюка. Таке кохання сильне в тебе було до Лілеї, така палка любов... Та й казав ще ти мені, що предки твої, як зачував ти від земляків, у роді українському мали свій початок.

— Правда, було таке. Але це колись...

— Кажеш, колись? Ні, таточку, воно якраз — сьогодні. Пригадуєш, як ти своїй Лілеї обіцяв, коли діти у вас будуть, виховати їх на українців. І обіцянку свою дотримав.

— Гаразд, але що це все має спільного з твоїм бажанням поїхати в Україну?

— Ще і як багато має. — Зоїні сапфірові очі заіскрилися вогнями, і вона докінчувала почате. — Дозволь мені розповісти все до кінця і тоді побачиш. Пригадуєш, що ви ще раз поїхали в Румунію відвідати своїх рідних. Вони говорили з тобою, навіть вгощали вас, але тепла

між вами не було. Радше холод. Та, сказавши правду, інакше бути і не могло. Адже ради Лілеї ти покинув їх. Прийняв за свою навіть чужу тобі мову.

— Так, Зоє, як добре пригадую собі це все. На прощання моє не відповіли ні батько, ні брат. Ніби поміж ними мене вже не було. Бачив, що лиш матері було мене жаль, але ні словечком не обізвалась, навіть коли ми вже зупинились на порозі дому. Гірко було. Та найдужче боліло за Лілею. Адже вона тут була ні при чому. Але навіщо знову роз'ятрювати давні рани?

Зоя не обзивалася. Здавалося, це не до неї батько говорив. Зір її зупинився на світлині матері. Ніби оце глянула в дзеркало на себе — так одна до одної подібні були. Лише волосся материне звивалось ясним льоном, а Зоїне було чорне-чорне, як у батька, аж лисніло густою синню. Та й Лілеїна вдача м'якша від Зоїної була, така як шовк...

— Як ти, Зоє, подібна до Лілеї... — прохопилося у батька.

Заглиблена у свої роздуми Зоя знову не почула батькових слів. Їй здавалося, що вона одна-однісінька у кімнаті. Не так, властиво, сама, як з матір'ю... Аж згодом долинули до неї його слова:

— Страшний то був час: коли ти народилася, Лілея померла. Мені тоді здавалося, що ви обидві ролями помінялися. Лілея, щоб тобі зробити місце, по-материнськи подарувала тобі життя, а сама... покинула його. І тоді, якби не друзі, а особливо Гнат Залісевич, — пропав би я... Бо ти в той час ще манюсінька була...

— Та під час війни ти ніс мене на руках через цілу Європу, матір'ю моєю ставши: і годував мене, і пізніше ходити вчив, і говорити, і бавився зі мною. Сьогодні тобі не першина. Ти вивчив цю роль добре. Але тоді трудно тобі було! Та виростати стала я, і, врешті, кінець прийшов тій клятві і несамовитій війні.

— А потім ми в мандрівці нашій, терпкій, чумацькій, добрели аж сюди, в Америку. Тут ти вчилася, а відтак заміж вийшла...

Погасло Зоїне обличчя. Горіли тільки очі і дивилися кудись у далечінь. Здавалось, вона не вимовить ні слова, але, врешті, через силу сказала:

— І знову, тату, ми лише двоє. Зовсім як на самому початку. Вже рік, відколи мій Остап помер... Може ти мені вияснити зможеш, як то є з щастям отим? Чому воно раптом зникло і де поділося? Чому я не могла затримати його назавжди? — На Зоїних очах загойдалася сльоза.

— Зоє, годі!.. — батько торкнувся її руки і, побачивши, що трохи заспокоїлася, запитав:

— Скажи, хай зрозумію, чому ти так дуже в оту Україну захотіла?

— Бачиш, коли б Остап ще жив, тоді було б інакше. Моє життя з ним було багате. А сьогодні я раз-у-раз немов ударяюсь у порожнечу... І ще дужче вабить мене у ту країну, де ви з мамою колись разом були, де звінчались... Як виглядає церква та, куди

ходили ви молитись... Хочу зупинитись біля огорожі, де ти мамі садив конвалії, бо їх вона любила. Мені здається, що там у моїй душі відтвориться уся краса вашої любови, що виразніше почую ваші розмови, ваш щасливий сміх. На гріб мамі хочу піти, щоб помолитись і поговорити з нею. Побувавши там, побачу Україну її очима, зрозумію, чим жила її душа. Та й видітиму, яке там небо, яка земля, і люди які...

— Ех, Зоє, чув я, що не ті вже люди там...

— Хай і так, але я мушу сама у всьому переконатись, побачити. Мушу зрозуміти...

Не хотів Микола пускати дочку в Україну. Нізащо не хотів. Не помогло. За Зоєю на прощання ще попливли, ніби маяком їй у дорогу батькові слова:

— Лише на провокацію ніяку не дайся! У їхню пастку спійматись дуже легко. — І Миколіні сині очі ще дужче засиніли любов'ю, тривогою і болем...

* *
*

Поїхала. Її шлях просвічували зорі — не ті, що на небі, а ці, що горіли в її душі.

Приїхавши у Львів, Зоя й не думала довго там zostаватися. Їй шкода було кожної хвилини. Адже в містечку тому, до якого бігла вся її душа, — вона народилася і колись там жили її батьки, і там був початок усього їхнього щастя.

Зоя зразу пішла до міського уряду, щоб виклопотати дозвіл поїхати до містечка Н. Спочатку службовець і чути не хотів, мовляв, навіщо їй туди їхати, адже то така глуха закутина. А люди, намагався він її переконати, скрізь однакові. Але Зоя, хоча нібито погоджувалася з ним, що звісно, цікавіше їй було бу Львові, але там, у містечку тому, по матері родичка, і Зої кінче до неї треба. Хтозна, чи побачить її вдруге, адже вона старенька дуже...

Але цей урядничина ніби не бачив Зої, ніби не чув, що вона йому говорила, а, вп'яливши очі в стелю, барабанив пальцями по бюрку. І може б їй так і не пощастило бачити рідного містечка, але вмить пішла на вигадку, що у Львові десь є свояк, правда, не дуже то близький, і коли б він, службовець, був такий ласкавий і передав своякові пальто... Воно нічого собі... новіське і при словах отих підсунула службовцеві торбу, що була біля її ніг. Вона, мовляв, сама пішла б до свояка отого, але в неї нема часу... І тут Зоїні слова перетворились у чари: службовець вмить її завважив, ласо глянув на передачу... своякові і дозвіл дав, з вимогою — через три дні мусить вона повернутися до Львова.

Ще того дня Зоя пішла на ринок придбати собі такий одяг, який тут носять жінки, щоб не відрізнятись від місцевого населення. Уважала, що хоч влада знає, хто вона і звідкіля, — то інакша справа, а чим менше про неї знатимуть інші, тим краще.

Автобус зі Львова до містечка Н. волікся слимаковим ходом, але Зої було цікаво розглядати кожну деревину, кожний дім, чи навіть

сонце, що, єдине, тут сміялось щедро.

Вийшовши із автобусної станції, Зоя помітила — і це не вперше, — що за нею назирцем іде якийсь чоловік... Ледве стримувалась, щоб, як ще робили її товариші в школі, не „показати йому язика“, але і вік її на витівки такі вже не підходив, та й краще такої „шаржі“ не дратувати.

Тут було, як і на вулицях Львова: люди проходили здебільшого похнюплені, сумні, кожен, заглиблений у своїх думках, дивився перед себе і не звертав на неї жадної уваги. Може так і краще. Та все ж таки вона тут почувалася чужою, начебто сюди зовсім не приналежна. А це вже бентежило. Ще й до того скрізь чула переважно російську мову. І в Зоїній душі наростав смуток, пригноблення, вкрадався незнаний їй досі відчай і ніби ліяною тугою обмотував її душу. Зринала туга хоча б за крихітку приятним обличчям, та й настирливо шарпало питанням: і, справді, чого їй було сюди їхати?! Навіщо?!

Іноді лише доводилось запитувати зустрічних про вулицю, а так ішла за вказівками батька: вони були надзвичайно точні, і Зої навіть здавалось, як це іноді в снах буває, що йде доріжками, де кожен закрут їй відомий, кожний майданчик, будівля...

Врешті, перед Зоєю, немов це ще вдома на батьковій світліні, виринув високий будинок. Правду сказати, був зовсім не такий, як на батьковій знімці. Ніби на будинкові і залишилась та сама темночервона цегла, але вікна поперекиривлювалися, потріскали, а деякі були позабивані дошками. Та й тиша німіла... Адже колись, як розповідав батько тут кипіло життя, праця, рух: він на весь світ розсилав свої шикарні галянтерійні вироби.

Враз за закрутом почулися чийсь кроки, і перед нею виринула незнайома жінка. У неї, як і в Зої, за тутешнім звичаєм у жінок її віку, була майже на очі насунена хустка. Навіть якби добре приглянутись до її обличчя, на постать, убрану в незграбний одяг, важко було б догадатись, скільки їй років.

І раптом Зоя захвилювалася: що як ця жінка зараз відійде і вона не зможе принаймні дещо довідатись...

— Вибачте, я щойно зі Львова... Я тут чужа, мене зацікавив отой високий будинок, — і вказала на нього рукою. — Яюсь у вашому містечку ані одного такого не бачила.

— Це не приватний дім, а фабрика спортивного виряду.

— Так?.. А хто тепер нею завідує?

— Це державна фабрика і в ній з року в рік чергуються різні люди.

— Але чомусь так тихо, наче тут живої душі немає? — запитала Зоя.

— Нині ж субота — вихідний день.

— А чи ви, громадяно, знаєте, — вела далі Зоя, — хто колись був власником цієї фабрики? Світ малий і про те різно оповідають... Я чула, що той власник мав дуже вродливу жінку і кохав її безтямно...

Жінка скоса глянула на Зою, а потім, дещо вагаючись, сказала:
— Це не таємниця. Хочете — я можу вам розказати. Ще перед Другою світовою війною власником цієї фабрики був румун. Коли він сюди приїхав, у нього було якесь дивне прізвище. Не тямлю вже, яке. А потім він змінив на українське, але й того прізвища не пам'ятаю. У нього була дуже гарна жінка — чи не Лілеєю вона звалась? Так, Лілея... І кажуть, що добра була... — І задумалася.

Відтак жінка знову почала:

— Якраз коли заносилось на війну, їм народилася дівчинка. Але Лілея нею не натішилася, бо зараз після пологів, сердешна, померла. А він, отой румун, здавалось, піде за нею у могилу... Але, Богу хвала, раптом щось ним струсонulo і він почав доглядати свою сирітку, як справжня мати. Знаєте, на початках люди трохи з нього глузували, бо по-нашому він якось кумедно говорив, звісно ж румун...

— Цікаво, як тепер його згадують люди? — запитала Зоя.

— Ні словечка злого про нього не скажуть, а навпаки. Доки він жив у нашому містечку, допомагав усім, чим міг: на фабрику людей приймав і коли лиш зачув, що якась наша родина в біді, щедро відкривав свій гаманець. А для бездомних таки зараз біля фабрики добудував окреме приміщення, щоб вони хоч тимчасово могли там зупинитись. — Жінка раптом глянула на Зою з підозрінням і обривчасто кинула:

— А чого, властиво, вас це все цікавить? Чи ви йому родичка будете? Чи може?..

— Я... Я отого румуна дочка, — прохопилась несамохить.

— Ви?.. Ви — дочка? — Жінку всю немов кинуло в жар, вона здригнулась, а очі її з переляку чи може хвилювання стали темні, темні... І вона, навіть не попроцавшись, зникла.

А Зої й досі було важко з усією певністю твердити, чи справді вона говорила з отією жінкою, чи це лиш мариво якесь було...

Здвинула раменами і пішла розшукувати давню їхню садибу. Вона повинна була знаходитися десь поблизу фабрики. Хотіла зайти до отого дому, де колись її мати, — як це часто згадував батько, — вмираючи уступила їй місце на землі. Почула, як по обличчі, сколихнувшись, скотилася сльоза. Зоя її притьма обтерла по-дитячому долонею. До Зоїної сльози приєдналися дощові краплини, що їх немов витрушували пролітаючі хмари, але під вітром вони швидко зникали і знову засяяло сонце. Проте за Зоєю, ніби відгомін чогось незрозумілого і болючого, назирцем ішла пригадка отих переполоханих очей жінки, що раптом налякалася своїх необачних слів... Отак, немов загнаний у пастку звірок, що відчуває небезпеку...

Коли зупинилася біля батьківського дому — в Зоїній душі затріпотало хвилювання. Та, приглянувшись ближче, побачила, що це був той і... не той дім. Не такий уже високий, як пригадувала собі його зі світлини, здавалось, він увесь похнюплено присів. Правда,

спереду ще й далі була розлога скляна веранда, але тинк на будинку лущився, облітав. На даху темними челюстями чорніли вибоїни, мабуть, після довгих дощових сльот... Шибки, мутні і заповишені, ледве дивились на Божий світ. А там, де була вибита шибка, хтось заткнув щілину ганчіркою. В городі і саду, де колись росли пишні газони трав і поміж деревами бігли прочищені алеї, тепер самовільно розгулявся бур'ян і придавлював собою трави, кущі і навіть дерева. Все росло всуміш; довкола гуляла зелена віхола. „Добре, що батько цього не бачить, бож він тут працював і доглядав за всім“, — зідхнула Зоя.

Підійшла до огорожі, щоб поглянути, чи де немає конвалій, що їх садив батько. Та по них і сліду не було.

Враз почула, як рипнули двері, і з дому вийшов чоловіча у поношеному, але чистенькому одязі. В руках він тримав віник:

— Ви, громадянка, до ...кого?

— Властиво, ні до кого. Я ... — Хвилинку дивились один на одного мовчки, і може б Зоя так і відійшла, якщо б не почувся дитячий гомін.

— Цікаво хто тут... тепер живе? Мабуть, якась багатодітна родина, бо чую гомін дитячих голосів?

— А ви, бачу, не знаєте, що то за будинок? — і здивовано глянув на Зою.

— Ні, не знаю. Я просто прогулююся вулицями. Знайомлюся з містечком. Я... щойно зі ... Львова, то й цікаво... Особливо сподобалась мені оця скляна веранда — вся у виноградному листі.

Глянув чоловік на Зою допитливо, здвигнув раменами і став їй пояснювати:

— Що такого ви бачите в цій веранді, далєбі не знаю. Але хай... Бачите, це дім для безбачченків, для безпритульних, бездомних дітей. Колись називали таке приміщення сиротинцем. А я його називаю домом для малих, бездомних бродяг. Тут я куховарю, наглядаю за дітьми і наводжу такий-сякий порядок. Ще працює зі мною Мар'янна Павлівна, вона отих діток навчає. — Побачивши, що Зоя дивиться у сад, поквалливо додав: — А ви не дивіться, що тут такий бур'ян, часу ніяк не вистачає усього припилувати. Найняв би робітників, та... — і безрадно розвів руками...

Раптом глянув проникливо на Зою і сердито буркнув:

— Мені аж самому дивно, що так розгомівся перед вами, навіть не знаючи, хто ви... Але коли заведу розмову про дітей, скінчити важко, бо така то сирітська бездомна малеча, без батькової і материної ласки, без пестоців... А я сам, що їм можу дати? — і зажурено глянув на Зою.

— Спасибі, добрий чоловіче, що трохи розповіли. Мені видніше стало... — прояснилися Зоїні сапфіри.

— Стривайте, ви... ви нагадуєте мені когось, — і нагло затих. В очах блиснула якась думка, але недосказану її він заховав у собі.

Швидко кивнув їй рукою на прощання, зробив кілька кроків, а потім зупинився:

— В отому нашому містечку великого голосу не маю і небагато можу допомогти. Але ви тут... чужа. І коли б ви мали можливість — зайдіть сюди! — Щось, либонь, ще передумав: — Мені сьогодні з самого себе дивно, але перебуваючи серед дітей, людина стає якось більше одчайдушна, така, як вони...

Та враз він захвилювався, і на Зою глянули журливі, прибиті болем очі і хутко він їй кинув:

— Пора мені... Дощ чимраз густіший... Кінчати треба роботу... — І почав замітати стежку. Несподівано він підніс голову, зір його зрівнявся із Зоїним і поміж ними мигнуло метеором якесь таємне порозуміння. І він тепло усміхнувся.

А потім вона, вже не оглядаючись, пішла швидким і бадьорим кроком.

Біля хвіртки свого дому вже виглядала Зою тітка Варка:

— А це що з тобою, Зоє?! Мене вже давно повідомили, коли ти тут повинна бути. То й до „воріт” увесь час виходжу... Чекаю... Хвилювалась уже, думала, що може тобі щось трапилось, або заблукала десь... Ну, добре, що приїхала!— І обійняла її сердечно, по-материнському.

Повівши Зою у хату, додала:

— Ще коли б Семен мій жив, вийшов би по тебе на станцію, а то...

В цю мить Зоя пригадала, що тітчиного Семена давно викінчили у сибірській тайзі. Правда, після довгих років звільнили його, але він, сердега, простудився і надщерблений важкою працею і мізерною їжею, помер. Дивно, але Варку якось залишили в спокої. Та яке було її життя з двома дітьми! Добре, що тепер вони вже на своєму хлібі. А то наплакалася, нажурилася, та й ходила поміж людьми ніби вже не людина, а тіль. Приїзд Зої відкрив перед нею щось святкове, незвичайне. То й повела її в хату майже з урочистістю якоюсь.

Сіли за стіл полуднувати, а Варка в гостинності своїй не вгавала:

— А що ти скажеш, Зоїчко, якщо я сюди в тарілку ще сипну огірочків, що їх сама накупила?

Та Зої ніколи було відповісти, бо, глянувши у вікно, побачила свого „ангела хоронителя”, що не покидав стежити за нею від самісінького Львова. Відчувши на собі Зоїн погляд, він швидко зник.

Зоя зблідла і з досадою стиснула її уста.

— Зоїчко, що з тобою?! Привид якийсь побачила?!

— Ні... Гірше привида... Побачила такого, що його на вузькій і вулиці краще...

— Ага... Розумію, — стиха шепнула Варка і раптом перехрестилася.

Задумались обидві, затихли. Згодом Варка запитала:

— А як ти довго будеш з нами?

— Дали дозвіл усього на три дні. Та й то не дають спокою...

Враз Зоя завважила на столі ще одне накриття:

— А це для кого, тіточко? — здивовано поспитала і в її душі повіяло неспокоєм.

— То твій знайомий і незнайомий. Сюди силоміць запросився давній друг твого батька — Гнат Залісевич. Хотіла його спекатись, але не вийшло.

— Хай приходять. Батько багато мені про нього розповідав. Казав, що вони наче брати обидва були, та що Гнат був гарною людиною.

— Був... Власне, що лише був... — забідкалась Варка і озирнулась неспокійно довкола. — Тепер Гнат уже не той, що колись. Він, так би сказати... з владою. З ним треба обережно. Тому Зоє, пам'ятай: йому нічого...

— Та що вам, тіточко?

— Ніяк я, Зоє, на збагну, що це з ним сталося. Два роки по приході большевиків почав він у нашому містечку наводити ... порядки. Як тут звикли це називати — „прикручувати гайки”. Тому я зовсім не збиралась йому казати про твій приїзд. Та не збережеш нічого в таємниці від голови міської ради. Хоч інколи аж дивно — за деким із наших Гнат і постоїть, як от і в моєму випадку. Якщо б не він, то хто-зна, що було б зі мною і з моїми ...маніпусінськими, коли вивезли мого Семена. Ніхто тут з наших його не може розгадати... Але тобі я раджу, коли хочеш щасливо вернутися додому, то зі словами і перед ним, і перед іншими бережись...

— Не бійся, — ні він, ані ніхто, крім вас, від мене зайвого словечка не почує.

Ще добре не прогомоніли Зоїні слова, коли почувся різкий стукіт у двері. Увійшов Гнат. Від тата знала, що з Миколою вони — ровесники. А тут перед нею стояла людина багато старша від батька. Сивий такий, а біля його уст — густа сіль зморщок. Здавалось, там уже навіки зупинилась гіркість.

Дивно, хоча він велика „знать” у містечку, і люди боялися його, та тут, біля дверей, він якось наче заляк, увесь знітився. Відчувалась ніяковість у всій його постаті. Аж за хвилину почувлися з Гнатових уст ніби під примусом якимсь слова:

— Ви може і говорити зі мною не схочете? Особливо Варка...

Зоя підвелася з крісла, приблизилася до нього і твердо сказала:

— Чому мені не говорити! Ми, на жаль, рівні... Адже і вам, і мені відомо, що ми програли, але й ви не виграли...

Гнат, вдарений відважною, щирою і незвичною правдою, підвів голову, відійшов від порога і простягнув Зої руку:

— Які ж ви однакові. Я впевнений, що Микола так само привітав би мене. І хай би мені ніхто не казав, хто ви, зразу пізнав би, що ви — Миколина дочка! Ми навіть трохи вже знайомі, бо я на хрестинах ваших був. Але, — і потер чоло, — яке вам ім'я тоді дали, далєбі не пам'ятаю. Я — Гнат. А прізвище моє у містечку геть забули. Бо прозвисько мені дісталось Гнат - „Комуніст”... Та й... заслужено, либонь, до мене вже навік так і пристало.

— Пригадаю вам: я — Зоя, а прізвище ваше, як згадував мій батько, Залісевич. А про інше ми не будемо говорити.

Сіли за стіл полуднувати. А Гнат, наче прочунявшись, докінчував:

— Зоя... Гарне ваше ім'я. Це по вашій бабуні вам дісталось, бабуні по матері. Вона з Волині була.

Варка, видно схвильована Гнатовою присутністю, схоплювалась раз-у-раз з крісла і ніби за чимось то вибігала до кухні, то знову спішила у кімнату.

Завважив це Гнат і засміявся:

— Та що з вами, Варко? Начебто за вами нечистий гониться... Я не такий страшний, не хвилюйтесь. Цим разом, запевняю вас, будьте спокійні... Але... — і він з ноткою іронії звернувся до Зої: — А може і вам лячно зі мною разом за одним столом сидіти? Адже у нашому містечку від мене, немов від лукавого стороняться. Раджу вам, отак навіть „про людське око” не говорити з представником радянської влади. Ануж містечко облетить поговор, що й ви така!

— Що думаю про вас — це моя справа! Проте, гадаю, що я зовсім ясно висловилася напочатку. І більш про це не говорім! Та й їхала я сюди, щоб з усіма говорити, хай буде і з ...головою міської ради. Адже колись ви знали моїх батьків добре. Та й, може, розкажете мені про мою маму.

Варка, мабуть, відчула, що небезпеки тут ніяковісінької немає, більш не метушилася, а сіла біля них, спокійна, заколисана небуденним затишком.

Гнат почав розповідати. Здавалося, він вибрався човном у мандрівку розлогим плесом річки. Перед ними зарисовувалась ніжна пастель картини за картиною: ось бачила Зоя матір свою у гурті молодому, заки ще познайомилася з батьком. Бачила, як увечері на льоду, на бистрих ковзанах, вони впарі кружляють з Гнатом... Сміх чула, ніби сріблісті каскади фонтану... Линула зором за матір'ю своєю, коли вона іноді раннім-ранком бігла по прохолоджених рососою стежках саду, щоб свіжості набрати на весь день... А часом, вслухуючись у Гнатові слова, Зоя бачила матір свою на заскленій веранді, оповитій зеленим листям, коли вона, відклавши книжку, задумувалась і мріяла... Приводив Гнат перед Зоїні очі маму ще й в отой момент, коли в її серці спалахнуло перше і несьогосвітнє кохання до Миколи... А потім ще шлюб їхній бачила, увесь обрамлений первістковим дівицтвом Лілеї яснокосої, у всьому правдивої... — так про неї розповідав Гнат.

Коли Гнат про те все їй розказував, Зоя ніби вдихала той же духмяний аромат квітів, що і мати — і пахощі польових зел та соняшників, напоєних сонцем, і терпкий запах осіннього листя, зітканого всуміш з ранніми холодними дощами. Навіть, здавалось, вдихала вона запах варення у кухні чи засолюваних огірків, що їх мати приготувляла на довгу зиму... Скрізь була в'юнка постать її матері, скрізь дзвеніли її сміх і слова — розрадуваної по вінця людини...

А як Варка вийшла з кімнати за коржем з вишнями, Гнат раптом признався;

— А знаєте, Зоє, я був у вашу матір, у Лілею, закоханий до безтями, але поза вашим домом, поза Миколою, вона й світу не бачила. І вірите, що ніколи я їй у цьому не признався.

Ластівкою шугнув назустріч Гнатові Зоїн погляд, спочатку здивований, а потім навіть теплий і милий.

Ввійшла Варка, і Гнат більше до цієї теми не вертався. Сказав зовсім щось інше:

— На вас, Зоє, мати ваша чекала. Коли завагітніла, то лише про те говорила, яка то в неї буде чарівна і добра дитина і, головне, мусітиме бути подібна до Миколи... Вона вас, Зоє, зразу дуже любила...

Потім тиша глянула на них ясними, щирими очима.

І були б ще довго гостювали за столом у Варчиній хаті, коли б не Зоя. Вона підвелася з крісла і сказала:

— Я ще довго слухала б вас, Гнате, і може ще слухатиму... Але я можу тільки три дні біля вас бути... А й до моєї матінки — треба. Піду її на цвинтарі провідати. — Та й замовкла, наче збентежений птах.

— Чи дозволите, щоб я вас туди провів. Так простіше буде. Ніхто не допитуватиме вас, Зоє, не чіплятимуться. Адже з вами буде... влада...

На мить Зоя завагалася, але потім погодилась:

— Що ж... Колись татові моему були ви ніби братом...

Варка глянула якось дивно на Зою, але не спиняла її.

Пішли. Наперед до маленької церковці. Гнат роздобув у дяка ключі і відчинив двері. Перед ними розгорнулася тиша і глянули обличчя святих із потемнілих ікон... Блимали свічечки, ніби загублені душі і в повітрі тлів ще запах кадила.

— Часто тут правлять Богослужбу, Гнате? — шепнула Зоя.

— Доволі часто. Люди того хочуть. Сходяться і чекають. Віра в Бога для них — це все, і цього вони цупко тримаються. Спочатку карали їх. забороняли... Даремно. Не покорились владі.

Зоя стала навколішки і молилася; з нею був Бог, і її мати, і її батько... Вона бачила, як їхнє щастя парчею золотою стелилось аж до престолу...

Ніби вгадуючи Зоїні думки, Гнат, нахилившись близько неї, стиха сказав:

— У цій церкві вони звінчались...

Як виходили з церкви, загойдався куш і з його гілок зірвався птах, птах синьоперий. Він широко розгорнув крила і з радісною піснею здійнявся угору. А за ним здійнявся ще один — певно йому пара.

— Щасливі ... — стиха мовив Гнат і зморшки ще тугішою сіттю зарисувались біля його уст.

Хоч містечко було невелике — увесь цвинтар засіявся гробами. Але й тут сварився з красою бур'ян, закриваючи її перед прохожими

здичавілими своїми паростями.

Здивовано глянула Зоя на Гната:

— Хіба сюди ніхто не приходять?

— Не так, щоб ніхто не приходив, бож, як бачите, деякі гроби зовсім чепурні, але сьогодні в багатьох людей немає часу, та й влада спочатку дивилась косим оком, на тих, які відвідували покійних. Одною з причин було те, щоб не сходитись тут разом, не поширювати „антирадянської пропаганди"... бо приходили сюди і родичі похованих тут наших повстанців... Збирались іноді гуртом, а це вже ... небезпечно.

Висока трава заслоняла написи на надгробках, так що Зої не легко було знайти гріб матері. Згодом розгубилася, не знала куди їй далі йти. Здивувалася, коли Гнат висунувся перед нею і впевненим кроком попровадив. Врешті, зупинився і вказав рукою:

— Отут є Лілея, ваша мати.

І яке було Зоїне здивування, коли побачила, що гріб упорядкований і хтось на ньому посадив барвінок; рясним хрещатим листям він стелився на могилі. А коло самого напису росли, розсипались ясним кружевом ромени...

— І хто сюди до матінки заходить?! Мабуть, тітка? — В Зоїних очах затремтіло питання. — Хоч тут її бачили б нерадо...

— Справді цікаво вам, Зоє?

На Гната з-під стрілистих густих вій глянули Зоїні сапфіри:

— Так, Гнате. Скажіть, хто?

— Це, Зоє, я... Дивно вам, правда? — і наче засоромлений м'якістю своєю, він замовк.

Коли Зоя не обзивалася, то Гнат ще додав:

— Ви, напевно, дивуетесь, що й в мене є ще трохи людського... Та я про Миколу не забув... Та й ні про кого не забув...

Зоя глянула розгублено на Гната, зарожевілось її обличчя і, ніби в чомусь винувата, сказала:

— Що й казати. Таки дивуюся.

Гнат лише потакнув головою і усміхнувся:

— Як добре, що у світі є... ще щирі люди...

Потім він кудись пішов. Зоя молилася, всю свою душу виговорувала перед матір'ю своєю. Відтак розгорнула ромени, і звідтіля, із світлини висунулась їй назустріч матрина голівка, вся у пишних кучерях льонових, і напис: „Тут спочиває Лілея Дмитрюк. Життя своє ще дуже юне вона віддала своїй дитині”.

Захлипала Зоя. І в її риданні була видна уся ота довга стежка, по якій вона прийшла сюди до матриноного гробу. Затремтіла її душа гострим боєм і, здавалось, у цій хвилині, вона вся до дна прогоріла в своїх почуваннях.

А потім прийшов Гнат. Зоя заспокоїлася, і вони обоє мовчки просиділи довго на лавочці біля Лілеї.

— Вибачте мені, Зоє, бо сьогодні вам, крім родинних, інших переживань не треба. Ви не для того приїхали сюди, щоб я вам...

Здивовано глянула на нього:

— Ви щось хочете мені сказати про себе?

— Так, Зоє. У цій хвилині мушу зарискувати. Мушу у дечому вам признатись. У мене, Зоє, є хтось дорожчий від мого безталанного і мізерного життя, дорожчий навіть від душі моєї... Зоє, я рятувати його мушу... А далі мені вже однаково, — і Гнат зневажливо махнув рукою.

— Рятувати? Кого? Про що ви говорите?

— Зоє, в мене є син!

— Син? Ваш син?! — І Зоя дивилася на нього очима, що негодні збагнути цієї дивної правди. — Аджеж...

— Я зараз усе вам розповім.

Враз Зоя пригадала свого невідступного „приятеля”, що від самого Львова йшов слідом за нею, і шепнула Гнатові:

— Ви, Гнате, ліпше уважайте, бо за мною слідять...

Та Гнат лише посміхнувся:

— Про це я добре знаю. Львів уже мене повідомив та й ще наказав, щоб і я за вами дивився. Але, як мені відомо, його відкликали на годин кілька у інше місце, — і саркастично посміхнувся. Але зараз поспішно докинув:

— Не гаймо часу, Зоє. Слухайте, що вам казатиму. Під час війни я познайомився з однією дівчиною, Оксаною. Ми разом з нею у підпіллі працювали і горіли для отієї України вогнем, що вже вовік... Та коли прошуміла війна, і ми ради обережності не так то часто бачитись могли, тужити стали одне за одним... І раптом нам зрозуміння об'явилось, що це кохання, що нам треба бути якось разом. І тоді ми з Оксаною повінчались.

— І ніхто про це не знав?!

— Ніхто... Крім одного Оксаниного родича. Переважно ми трималися гурту, лише іноді ховалися від усіх, щоби просто бути, як інші люди, разом... А потім ми стали зустрічатись чимраз рідше та й вирішили навіть, що Оксана перебереться в інше місто, щоби від нас відсунути найменше підозріння. Бож тоді якраз почалися арешти, вивози... Адже якщо хтось і не знав про нашу любов, то під тортурами міг виспівати про нашу працю у підпіллі. Може, ви Зоє, ще того не збагнули, але в нас чим менше один про одного знає, тим краще для усіх. І кажу вам, тверда була моя Оксана. Коли ми прощались, вона навіть повікою не змигнула. Хоч знав, що в душі своїй вона ридає.

— І ви, Гнате, її уже ніколи не зустрічали?.

— Чому ні? Бачив. Але це була лиш одна мука. Так наш дивний подружній зв'язок тягнувся довгих кілька років...

— І ніхто вас ніколи разом не перестрів?

— Ні, Зоє. Бог добрий. Але вкінці і те урвалось. Якось тоді я довший час не мав від Оксани ніякої вістки. Затривожився і вже вирішив поїхати до неї, коли раптом Оксанин родич передав від неї записку. Оксана писала, що сподівається дитини, що її позбавили праці і переслідують різними шиканами. Боялася, чи не винюшили

щось... Тому переказала, що краще нам більше не бачитись. Який це був страшний час, Зоє! Кожний день був мені мукою. Нарешті, прийшла від неї вістка, що народився син Юра. Який я тоді щасливий був, як радів! Здавалося мені, що може... може, я такий як інші люди. Що може... Та радість моя не тривала довго, бо почув я, що Оксану повезли на каторгу в Казахстан... І тоді мій біль ледь не вбив мене і мало що я не збожеволів. Але таки опам'ятався, бо...

— Гнате, залишіть, — перервала його на слові Зоя.

— Ні, не залишу, бо не думаю, що ще колись побачимось. Це було на світанку, Зоє, коли в мою хату, враз із густою молочною мрякою, що стелилась допі травами, увійшов Оксанин родич. Наче нині пам'ятаю його збідоване, сумне обличчя, і мозолясті зарубцьовані руки, що подали мені клунок.

— Клунок, Гнате? — довокola Зої заколихався світ і їй здавалось, що це у сні якомусь ввижається неймовірна картина.

— Так, Зоє. А в ньому в хустинах закутане — хлоп'я. І як мені було його не впізнати, коли з помарнілого личка глянули на мене Оксанині очі. А родич, торкнувшись моєї руки, що, мабуть, швидше думати від мене став, сказав мені, що хустину, зараз біля квітки, розпороти треба, там записка буде для мене. Я так і зробив, і прочитав слова, що досі їх пам'ятаю: „Любий! Збережи нашого сина. Бо я не можу. О.”

На хвилину Гнат замовк, а відтак закінчив:

— Оксанин родич ще тоді сказав, що Оксана, прочуваючи лихо, принесла йому Юру, благаючи передати мені. А потім серед ночі пробудили його чієсь голоси і почувся гострий наказ „Открой дверь!” І ще він бачив, як Оксану повели. Я хотів щось більше отого родича розпитати, але він, заперечливо хитнувши головою, безшелесно відчинив двері і, мов привид якийсь, зник... Здавалось, що його всмоктала в своє бездонне молочне провалля ота густа, непроглядна мряка. І якби ви знали, Зоє, який тоді біль пронизав мене за Оксаною моєю... За щастям, що ніколи нашим бути не могло... А в серці моему якось раптом наче глухо зовсім стало, лиш пустка війнула льодовим подихом своїм...

Назустріч Зої глянули скорбні Гнатові очі. Хотіла щось сказати, потішити його, але в горлі в'язла, застрягала мова...

— Потім, Зоє, потім... хай Бог мені простить — я сина свого ради, щоб він уцілів, урятувався, змінився зовсім. Затвердів і захолов до себе і до всіх. Це так, наче я одягнув на себе чієсь брудне лахміття... І став ніким, а лише жорстоким і безхребетним створінням, що єдину ціль перед собою має — боронити своє мале за ціну всяку... Та й тоді оте злочасне прозвисько прилипло до мене, бо стали мене тут називати — Гнат-Комуніст... Ніби забули, що колись у мене інше, чесне прізвище було...

— А де ж вас син тепер?

— Він, Зоє, у домі для безпритульних, безбатченків наче... Він у вашій давній садибі.

— Чи це випадок, Гнате?

— Ні, я ще навіть нічого не знав про свого Юру, коли в мене зродилася думка, щоб отой дім віддати бездомним дітям. Я чомусь був певний, що Микола, ваш батько, з цим був би згідний. А потім цей дім придався для Юри.

— Адже ви самі не могли його туди понести?

— Ні. Зараз після ночі тієї, коли Юрика передав мені Оксанин родич, я заніс його до Варки, вашої тітки, сказавши, що це мого друга син... Але він не хоче, щоб батьки його про те довідались... бо це його нешлюбний... Тому... Не знаю, чи повірила Варка, чи ні, але нікому про те не розповіла, і досі мовчить. Та й мені ніколи не згадує про день отой, коли я їй приніс Юру, мабуть, тому що надто мені не вірить, а то й боїться, певне. Знаю, що кілька днів ще побув у неї Юра, а потім, як ми умовились, вона його віднесла до дому безпритульних. Там сказала, що Юру приніс їй її далекий родич, і що хтось йому оте дитя підкинув... Просила Варка, щоб Юру від неї забрали, бож що їй, старшій жінці, із таким дитинчам робити. Повірили. і його прийняли.

— Який жаль, ніби в нього і справді батьків немає... — зідхнула Зоя.

— Але мій Юра не мусів би бути бездомним, якщо б ви...

— Я?! — і вся аж стрепенулася.

— Зоє, я мушу вирвати його звідтіля! Завтра ви могли б піти з Варкою туди, тому що вона, віддавши колись Юру до того дому, одна має право ним розпоряджатися. А там ви лише скажете, що хочете його за свого прийняти. Що ви погодились.

— Я... погодилась? Адже я вам того не сказала!

— Інакше ви не зможете зробити — ви ж Лілеїна і Миколина дочка...

— Ні, Гнате. У Юри є батьки — ви і Оксана. І лише з вами йому місце! Інакше я була б дуже рада...

— Зоє, про Оксану і мови немає, я давно вже чув, що її немає між живими. А я?! Навіть до нього признатись не можу. Юрі треба у вільний світ!

— Ні, Гнате, рішення свого я не зміню. Це було б проти моїх переконань.

Похилив голову Гнат, замовк, а відтак сказав із смутком:

— Що ж, Зоє, може і ваша правда... Але мені так мріялось, такі вже пляни укладав...

І в хвилину цю Зою проникнула думка: „Яке це мусить бути одчайне горе — мати свого сина і не могти до нього признатись. Любити його і, ради його добра, зректись”.

Вони підвелись із лавки. Зоя ще раз розгорнула ромени і глянула на свою маму, перехрестила Лілеїну могилу, і вони пішли.

А по дорозі Гнат попросив:

— Коли вже так, то принаймні завтра з Варкою навідайтеся до Юри. У цій країні всіляко може бути, а що коли одного дня я кудись

подінусь. А син мій залишиться сам один. Бо й Варка старша вже. А Юра, познайомившись з вами, може писати до вас листи... І не в одному можете вплинути на нього... Може колись станете йому в пригоді, допоможете ... Всіляко буває...

— На це, Гнате, погоджуюся радо. Піду до нього завтра, — відповіла ніби спокійно Зоя, а в душі її хлипало жалем над долею Оксани, і Гната, і Юри... А, либонь, найбільший жаль, що Гнат сина свого ради зламати себе мусів і зодягнути на себе ворожу машкару...

Гнат уже не заходив до Варки, а попрощавшись із Зоєю, швидко відійшов.

Коли в хату увійшла Зоя, Варка допитливо глянула на неї і запитала:

— Все гаразд? А то я була неспокійна...

— Не хвилюйтеся, тіточко, досі він мені кривди ніякої не вдівав. Та й може дивно вам, але я Гнатові вірю.

— Та нічого, Зоє. Іноді мені самій здається, що він ще наш давній Гнат...

— А от він мені, Варко, розповів дивну історію. Начебто ваш далекий родич приніс до вас дитинча мале — хлопчика Юру. А що ви моя тітка, то і Юра моя родина. Зацікавив мене Гнат так, що я завтра хочу піти до дому для безпритульних дітей, куди ви його колись однесли. Та й батькові своєму розповім про нього.

— Ви про Юрика нашого? Гарне він хлоп'я. Тільки ж сумно, що він без батьків...

— Жаль, Варко, сердешний жаль, — відповіла їй Зоя.

Затихли. Замовкли і більш нічого не говорили, ніби Юрина тема полонила їх уже наскрізь...

А вранці Варка і Зоя поспішили до Юри. Побачивши Варку, той самий чоловік, що попереднього дня говорив із Зоєю, впустив їх без слова.

Варка, вказавши рукою на Зою, сказала, що це її родичка, і що вони хочуть бачити Юру.

Чоловік погодився, тільки зазначив:

— Мусите трохи почекати. Там Мар'яна Павлівна про щось їм розповідає.

Чекали недовго. За кілька хвилин відчинилися двері, і звідти живим гомінким струменем вихлюпнувся їм назустріч гурт дітей. Побачивши Зою, вони зацікавлено, але й насторожено зупинилися.

— Що ж це за гості завітали до нас, Вікторе Васильовичу? — прижмурюючи із-за короткозорости очі, запитала Мар'яна.

— Хіба не пізнаєте. Оце наша Варка Петрівна, а з нею її родичка. Вибачте. — Звернувся до Зої, — забув ваше ім'я.

— Зоя Миколаївна, — по-їхньому відрекомендувалася вона, не згадуючи свого прізвища.

— А я, як звичайно, прийшла відвідати нашого Юрика, — сказала Варка.

Аж тоді з-поза дітей висунувся Юра. Мар'яна взяла його за руку і припровадила до Варки та Зої. Перед ними станув високий,

цибатий, мов чорногуз, хлопчина. Коли побачив Варку — очі його розблисли, ніби два розрадувані озерця у сонці.

Варка пригорнула його, погладила по голівці і вийняла з торбинки шоколядку.

— Ти не думай, Юрику, що то така собі звичайна шоколядка. Це від твоєї тітки, Зої. Вона з Америки, як то кажуть, з-за океану, — і показала рукою на Зою.

Але Юра відсунувся від них оподаль і тільки скоса зиркав час від часу на Зою своїми сірими великими очима. І затих увесь, занімів. Згодом зачудовано сказав:

— З Америки? — А потім, здавалося, забув про Зою, бо з жалем звернувся до Варки:

— Тіточко, як мені ще довго тут бути? Ви казали, що коли виросту, то може і до вас піду. А шоколядки я не хочу... Я хотів би бути, як інші діти — ті, що поза нашим домом... Візьміть мене, тіточко... — і на Варку глянули з благанням жалісливі Юрині очі.

Увесь гурт дітей, начебто із цим самим проханням, вдивився у Зою і Варку...

Зоя безрадно опустила додолу руки, але тепло, тепло до них усміхнулася.

Надиво до неї насмілився підійти Юра. Глянув на неї допитливо, ще вагався, а тоді стиха сказав:

— Ви, тіточко, так гарно, так по-добрячому якомсь усміхаєтесь, що мені вже більше не лячно...

Зоя погладила Юру по русій голівці, а він, незвичкий до пестошів, увесь здригнувся. А потім запитав:

— Чи у вас є мама?

— Ні, Юрику... Я чула, що і в тебе її немає, і що обоє ми її навіть не бачили, але ще є добрі люди на світі, от дядько Гнат...

— Ви про дядю Гната говорите... Він не раз наче сердитий на мене і сам не знаю, за що... Але звичайно, то він ласкавий і добрий. Та все ж — він мені не тато...

Прощаючись, Зоя ще сказала:

— А я про тебе, Юрику, не забуватиму: то листа напишу, то пакунок пришлю — і він буде весь лише для тебе.

Коли Зоя зупинилася на порозі, то побачила як за нею послався сумний погляд Юрикових очей, та й словечко його долинуло:

— Приїдьте колись, — простелилось услід тихе його прохання. І зупинились на Зої погляди всіх дітей — сумні і благальні. „Загорнути б їх усіх, забрати зі собою”, — подумала Зоя.

Увечері до Варчиної хати ввійшов Гнат. Поглядаючи у відчинені вікна, він начебто зумисне сердито заговорив:

— А як же ви, Зоє Миколаївно, без мого дозволу, поза моїми плечима, до дому для безпритульних посміли зайти?! Адже це не приватний дім!

— Та, що вам, Гнате? Таж ми лише трохи побули з отими бідненькими дітками. Найбільше припав мені до вподоби отой

хлопець, що Варка його Юриком кличе. Може тому, що й мені він родич. Він і про вас говорив, Гнате. Казав, що хоча ви не його тато, але добрі і ласкаві до нього... Дивно йому лише було, чому ви часом на нього сердитесь, хоча він у нічому не винуватий. Достоту як тепер, Гнате. Але як ви подумати могли, аби я наважувалася без вас якісь нові порядки заводити, таж ви тут влада. А що як мені знову заманеться сюди приїхати...

— Ну, хай там... А кажете, що Юрик говорив про мене, — начебто знову суворо, під носом пробубонів Гнат, але й ласкаво поглянув на Зою. Це сталося так швидко, що лише вона могла завважити.

Гнат, навіть не попрощавшись, здвигнув раменами, наче хтось знечев'я ударив по них нагайкою, і прожогом вийшов.

Та Зоя вибігла за ним і кинула йому навздогін:

— Спасибі вам за все, Гнате... І за те, що зі мною і мамою разом були... А до Юрика і Варки слатиму листи. Та й ви... — Але вже не встигла докінчити сказаного, бо Гнат, ніби неохота було йому довше залишатися, швидко відійшов.

А з Варкою вони ще довго говорили, навіть виключили світло, щоб затишніше і щиріше було.

* *
*

Повернувшись до свого дому, поза океан, Зоя спочатку здебільшого мовчала. Не знала, як батькові розповісти про його друга, про Гната про безталанну його душу, що розкололась надвоє, сина свого ради... Але Микола і не розпитував. Здавалось, зрозумів...

І так тривало довго. Аж згодом, несподівано навіть для себе Зоя стала розказувати все — і про людей тамошніх, всіма забутих, і про дім для безпритульних дітей і про Варку та Гната, що ніби не той став, а насправді залишився тим самим, і про „радянський рай"... Іноді в очах її спалахував гнів, часом на них наверталася сльоза, а інколи все її обличчя сіяло таким теплом, що все довкола набиралось перламутровою ясністю... Це тоді, коли про Юрика і про батька його, Гната, говорила і про любов...

А одного разу сказала:

— Знаєш тату, могила мами вся квітами застелена... Роменами. Це Гнат...

Загорював Микола над своїм другом:

— Якби ти, Зоє, знала, як мені Гната жаль... Адже він сам зтягнув на собі зашморг і не під силу йому звідтіля вимотатись...

Минув довгий-довгий час. І не писав ані Гнат, ані Варка, та й Зоя вичікувала на їхнє слово, не озивалась.

Одного дня, коли Зоя повернулася з праці, Микола подав їй листа:

— Це тобі, Зоє, з України.

Лист був від Гната. Захвилювало неспокоєм... Та батькові слова її втишили:

— Читай, Зоє. Хвилюватись тобі нічого.

Заспокоївшись, вона розкрила листа:

„Дорога Зоє Миколаївно! Не писав, бо й не було про що... Та й 'ворогів народу' нам треба обминати. Але сьогодні мене спонукала одна новина: до нашого містечка приїхала Оксана Максимівна. Не знаю, чи згадував вам про неї? Бож я сам ледь пам'ятаю її. Зразу вона пішла до Варки і об'явила їй, що випустили її, що вона на волі. Та й увявить собі, сказала, що прийшла за Юриком, бо він її син. І на це в неї були документи. Хто б міг подумати, що в Оксани такий хороший син! Ну що ж... Я, як голова міської ради, перевірів Оксаніні документи — і рад не рад віддав їй Юру. А, зрештою, для держави — це один рот менше! Зі мною говорила дуже коротко і навіть не попросила мене віддати Юру, а твердо заявила, що прийшла за своїм. Навіть не мовила „спасибі“, а взяла Юру та мерщій пішла. Якби ви бачили, Зоє, Юрикове обличчя — воно все сяло. Зразу він їй повірив і щасливий був, що в нього, як і в інших — мама є. Більше до вас уже не писатиму. Лише пораджу: покиньте все і приїжджайте жити в своїй справжній батьківщині. Працювати разом будемо для добра своїх людей. — Здорові будьте! — Гнат Залісевич”.

Зої в той мент здавалось, що коли літери в листі могли б ожити, то розгорілися б полум'ям, радісним і живущим... Але нічого не сказала.

Микола з полегшею відітхнув:

— Нарешті, і Гнатові поталанило, бо і Оксана живе і Юра не буде сам...

— Може, тату, і Юра до нас напише, бо з пакунком надійде до нього наша адреса. І я до Варки писатиму. Тоді Гнатові буде ближче до нас...

І поплило б Миколіне і Зоїне життя звичайно, без великих змін, коли б не лист від Варки.

Вона писала:

„Дорогі мої! У нас багате і гарне літо! Жнива цього року буйні! Яблуня зародила, як ще колись перед війною. Шкода тільки, що не можу яблуками тими вас вгостити. Там під яблунею, тепер зчаста пересиджує Гнат. Бачу, що старіюся щораз більше, бо найважливіше забула написати. Кілька днів тому Гнат звільнився з обов'язків голови міської ради. Приніс посвідку від лікаря, що нездужає, та й сили в нього немає далі там працювати. Тепер він допомагає Мар'яні і Вікторіві у буднику для безпритульних дітей. А про Юрика і Оксану не пишу, бо Гнат згадував, що він уже про все написав. Та ще, власне, про Гната. Він хоча хворий, але усмішка зчаста появляється на його устах. Можливо тому, що з дітьми перебуває. Це, як кажуть — найкращий лік. Іноді він заводить розмову про вас — Зою — „капіталістку“, а про Юру не згадує, невже забув? Лише раз сказав: 'Як добре, що Юра разом з мамою своєю'. Що й казати, і сад тепер біля дому для бездомних діток, здається, разом з Гнатом, змінився зовсім. У всьому видно його дбайливу руку, таке все там гарне, чистеньке і чепурне. Іноді там можна завважити Гната, як він,

міркуючи над чимось, походжає по стежках саду. Не пізнали б ви його тепер: помолодів увесь... Наче давній Гнат.

p.s. Бачите, я знову забула. А оце в мене недавно Оксана була, казала, що Юрик збирається написати до вас листа. Та й ви, Зоє і Миколо, про нас не забувайте. Хтозна, може часом і я про щось вам напишу. На все добре! Ваша Варка”.

На столі лежав лист від Варки. Микола і Зоя нанизували мовчанку, наче молитовні чотки... І скільки радісних і хвилюючих думок пропливало біля них. Раптом, наче торкнені спільним порозумінням, глянули один на одного, а Микола сказав:

— З твердого кореня наш Гнат.

І додав:

— Я, Зоїчко, трохи втомлений. Відпочивати піду. — Підвівся, випростувався увесь, і вийшов з кімнати.

— Дещо, таточку, полукавив зі мною, — усміхаючись, подумала Зоя. — Бож не відпочивати пішов. А ще і ще раз занурюватись у спогади — згадуючи і Лілею свою, і друга свого Гната... Згадуючи часи, що не проминули безслідно і надаремно, бож Гнат, віддавши Оксані Юру, звільнився із зашморгу отого, що сам собі завдав сина свого ради...

Звільнився і вернувся... до своїх!

Мейплвуд, 21-го червня 1987

ПОВОРОТ

Пролог

Комусь прядеться рідне щастя тонесеньким твердим едвабом.
А кругом мене поля чужі і розсипані перлини спогадів.

Вижидаю — може прийде жарке полудне і я у його великій тишині, у наших призабутих нивах заховаю своє наболіле і непокірне серце. І тоді хай сипляться чиїсь сльози. Хай землю розколює сміх. Мене пригорнула моя вітчизна.

Шалена бо туга за дальніми країнами батьків моїх. Важке бо і неспокійне шукання поезії рідної і прекрасної.

Мені байдужі час і тривання годин. Хай або в стократкових очах віднайду радість і весну, або хай засну знову. Кругом мене безмежні і чужі пустирі. Я відвертаюся від них і бачу, як ген удаліні:

у морозному льодовому саду вітри розгладжують бліде і загострене обличчя снігу —

у перламутрових спалахах хмар вандрують журавлі —

на дівочих долонях конвалії мережаться білим холодом —

і кораблі випростовують спину назустріч самотнім глибинам.

Як твердо, як певно вдаряє життя.

Але тут...

Кругом мене безмежні і чужі пустирі.

Тому прийдіть сюди і широко відкрийте очі, щоб, нарешті, побачити і стати або ворогом мені, або приятелем. Коли ж залишитесь байдужим свідком, зненавиджу ятременно ненавистю.

Ви прийдіть сюди і погляньте, яка далека, втомлена і безмежна ота рівнина. Але ні, не втомлена, а тільки мертва. І хоча які гаї квітів, але їхні келихи не часто розкриваються. Здається, самотні, із закритими обличчями передчасно погаслі люди: А поміж квітучими чудовими, але мертвими переливами — доми. Дахи на них сріблясто-хімерні: розбиті куски озерних мушель, або платки луски, почепленої на сіті рибалки. Понад усім і всіми — сонце. Далеке і байдуже. А там, у дальніх далинах — небо. Затурбоване своїми справами, недосяжне і невловиме. Завжди однаково гарне і однаково далеке у своїй містичній блакиті. Голубині хмари і голубині ідилії.

Я хотіла б, щоб ви познайомилися з людьми із тієї країни, людьми, що не хотіли жити зі мною, а тільки побіч мене. Вони не питалися ні в кого нічого і не милувалися нічим. Коли ж сміялися, їхні губи ледве кроїлися у майже непомітний, знаменний їм усім вислів. Тоді їхні очі зовсім нерухоміли і згущувалися віями. Вони рідко перебували гуртами, а родини їхні жили у своїх окремих золотих вуликах. Коли подавали собі долоні — не проходила і не горіла у них приязнь, але і не закипала ненависть. Любов не обтрушувала своїх голубо-коралевих крил, а тільки звичайна куртуазність нанизувалася холодним намистом. Зате у кожному їхньому домі було стільки монет, що ніхто не турбувався ними. Пригорщі монет, пригорщі холоду.

Часами припадали до їхніх вікон птахи. Вони кликали дивним, прадавнім тужливим співом. Вони вабили їх, шукали дороги до самого серця. Але люди проганяли їх і називали старими, нікому непотрібними романтиками.

Правда, були поміж ними такі, що шукали за чимось правдивим, ніжним і сердечним. Але це швидко проходило, і на них знову наvertався сон і давня байдужність.

Часами хтось оповідав, здавалося баяди, про якісь далекі батьківські країни, пронизані тремкою і соняшною радістю. Тоді таки пригадувалося їм, що ті країни не далекі і не чужі. Тоді боліло журливістю в самих глибинах душі, картало і важко було знайти собі місце. Але пригадувалося, що це все приспане, відсунене кудись у далечінь і неприємне. Коли неприємне, тоді dokonче треба забути, за всяку ціну забути.

І хай блідне сонце поміж садами, хай небо голубиться чуже і далеке — їм однаково. Там котяться монети, там очі ховаються від ворожої блакиті. Так краще і зовсім добре. А найважливіше, так безтурботно і безпечно. Так вже залишиться назавжди. Тільки зовсім про те не треба думати.

ДІМ ЮВЕЛІРА ЯКОВА

Побіля кожного домику стежки бігли зеленими струмками, хиталися кущі ялівця, тіні зачиняли вікна.

Мене зацікавило, хто ж саме розтер у долонях і розсипав соснові шпильки зараз же коло самої хвіртки ювеліра Якова. Збентежені громадки терпкої соснини.

Голуби білі і голуби сиві напувалися водою, ламали крилами глибінь і відлітали.

У Якова найстарша його улюблениця Расма, найстарша і доброзичлива. Вона любила і не раділа, плакала і не смуткувала, усміхнена та невесела.

Не ходи, моя Расмо, по саду. Не розгладжуй зеленястих гілок і не перелічуй, скільки сплелось сивастого павутиння у цьому часі, що ти пролежала у м'яких та холодних пригорщах трави.

І не слухай. Дарма. Ти не вчуєш, як ген на іншій землі ліси оскорблені шумлять, осипаються з м'яким шепотом квіти і птахи розпростовують крила, щоб полетіти аж до самих високих осокорів і там заспівати, вільно й барвисто.

І не слухай, як там вдалині земля шепоче тихо-тихесенько, їй не хочеться стривожити, збудити тебе. Вона жалкує тебе, зовсім як твоя мати.

Ти кажеш, Расмо, що і тут земля говорить. Але зрадлива, отруйна і небезпечна її мова. Її не слухай. Краще засни. Не проміняти тобі землі доброї і ласкавої за чужу і безрідну.

Лежала Расма, вгорталася в густу запашну траву. Гляділа з-під приплющених повік. Ждала когось, чи чогось. Про щонебудь думати, чимось зайнятися, до чогось пристати.

І таки побачила свою знайому, Ганну. У неї зараз же біля самих уст — краплини поту, а молоді пухнасті вії зачіплені стрічками вапна. Певно, білила дім. Вона справляла волосся, сильно затиснене під синявою хустини, волосся, як білястий льон. Її кожний найменший відрух, її кроки сильно заокруглювали стегна.

Надійшов Антін. І вся Ганнина постать прихилилася своєму коханому. Тоді здавалося, від їхніх прихилених уст налилися шорсткими соками дерева, а молоді листки прохолоджувалися і тремтіли.

І тоді Расма розсміялася уголос.

Але не думайте, що з їхнього милування. А так насправді. Наче б від ярого похмілля. Антін збентежено і сквапливо заходився знімати стрічки білого вапна з вії своєї коханої. Несподіваний сміх іншої молодой жінки вдарив і вразив його. Він не міг знайти вияснення.

Тільки Ганна не дарувала зневаги і повернула сердито очі на Расму. Навіщо отой сміх. Глузування — чи заздрість? Але, мабуть, таки зрозуміла, бо знову прихилилася віддано і майже покійно до Антонового плеча.

Потім він відчинив хвіртку. Вони пішли. Хмари поволі розсипалися білим квітом. Расмі тоді нагадався її Вадим. Які в нього надто голубі очі, уста заокруглені і повні, як в молодой дівчини. І ті руки випещені і білі, надмірно виплекані руки.

Їй часами хотілося почути від нього навіть про найменші дрібниці, схоплені з його переживань. Який в нього був день, які його товариші, який в нього погляд на ті чи інші справи?..

Але хіба ж він їй щонебудь оповідав про себе. А може — і тут Расма перелякалася своєї думки — в нього немає про що розказувати.

Вона вже давно покинула б Вадима, та жалко стало батька і жаль самого Вадима. Ніхто інший тільки Яків впровадив його в Расмине життя, ніхто інший, мабуть, не вірив так в його чесноти і не любив його, як її батько.

Задумалася Расма.

І так пройшов один із моїх днів, подібний іншим. Сад, часами книжка, не раз смутний і затурбований чомусь Яків і мовчазний Вадим. А мати і Расміні сестри у своїх кімнатах. Вони разом з тими, що гуляють, лічать на дозвіллі монети і сплять голубиними і безпристрасними снами. Тільки миру дайте і не чіпляйте нас.

І в Расми взялася ненависть до себе і до Вадима. За її і його слабину. На її очі впав недобрий, синявий вогонь. Він поволі огортав їх, аж зникла зовсім їхня дівоча янтарна м'якість. У Расми від швидкого руху кинулося волосся із плечей і прилягло аж до побіля самих приблизних уст краплинами іржавої живиці. На неї глянули знову Вадимові сліпучо-голубі очі. Можливо, в тих очах жила якась думка, але проявлялася хіба тільки шуканням сну і спокою.

Але чого Расмі від Вадима ждати? Він давно ясно сказав їй: „Я не хочу в тобі приятеля, мені його непотрібно. Я хочу мати тільки жінку”. Вона тоді перехопила це як жарт молодого закоханого поклонника.

Як жалко, що це правда.

Вечорами Расма складала свої оповідання і приносила їх батькові. Він слухав спокійно й уважливо. Задумувався і вмовкав. Хтось сказав би, він наново перелічує свої молоді дні.

Синяві і недобрі вогні у Расминих очах сковзнулися по віях і всунулися поміж зелені пояски трав.

Вони призабулися.

Серце Якової улюблениці вгорнулося у плетиво ніжності і приязні і билосся там спокійно і примирливо.

У ВІТАЛЬНІ

Клени за вікнами від саду. А там вітальня ювеліра Якова. Відкрита для всіх м'яким привітанням й затишком в чародійні години гостювання. Вікна прибралися занавісками у мережані квіти. Це, мабуть, назустріч соняшниковим полудневим розквітанням, чи сутінкам, заглибленим у людські мислі.

Маки багрові — чиясь рука поклала у поливаний глечик — сипалися, пропливали, здавалося, ген аж у сад до самих кленових дерев. Так було затишно і гарно, що думалося про інші світанки й інші присмерки.

До столу прихилилася скатерть така біла, як на ставу засніжений лід. А на тарілці солодом налиті, пахучі пластини меду. Ви бачите, гейби прозорі крила бджіл кладуться в них і сонце милується ними!

Ніякого гамору. Тихо. Спокійно. Незмінно. Годинник виколісував години, а в ньому за темно-рожевими шибками загулялася балерина.

Заворушилися мережива квітів на занавісах. Важкий, дурманний запах меду згущував ще більше спокій.

У вітальню першим зайшов Яків. Він сів, прихилився на руку, примкнув очі і задумався. Відчувалося, до нього прийшла велика радість, але й величезна втома і хвилююче вижидання.

І знову ледве чутно шепотів годинник, напувався своїм запахом мед, продирався крізь вікна вітер і рвав і ламав багрові крила у маків. Яке полум'яне й прекрасне, але яке трагічно коротке їх життя!

Яків ждав і думав про свою Марту. Її уста не хотіли, чи не могли дати йому правдивого усміху. Її долоням важко було охолодити Якове страждання. Спочатку у них були доволі довгі і важкі суперечки. Він все ж таки намагався перетворити її в таку Марту, що захотіла б йому рідною бути. А пізніше погодився на це, що вона не мусить бути такою, якою він сам собі її видумав і забажав мати. І любив її, якось любив...

І дала йому Марта три дочки. Не вибирав він їхніх імен. Марта сама вишукала їх. Нова країна, нові імена.

Марта увійшла до кімнати і поздоровила Якова. Вона запримітила, що Яків не привітався, як звичайно, тому зупинилася нерішуче. На ній була пошита яскраво-гаряча оранжева сукня. Її ковтки збирали в собі сонце і дрижали опалевими світлами. В неї помічалось намагання хоча б силоміць кріпко задержати у своїх слабких жіночих руках час, а з ним свою красу.

А все те тільки тому, щоб не відстати від своїх дочок, і щоб модерні донжуани клонилися та із захватом казали: які ви бо гарні сьогодні, Марто! Коли ж було інакше, вона ховалася в найдальшу кімнату і хлипала, як дитина. Вона ніяк не могла зрозуміти, що і на осінніх стежках живуть і зустрічаються люди.

Їхні очі зустрілися, і Яків усміхнувся до Марти м'яко і ніжно.

У лагідному тихому вижиданні мовчанка задивилася у їхні душі.

Пройшло кілька хвилин. Почулися кроки на стежці, а тоді зараз таки перед дверима.

Оживився вітер, розгладив занавіски. Розсунулися морщини в самих кутиках очей Якова.

Увійшли дівчата. Його і Марти. У Якова сильно забилося серце.

Йому хотілося крикнути, заридати, але він знав, що не знайде зрозуміння.

Він стримав себе і спокійно заговорив:

— Я не знаю, як це все вам роз'яснити, хоча воно зовсім просте. Можливо, що я тут винуватий, що ви тепер так далеко від мене. В мене існує тільки єдине моє почування: бути так близько вашої душі, щоб ви зуміли зрозуміти мене і радіти разом зі мною. Мені сказали, країна наша вільна. Хто захоче, може вертатися до неї.

Підіть! Там на левадах приторкнетесь до полотен білих і чистих, Холодних ще від трави, гарячих від розсміяних вогнів правдивого сонця.

Дві долоні Якова розгорнулися привітанням, два білі голуби у леті.

Яків почув Расміні руки на раменах і її слова:

— Батьку! Куди ж ти кажеш нам іти? Ми тут народилися і вросли в цю землю. А тебе вона ще давним-давно пригорнула до себе. Чи ти зумієш по стількох роках відійти від неї, а нас залишити тут зовсім самих? Від неї ти вже нас не відірвеш. Вона нам не чужа.

Якова втомлені і пригаслі очі відвернулися від Расми і він звернувся до Марти.

Марта відійшла від стола. Вона майже всеціло втиснулася у вікно. Здавалося, вона хоче собою розбити його на кусні. Щоб тільки зійти з очей Якова, щоб протягти своє чоло і перестати думати. В неї дрижали рамена. Кудись втекти.

Як важко, коли за тебе все хтось інший рішав.

І знову ще більше. розпачливі і терпкі слова Якова прорвали тишу:

— Мені здається, найбільш холодні люди могли б збожеволіти з великої радості. А для вас те все байдуже і непотрібне. І хай зорі навіть у нас сьогодні не холодніють північними далекими світлами. Хай загоряться чимось теплим і близьким, як свічі у нас на Різдво. Хай запаляться загравою по небу, щоб вона полумініла, жила і здригалася, як одне велике ударне серце зараз же біля мого. Але для кого ці всі мої слова. Скажи щонебудь хоча ти, Марто. Може хоч тепер пізнаю тебе.

У кімнаті все пройшло запахом злотних пластин меду, за шибками годинника ще далі гуляла балерина, а по долівці розкинулися і журилися багрові маки. Мережива на занавісках вирівнялися зовсім.

Поволі випросталася Марта:

— Я потім відповім тобі. Поспитай у них.

Яків звернувся до Павлі і вдивився в її округлі сині очі, округле підборіддя, округлісінький овал обличчя, її рожевий рот і докладно розгладжене волосся. Руки в неї дрижали, шукали чогось, ворушилися і ковзалися в неспокійному безладді по скатерті. Уста в неї зламалися як у малої дитини:

— Я ніколи, ані тобі, батьку, ані нікому з людей не заподіяла прикрости. Мені жалко глядіти на твій смуток тепер і важко прийдеться без тебе. Але в мене є вже нова рідня. Мій син більше голубиться біля свого батька, як зі мною. А його батькові наша країна далека і чужа. Я не винувата. Але це все вже запізно.

Якову тільки стало дивним, що він ще дотепер не впізнав у Павлі другої Марти. Замало у них твердості. І почування — неглибокі.

Підійшла Алсма. Вона руки високо і твердо зіпняла на грудях. Яка струнка, молода і зальотна! У неї коротко пострижене волосся і очі напричуд гарні й оксамитні. Такі, як у Марти були колись.

У неї поплили слова свідомо і переконливо. Її погляд зустрів Якова прямо і відверто:

— Я можу тобі зараз відповісти. Те все ясне, і в мене немає інших думок. Я не заперечую, що чогось недостає нашому життю. Але я тут звикла, а твоя країна мені чужа. І навіть, коли всі рідні мене

залишать, я не піду. Поїхати на якийсь час — можливо. Але ніколи не— назавжди.

На хвилину Алсма ще замовкла, а потім сказала:

— Чи ти не бачиш, що у мене ще змалечку всі тут знайомі. І навіть наша вітальня мені рідна і ти у ній близький і дорогий. А там ти можеш стати мені далеким і чужим. Цього я боюся, бо люблю тебе.

У Якова поволі погасла, танула радість. Навіщо він здався, старший, самотній мандрівник. Бо він піде. Безперечно, піде! Хіба щоб...

І коли вдруге вже сьогодні заговорила Расма, він здригнувся і поклав свою долоню на серце, щоб бідне більше не терпіло. Любило забагато і страждало.

У Расми чорною тінню волосся аж на плечі і руки складені спокійно і рівно на Якова рамена:

— Батьку. Я знаю, як ти тужив, мріяв і страждав за вітчизною своєю. Ти розказував мені, як у світанки ясні ти ходив на самі вершини гір, щоб там зустрічати сонце. Ти бачив, як небо дарувало усю голубість свою. Ти згадував вечірнє фіялкове щастя та гурт людей, близьких і приятних тобі. Тому я знаю, ти залишиш нас і підеш без найменшого вагання.

Якова здійняло велике, розпачливе хвилювання. Він звернувся до них і сказав:

— Ти вгадала. Я піду. Хоча не вірю, що ми колись ще зідемося знову. Але так воно, видно, треба. І бачу, що ти, Марто, забула нашу країну і не підеш зі мною.

Марта не відповідала. Похилилася, здавалося, упаде. Але вона тільки притрималася Павлі і тихо заридала.

Єдина з усіх Расма взяла Якова за руку і приголубила її до своєї щоки:

— Ти забудь про людську невдячність, слабкість, про любов до своєї рідні. Подумай: ми сліпі і негідні. Про таких легше забути. Іди до своєї вітчизни із чистою совістю і чистим горінням. Вона жде на тебе, вона прийме тебе!

І поволі вийшла Расма, а за нею всі.

Залишився Яків. Самотній, радісний і печальний. Його покинули.

У дверях низько схилився вечір і ввійшов у вітальню. Стало дуже темно і дуже тихо. Ніхто не важився засвітити. Час не оглядався на нікого і йшов. Було вже пізно. А Яків ждав, здавалося, якогось чуда.

Там, в другій кімнаті, під Расми руками розірвалися спочатку тихо і колісково, а пізніше владарно і по-королівськи мелодії із „Нового Світу“ Дворжака. Тоді Яків вже знав, хоча боявся вірити.

Але треба було ще довго і нестерпно ждати, заки до вітальні повернулася Расма. Вона не світила світла — кому воно потрібне! Вона була певна, що Яків на цьому самому місці побіля стола, але вона поспитала:

— Мій добрий батьку! Чи ти ще далі тут?

Расма ледве почула Якова смутний і недовірливий голос:

— Я цілий час вижидав тебе, хоча не дуже вірив, що ти прийдеш. Не дійду я вже до своєї країни, Расмо. Я зрадив її і проміняв, коли подумав, що самому треба б йти. Чи вибачить вона мені? Моя найкраща і свята.

Важкий запах меду закутався у мережані занавіски. Вітер здійняв хмари і зорі розсипалися сріблестим ударом аж до долівки. У долоні Якова пригорнулися дві єдині самотні сльозини.

ЛЬОНТАНО

Отак примкніть очі, відокреміться від усіх тільки відчиніть малу доріжку назустріч спогадам. Тоді чейже пригадаєте собі прощальне і замріяне Льонтано. І вам здається: ніч, довкола темінь і мряка прислонює вихід. Вже запізно. Нікуди. Ніхто тебе не визволить. І тоді приходять пісня, манить і кличе в інші далекі країни. Ви зачаровані. Ви йдете. Пригадайте, благаю вас. Тоді діждетеся знову його мелодії і вашого визволення.

А покищо я вам розкажу.

Того вечора, ні, краще скажу тієї ночі краплини звуків із Льонтано найшли мене побіля вікна і запали в саме моє серце. Мені ще жодна мелодія не була такою спокусливою, близькою і зрозумілою.

Як завжди пізнім літом ночі, гарні, але холодні, турбували вже близькою осінню. Ніхто сьогодні не думав про сон. З різних кінців міста сходилися, гомоніли і хвилювалися малі і великі гурти людей. Сьогодні ж бо велика ніч, говоритиме Яків.

Йшли діти і дорослі і старші вже люди. Молоді, закохані і розчулені пари трималися за руки. Вони цілувалися і горнулися один до одного. Здавалося, їм зовсім нічого до важливості сьогоднішньої ночі.

Льонтано... Льонтано... Льонтано...

Повіяв вітер і приніс із садів запах спілих і призабутих груш у травах. Падали із дерев молоді й брунатні каштани. Молоді пари ще більше і ще тісніше були коло себе. Чого ж їм слухати. Льонтано і думати над прощанням? Їх огорнула ясними і теплими крилами любов.

Льонтано... Льонтано... Льонтано...

Малі дівчатка у білих, рожевих і голубих суконках купували повітряні м'ячики. Хвилину затримували їх при собі, милувалися їхніми барвами і чарівною легкістю, а потім викидали їх знову вгору. Виглядало, так наче б просто із дитячих долонь вони линули аж до зір. І все наново малі дівчатка купували повітряні м'ячики, щоб тільки на одну хвилину притримати їх при собі, а тоді випустити. Хай летять вони далеко! Хай перлиться сміх! Хай розриваються їхні

м'ячики на дрібні куски під доторком вітру! Так, хай тільки перлється сміх, байдуже, чиї сльози сипляться градом!

Льонтано... Льонтано... Льонтано...

Гляньте, як позасідали старші матрони на довгих, важких лавах. Усі вони у чорних, шорстких шерстяних шалях, на всіх злотні каблучки на руках. Вони ж подружені по закону. Усі гідні і достойні, без зайвих прогріхів. Одна попри одну тісно і довірливо, громадою великих і чорних птахів.

Спочатку вони дуже поважними і перейнятими голосами стали говорити про сьогоднішню ніч, про Якова і його промову. Йшла мова про те, що незле може було б вернутися туди, звідкіля виводяться Володимири, Вадими і Якови. Але пізніше їхня терпеливість вичерпалася. Слова погасали. І тоді з такими самими статечними обличчями, як перше про Якова, стали сипати словами про те, яка в кого готується страва на обід, коли Люїзу покинув Вальдемар і чому Ганнин син не повернувся до матері. Яка шкода, що Ганна осталася тепер самотньою. Певно, ми жалкуємо її, але вона сама винувата.

Шелестіли, розсипалися слова, очі їхні мінялися різними барвами, жарилися жовтими цятками і мутно-зеленими спалахами. А уста невтомно і з насолодою працювали. Колись ті уста співали пісень, проймаючих і барвистих, ломилися правдивим, щирим риданням і низалися усміхами юної ніжності. Колись ті уста картали і судили, але зараз же прощали. А тепер тільки судили. Бездумно і жорстоко.

Чого воно так? Чому так швидко пройшло все гарне і добре, а залишилася ненависть і злоба? Поспитайте будь-кого, тільки не в мене. Поспитайте в самих себе.

Ви тільки гляньте на них, як вони незмінно похитують головами, колишуться, а із-за рукава у них висипається поговор за поговором... Ви тільки гляньте, як їхні рамена, наче крила чорних птахів, пригашують світло.

І як дивно, що світло не розбило теміні, тільки темінь з погордою глянула на світло і прогнала його.

Льонтано... Льонтано... Льонтано...

Воно, сердешне, як ластів'їні крила шукало півдня і німіло у смертному переляку перед холодним і гострим ударом зими.

Я далі була біля свого вікна. Я заслухалася. Я загляділася на людей. Але знечев'я я забула про своє довкілля, бо не могла не замітити, як надійшла, чи радше надбігла шістнадцятилітня дівчина і переткала всіх летом срібної зорі.

Юна і зелена молодосте! Тремкі і трепетні твої шляхи!

Її хід був часами повільний і стриманий, тоді дещо швидший, щоб перейти майже в біг, а тоді знову легко втомлений. Здавалося, вона в кожному припливі людської хвилі, у шелесті листків, в морщинах хмар зустрічала все нові несподіванки. Її стопи доторкалися землі легко, химерно і щасливо. Подекуди відчувалося ледве чутну меланхолію. На її молодих грудях почеплений звичайний

медальйон із тонкими дрібними зернами ланцюжка. У ясному волоссі королева струйка стрічки, такої ж самої барви парасолька і вже дуже ясного відтінку коралю сукня. Які в неї пухкі червоні уста, тільки приторк вітру на них.

Зараз же біля неї ішов моряк. Звичайний, як багато інших моряків. Насвистував бурлацьку мелодію. Одною рукою прикурював цигарку, другу тримав у кишені, упевнений в своїй мужеській важливості

І, щоб не забути вам розказати, в їхньому товаристві, мовляв, тільки дочепилася, повновіда тридцятилітня жінка. Вона важко доторкалася стопами землі і пристрасно сміялася грудним і низьким голосом. Здавалося, розкотилося яскраве, важке намисто і своєю гарячою хвилею займало кожного стрічного із чоловіків. Вона певна свого молодого повабу прикушувала зашерхлі губи і вдихала холодне повітря. На ній була пошита сукня із зеленого, блискучого єдвабу, і очі її прями так само зелене світло, привабливе і неспокоїне. Вона брала морякову руку, вдаряла його сильно по плечах і сміялася знову, аж високо у неї підіймалися груди і гостро напинали тонкий смарагдовий єдваб.

Тоді нахмарювалися голубі очі молодої дівчини, і вона ніяк не знала, як привернути увагу її товариша. А це так легко виходило у жінки. Нашу дівчину дивувало, що ще вчора він розмовляв тільки з нею. Були у них слова про велике, ніжне кохання та про вірність. Хіба ж це можливо? Але вона знала одне, вона далі мусить усміхатися до жінки у зеленій сукні і як треба — залишити їх собі. На голубі очі накручувалися сльози і затримувалися на віях. Щоб тільки не сколихнулися, щоб сердешні не впали.

Але я думаю, що ви знаєте: за кілька років голубі очі зуміють відплатитися в цей же самий спосіб, а може ще й більше жорстоко.

Моє ти Льонтано! Для кого ж ти? Для молоденької дівчини, чи для тієї зрілої, пристрасної жінки, чи, може, для отих достойних матрон, сповитих чорними шаллями, чи для малих дівчаток? А, може, тільки для Якова і для мене? Забудь співати, бо станеться неможливе: пропаде ненависть і люди почнуть пити із одного келиха вино.

Браткове, оксамитне Льонтано поволі втихало.

Заслухалася Расма, заслухався навіть Вадим. Усі довкола затихали. А Яків розказував про їхню рідну і далеку країну простими і щирими словами. А тоді впали слова: — Хто забуде свою вітчизну, хай навіть мати його забуде.

Расмина рука сильним рухом закрила Вадимову долоню, і очі її зупинилися на різьбленій їхній каблучці. Символ любови, дружби і неволі. Тоді вона подумала, що було б незле: тихесенько забігти до своєї кімнати, примкнути за собою двері і так, щоб ніхто не бачив, і щоб вона навіть не помітила, покласти їхню золоту каблучку на стіл, чи до коробки. Щоб тільки вона не тривожила думок, щоб тільки на хвилину побачити свобідними свої обидві долоні.

Вона глянула на Вадима. Він ледве чутно усміхнувся і його губи, що, звичайно складалися у саму м'якість, надиво кам'яніли. Мабуть, уже бачив себе героєм, йому обіцяли ним бути. Бо не любов і не сильні почування забирали його із собою в мандрівку, а тільки обіцянки і погрози інших. Сильніших від нього, слабших від Якова. Вони ж самі залишалися тут.

Расма перебила думки всіх: великого Якова, малого Вадима і свої, ще невиразні і неясні.

— Я думаю, нам вже пізно. Як бачите, недалеко вже світанок, а нам ще треба поговорити зі своїми рідними. Як дивно прощатися, коли знаєте, ви вже не побачитеся ніколи. Любити, але хотіти забути...

Льонтано... Льонтано... Льонтано...

Звуки розгублювалися і просякали терпкою солоністю затаєних сліз. Пробивали чиєсь серце аж до самих глибин.

ПРОЩАННЯ

Дім Якова і в ньому кімната Расми. У її вікні зачинили тільки до половини шибки. Туди пробивався вітер. Дощ потиху і вкрадливо зупинявся на білому підвіконні, а потім поволі зісувався із мілким піском на долівку. Не було нікому, у тебе, Расмо, примкнути вікно і прибрати кімнату.

Самотній світанок побілів кімнату тихим і мовчазним сувоєм холоду і спокою. Мовляв, у ній ніхто ніколи не жив, не сміявся, не заходив до неї. Тільки отак принагідно сюди заблукалися білі занавіски і жіноче покинуте намисто. Дім зачинили і в ньому не було нікого. Він заплющив очі і дримав втомлений. Не ждав нічийого повороту.

Ще не було п'ятої години ранку, як уже скрізь чиєсь приятні руки запалили світла. Із кожного вікна розгорталося тепло і приймало ніч у свою ясну і ласкаву доброту.

Яків, Вадим і Расма йшли попереду всіх, а за ними Марта, Алсома і Павля. Расма навіть не оглянулася на свій колишній дім. Навіщо? Коли треба забути, не можна своїх очей повертати назад. Але жалко стало їй так, що аж приторкнулася рукавом своїм батькової рідної руки. Хоча б дрібку тепла...

Тоді востаннє нежданно припала уся Мартина постать до Якового плеча:

— Вернися!

І вже навіть не в Якова очах, а на віях самих закружляла така темінь болю, що Расма аж вжахнулася. Долоні його припали до серця — закрив свій біль. І сказав востаннє:

— Для вас стежки я мушу визначити, любов я вашу мушу принести аж в межі піль і міст вітчизни дорогої. — У Марти сплилися боляче у розпачі дві долоні, бо аж дотепер не вірила...

Прийшов світанок і забрав їх із собою. Вони співали, підхоплювали листя, надпалене близькою осінню, і пришпилювали їх собі до нагорток замість орхидей.

Це був початок.

* *
*

А там у вітчизні моїй колючі стерні ридали росами... Прявся м'який льон і горіли довго світла по домах... Маки оживали і багровіли привітаннями у долонях дівчат. Вони ждали їх...

Тому ідіть, хоча насичені жалощами, хоча втомлені мандрівкою, хоча розбиті розпаччю... Ви не самотні.

МАНДРІВКА

ОСІНЬ

Як у крутому водоспаді все ще сильно і живуче горіло сонце. А листя таки гаснуло. Одне за одним, як ще у них вдома світла на світанку. Не знати, коли відкрюювався лист за листом і прилягав ясним шматком павиних візерунків у темну ще зелень трав.

Вже давно вони відійшли від тих, що їх прощали. Їх вітала тепер осінь, подаючи долоні задуманими, багровими прогалинами. Березовий ліс накинув на свої рамена біло-чорний єдваб і у бузково-ржаву виноградину осінніх листків впрявся смуток сірооким павутинням. А листки плили, кружляли виром, гуляли різнобарвною завірхою, загорталися у згортки одежі мандрівників і затискали їх у свої теплі обійми, нагріті сонцем. Уночі шуміли їм ліси і заколисували їх пісні чужих матерів із інших дальних хат. І знали всі, що прийде час, забере їм зорі, добру і запашну осінь заховає у листяні шатра, сипне дощем і кине їм назустріч холод і сльоту.

А все ж таки вони йшли. Лісові не було кінця. Пролітали журавлі. Летіли туди, де знали, що нагріють свої крила... А вони?..

Ночами стали запалювати вогнища, щоб нагрітися трохи. А, може, хотіли роз'яснити лиховісну темінь і зберегтися перед своїми думками. Тоді довго слухали Якова. Забували осінь, холод і втому.

І вперше однієї такої ночі тишину сполоскав і вимив дощ. Погасли вогнища і залоскотало серце спокоем. Тоді не тільки погасли вогнища, але в деяких очах загубилися і зітліли світла та й пропали. Поволі кудись дівалася сила прокладати собі стежки, а втома помагала їм тільки чимраз більше грузнути у мілкі піски. Обличчя, сполокані дощем, затягалися однією прозорою верствою. І коли вони часами зачували, як далеко продзвонювали вечірню, блідли, тихли, а може і молилися. Їхні уста давно вже затратили м'якість і клалися впоперек обличчя зчорнілими вишнями. Очі були втомлені і недовірливі, у всіх однієї сизої барви. В них якась

болюча темнь рвала серце.

Як завжди, Яків, Вадим і Расма — поруч. Вадим ніколи нічого не говорив про себе, не питався в Расми, скільки ще в неї сили, не розпитував в Якова про їхню країну, байдужі йому були почування цілого гурту. Расма відчувала, як він чимраз більше шукав у неї сили.

Вона бачила, як поволі мінялися риси Вадимового обличчя. Оте випнуте, сильне підборіддя ховалося назад, з уст залишилася нерішуча, слабка лінія. Йому вже навіть не хотілося показувати себе героєм і простувати плечі. Давно про те забулося. Расма боялася його слабосильної усмішки, відверталася від нього і розмовляла із Яковом, чи іншими з гурту. Вона не хотіла побачити вже зовсім чужого Вадима.

Але він сам прийшов до неї. Які в нього були очі!.. Голубінь кудись зовсім затратилася і найменше горіння погасло. Він загорнувся щільніше в нагортку, здавалося, хотів себе відокремити від Расми, від її докору, чи слів, і сказав тихо і нерішуче:

— Я хотів би, щоб ти вияснила своєму батькові, що ми всі вже крайньо втомлені і перед нами близькі морози. Ми повинні вернутися назад.

Расма зняла із себе дрібний і пірваний осінній лист — може один із останніх — і глянула на Вадима:

— Я вдячна тій хвилині, що все таки доволі швидко розкрила тебе. Ми підемо туди, де, ти кажеш, нестерпні холоди, а ти шукай свого півдня.

Расма зняла їхню золоту каблучку і подала йому. Її засмагли пальці приголубили на хвилину його долоню. Бо все таки колись він був її Вадимом. Їхні очі зустрілися. Расміні великі і променясті — янтарними глибинами. Сльози затримались у них біля самого краєчка і не перелилися поза їхню межу. У Вадима — здивовані і розгублені, зовсім втратили барву, як осінній дощ.

І так це було їхнє останнє...

Яків бачив, та не говорив нічого. Жалко, але в їхній мандрівці воно так мало важило.

Била їх нерівна і мозолиста рука вітру. Твердо була. Серце у всіх втомлене і розгублене винувато затихало.

Пройшло ще кілька днів. Расма вловила на своїй хустині першу сніжинку. Всі згадали недалеко Різдво. Похолодніло зовсім. Людям залягли під очима темні, глибокі і тривожні тіні. Всі замовкли. Час від часу кинуте слово твердло і припадало дрібним снігом до стежок.

Потемніло. Сизі хмари горнулися ближче людей, дерев і землі. Сніг прохав вибачення у людей за холоднечу і роз'яснював білим своїм пилом дороги.

Тоді розпачливим і винуватим відрухом обернувся від усіх невеликий гурт і відійшов. А з ним і Вадим.

Чому ти не Яків, — подумала Расма.

Сліди Вадима і його гурту значилися якийсь час ще на стежці, але пізніше вітер прогнав їх і затер зовсім.

Осінь лягла відпочивати. Вона втомилася. А людям треба було жити і йти!

ЗИМА

Безжалісній зимі назустріч провадив усіх Яків. А вони йшли довірливо і тихо. У заметільній, сніжній комашні Расма здавалася Якову маленькою дівчинкою. Він глядів за нею, жалкував її і ніяк допомогти їй не міг, зарадити не міг. Хіба добрим слово. Хіба усмішкою.

Сніг не давав розігрітися долоням. Примерзав до них жорстоко і мовчазно. Він осипався перед їхніми очима і мережив далекі і холодні поля. Сонце забуло їх і майже не виходило. Хай вони пропадають, хай мерзнуть, хай їх стискають крижано-студені шоломи, хай терплять, багато терплять! Під великі камені заховалися потоки і засипляли із широко відкритими дзеркальними очима. До людей ховався і горнувся вітер і залишав біля них ясний і жорстокий холод і морозні різдвяні мелодії.

Ех, заснути б!..

Білілися люди, білівся і сріблівся сніг, креслилася зимово-льодова симфонія.

І як дивно вам було б, коли б хто у своїй добре нагрітій хаті вирисував такий зимовий пейзаж.

Яків зупинився. Він зрозумів, що тих кілька його кроків будуть останніми. Усе довкола нього захвилювалося, дерева вбогі і безлисті схлипували гірко під вагою вітру, і биті втому хилилися і клалися впоперек його дороги. Вони шептали, що пора йому відпочити.

Яків пошукав очима Расму і прикликав її до себе. Вона підійшла і побачила погаслий вже лиш ніби крайок обличчя, пригорнений до самітньої вільхи. А сніг розсипався байдужий на все.

— Тепер тобі черга провадити їх усіх, Расмо. Коли треба, зумій скартати, але передусім люби їх, бо їм більш усього потрібно ніжної матеріної руки. Хай вони знають, вони не самі, хтось турбується ними. І не залиши їх. Хоча б на власних руках, ти мусиш донести їх до нашої вітчизни.

Яків вдивився в її зламану і прибиту постать і в очах його проходив біль і молилася така любов, що Расма не витримала, припала до Якова, забула всіх. Хотіла залишитися отак біля нього втоптана в холодному снігу. Чого їй іти самітній і одинокій?

— О батьку, мій! — Її блідим обличчям пробігали вогні розпачу. Сніг безшелесно збігав по її щоках, хоча б кілька сльозин, але й ті не прийшли. Похитнулася Расма біля засніженої вільхи і обняла її. Коли повернулася, побачила очі всіх одним питанням. Тоді підхопилася і встала.

Вітер з льодом просвітлював і сушив стежки, як на посуху. Всі розтирали змертвілі і захололі руки, прислонювалися від вітру,

ковзалися по льоду і йшли. Вже не тому, щоб побачити рідні поля. Вони знали, так потрібно, і більше не думали.

Тоді Расма згадала Якова знову. Він в різдвяну пору оповідав їй про свою рідну і далеку країну, як надхненний міт, як чудову казку. Якщо ви прийдете ближче і хоча крихітку збережете із його оповідання, я певна, ви зрозумієте, про що розказував він Расмі, і що хотів він вам залишити.

Тому слухайте!

„Ходить дівчина по незнайомих садах і співає жалісно та сумно. Заходить сонце, ховаються трави, складають гілки свої рамена навхрест, задумуються і сумують. Дівчина згортає свої руки, і все довкола завивається у меланхолійні, важкі узори. Бо співає дівчина жалісно і сумно.

Ходить вона королевою по незнайомих садах, щасливо і свавільно. Сходить сонце, розгортаються трави, гілки розсуваються, заіскрені сонцем. А вона розкидає рукавами мережані узори і сміється разом із чистим гірським потоком. Кидає в нього камінці гострі і білі, пустує і сміється.

Бо правдива і щира вона своїм смутком, щаслива безмежною, іскряною радістю і спокійна чистотою своєю, дівчина із мережаними рукавами у призабутій вітчизні моїй”.

Так оповідав Яків.

ВЕСНА

Ми ждемо все весни, зеленокосої і молодої.

Весни з вінком вишневих квітів.

Весни замріяної і задивленої у розцвітання зір, у поклін брунатнооких очеретів і в тремтіння силуетів срібних у місячному світлі.

Весни, що міняється рожевими хвилюваннями, уся в руках пестоців і ласк нового сонця.

Весни, що регоче, химерно здвигає бровами, робить човники з листя і жбурляє ними у глибінь ставів.

Ми всі чекаємо на неї. І ви також, хоча у декого вже сиві скроні. Але я думаю, ви тільки призабули про неї, а може, вам ніяково про те роздумувати.

Нас вже менше. Шарпає болем за тими, що відступили слідом за зимою, довгою і недоброю.

Час пройшов, криги розлилися водами далеко від себе, сніги зняковіли і розгубилися. Земля під молодими дощами тріскала, пучнявіла, розривалася, ховала в собі нові зерна і раділа у материнсь кому вичікуванні.

Заворушилися кущі брунатними гілками, заворушився темно-русий ліс, ворухилися квіти і дивилися у нову, промиту голубінь неба, ворухилися і насипалися трави цілими пригорщами. Було ясно, гарно і тепло. Великі жмути сонця падали в землю з легеньким

і хвилюючим сміхом. Пастушина сопілка журилася і співала побіля нових ніжнозелених листків задуманої берези.

Гурт людей переплівся руками, раменами зблизився тісно до себе. Матері сплітали кошики із свіжих лоз, клали туди немовлят і співали колискову. І настав спокій холодними краплинами вечірніх рос, мир — святкуванню сивоокої вербової шутки, молитва — надхненно сльозою і шепотом вірних уст.

Розгулялася весна: дзвінкою, переливною піснею, задихалася шаленою, нестримною радістю. Вище трав, вище хмар... Зелені ще збіжжя черкала своїми черевичками і сміялася у захопленні всім юним і живучим. У її швидкому кружлянні тамбурин із синіх пільних дзвінків виковзнувся, сколихнувся і впав у трави. Весна прилягла на хвилину. Треба відпочити, розглянутися і знайти любого собі до дальшої гульби. Смутно самотній стало. Хай гуляють всі і радіють всі, а тоді вона з ними!

Підвелася Расма, підхопила весняний тамбурин, засміялася, і понісся відгомін гульби аж у далекі гори, аж у ясновусий ліс. Був це танок, як у дзеркалі дівоча краса: спочатку дещо неспіливий, але вже обіцянкою розквітання, спокусливий юною, дівочою звабою. А за нею розгулялися малі дівчатка і хлопчики. Полоскався пісок у річці, а вона виливалася повнотою пісні аж поза береги вербових пристаней. Людей усіх покинула втома, сон і байдужість. Вони прокинулися, затріпотіли їхні вії, а очі — вони не були їхні, а якісь інші, сповнені живим волошковим хвилюванням і щедрими усміхами весняних акварель. Вони сердечно сміялися, в'язали стокроткові вінки, ловили ледве чутну прозору пісню весняних квітів і забували дивуватися своїй переміні. Їм ще давно сказав Яків: „Ви прийдете, і голубінь неба стане вашою і близькою”.

Прийшла ніч. Прокинулися і запалилися зорі, щоб люди змогли пригорнутися ближче неба. Пригасла пісня сопілки. Залишилася весна і любов, молитва і ніжна колискова рідних матерів...

Із Расминих очей вперше від смерті Якова збігли сльози і зачепили квіти розквітлої вишні в її руках. Зоря зірвалася і загубилася в кущах чиєюсь мрією.

Расмине серце пошукало Якова. Як пристрасно він любив, як журливо мріяв і тужив, як твердо вірив у вітчизну свою! А таки погас, хоча хотів так дуже свою натомлену душу прохолодити на рідних левадах і в затишках озер...

Крила сіроперого птаха забилися мовчазно на гілці.

ЛІТО

Сонце доглядало за всім і хилило своє розпалене чоло у перелетний розгін хмар. Дрібні гірські квіти розбіглися вогненними стрічками поміж скелі. У долині збіжжя набирало ваги і ждало срібного серпа.

Хтось далеко, на самих вершинах гір сурмив у ріг перемогу...

У Расми вся душа тривожилася і горіла від жаского хвилювання. Зупинила кроки перед самим верхом. Не могла зважитися. Хай хтонебудь інший, не вона. Але ніхто не ворухнувся. Всі задивлені в Расму ждали. І тоді вона згадала слова Якова: „Тепер тобі черга провадити їх всіх, Расмо!” Вона майже чула шепіт його останніх слів, відчувала його руки на своїх раменах, бачила його сиві спокійні очі. Расма випростувалася і перейшла кілька кроків вперед, по хвилині зважилася на ще декілька, а тоді вже йшла, не зупиняючися, далі і далі, а за нею всі. **На вершинах піднявся вітер і дружньо подав свої шорсткі долоні їм на привітання.** Трави стелилися найбільшою і найніжнішою м'якістю їм під ноги.

Расма припала навколішки до землі і до трав. Її вуста всміхалися небові назустріч і всій живучій рідності своєї країни. Вона згадала самотню вільху, покинуту в снігах, і Якова любов, і Якова тугу. „Тепер я знаю, певно, не я, а ти провадив, старенький мій батьку, улюблений наш Якове!”

І хтось знову, вдруге, на самих вершинах гір сурмив у ріг перемогу...

Сходили поволі вниз — чи приймуть їх? — тривожним питанням. Бачили шматки трав попрориваних темносиніми озерами, хвилювання спілого збіжжя — обіцянками запашних хлібів, стрункі ліси, розіп'яті зеленими шатрами. А оподалік невеликі дома ждали гостей...

Сонце золотим човном переправлялося через озера і розкидало свої іскряні тенета у глибінь вод. А там вп'ялися у темнозелені і ситі трави білі полотна, надихані вітром, чистотою своєю, подібні погідним ранкам. Біля них — молоді і безтурботні дівчата із мережаними рукавами, як у Яковових оповіданнях колись.

Білі полотна і синьо-зелена глибінь проткана лагідним і сизим димом, та голубині крила — родинним теплом.

Расма побачила чиясь оселю. — Хтозна? Може скажуть забиратися звідсіля. — Запримітила зараз же таки біля себе гурт хлопчаків. Вони тісно сплелися один біля одного і приглядалися боротьбі двох інших.

Один із них старший із загорілими щоками і чорним, блискучим волоссям. Другий менший, слабший і сіроокий. Вони обидва ухопили один одного руками і міряли свої сили, важко віддихали і горіли здобути собі перемогу. Два молоді орли у своїх юних змаганнях! Тоді менший і сіроокий похитнувся і впав під поштовхом сильнішого і старшого. Расма мимохіть підбігла і підвела сіроокого. **Всі розбіглися.** Залишився менший і слабший і Расма.

Його вуста зламалися гнівом, а очі підвелися на неї із докором:

— Навіщо ти оборонила мене? Я вмю обстояти сам за себе. — Його дрібні долоні замкнулися в п'ястук і очі затвердли, запекли ненавистю.

Расма сама не розуміла, чому і коли це сталося. От, один відрух. Вона винувато посміхнулася:

— Якщо тобі це не важко, прошу в тебе вибачення.

Сіроокий відповів:

— Хай... Адже тебе інакше мушу я судити. Тут ти вперше, і ти чужа...

Його очі недовірливо зупинилися на Расминих і вуста зігнулися вже зовсім не по-гостинному.

— Чого ви прийшли сюди? У нас тепер велика, справжня праця, жита достигли і ждуть на жнива, а хліба покищо обмаль.

Расма докірливо і якось гірко всміхнулася:

— Витривалі ми більше, як ти думаєш. І хоча долоні наші побиті вітром, але ще дужі. Прийшли ми іздалека, з країни для вас чужої. Але хіба ж ви не приймете нас і відречетеся тих, що їхні батьки колись тут жили. Я бачила, не тернина тут росте, але лани пшениці буйні і густі.

Присмерк сіру свиту вбирив на себе. Дими із хат сонно горнулися поміж садами. Засипляли груші, переповнені бджолою піснею. Пахнуло гостро м'ятою.

Дзвонили вечірню. Не голосно і не тихо. Лагідно... Журливо... Молитовно...

Сіроокий хлопець задумався і вимовив м'яко, щоб не перебивати дзвонам:

— Чи ти розумієш, про що говорять дзвони? Давно у нас забули Бога. Тепер учимось все наново.

Расма стояла розгублена.

— Колись ще батько вчив, розказував мені, малій, про все. Забула я багато. Але ти, мій малий вчителю, пригадаєш мені про все, що гарне і добре.

Давно вже поздіймали білі полотна. Із неба згорталася голуба м'якість, із неба, що торкалося крилами своїми душі. Темніло. Вечір спирався на одвірки, холодив чоло своє в озерах і відпочивав разом зі всіми.

У сіроокого хлопця кудись заділася уся твердість, він усміхнувся і взяв два плетені коші, повні спілих, червоних лісних ягід. Расмі подав менший і сказав:

— Підемо. І ви всі ходіть. Ми ждали вас, але й не довіряли вам. Та серце в нас спільне і мова така ж сама і рідна.

Пішли.

І тоді, вже втретє, хтось на самих вершинах гір сурмив у риг перемогу...

ЕПІЛОГ

Хто любить самотність, той мусить полюбити осінь.

Шелестіла шипшина. Розсипався дощ. Клені розглядалися за своїм розгубленим, побитим листям і кидали сльозами у жалощах над ними. Пісок мілкою річкою спливав стежками і креслився осінніми літерами. Важка заслونا мряк прилягла до гір. Небо в'язало скромні китиці сірих хмар. Широкою повинню холоду

виливався смутний і хмурий листопад.

Сіріло...

У відчинене вікно втискався різкий і швидкий вітер, але зупинявся перед привітним теплом кімнати.

У глиняному глечуку кілька айстер, піснею останніх квітів. На столику відчинений лист: „Расмо! Вернися до нас. Вадим”. Можливо, від іншої людини цих кілька слів були б прекрасними і дорогими. Расма сиділа мовчки, і її долоні лежали на білому листі рівно і спокійно. Із рамен у неї зісунулася хустина, дарунок малого сіроокого, і впала на рівно вистелене ліжко.

Расма встала. Не пірвала і не спалила листа, а сховала обережно. Хай буде! Цих кілька слів від нього були все ж її давньою часткою. І чи тому, що давнє вже не вабило, треба його потоптати і викинути?

Очі її ясними янтарями глянули у вікно. Пора зачинити його, холодніє. Дві Расміні руки сперлися на підвіконня і два палаючі світла з-під її вії хотіли кудись побігти. Міцні і владні її молоді вуста вперлися, прилягли до гір, до безлистої сонної липи і до розмоклих кущів. Расма прийшла і всецільно спряглася з усім своїм рідним і дорогим.

По небу пролітали спізнені птахи, можливо, туди, де Вадим і Марта. Але вона, Расма, назавжди вже тут, де вродився, виріс і покинув свою вітчизну ювелір Яків, щоб знову вернутись до неї.

Вона вибачила йому. Його вітчизна і її.

Нюарк, 1957

ПОТОЙБІЧ РУБІКОНУ

(Драма на три дії)

Дійові особи:

МИРОСЛАВ ВЕРБОВИЙ — середніх років чоловік, професор американського університету;

ГАЛИНА ВЕРБОВА — його дружина, малярка;

МАКСИМ ЗАГІРНИЙ — батько ГАЛИНИ, старого віку чоловік;

ІГОР ВЕРБОВИЙ — син ВЕРБОВИХ, 24-річний студент політичних наук;

УЛЯНА ВЕРБОВА — дочка ВЕРБОВИХ, 19-річна студентка журналістики;

ЛІЛЯ ВЕРБОВА — дочка ВЕРБОВИХ, 8-річне дівча;

ДЕНИС ЗЕМЛЯЧЕНКО — советський дипломат з Києва;

АНДРІЙ ЗЕМЛЯЧЕНКО — його 23-річний син, студент права;

ГОСТІ в домі ВЕРБОВИХ — їхні приятелі: інж. НЕСТОР ЗАСЛАВСЬКИЙ і його дружина МАРІЯ, маляр СЕРГІЙ НИКОРЕНКО та його суджена ГАННУСЯ СИДІР. ЗАСЛАВСЬКІ — люди середнього віку; СЕРГІЙ і ГАННУСЯ — у віці 35-38 років;

ТОВАРИШІ УЛЯНИ: ОСТАП ЗІЛЬНИЦЬКИЙ, КАТРУСЯ СТЕРНИЧА, ЗОЯ ЖАРНИЦЬКА та ОЛЕКСІЙ ПРУДИВУС;

СОВЕТСЬКІ АГЕНТИ — спочатку два безіменні люди, а потім ці ж самі советські агенти САША ПОНОМАРЬОВ і МІША ДОЛУТОВ — кагебісти.

ДІЯ ПЕРША

(Перша відслона)

(Спочатку темно. Чути чийсь швидкі кроки. Раптом — світло. Завіса ще не підноситься. Перед нею, підстрибуючи, котить обруч ЛІЛЯ. На ній блідорожева сукеночка і цього ж кольору велика кокарда у волоссі. Враз вона зупиняється, спирається на обруч і, розглядаючись довкола і надслухуючи, говорить):

ЛІЛЯ. Цить, ви — нікому... Це лише вам.. це велика таємниця. До нас зараз придуть гості — і дядечко Сергій, і тіточка Марія, і Ганнуся. Тіточку Ганнусю — я більш усіх люблю. Вона не так як усі, вона часто грається зі мною і говорить... Ви знаєте, вона мене ... навіть бачить... не як усі... І мені так подобається, як вона дивиться на дядька Сергія, чудно якось так і при тому вся паленіє... Коли я раз її запитала, чому це так, вона відповіла, що це тому, що його любить... Лиш чому вона так зарум'янілася, адже я люблю і тата, і маму, і братика свого, і не... *(перериває своє слово, задумується, а тоді закінчує)*. А може це тому, що це дорослі і коли вони... люблять? *(Раптом чутно гомін чийхсь голосів, він чимраз сильніший. І ЛІЛЯ знову бере в руку паличку, кладе її на обруч, щоб його котити і поспішно говорить)*. А от забула... Сказала, що розкрию вам велику таємницю. Отже: сьогодні у нас збираються гості, бо якась є тут річниця... *(Вона наморщує чоло)*. О Боже, яке це трудне слово... Ну хай там... річниця шлюбу моїх тата і мами! *(При тому ЛІЛЯ з вдовolenням і тріумфально усміхається)*. А бачите, не забула цього слова! *(Кривиться)* Воно ніби їжак колючий... *(Кладе на вуста палець)*. Але пам'ятайте — ви нікому... Це несподіванка! *(Розганяє обруч, жваво котить його і, підстрибуючи, зникає поза завісою)*.

(Завіса підноситься)

(Дія відбувається поза Нью Йорком. Пізня весна. Недільне пополудне. Сонце наближається до самого персна заходу, розсипаючись струменями по всьому камінному патію: воно ніжно золотить довкілля — і все ніби у відливі золота, у парчі золотій — і береза та катальпа, що сперлася над столом понад барвистою парасолею, прикріпленою до стола, і на кущах півоній і бузку та на квітах, що свобідно біжать муравою, на струнких ірисах, білявень-

ких нарцисах і пуп'яшках маків, що ось-ось зірвуться до життя...
Разом в обіймах — пахощі і золото сплелися понад патію).

(На бамбукових кріслах, вигідно відхилившись від їхніх спинок, сидять МИРОСЛАВ і ГАЛИНА ВЕРБОВІ, ІГОР і ЛІЛЯ. ЛІЛЯ увесь час розгойдує крісло і в одній хвилині ледь не летить з ним на землю. ІГОР її спиняє, вона ніяково дивиться на батьків — і заспокоюється.. Але потім зривається питанням). А Ляня, де? Вона казала...

ІГОР (швидко її перебиває). Ет, там твоя Ляня... час уже їй Уляною стати — мати свою думку і слово... А то потягнулась певно кудись із своїм товариством...(А тоді встає, схвильовано проходить по патію, стає оподалік батьків і ЛІЛІ і невдоволено кидає). Ну, як вона могла так зробити... У неї немає пошани ні до кого і ні до чого... Особливо сьогодні... Адже обіцяла, що прийде впору... А може, кермуєчись своїми (іронічно)... дорослими переконаннями, що всілякі традиції, звичаї, побажання — це все надбане і штучне... Мовляв, коли почування... правдиві і щирі... це вже інакше. А так... Ет (безпорадно махає рукою і хоче знову сісти біля батьків, коли це в двері вривається дзвінок. І він йде до дверей. МИРОСЛАВ і ГАЛИНА встають і здивовано дивляться на двері)

ГАЛИНА. Може це вже Уляна? ...

(З крісла зривається ЛІЛЯ і біжить до дверей і звідтіля гукає).
Мамо, мамо, глянь хто до нас іде!

(Входять МАКСИМ ЗАГІРНИЙ і НЕСТОР ЗАСЛАВСЬКИЙ із своєю дружиною МАРІЄЮ, ще й СЕРГІЙ НИКОРЕНКО і ГАННУСЯ СИДІР. ЛІЛЯ ліяною обвивається довкола ГАННУСИНОЇ руки).

ЛІЛЯ. А тепер я тебе не відпущу, ти лиш зі мною будеш!

(Гості зближаються до МИРОСЛАВА і ГАЛИНИ. У руках їхніх квіти, подарунки. Гомонять побажання, лунає многолітство... Потист рук і поцілунки... ГАЛИНА на хвилину виходить і зразу вертається та укладає у фляконі китицю троянд. Подарунки вони кладуть на бічний столик, отой, що на патію. Потім ще на мить виходять ІГОР і ЛІЛЯ; вернувшись він несе вино, а ЛІЛЯ — на підносі бісквіти і тістечка. Несеться притишений гомін розмов. МИРОСЛАВ підходить до ГАЛИНИ і, цілуючи, ніби наливається отим поцілунком).

СЕРГІЙ (усміхаючись). Ото — ви ніби щойно після вінчання... (і зір його зводиться на ГАННУСЮ)

(МИРОСЛАВ забирає руки із ГАЛИНИНОЇ талії, дивиться то на неї, то на всіх, — і від радісного хвилювання в нього променіє усеньке його обличчя).

МИРОСЛАВ. Чом би ні, Сергію? У нас з Галиною все життя ніби щойно почалось після вінчання... Аж дивно. Але так воно...(Звертається до ГАЛИНИ, кладе свою руку поверх її руки). Я, Галинко, не забув ... Я лиш...

ГАЛИНА (зворушено, усміхаючись). Я теж — ні... Я думала — ввечері... Аж тут гості...

МИРОСЛАВ (ніжно). Коли, Галинко, підеш відтак у свою

кімнату, там на тебе квіти чекатимуть і, як завжди, слівець кілька... записочка...

ЛІЛЯ. Я квіти ці принесу! *(За хвилину вбігає з ними на подив гостей. Усі тоді сідають за столом, частуються, випивають вино; його наливає і підносить гостям ІГОР. Галина із зворушенням дивиться на квіти. А там підводить високо голову, начебто принцеса).*

МАКСИМ *(до ГАЛИНИ і МИРОСЛАВА)*. І від мене вам — багато щастя...

(ЛІЛЯ бере з тарілки тістечко, залишає крісло, підбігає до ГАННУСИ і сіпає її за руку). Ходи вже, тіточко, ходи зі мною, тобі тут, напевно нудно...

ГАЛИНА *(докірливо)*. Лілю!

ГАННУСЯ *(примирливо)*. Я на хвилину тільки... Вона ж ще дитина...

(ЛІЛЯ цілує в щоку ГАННУСЮ, ще й свою наставляє до поцілунку). Ти така добра... Усі дорослі лиш про своє, а ти мене розумієш... Тіточко, ходи! Сядемо собі тут на мураві. Я тобі свій оспінчик подам. *(Вона несе малий оспін і сідає біля ГАННУСИ на мураві)*.

ЛІЛЯ. Дивися, тіточко, на оцю малу кузку... Бачиш, як вона поволі дряпається вгору по стебелинці... Мені здається, що вона тут у нас живе. Я завжди бачу її тут надворі... А може це була колись також якась маленька Ліля і зачарував її поганий лиходій у маленьку кузку?..

ГАННУСЯ *(поважно)*. Можливо... І коли забереться поганий лиходій — у тебе посестра буде — ще одна Ліля... Треба лиш вірити...

ЛІЛЯ *(замріяно)*. Так, тіточко...

(Ще якусь хвилину ГАННУСЯ і ЛІЛЯ потиху щось говорять одна до одної і дивляться за кузкою, розглядають квіти. ГАННУСЯ гладить ЛІЛЮ по голівці).

ГАННУСЯ. А тепер... можна, Лілечко?.. Потім я знову до тебе прийду. А тепер ще трохи сяду біля дядька Сергія... Можна? ...

(І ГАННУСИНІ і ЛІЛИНІ очі перестрівуються теплом і вона потакує голівкою). Коли до дядечка Сергія, то йди...

(ГАННУСЯ підводиться і сідає біля усіх за столом).

МИРОСЛАВ *(обгортає ніжним поглядом ГАЛИНУ)*. Скажіть так самі — чи моя Галина не чарівна жінка!

ГАЛИНА *(усміхається до нього і кладе йому руку на плече)*. Коли вже так *(глибоко, з емфазою йому кланяється)*, то поясни, мій пане, що в мені такого чарівного? *(І кокетливо відкидає голову назад)*.

МИРОСЛАВ *(Жартівливо)*. А не ... скажу. Цікава будь! А втім — я не поет, Галочко... Ще чого доброго і нісенітницю якусь скажу... Та й посмієшся з мене!

ГАЛИНА *(променіє і швидко обводить всіх зором)*. Що й казати, ви свідки, що Мирослав назвав мене чарівною жінкою! Хай би

спробував інакше! *(І дивлячись у Мирославові вічі, задирливо сміється).*

МАКСИМ *(пожвавлено)*. А ви хоч що говорите, а в мене сьогодні особливий настрій. Ніби оте, що десь там поволі вже завмирало, відізвалось із давньою силою ... Ніби оце фіялкова туга розгорнулась у моїй душі. А це було ще так давно... коли ще жила твоя мати, Галинко...

НЕСТОР *(відгортає з чола посивілого чуба, що часто непокірно насувається на чоло, і розмріяно говорить)*. Справді чари якісь... І зі мною нині діється щось особливе. Може це тому, що й тут, наче колись в Україні, біля хати півонії розквітла... І здається, що як і завжди там, вечорами почнуться наші співи і розмови, і щедра щирість, і спокій... такий ясний, ліричний...

ГАЛИНА *(замислено)*. Ти пригадав, Несторе, мені, що в саме отаке соняшне пополудне, як сьогодні, ми прощались із рідними своїми, щоб вирушити в далеку мандрівку, далекий Ісход... наче журавлі оті... І сонце тоді віщувало нам розлуку і біль, здавалось, гарячцю своєю аж терпкість навівало... І раптом... пригадуєш?... Дощ пішов ... І в двобій із сонцем гойдались дощові краплини...

МИРОСЛАВ *(зворушено)*. І ти тоді, Галочко, сказала, як мудро у народі висловлюються, що це сам Бог благословляє нас у мандрівку.

(МАРІЇНІ карі очі ясніють захопленням. Її пальці ніби оживають і виступують по столі тверде стакатто. Раптом вона підводиться і починає ходити по патію). От і нагадали ви країну нашу... і півонії — вони й Зелені Свята — ніби одне... І ми маршуємо... І ти там, Несторе, моє кохання перше, а коло мене й Марійка, ота сама, що опісля загинула у німецьких в'язничних... підвалах. З нами і Микола. ..Його теж уже немає... У лісі скосила його большевицька куля.

МИРОСЛАВ *(задумано)*. Так. Маршуємо... І Галина там і усі, що скоритись не хотіли окупантові. Високо несемо терновий вінок, щоб принести його нашим борцям на кладовище. І всі ми у тій хвилині — ладні боротись за кожну п'ядь нашої скорбної землі...

НЕСТОР *(твердо)*. І таки пішли... Таки боролись! Хто тільки міг і де лиш міг, щоб відібрати нам належне! Але сьогодні? Що сталось з нами, Маріє?! Скажи! Ми ж не ті уже? ...

МАРІЯ *(наче не чує його слів)*. Цить... не говорите... Я ж виразно чую наші кроки! Ми йдемо: крок і знову крок... І зненацька нас оточують і б'ють і арештовують... *(А потім, начебто опам'ятовується, стихає і вертається до стола. Хвилину обводить із німим запитом усіх очима, а тоді вже сідає. Голова її в короні, наче галка, кіс, перетканих лиш де-не-де сивиною — никне над столом)*.

(Враз іздалеку і ще дуже потиху наближається, немов гомін самого серця, мелодія „ЛЬОДОЛОМУ“).

СЕРГІЙ *(обводить усіх огірченим зором)*. Дійсно, що з нами сталось? Адже ми зовсім не ті, що колись. Сьогодні в метушні якійсь, в погоні за вигодами, кар'єрою забули навіть чого ми тут... А

де поділась ота туга, що була нашим другим "Я", нашою совістю, початком кожного діла для громади?! Де вона, питаю вас?!

(Усі розгублено і зніяковіло мовчать. ІГОР пильно дивиться на батьків, здається чекає їхнього слова. ЛІЛЯ, либонь, відчуває, що коїться щось надзвичайне... Вона підводиться з трави, наближається до столу, прислухується і здивовано дивиться на всіх. Але потім, мабуть, терпіння в неї не вистачає, бо, здвигаючи раменами, знову від усіх відходить).

СЕРГІЙ *(встає з крісла і підходить до МАКСИМА)*. Ви скажіть... Ви ж найстарші тут, Максиме. Ви бачите все глибше і розумніше. Що з нами сталося, скажіть?! І чия це вина?! *(І вдивляється МАКСИМОВІ в очі, ніби звідтіля хоче випити всю правду)*.

МАКСИМ *(різко встає і схвильовано починає ходити по патію. А потім говорить короткими, вривчастими фразами, начебто хтось його слова силоміць виривав із грудей)*. Вина чия? ... Може обставин... Може час... доквілля інше... може нестійкість наша?! Чи я знаю...

ЛІЛЯ *(підбігає до нього)*. Дідусю! Хвилину лиш!

МАКСИМ *(лагідно)*. Що там, Лілечко моя?

ЛІЛЯ *(обережно тримає метелика, дивиться на нього, а тоді його випускає)*. Бачиш, я випустила його на свободу, діду. Бо ти колись казав, що нікого не можна в'язнити... Бо навіть комаха найщасливіша тоді, коли ... вільна!

МАКСИМ *(гладить її по волоссі)*. Бачу, що пам'ятаєш деякі мої слова...

ЛІЛЯ *(здвигає раменами)*. Трохи так, а трохи ні... Найбільше таки люблю ігри, от із сусідовим Миколкою вганяти! Але... *(І вона відбігає оподаль)*.

МАКСИМ *(задумано)*. Цікава дівчинка ця наша Лілечка, моя онука...*(Раптом, отямившись)*. Ми зовсім бузувіри... Та ж це ваш день, Галочко і Мирославе... Нам радуватись треба, веселитись. Вибачте, що я таке затіяв.

МИРОСЛАВ *(лагідно, але рішуче)*. Це добре власне, що зібравшись, при нагоді, можемо перевірити себе. Нам якраз потрібно про це говорити. Правда, Галино?!

ГАЛИНА *(оживлено)*. Я погоджуюсь з Мирославом. Добре, що почали... Продовжуй, батьку!

МАКСИМ *(зідхає)*. Коли так... то я хотів би, щоб ота туга, щейк на початках, коли ми приїхали сюди і гостро краляла нам душу, щоб вона воскресла в мене знову, щоб не щадила мене, щоб всмоктувалась у мою душу палила мене вогнем одержимим. Бо це значило б... *(Замовкає і знову починає ходити по патію. І по камінних плитках глухо лунають його нетерпеливі кроки. І раптом, наче струну хтось обірвав — Максим сідає знову за столом, а очі його блищать, горять ...)*

МИРОСЛАВ *(хмарно)*. А я питаю вас, де ж поділась глибина слів отих, що гріла нас, розпалювала і єднала — байдуже тих, хто

над Дніпром, Дністром чи Прутом? Тепер — лиш чвари безглузді... байдужість, амбіції відіграють свою першу роллю...

ГАННУСЯ (*нетерпляче струшує своїми ясними кучерями*). Ви огірчені аж надто! Зілля якогось напились? ... Гіркоти?! Можливо тому, що я молодша від вас і трохи все інакше бачу. Певно заперечити гризню громадську годі, але й признати мусите також, що й праця, може не така як спочатку, таки існує. От краще подумаймо над тим, що нам зробити далі треба! Чим починати?

(*Настає мовчанка, задума...* ГАННУСЯ з докором дивиться на СЕРГІЯ).

ГАННУСЯ. А настрої, отой чудовий ти таки розбив! (*ї уста її жалісливо кривляться*).

СЕРГІЙ (*здивовано*). Я... Я, Ганнусю? Це ж туга, це совість обізвалась... А може це знак якийсь? ...

ЛІЛЯ (*надходить і ніби зовсім сонно*). Знак... знак... неборак, як ущипне буде знак.

МИРОСЛАВ (*прибираючи суворий тон*). Лілечко, це не до тебе, не встрявай!

ЛІЛЯ (*насуплюється*). Ти певно... певно зараз скажеш... що коли аж виросту, тоді щойно, а тепер... (*відходить від них, обертається і начебто оглядає якусь стебелінку... Здається от-от заплаче. До неї підходить ГАННУСЯ і лагідно запитує*).

ГАННУСЯ. А мені можна тут коло тебе, Лілечко? Друзі? (*ЛІЛЯ мовчки схитує головою і біля неї зістається ГАННУСЯ*).

(*По патію кружляє мовчання. Довкола розсипаються бургундові пера сонця і все закипає суцільною шкарлатною барвою*).

ГАЛИНА (*в захопленні*). Яка краса! (*Вона простягає руки, ніби посягає за чимось і з патосом говорить*): — Красо! Ходи зі мною у кімнату, там усю ніч горітимеш біля мене, доки я тебе не передам на свою картину! (*Враз, стрепенувшись, засоромлено звертається до гостей, припрошуючи їх і підсуваючи їм піднос із бісквітами і морозивом*). Прошу, беріть. Замість вгощати вас, я поезії якісь розводжу. Яка смішна я мушу бути вам...

СЕРГІЙ (*усміхаючись*). Навпаки, Галю! Ви найчарівніша жінка в світі та до того найкраща господиня. У цей ваш день ми повинні вас, а не ви нас угощати.

(*ГОСТІ частуються; Мирослав розливає вино в келехи і всі підносять тост за милих господарів дому, за річницю їхню. Та їхні обличчя уже не ті, що з початку гостини, ніби припорошив їх пил*).

СЕРГІЙ (*проводить рукою по беріжку келеха і брови його хмарно сходяться на перенісці*). Ти, Ганнусю, сердитись будеш, що я знову починаю... Але в мене така байдужість до всього, що ледве доводжу до кінця роботу для громади... Та й серце, наче кам'яне...

(*ГАННУСЯ, почувши Сергієві слова, заперечливо хитає головою. Вона відходить від ЛІЛІ і сідає біля СЕРГІЯ*).

ГАННУСЯ. Не так воно, Сергійку... Адже напрацювався ти для громади досить... (*І накриває своєю долонею його руку — від того*

риси СЕРГІЄВОГО обличчя відпружуються, пагідніють).

МИРОСЛАВ (*підводиться з крісла, проходиться по патіо, а тоді пристає біля ГАЛИНИ і кладе руки на її рамена*). Гай, гай, здається ще так недавно, Галочко, ми працюю кипіли і жили нею, а тепер? Кожен з нас виключно у своєму світі...

НЕСТОР (*вривається у МИРОСЛАВА мову*). А так, ще недавно ми йшли тісними лавами, один біля одного маршували вулицями Вашінгтону, щоб батькові народу — Шевченкові нашому — скласти глибокий поклін... Ішли єдиною надією огорнені... родина одна...

МАРІЯ (*журливо*). Це, мабуть, такі роки крадуть у нас оте, що досіль найцінніше було.

МИРОСЛАВ (*далі проходжуючись по патіо із сумом*). А так хотілося б ще раз, хай лиш єдиний раз, вдихнути на весні отой неповторний ніде запах землі... Та й ще вірити хотілося б, як колись, у неосяжне...

ГАЛИНА (*безрадно розводячи руками*). Та й скажіть, хто продовжуватиме надбане нами? Хіба воно комусь потрібне?! (*Нагло, схаменувшись, що їй треба нарешті завести з гостями розмову на іншу тему, ГАЛИНА зовсім змінює її напрям*). Маріє, я забула тебе спитати, чи ти бачилася з Оксаною? Може б нам до неї вранці зайти? Знаєш, вона самотня дуже...

МАРІЯ (*вкрай здивовано*). При чому тут Оксана? Ти, либонь, як господиня дому відвести нас хочеш від надто терпкої теми. Та хай... (*здвигає раменами*). Коли тобі цікаво про Оксану знати, то вчора я намагалась її сюди притягнути. Та, як звичайно, вона відмовилась, мовляв збірку поезій викінчує. Вона завжди знаходить притоку, щоб відмовитись... Либонь потроху дивачіє... Та й ми не кращі, чимраз рідше тепер зустрічаємось... Слимачу ролю перебираємо...

СЕРГІЙ (*нетерпеливо*). Вибачте, а я таки хотів вернутись до попереднього... Скажіть, як нам пояснити наші міжусобиці? Не раз вони бували, але тепер — аж надто... І як не впору! ...

(Ніхто СЕРГІЄВІ не відповідає, здається його не чують).

СЕРГІЙ (*дивиться кудись в далечінь, ніби й не чекає відповіді: темnobрунатні його очі пронизує біль, уста затискаються у тверду лінію*). Ще й кружляє поміж нашим народом поголоска, що хтось тут поміж нами зумисне розорує його, ненависть сіє...

МАКСИМ (*впевнено*). Повірте, хоча це сьогодні наше найбільше горе, але й цьому прийде колісь край!

НЕСТОР (*понура*). Пригадуєш, Маріє, Володислава Сірка? Недавно я дістав листа від нього.

МАРІЯ (*іронічно*). Чом би ні? Та ж у нього було пишне ім'я Володислав... Ми й передразнювались із ним, що він, мабуть, із шляхти „загородової“ походить. А славний хлопець був! Мастак на всі руки!

НЕСТОР (*пригноблено*). Кінчаючи бесіду про нього, розповім про його лист. Написав він, що мені відписувати він більш не буде,

бож на самий Страсний Четвер до нього дуже неприємні гості навідалися, ніби щоб відвідати його, а насправді, щоб пошнюпити довкола... А потім... потім прийшли знову, та ще й третій раз... А відтак стали його запрошувати до себе в „гостину”...

ГАЛИНА *(тривожно)*. Коли так, то хто-зна чи він ще на волі?

МАКСИМ *(похнюпивши голову понад столом)*. Хто-зна. ...

ГАННУСЯ *(розжалено)*. Кілька хвилин тому я сама сказала, що вводите тут кепський настрій. Але тепер бачу, що виговоритись нам треба. Бо там — ситуація — жахлива, а тут — ніби полуда якась на наших очах... Мертвіємо... Та й поміж молодими зникає наша мова, немов тіні ганебної цураються її... Що ви на це?

СЕРГІЙ *(огірчено)*. А я своє буду казати, що вина тут батьків, надто вони стали боятись... славетної прогалини поколінь. І чи не парадокс оце — цим якраз вони ще дужче її створюють...

ІГОР *(допиває з келеха вино, ставить його на тарілочку. А там шпарко підводить голову, аж майже над бровою схитуються його чорні кучері. В очах його видніє подратування)*. Досі я мовчав, бо покищо — не на все у мене відповідь... Та й про тугу не скажу я нічого... Не можу... бо народився і виріс тут. Але коли зачепили за живе, що ми, молоді, цураємось української мови...

ГАННУСЯ *(різко перебиває його)*. Власне української мови... Хіба заперечиш?

ІГОР *(твердо)*. Зовсім ні. Багато є таких, навіть моя сестра Уляна... Та знаю, що це тимчасове... Адже і зо мною так було. Але коли вишумів зелений хміль дурости отієї, що є привілеєм зеленодзюбих, то я очунав, а Уляна...

ГАЛИНА *(з турботою)*. Власне... Уляна.

(Увесь час, коли ІГОР говорить, погляд його звертається до ГАЛИНИ — і очі його світліють, наливаються теплом).

ІГОР. Уляною, мамо, я не дуже журився б. Зелена вона... Воно промине... Вона і їй подібні вирости ще мусять. І хто-зна, може наша роля, роля молодих, ось-ось на обрії?

МАРІЯ *(сумно і недовірливо)*. Ех, як хочеться вірити...

ІГОР *(кудись задивлений говорить ніби до цих, що довкола нього, а ніби до когось, що у віддалі)*. Заперечити годі, що поміж вами і нашим поколінням деякі різниці, але скажіть так самі, коли їх не було? Певно, туги за Україною поміж нас не посієш, ми ж бо її не знаємо, не бачили і не народились там, але це зовсім не значить, що у нас немає зрозуміння до українських справ. Та...

МИРОСЛАВ *(огірчено)*. Як це воно? Адже мати твоя і я передавали тобі, Уляні й Лілі все, що рідне нам і повинно б...

ІГОР *(лагідно)*. І в нас, тату, це переймилось і живе... Та зрозумій, що любов до двох батьківщин — це не промах і не злочин, це природна і логічна життєва послідовність. І коли прийдеться — Україні чи Америці я завжди віддам усю любов, усю повинність!

(Сонце матовіє і срібним золотом розпоршується по док-кіпці. Ще один раптовий блиск і воно погасає. Просочується присмерк. Насувається мовчазка).

ГАЛИНА (*в намаганні злагіднити настрій*). Думаю, що нам треба відкласти всі турботи. Тож... слухаймо, що нам нашіптує сутінок — в ньому відпочинок і мова його оксамитова, заспокійлива. Так. Прислухаймося до присмерку, але й думаймо про світанок...

НЕСТОР (*зняквовіло розводить руками і підводиться з крісла*). Ах, який ти поет, Галко!... А ми тут таке розпочали... Але це не ми... це у всьому півонії винуваті — пахощами своїми розворушили тугу, хвилювання і спогади... І настрої золотий кудись подівся... А нам таки треба було про наших "молодят" говорити — Галочку і Мирослава...

СЕРГІЙ (*рішуче*). Ваша правда, Несторе. Але я думаю, що нам Мирослав і Галя вибачать... Бож говорили ми щиро... А це вже ... початок!

ГАННУСЯ (*піднесено*). Так, Сергію... Уже віддавна такої щирости поміж нами не було... Вона, може, скріпить нас, подасть нам крила... (*На ГАННУСИНОМУ обличчі розцвітає нецьогосвітня усмішка — і від того вона прегарна*).

СЕРГІЙ (*м'яко*). А до того ми обоє, Ганнусю, обоє... (*У ГАННУСИНИХ очах затріпотався, тремтить сколих кохання і мавчині її очі перехоплюють СЕРГІЄВИЙ закоханий зір*).

ЛІЛЯ (*підходить до них*). Мені, здається, дядечку, що як ти так дивишся на тітку Ганнусю, то наче зовсім її забираєш від нас? ... (*ГАННУСЯ паленіє, а всі сміються*).

(*Присмерк густішає. Гості підводяться, а за ними встає МИРОСЛАВ, ГАЛИНА та ІГОР. Вони ще півголосом щось усі гомонять. ІГОР згортає соняшну парасолю. ГОСТІ прощаються і відходять. Залишається ще МАКСИМ*).

ЛІЛЯ (*підбігає до МИРОСЛАВА і ГАЛИНИ*). Чому всі так рано відійшли? Наперед усі так довго говорили... що аж нудно було... Та й тітка Ганнуся і дядько Сергій пообіцяли, що гратимуться зі... мною. А тепер...

ГАЛИНА (*лагідно*). Тіточка трохи й була з тобою. А потім вже було пізно, Лілю.

ЛІЛЯ (*наморщує брови, щось передумує, тоді запитує*). А ви, мамо, довго, довго про якусь тугу говорили? Що це воно таке, мамо? У нашому саду є таке дерево, що називається туя? Чи це? ..

МАКСИМ (*пестливо гладить ЛІЛЮ по волоссі*). Може я відповім тобі, Лілечко. Туга — це... (*МИРОСЛАВ, ГАЛИНА та ІГОР пильно дивляться на нього, немов їм потрібно в'яснення*).

(*Але МАКСИМ не вспіває докінчити речення, бо ЛІЛЯ вмощується із своїм*). Я вже знаю, дідусю; туга напевно появляється тоді, коли надворі дощ, а я хочу, щоб було сонце... Або туга — це коли когось із вас немає довго вдома... А я ... чекаю! Вгадала?

МАКСИМ (*Усміхаючись*). Так, моя розумнице.

ЛІЛЯ (*зводиться на кінчики пальців, заглядає матері у вічі і знову запитує*). Чи коли надходить туга — завжди мусить бути сумно?

ГАЛИНА (заперечливо схитує головою). Зовсім ні, Лілю. Буває...

(ЛІЛЯ не дослухує ГАЛИНИНИХ слів, відбігає у глиб патіо і звідтіля гукає).

ЛІЛЯ. Дивіться: вашої Лілі немає! Навіть і не шукайте її! Ліля тепер русалка польова! *(Вона виймає з волосся рожеву свою кокарду, із нетерпінням по-дитячому розмотує її губами. А потім, твердо напинаючи стрічку в руках, ніби вітрила, зграбно, граціозно стрибає вгору, начебто танцює справжнісінька польова русалка).*

ІГОР *(починає йти, але відтак повертається. На його обличчі — вагання)*. Хотів би нашу розмову закінчити мажорним тоном, бо ж не журитись нам, а пошукати стежку до спільного порозуміння... Я вірю в це... Я вірю, що на це знайдеться спосіб. Ми ж, молоді, не мертві і не дерев'яні люди, як дехто з вас гадає...

МИРОСЛАВ *(з полегшею зідхає)*. Якби ти знав, мій сину, як легшає від твоїх слів...

ГАЛИНА *(зворушено)*. Якби ти справді знав... *(На мить вона відвертає своє обличчя, щоб приховати своє зворушення, а потім м'яко кладуться її слова)*. Надобраніч тобі, сину!

ЛІЛЯ *(раптом зупиняється у своєму танку — і прибираючи театральну позу, кланяється до землі. А потім вигукує)*. Я вже не русалка польова, я лиш... Ліля. Надобраніч вам усім! *(І вибігає за ІГОРЕМ. Нагло з її рук вихоплюється стрічка і падає на допівку. ЛІЛЯ вертається за стрічкою, підхоплює її із землі і ще раз, схилившись у доземному поклоні, вибігає)*.

МАКСИМ *(втомлено випростовує рамена)*. Таке ще мале, а цікаве оте, наше дівча. Щось видумує, щось ніби творить... Та й що казати — і день оцей інакший був як завжди. Нахлинуло думок... думок. Та мені, старому, пора ... *(Помахом руки прощається з ГАЛИНОЮ і МИРОСЛАВОМ) і виходить. Але на мить ще затримується і, усміхаючись, звертається до МИРОСЛАВА і ГАЛИНИ)*. А вам, діти мої, — щастя, багато його! *(і тоді вже, не повертаючись, виходить)*.

(ГАЛИНА і МИРОСЛАВ ще не йдуть у кімнату, а сідають на патіо за стіл. Раптом зривається мелодія „ЛЬОДОЛОМУ” — вона чимраз сильніша і сильніша, а там надходять і слова: „БЕЗ УПИНУ, БЕЗ УТОМИ, В БУРІ, В ГРОМІ, В ЛЬОДОЛОМІ З-ПІД ЗИМОВОЇ КОРИ МІЦНО ВИРВАВСЬ ДНІПР СТАРИЙ!” Хоча на патіо вже вечір, ніхто не вмикає світла. У місячному світлі видніють силуети дерев, кущів і квітів і понад усе — МИРОСЛАВА і ГАЛИНИ: вони сидять за столом, загорнені в кружево місяця, заслухані в тишу, в свої думки. Перехплюється сяйво місяця, блукає по патіо. ГАЛИНА схиляє голову МИРОСЛАВОВІ на рамя. І в місячному світлі різко вирізьблюється МИРОСЛАВІВ профіль, ніби литий з бронзи. Він похиляється над ГАЛИНОЮ, горне її до себе і їхні уста зустрічаються. Чути удари десятої години).

ГАЛИНА *(підводиться і в тишу вгортаються її слова)*. Підемо,

Мирославе, у вітальню, холодніше. Думаю, що довго згадуватимемо наш день... Мені здається, що в його сіті заблукався соловей, щоб проспівати нам, хоча й сумну, та найчарівнішу рідну пісню!..

МИРОСЛАВ (розміряно). Чуеш, Галочко, ще й матіола розпахну пая, і резеда... (Підводиться і він, обпоясує ГАЛИНУ в талії і вони поволі починають йти. Враз ГАЛИНА щось собі пригадує, зупиняється... Тихо із жалем падають її слова). А Улянки нашої сьогодні так і не було...

(Завіса спадає)

(Друга відспона)

(Дія продовжується ще цього вечора у вітальні ВЕРБОВИХ. Стіни — у гарячо-барвистих картинах. Під стіною висока поличка з книжками; на ній ще й гуцульські дереворізьби, трипільська кераміка і квіти. Неподалік — канапа, два фотелі, невеликий ослничик, вишивані подушки. На столиках, зараз поруч фотелів, дві настільні лампи з кремово-золотавими абажурами; посередині, перед канапою — столик. Ліворуч — сходи, вони ведуть вгору. За мольбертом стоїть ГАЛИНА і накладає на полотно мазки олійної фарби. З-під її руки невизначними лініями зарисовується краєвид. У руках ГАЛИНИ — ледь помітне тремтіння. МИРОСЛАВ увесь час заглиблений у книжку, але час від часу він підводить голову і надслуховує. На їхні постаті б'є сильний струмінь світла з прожекторів, решта кімнати в півтіні. Видно як на стінах вітальні коливаються химерні тіні, поміж ними силкують ГАЛИНИ і МИРОСЛАВА. Знадвору у темні вітальняних вікон проблискують світла. Доноситься шум авт. Годинник вибиває дванадцять годину).

ГАЛИНА (нетерпеливо витирає руки білою ганчіркою, а потім сідає у фотелі, схвильовано проводить по чорному вузлі волосся, високо зіп'ятому понад шиєю, і затурбовано говорить). Бачиш, Уляни ще й досі немає...

МИРОСЛАВ (підводить з-понад книжки голову, заспокійливо). Галко, адже Уляна не маля, знайде дорогу додому.

ГАЛИНА (із невдоволенням на обличчі і трохи навіть із пересердя). Їй уже давно пора бути вдома! Та й ще до того... у наш день... Надто вже, Мирославе, ти їй у всьому потураєш. (Іронічно). Ще й втокмачуєш у її голову, що вона... знає, що робить, бо вже доросла. Тепер й збираєш ... жнива!

МИРОСЛАВ (заспокійливо). І ми були молоді.

ГАЛИНА (різко). Молоді, кажеш? ... Певно. Але інакші були тоді ми й інакші часи. А сьогодні скільки трагедій з отими, що їх ти називаєш ... дорослими.

МИРОСЛАВ (відкладає книжку і трохи вже знетерпеливо кидає). Я беззастережно вірю нашим дітям. Вірю, що, хай і в останню хвилину, вони повернуться із дороги зла... І так сама скажи, навіщо нам тепер чекати. Завтра нам до праці...

ГАЛИНА (з досадою). Ти роби, як знаєш. А я...

МИРОСЛАВ (Зрезигновано). Та... Почекаємо ще трохи. Не раз уже так бувало. Та й...

ГАЛИНА (сидить у фотелі. В неї помітно тремтять руки. Видно, що вся у напруженні. Чутно як вблизи зупиняється авто. Вона зривається і біжить до вікна, але почувши, що авто їде далі, в'яло опускає руки і відходить від вікна. Та не сідає уже у фотелі, але неспокійними, рвучкими кроками відмірює кімнату. Враз зупиняється коло МИРОСЛАВА і питає). Як думаєш, може потелефонувати нам до знайомих?!

МИРОСЛАВ (заперечливо хитає головою). Почекай ще, Галино. Краще ні... А що як почнуться здогади всякі, а що як знайомі? ...

(Кам'яна мовчанка. ГАЛИНА знову підходить до вікна і стоїть непорушно. Раптом у тишу вривається гострий дзвінок телефону. Туди швидко йде МИРОСЛАВ і підіймає слухавку. ГАЛИНА уся в напруженні стежить за кожним порухом його уст, за кожним порухом його обличчя...)

МИРОСЛАВ. Кажете, пані Оксано, що зараз... Дякую вам. Добраніч!

ГАЛИНА (нетерпеливо). Що сталося?!

МИРОСЛАВ (підходить до неї, кладе руки їй на рамена, втихомирливим голосом). Уляна вже вдорозі додому. Телефонувала до Оксани, що були труднощі якісь із автотом. Оксана, правда, не дуже второпала в чому справа... Ти вся тремтиш, Галино.

ГАЛИНА (раптово вибухає не то плачем, не то істеричним криком). А ти... в це віриш?! І з яким... спокоем про це говориш?! (Іронічно). Нам, отже, радіти треба, бо Уляна врешті знайшлася. Значить, усе... гаразд! А я питаю тебе, що буде з нею завтра чи післязавтра?! Де опиниться вона?!

МИРОСЛАВ (намагається її заспокоїти). Галочко, тихше, побудиш усіх. Ти — така завжди спокійна, зрівноважена...

ГАЛИНА (глузливо повторяє за ним, перекирвлюючи його). Ти, Галочко, завжди така спокійна, зрівноважена... А... ти, Мирославе, наче отой струсь, ховаєш голову в пісок, не бачачи нічого... А скільки поміж нами суперечок — і всі вони через твою... доню! Потураєш їй у всьому, розпещуєш... З Ігорем інакше ти поступав!

МИРОСЛАВ (вже і собі різко). Він же хлопець і йому було треба твердої руки!

ГАЛИНА (досадно). От і вигадав! Ніби справді тут якась різниця! Виховувати однаково треба! (Починає схвильовано ходити по кімнаті. Враз рвучко зупиняється і з глумом кидає). Ти тепер сам чекай на свою Уляну! Мені вже не цікаво бачити її! І не журися, Мирославе, я вже спокійна, надто спокійна... Та не забудь сказати їй (глузливо посміхаючись) своє... тверде слово. Якщо зумієш... (Та не відходить, а далі рвучко ходить по вітальні. МИРОСЛАВ бере її за руку, хоче зупинити, але вона йому вихоплюється. І так вони обидвоє й без ніякого слова ходять по вітальні; іноді

приспішують, іноді сповільнюють свій хід).

ЛІЛЯ (входить у нічній сорочечці, зі сну протирає очі і, протягаючись, позіхає). Ви ще не спите?! А може це вже ранок, то й мені не треба спати. Ви наче граєтесь у піжмурки і ловите один одного. Можна і мені?! (Біжить, зашпортуючись у свою довгу сорочину, ледь не паде, але її затримує ГАЛИНА. Дивиться вона на ЛІЛЮ і враз ніби хтось торкнувся її магичною папичкою — риси її обличчя випогоджуються. Вона ніжно бере ЛІЛЮ за руку). Ми вже не будемо бігати, Лілечко... Пізня пора! Ходім! ...

ЛІЛЯ (здивовано). Ви навіть не сварите на мене, що я прийшла... Навіть не...

(Враз рвучко відчиняються двері і на порозі стає Уляна. На ній поверх джінсів картата блюзка, а ясне її волосся не заплетене в косу, не завите в кучері, а струменями буйними спадає по плечах аж до пояса. З досадою ВОНА обгоргає усіх нетерпеливим поглядом). А ви чого ще не спите?! Та й Ліля... Що сталося?!

МИРОСЛАВ (докірливо). Спершу, Уляно, попроси вибачення! А то вриваєшся сюди ніби до заїздного дому, де зовсім випадково зустрічаєш зовсім собі чужих людей! А маму... маму ти докраю схвилювала!

УЛЯНА (знехотя). Про що тут мені говорити?! Сам кажеш, що пізно... Завтра школа! (Переходить преспокійно ніби нічого попри них, а там стає на перший ступінь сходів, що ведуть вгору. На ній падає світло прожектора і в ньому суміш блідорожевого світла. Коли вони наново починають говорити — прожектор освітлює по черзі кожну з дійових осіб. Тих, хто не говорить, ховає в тіні).

ГАЛИНА (гостро). Схаменись, Уляно. Невже ж у тобі вже на залишилось нічого людського? Чи твоя зухвалість забороняє тобі сказати, де ти досі була?!

УЛЯНА (навіть не повертаючись до них, дивиться кудись перед собою і на палець навиває пасминку волосся — і на ньому ніби золота каблучка. А потім знеохоченим і знудженим голосом, мовляв, „що мене властиво з вами лучить?“, говорить). Адже про все вам розповіла напевно пані Оксана. Та й чого вам аж так? ... Я ж доросла. (І в мить цю ГАЛИНА з докором дивиться на МИРОСЛАВА, ніби каже йому — „Чи ж не казала я тобі...“)

(А потім, начебто на відчіпне, УЛЯНА добавляє). А тепер таки добраніч вам, я втомлена дуже... (Але не вспіває зробити і кроку, коли в двері вривається нетерпеливий, різкий дзвінок. МИРОСЛАВ здивовано обкидає усіх зором, а тоді, здвигаючи раменами, йде до дверей і відчиняє їх: на порозі — гурт молодих хлопців і дівчат; одяг їхній більш-менш тотожний із УЛЯНИНИМ).

ОСТАП (у нього через плече перевішений радіоприймач, з якого проривається вакханалія „рок енд ролу“, і всі в його ритм погойдуються, начебто в петаргу якомусь. Спам'ятуючись, раптово він стишує музику). Добри вечір вам, трохи може пізно... (Та враз кудись діваються його добрі манери і він понад голови УЛЯНИ-

НИХ БАТЬКІВ вигукує). Уляно, ти забула свою течку. Там твої студійні папери і (наголошуючи)...дорогоцінні матеріали. Нам, гадаю, вони нінащо не здадуться... Може ... ти?

УЛЯНА (ніби це не до неї, байдуже й далі навиває на палець пасминку свого волосся, позіхає і сонно-сонно дивиться на всіх). А й справді, я... забула. (Поволі вона сходить вниз, погойдуючись у стегнах. Видно, що ця поза в неї прибрана, штучна, бо хід її не гармонізує з рештою її рухів, ба навіть із її поглядом).

ЗОЯ (злегка усміхаючись). Цікаво лише нам, чи ти розповіла вже, хто з нами в школу ходить? Він, як не як, а небуденний наш товариш!

УЛЯНА (здвигає раменами і, ніби прокидаючись із сну, гнівно дивиться на **ЗОЮ**). От видумала щось... Про що тут розповідати?

ОЛЕКСІЙ (примружує очі, переглядається із своїм гуртом. *Іронічно*). Дивно... Справді немає про що?!.. Либонь ти, Улянко, і дійсно вловилась у його ... сильце. А то не мовчала б. Ба... сподобала собі його наша пишна Уляна... (Перекидається поглядом із іншими). Досі ніхто із нас не був їй до вподоби, а він, немов якийсь князенко...

ЛІЛЯ (підбігає до **УЛЯНИ** і смикає її за руку). Князенко, Ляню?! Скажи... може отой, що його спіймав недобрий чорнокнижник із червоної гори і перемінив у крука, і заволодів усім його царством, і нарід ув'язнив... Та недовго, бо білорука і золотокоса князівна допомогла лихі здійняти чари... А потім він, та й вона і весь народ... (Вона нетерпеливо сіпає **УЛЯНУ** за руку). Ляню, чи не так?... Князенко? Він? ... Обізвись!

УЛЯНА (мовчить, але її риси обтягаються лагідністю. Вона гладить **ЛІЛЮ** по волоссі і ніби інших зовсім не бачить, говорить лише до **ЛІЛІ**). Ліпечко, казки тобі потроху вже треба забувати... А... князенки колись може й були, а нині? ...

КАТРУСЯ (дивиться на зачудовані обличчя **УЛЯНИНИХ БАТЬКІВ**, переглядається із своїми „кумпанами” й ніяковіє). Бачите, що пізно, ходімо!

(**ОЛЕКСІЙ**, склонившись „надобраніч”, а за ним і собі решта молодих хвацьких гостей виходять. Чутно лиш стукіт дверей. А потім — проразлива тиша. На обличчі **УЛЯНИ** видно вагання, але поволі і вона йде. Уже біля самих дверей зупиняє її **ГАЛИНИН** голос). Улянко, чи дійсно ти від нас отак собі відійдеш, як від зовсім собі чужих людей? ...

(**УЛЯНА** здригається, повертається до них обличчям, але мовчить).

ГАЛИНА (з докором). Невже втома твоя така, що хвилину-дві нам віддати ти не можеш?

(**УЛЯНА** стоїть, не ворушачись, ніби закам'яніла).

ЛІЛЯ (біжить до неї, тягне її за собою). Ляню!

УЛЯНА (обертається до **БАТЬКІВ** своїх і ніби на відчіпне нетерпеливо і холодно кидає). Добре! Лиш недовго! Завтра

виклади. З чого мені властиво почати, щоб не баритись тут, щоб піти уже... *(потирає чоло)*. Ага... Як знаєте, ми вибирались на вечірку, але... роздумались... Бачите, як про це хвилину тому згадувала Зою, з нами в класі — новий товариш, він з України... Симпатяга такий — він і до Катрусі, і до Степана, та й до Зої, і Остапа, до нашого гурту пристав... *(Усміхається)*. А щонайбільше, то до Зої... Вона і нам представила його. Та й подружили ми з ним... Звернувся він теж до нас — чи не допомогли б йому з англійським...

(ГАЛИНА перекидається поглядом з МИРОСЛАВОМ, а відтак — здивовано). Цікаво...

УЛЯНА *(очі її оживають, блищать, наче відкриваються назустріч новим світам)*. Так, мамо, він — власне син українського дипломата з Києва Дениса Земляченка, він... Андрій. Вони, бачите... українці. По-вашому *(трохи іронічно)* ...брати.

МИРОСЛАВ *(з ваганням у голосі)*. Українці. З Києва, кажеш, вони? Досі ти про це мовчала якось. *(По хвилині)*. Ех... які ж там вони українці...

УЛЯНА *(нетерпеливо)*. Звідкіля у вас взялось таке недовір'я до ваших земляків?! *(Хвилину задумується над чимось)*. Хай вам відповім на ваше початкове питання. Отже, замість на вечірку, за Андрієвою намовою ми пішли трохи прогулятись вулицями Нью Йорку, а тоді зайшли до однієї кавярні. Там розговорились: розпитували його, а він нас... І треба було вам почути, якою чудовою українською мовою він говорить. Ще й похвалив мене та й Зою, що в нас мова зовсім добра...

ГАЛИНА *(переглянувшись із МИРОСЛАВОМ трохи глузливо)*. От принаймні раз придалось тобі знати свою мову. Та гадаю, що не про те, не про мову розказувати будеш нам.

УЛЯНА *(починає відчиняти течку, а потім раптовим рухом її замикає. Мовчить. Потім, ніби очунявшись зі сну, швидко, поривчасто говорить)*. Андрій деклямував нам теж вірші поетів наших різних, навіть Франка... І треба було вам бачити його безтямно захоплений погляд, відчутти щирість і патос його...

МИРОСЛАВ *(різко)*. А так, скажи, про... Пушкіна, часом, він не згадував?

УЛЯНА *(наче не чує батькового запиту. А ЛІЛЯ позіхає і з незрозумінням дивиться на них)*.

УЛЯНА *(знову оживлено)*. Андрій не лише про поетів... Він і жартувати вміє... І розповідав різні анекдоти, навіть із советської бувальщини... Та й поведінка Андрієва — ви сказали б зараз, що... європейська. Джентелмен такий...

ГАЛИНА *(іронічно)*. Джентелмен, кажеш... Про советську бувальщину говорив... А не розповідав він, часом, як там тепер по наших селах і містах? ... Та й чи свобідно можна про все говорити? ...

УЛЯНА *(досадно)*. Ти, мамо, зачинаєш те саме. Щойно я казала про ваше дивне недовір'я до тих, хто з України, а ти знову... Але... *(махає зневажливо рукою)*. Годі, вас не зміниш! Та коли хочете, ось

тут у течці різні книжечки, памфлети про... справжню Україну, а як і не про справжню, то... Чого так дивитесь на мене? Так він казав... І не лиш я, але зацікавились усі...

МИРОСЛАВ (*гірко*). Що ж, зразу пізнати, хто оцей Андрій...

УЛЯНА (*твердо*). Пригадуючи все те, що ти нам, батьку, змалечку говорив — інакшого очікувати я не могла. Алеж ти повинен знати. Аджеж іноді ти читаєш советську пресу... І що Андрій говорить так, то може тому, що не інакше його вчили. Але він ще може бути... наш. І це вже наша справа переконати його, що все оте обман... Ми... (*І мовкне. В цій хвилині на її постать падає сильне світло прожектора. БАТЬКИ залишаються в тіні. Але — мить і прожектор знову освітлює усіх, його світло особливо щедро зупиняється на ЛІЛІ. Дрімаючи на каналі, вона усміхається і з уст її прохлюється*)... князенко!

ГАЛИНА (*підходить ближче до УЛЯНИ, заломлює руки і збентежено говорить*). Що на університетській лавці ти й інші мусять з ним бути, на це вже немає ради... Але йти з ним у кавярню і слухати всі ті дитирамби... І вірити, що в ньому... щирість, та й що колись він може... Яка ж ти наївна, моя Уляно! ...

УЛЯНА (*вперто, саркастично*). Що сталося такого? Адже тепер хіба я не вдома?

МИРОСЛАВ (*гірко*). Цим... разом може ні. Але нарешті ти повинна знати, яка жахлива небезпека грозить тобі від (*іронічно*) таких українців як земляченки і їм подібні! Коли нам не віриш — Ігоря запитай!

УЛЯНА (*з досадою*). Хіба можливо, тату, що в тебе до них аж така погорда чи пак ненависть! Що... інші вони — це правда, але ... українці! І може їм треба, щоб хтось із нас їм руку простягнув! Хто-зна? ...(*І УЛЯНА, вже не зупиняючись, підводиться вгору по сходах. Дивно, але в цій хвилині вона наче відсахнулась від своєї пози, не копихається більше в стегнах, але йде випрямлено і рівно. А там, наче передумавши, обертається до МИРОСЛАВА і ГАЛИНИ і ніби знесхочу кидає*). Надобраніч вам!

(*ГАЛИНА розгублено розводить руками і німо, стривожено дивиться на МИРОСЛАВА. А й він ніби застигає у якомусь неспокої. Спочатку світло прожектора освітлює їх двох блідорожевим світлом; вкінці — у світлі лиш постать УЛЯНИ. Заки вийти, вона ще раз повертає обличчя, цим разом до публіки: на ньому загадковий, ніжний усміх... Поволі світло погасає*).

(Завіса спадає)

(Третя відслона)

(*Цього ж вечора. Елегантна, простора кімната в готелі з вибагливим устаткуванням: килими, ясні меблі. За невеликим столиком у фотелях сидять ДЕНИС і АНДРІЙ ЗЕМЛЯЧЕНКИ*).

ДЕНИС (*закурює цигарку і вигідно на всю довжінь простягається у фотелі*). Тут нічого собі живеться людям, немає що й казати.

АНДРІЙ (*ледве чутно*). Краще як у нас? ...

ДЕНИС (*неспокійно*). Та що ти... Замість таке верзти ти ліпше розкажи як тобі повезло там, між жовтоблакитними? ...

АНДРІЙ (*не дивлячись у ДЕНИСОВИЙ бік*). Домовились, що завтра побачимось знову. Що потелефонують.

ДЕНИС (*відхиляється від спинки фотеля і твердо впирається у поруччя руками*). Це добре, це дуже добре... А... ти, як думаєш? Піде... легко?

АНДРІЙ (*обертається до батька і, не змигнувши повіками, дивиться просто йому у вічі, гірко посміхаючись*). Розумію. Ти певно думав мене поспитати — чи легко я увійшов у роль Юди Іскаріота? Нічого, роль свою я зіграв добре. Зовсім так, як мене... навчили. Та, признатись, на душі від цього мені доволі кепсько було...

ДЕНИС (*перелякано розглядається довкола*). Та що тобі, Андрію! Хіба забув, з ворогом треба безпощадно! Це ж для добра справи!

АНДРІЙ (*з насмішкою*). Ти серйозно, батьку?! Для добра справи?! Яка справа вимагає такого остогидлого діла?!

ДЕНИС (*з робленим патосом*). Адже це для поширення найкращої системи світу — а вона тобі відома — комунізм! Коли зумієш справитись тут добре — тебе чекає признання нашої партії, признання радянського народу!

АНДРІЙ (*іронічно*). Коли в тебе на думці ордени, батьку, їх мені зовсім непотрібно!. Завдяки... тобі мені є в що одягнутись і харчів вдосталь. Але ти не забув, як казала тобі моя мати, що їй востократ краще було б голодувати, ніж бачити щоденно твоє покірне, рабське обличчя. Я ж добре чув... Та й цього тобі, либонь, було мало (*і його обличчя кривиться у саркастичну гримасу*). Тепер же ти з рядів нищих лакуз поперся у... іскаріоти. Пам'ятай одне, батьку, хоча про те все, що говорила мені колись мати, признаюсь, я волів би забути, але воно уже десь відкпалося у моїй душі...

ДЕНИС (*знову швидко розглядається по кімнаті, очі його ніби намацують стіни, де можуть бути підслухові апарати, і він кладе палець на уста, шепнувши*). Андрію, чи ти з глузду з'їхав, тихше!

АНДРІЙ (*саркастично*). Гадаю, що сьогодні ще немає чого боятись. Ще не вспіли... І нічого тобі... папонько, журитись. У твоєму звіті буде так сказано, що син... послухав батька, скорився (*глузливо*)... мудрим наказам партії.

ДЕНИС (*перелякано*). Андрію! ...

АНДРІЙ (*глузливо*). Чому ти бліднеш, батьку? І очі твої проймає наче тривога. Чого тобі боятись? Чи там, чи тут опікуються нами добре... І нічого не може... статись нам. Ми ж, батьку, громадяни Радянського Союзу. Хіба, щоб я...

ДЕНИС (*уже з розпачем*). Андрію, перестань!

АНДРІЙ (*лагідніше*). Заспокойся, батьку. Я вже мовчатиму. Та якщо б не ти...хтозна...

ДЕНИС (*примирливо*). Навіщо стільки шуму ради однієї... благої

справи. Я знаю, що ти мене не підведеш, не зрадиш, я ж кров твоя... Краще, може, тепер про тутешніх дівчат поговорім — вони ж тут красиві, здається, що матері їхні, задивившись на красу землі своєї, передали дочкам її вроду. А ... Уляна Вербова, хіба ж не красуня? За такою варто походити.

АНДРІЙ *(насторожено)*. Її облиш, батьку!

ДЕНИС *(заспокійливо)*. Добре. Але їй ти зразу став не байдужий. Заглибилась вона сьогодні у твої очі, наче звідтіля душу твою випити хотіла! Ти не знаєш, але я там нині був у кав'ярні, у бічній кімнаті — і все... бачив. Андрію, я певний, що вона тобі... повірить!

АНДРІЙ *(задумується, наморщує лоба, а потім лиш в'яло здвигає раменами)*. Батьку, я просив тебе про Уляну більше не говорити... А так... я рад старатись, „товаришу командире!“ Але, коли маю тобі сказати правду, якщо б я ще міг відв'язатись від отого чорного діла... Гарно було в Києві — вчився, розгулював, заплющував іноді очі не на одне і... не думав. Власне... не думав. Хоча часами як же добре бачив. *(Вмовкає і з зневажливою усмішкою дивиться то вгору, то на стіни, мов перед ними маячіє підслуховий апарат, а тоді, потупивши голову вниз, хмариться темніший грозової хмари...)*. От глузував я з тебе, батьку, а як бачиш, тепер сам замовк. Бо виговоритись ніде не можна. Навіть перед... тобою ні... Ох, як я заздрю молоді оці, що тут...

ДЕНИС *(встає, кладе руку йому на плече і рішуче, твердо плыве його голос)*. Годі! Нажартувались досить, а тепер до діла! *(Підводить голову вгору і виразно, наче прямо у гучномовець говорить)*. Ти знаєш — в тебе зустріч з молодими людьми. І не зразу — різко, але поволі і поступово лестливим словом прополіскуватимеш мозки. Воно не важко. Ти ж знаєш сам — молодий народ завжди спрагнений чогось нового, інакшого... Батьківське слово для них уже надто застаріле. Не довго, а ... стиснеш їх усіх, ніби зграю безсилю горобців...

АНДРІЙ *(підводиться з фотелю, ходить то сюди, то туди по кімнаті, а тоді наближується до ДЕНИСА)*. Але хоч раз будь щирий зі мною! Навіщо це все?! Хіба це життя?!

ДЕНИС *(похитує головою)*. Чого розчовпувати тобі ці справи: і перед нами були і тепер, і після нас будуть висланники із Кремля. До того ж перед нами високе завдання: будувати щораз тугішу сіль і заплутувати в неї... ворогів народу. Сьогодні нам треба звербувати для нас тутешню молодь, вбити в них уже навіки Шевченків голос, вбити у них усе стремління до тієї Незалежної...

АНДРІЙ *(здрігається)*. Як ти так спокійно про це говориш... Душу вбивати чиясь — це гидко і від того аж страшно... І навіщо? Пройде час, настане ще одне покоління і все минеться без ніякої боротьби. Адже духово вбити — це... *(Закриває руками обличчя і замовкає)*.

ДЕНИС *(різко)*. Ти знову своє... Шуткувати можна та — незабагато! Молодик ще ти, ух — молодик... Коли б я це ще в Києві

знав, що ти... Адже вчили вони нас і, здавалось, навіть кожен курант на вежі знає цю істину напам'яті, що партія (деклямує) — це серце і душа народу!. Та немає, що тут більше говорити — перед тобою наказ!

АНДРІЙ (ніби в гарячковому маячінні). Я бачу лиш одне перед собою — гордіїв вузол... обплітують мене в нього і ти й вони... Давить і душить він мене... Пробі — і виходу ніякого!

ДЕНИС (рішуче). Замовчи! Навіщо цей театр?!

АНДРІЙ (благально, м'яко). Колись у тебе на обличчі твоєму були горді риси, ніби в когось із давніх гетьманів... Що в партію ти пропхався — це ще я збагнути можу, багато в нас таких — і хліба ради, і з боязні за своїх... Але тепер, здається, це вже... не ти! Бо щоб повзти підступною змією між свій народ... Ні! Цього я не збагну! Пригадуеш... дитинство моє... і ти, коли раз сказав мені...

(Але ДЕНИС не дає йому закінчити слова, а різко затуплює йому рот. Вони вже більше не обзиваються. ДЕНИС переглядає „Известия”, морщить ніби від великої застанови брови і... час від часу позіхає. АНДРІЙ дивиться тупо перед себе. У цій хвилині світло прожектора скеровується на АНДРІЯ. ДЕНИС зовсім утіні. АНДРІЄВЕ обличчя стинається жалем і він, відвертаючись від ДЕНИСА, дивиться кудись у далечінь: уста його болісно заломлюються, і він потиху скаржитья лиш сам перед собою).

АНДРІЙ. О, Боже, як же мені братись до цього мерзкого діла? ... І людей цих шкода тут... і Уляни... Що мені робити?!

(Углибині, за сценою, чути мелодію „ЛЬОДОЛОМУ”, надходять слова другої стрічки: „КРИГА КРИГУ СЕРЕД БІГУ ЛАМЛЕ, КРИШИТЬ В КУПИ СНІГУ, В ГОРИ ЛЬОДУ! ДНІПР РЕВЕ, — ТО ВІН БОРЕТЬСЯ Й ЖИВЕ!”)

АНДРІЙ (оживлено, у хвилюванні великому). Чи це можливе? Хтось співає „ЛЬОДОЛОМ”... Пригадую... цю пісню співав мій дядько Максим, ще заки його повезли на Сибір... І він тоді сказав, що слова „ЛЬОДОЛОМУ” — віщі...

(Завіса спадає)

Кінець першої дії

ДІЯ ДРУГА

(Перша відслона)

(Кілька тижнів пізніше. Знову недільне пополудне. Поза вікнами співає птах. Сонце заливає вітальню, розприскується іскрами в руському волоссі УЛЯНИ. Знадвору увіходять пахощі троянд. УЛЯНА вже не в джінсах. На ній блузка із широкими рукавами; темносиньою ниткою на ній гапт і темносиня спідничка. Волосся уже не спадає у безладді на плечі, а сплетене збоку у тугу косу. Вона проходиться по кімнаті, раз-у-раз зиркаючи у вікна).

УЛЯНА (розміряно, захоплено). Який чудовий оцей день — ясний, промінний!

(Згори по сходах йде ГАЛИНА, а за нею у підстрибках — ЛІЛЯ. Очі її зупиняються жартівливо на УЛЯНІ).

ЛІЛЯ. Ти бачиш, мамо, як наша Ляня зодягнулась — чи може кудись вибираємось у гості? А ... може хтось до нас прийде? О, я вже знаю хто *(і збиточно підсміхається)*. Це, мабуть, Ляню, твій... князенко.

УЛЯНА *(збентежено відвертає голову набік)*. Та що ти, Лілю? ...

ЛІЛЯ *(розкотисто сміється)*. А бач, я вгадала, вгадала!

ГАЛИНА *(тепер і собі здивовано приглядається УЛЯНІ)*. Ти... вдома? Та й справді причепурилася як... Ніби навіть по моїй вподобі.

УЛЯНА *(зняквовіло, здвигаючи раменами)*. От така фантазія прийшла мені до голови. То що? *(і сухо докидає)*. Завтра... завтра — хто-зна може знову вберуся, як звичайно, і як усі.

ЛІЛЯ *(з непорозумінням дивиться на них обидвох)*. І що ці старші все такі кумедні, говорять щось таке, що зрозуміти ніяк не можна. От піти мені в город. А там усе зрозуміле: і квіти, і кущики, і навіть кузка ота, що мандрує по стебеліні.

(А ГАЛИНИН зір не покидає тепер УЛЯНИ)

УЛЯНА *(підходить до вікна і стиха говорить)*. І очі в нього голубі... І усмішка така ніжна і добра... Тут хлопчик таких немає... *(розміряно)*. І кожне його слово ніби призначене лиш для мене — так проникає воно у сам глиб моєї душі... Іноді аж лячно...

ГАЛИНА *(підходить до УЛЯНИ)*. Ти щось казала? ...

УЛЯНА *(здрігається і, немов у сні, проводить долонню по очах)*. Я... сказала? Це... я... лиш так до себе...

ГАЛИНА (допитливо зводить брови). Очікуєш когось? Від вікна, Уляно, так і не відходиш?

(На УЛЯНИНОМУ обличчі видно збентеження. У намаганні його опанувати вона починає швидко говорити). Чекаю на Андрія. Обіцяв зайти. Сказав, що розповість про друзів своїх, як вчаться там вони, про Україну... (Тут слова її обриваються і вона визиваюче дивиться на ГАЛИНУ). Хіба тут щось дивного?!

ГАЛИНА (Здивовано, з досадою). Андрій... прийде? Словом його, особливо тим ласкавим, я би не вірила... Синів советських дипломатів, тим більше українців, свobodно в емігрантську хату не пускають... Обережна будь...

УЛЯНА (повторяє). Обережна ... я?

ГАЛИНА (різко). Так, ти чула добре. І краще хай він сюди не заходить. Таких як він нам тут не треба... А про Україну ми не раз хотіли тобі розповісти, але ти нізащо слухати не хотіла, не цікавило тебе... А тепер...

УЛЯНА (спалахує гнівом і перериває ГАЛИНУ). А сьогодні я змінила думку і про Україну хочу знати якнайбільше! Кажеш, не вірити йому! ... А так, відповіж мені, чому ніби ржа якась вас підточила, недовір'ям ви... сердечним пройшли наскрізь до тих, що з України... Адже вони — це власне ті прославлені вами і переслідувані брати... (Враз гнів її погасає і вона говорить уже спокійніше, хоча в її словах — це іронія). Щоб ти... заспокоїлась зовсім, то доводжу до твого відома, що Андрій приїхав сюди для культурного обміну... Й тому студіює з нами в Колумбійському університеті. А тобі ввижається кагебістський... агент?!

ГАЛИНА (сумно). Причини в мене на недовір'я — і їх багато... Власне такі дипломати як Денис Земляченко, Андріїв батько, висланник саме цієї влади, що твого діда заслала у далеку Сибір. Ще й назвавши його ворогом народу, за те лиш, що його батько був священик. І скільки ще сьогодні карається з покоління в покоління чесних людей за „провини” своїх батьків. І як можеш ти, моя дитина?

УЛЯНА (задумано). Це було колись, мамо. Тепер, — сказав мені Андрій, начебто змінилося...

ГАЛИНА (огірчено). Власне... начебто.

(Відчиняються двері і входить МИРОСЛАВ; під пахвою в нього газета. Назустріч йому зривається ЛІЛЯ. Вона простягає до нього руки і закутується в обійми. І з її уст схоплюється пестливо). Таточку, любиш Лілю?

МИРОСЛАВ (жартівливо). Що пестійка ти велика — це кожному з нас звісно. Але скажи, чи слухалась ти мами? Признавайся?! ...

ЛІЛЯ (з лукавинкою в очах). Ну про... мене... потім. А ти, таточку, краще Ляні запитай. Це вона щойно маму розгнівила, бо до нас якийсь Андрій прийде... У нього мусить бути довгий ніс...

МИРОСЛАВ (здивовано). Ти вже бачила його?

ЛІЛЯ (сміється). Та звідки! Але мама казала, що він правди не

говорить. Отже, у нього, як і у Пінокія, мусить бути довжелезний ніс!
МИРОСЛАВ *(уже не слухає її слів, а похмуро рубає словом)*. Сюди прийде Андрій?!

(Залягає густа тиша. УЛЯНА — немов нічого не сталося далі ходить по вітальні: ніби розгладжує серветки на столику, ніби розправляє квіти, але щохвилини її погляд — туди до вікон... ГАЛИНА сідає на канапу, біля неї ЛІЛЯ, МИРОСЛАВ — у фотелі).

ЛІЛЯ *(дивиться то на МИРОСЛАВА, то на ГАЛИНУ. А потім — збентежено)*. Чому тут так тихо? Може, це... знову я? Я ж... *(І уста її жалісно кривляться)*.

МИРОСЛАВ *(заспокійливо)*. Ні, це не ти, Лілечко.

ГАЛИНА *(пригноблено)*. Аж тепер я бачу, що надаремно я журилась і одягом твоїм екстравагантним, і музикою отією галасливою, Уляно, і навіть тим, що в останніх роках ти віддалилася від нас, немов поміж нами не було ніколи ... нічого спільного. Та сьогодні нас ти вразила більше... Надсунулась страшніша тут загроза...

УЛЯНА *(здивовано дивиться на неї)*. Я — мамо? ...

ГАЛИНА *(з докором)*. А навіщо ти запросила сюди Андрія Земляченка?!

МИРОСЛАВ *(глухо, здавлено)*. Як... могла — ти, Уляно? Що з того, що він українець, алеж він син советського дипломата! Одне хотів би я знати: чи принаймні вмієш вести себе у його товаристві? Чи здібна проникнути поза підступні і проникливі його слова?!

УЛЯНА *(нетерпеливо)*. Шкода... А мені все здавалось, що ти мене більше від усіх розумієш, тату... Але тепер я бачу, що ви обидвоє з мамою однаковісінькі — без ширшого польоту здерев'янілі, глухі до нових ідей... Чи бодай свідомі ви, що зберігаєте оте, що давно вже мертво і застигло... Хіба ви колись вирушаєте поза свій загумінок?!

МИРОСЛАВ *(гірко)*. Як образливо від твоїх слів, Уляно, і як важко... Значить, розчарувались ми обоє, бо і я не знав, що колись почую від тебе таку ницу оцінку *(сумно)*. Та гірш усього — не знав, що станеш нам така чужа...

УЛЯНА *(видно таки вдарена його словами мовчить, а там, зневажливо махає рукою)*. Якби ви знали, як заважає мені оте міщанство ваше... Від нього задихнутись можна... Та що ж... *(відвертається від них і розглядає картини, наче їх бачить уперше. Враз тишу прорізує протяжний дзвінок. З вікон зникає сонце і насувається така темнь, немов надходить раптовий вечір)*.

МИРОСЛАВ *(вмикає світло)*. Яка ж дивна ця нагла темрява...

УЛЯНА *(твердо дивиться на МИРОСЛАВА і ГАЛИНУ. На мить глузлива і майже ворожа усмішка розхиляє її уста, але зараз вона щезає і ледь помітна м'якість примощується на них)*. Не журіться. Андрій сам сюди не приходять, а з ним — наші друзі, та й ваш *(іронічно)*... розумний Ігор буде поміж нами.

(ГАЛИНА і МИРОСЛАВ мовчать. Вони підводяться і прямують

до бокових дверей; за ними — ЛІЛЯ).

ГАЛИНА (на мить ще пристає і терпкістю прокочуються її слова). Покищо ми тут зайві. Маю надію, що ми тебе чогось навчили і ти, Уляно, зумієш гідно повестися. Та добре, що хоч ще Ігор...

ЛІЛЯ (раптом вириває свою руку з матеріної долоні і вигукує, ніби в кассандриному передчутті). Ні, я звідсіля не піду! Ви нічого не кажете мені! А що як отой Андрій забере нам Уляну?! А що як він не князенко, а поганий чорнокнижник, отой лиходій із...червоної гори?! Улясю, ти сама оповідала... Ходи з нами! (Але ГАЛИНА сильно бере її за руку і хоча ЛІЛЯ спочатку пручається, вкінці виходить слухняно з БАТЬКАМИ, лиш час від часу озираючись за УЛЯНОЮ. У вітальні залишається одна-одним УЛЯНА. Нагло кімнату освічує блискавка за блискавкою і чути гуркіт грому... І знову блискавка сполікує темінь і ще одна і ще одна... а за нею надганяється важкий удар грому й поза вікнами попоче дощ. У світлі блискавиць видніє мовчазна УЛЯНИНА постать.)

(Завіса спадає)

(Друга відслона)

(Знову вітальня. Дещо пізніше. На сходах, що ведуть вгору, сидить УЛЯНА, побіч неї — АНДРІЙ, ЗОЯ, ОСТАП, ІГОР, КАТРУСЯ, та ОЛЕКСІЙ. І хоча вони святково не зодягнені, але й не такі розхристані як попереднього вечора).

АНДРІЙ (веселим, бадьорим тоном). Я з вами щойно запізнався, а повірите — почуваюсь ніби з вами із самого дитинства виростав. Якось так безтурботно... Здається, що ніколи не ділили нас моря... Говорив би і говорив з вами — довго, ненаситно...

ОЛЕКСІЙ (прудко). Дивно... Але не лиш ти, але й ми шукаємо за твоїм товариством. І, здається, ми ожили раптом... Якась незбагнена сила тягне нас до тебе... Чи це може тому, що ти щойно з України і для нас ти — інший, не такий банальний... Та й коли заведеш розмову, то так цікаво і переконливо... і тоді як же манить, як тягне навчитись глибшого чогось...

АНДРІЙ (радісно). Добре від тебе отаке почути, а то вже боявся, щоб завадою вам не бути...

ЗОЯ (м'яко). Хочеш, підемо разом на панель, він у нашому Студентському Клубі?

АНДРІЙ (аж променіє з вдовolenня). Ще й питаєш, напевно піду! Хочу... познайомитись із усіма. Адже поміж вами — я зовсім ще жовтодзюб... Але й хочу... щоб і тут дізнались дещо про наше буття в Україні, то й памфлети принесу. Однак, думаю, що було би краще, щоб ви їх... самі роздали. Ще могла б скластись думка, що радянський прибудда пропаганду просувати хоче. Вірте, що це не в моїх плянах... От просто в мене бажання, щоб ви пізнали моє і молодих життя серед званих тут советських сірих і жорстоких буднів... Щоб перед вами відкрилась Україна у сучасній, повній усій своїй красі. Та й нові обрії, щоб...

ІГОР (*критичним тоном*). Про які... нові обрії говориш? Що ж, правда, там усячини тобі наверхли...

АНДРІЙ (*швидко, в намаганні направити свої слова*). Це не те... Я хотів сказати лиш, що тут старше покоління, як і у всьому світі, не дало розгорнутись вашій самостійній душі...

(ІГОР відкриває уста, хоче АНДРІЄВІ щось відповісти, але замовкає. Усі дещо розгублено мовчать).

АНДРІЙ (*з ваганням*). А памфлети...

ЗОЯ (*нетерпеливо*). Та навіщо нам здались оті твої памфлети?! Спочатку, не перечу, вони для нас навіть були цікаві. Звичайно, як кожна новість... Але більше (*здвигає раменами*), більше їх нам непотрібно. Оту блекоту можна, скільки хочеш, вичитати із советської преси. Батьки наші іноді її читають, щоб поміж рядками нудної пропаганди довідатись про своїх земляків. Признаюсь, ми думали, що в тих памфлетах щось інакше, оте, що уряд не... догляне... А скажи так — оті памфлети напевно... батько сказав тобі роздати. Бо я не вірю, щоб тобі були вони цікаві... Ти краще нам розповіж щонебудь, але від... себе.

КАТРУСЯ (*і собі допитливо, зацікавлено*). Справді, Андрію, скажи нам, як там такі як ми живуть? Чим цікавляться? Чи ходять на забави, на вечірки й чи на них гуляєте досхоchu і свобідно? Чи може? ...Ми чули, що зганяють вас на всілякі суботники, атеїстичні мітинги, де плетуть такі пренудні дитирамби, що від них і ... муха позіхає. Та й скажи...

(*її перебиває Зоя*). Чи правда те, що часто там, особливо молодих, мовляв, як добровольців, а насправді висилають на примусову роботу... І вони, відокремлені від родин, від своїх, одружуються з ким попаде, бож жити якось треба... Ой, Андрію, та й чули ми також, що веселість і розвагу одчайдушну крадуть у вас, міняють на ордени...

АНДРІЙ (*спочатку відповідає зневажливим тоном, але спам'ятується і прибирає лагідніший тон, дещо повчальний, ніби до дітей якихось*). А ви не довіряйте тим, що таке говорять, хіба вони у нас були? ... Певно — свобода у нас є, яка кому... завгодна. Та й дружити можна з ким вам по душі... Ясно, коли хтось здуру плете небелиці, ображаючи державу нашу, тоді, звісно, як і в кожній іншій країні, прикручують йому язик, картаючи... по-батьківському. А треба знати вам, що особливу в нас увагу звертають на ... дітей і молодь.

ІГОР (*хмуро*). Ще й би ні... їм вона потрібна.

АНДРІЙ (*крихту чванькувато*). Не дивно, скрізь вона потрібна. Але в нас — вона в пошані: привчають її до професії, адже байдикувати нікому нездорово. Ти, Катрусю, питала — чи є у нас які розваги. Скажу тобі, що і в кіно ходимо, і на прогулянки всілякі, і в ресторани, і частенько до Канева нас возять, щоб батька Тараса не забували — він у нас в особливій пошані, аджеж — це він був за братерством народів...

УЛЯНА (зненацька). Із москалями також? ...

АНДРІЙ (здригається, начебто не чує її запити. А потім говорить далі). На вашу думку — це зле, що молоді виїздять на далекі поселення. А я в цьому нічого поганого не бачу... Не забувайте, що молоді потрібно бути оподаль, як ви це самі називаєте, „естаблішменту”. І як не як, а вони працюють для росту своєї батьківщини, для себе...

УЛЯНА (весь час заслухана в його слова, не спускає з АНДРІЄВОГО обличчя зору, але їй видимо над чимось роздумує і ніби, вертаючись у дійсність, твердо відмірює слова). На останнє моє питання, Андріє, ти так мені і не відповів. Але... Хай там твоя правда, що наша преса та й батьки обдурюють нас... Та поясни мені таку звичайну річ, чому моя мама раз у раз посилки в Україну посилає? ... Та й черги, як від наших рідних зачуваємо, далі великі і завжди брак чогось... Чому замовк, скажи! Не думай теж, що коли ми з радіоприймачем мандруємо та й іноді вбираємось по-дивовижному, то у справах цих — ми зовсім жовтодзюби...

АНДРІЙ (намагаючись приховати збентеження). Та що це ти, Уляно... Усе це наклеп і підривна, ворожа робота... Інакше...

КАТРУСЯ (вривається у його мову). Ти справді віриш в це, Андрію, що намолопи тобі?! Гаразд, тоді скажи, коли у вас свобода така безмежна — чому стежать на кожному кроці за тими, що, мовляв, буржуазні націоналісти, і за тими, що моляться, та й за тими навіть, що ще по-українськи говорять. Так, що приходиться ховатись з мовою рідною своєю. Казав мені батько... (Раптом вмовкає, бо несподівано блискавка різко освічує їхні обличчя, зокрема світло зупиняється на АНДРІЄВОМУ обличчі — і воно все — понура ніч).

ОСТАП (ніяково усміхаючись). На твоєму місці, Катрусю, я мови так дуже не заціпав би... Правда, яюсь останньо українська мова поміж нами лунає, начебто так завжди було... І взагалі ми інакші... відколи тут Андрій. Але, спитаю вас, як було досі?!

УЛЯНА (надумуючись). Це правда. І там до цього примушують, але тут? ...

АНДРІЙ (ніби їй нічого, продовжує говорити). Ви щось надто розхвилювались. Поволі... я все вам виясню.

ІГОР (іронічно). Виясниш? ...

АНДРІЙ (рівним, спокійним голосом). Справа, думаю, в тому, що тут усі не так, щоб... може проти нас, але просто вони не знають, як ми живемо в Радянському Союзі. Там ніхто і не думає накидати російської мови — говори, як хочеш! Що іншого урядова мова, звісно, що російська, адже в нас народи різні і порозуміватись чейже яюсь треба.

ІГОР (різко). Ну, добре. Але я спитаю навіщо вона в Києві?!

АНДРІЙ (здвигає раменами). А Пушкіна в оригіналі, коли захочеш читати, то як же тоді? А треба... бо він поет гарний, талановитий. Та й чим погана російська мова?

ІГОР (*шорстко, з глумом*). А таки впіймали тебе, голубчику... От ти ні з того ні з цього, либонь уже з привички починаєш вшановувати мову „старшого брата”, та що й казати, треба навчатись чужої культури, особливо, коли вона... найстарша поміж усіми... радянськими народами. Але що можна вимагати від тебе? От навчили тебе, начебто якусь папугу, та й повторяєш...

АНДРІЙ (*ніяковіє*). Та що це ти так до мене? Хіба нам не треба навчатись мови... іншої? Та й без толерантності культури народів інших — хіба ти цивілізована людина?

ІГОР (*гірко посміхаючись*). Власне... толерантність іншої культури! Браво! Як добре сказано!

АНДРІЙ (*гордо підводить голову*). А ви кажіть, що хочете, а ми з центральних земель володіємо українською мовою краще за вас. Тоді, будь ласка, вясніть, як це властиво із забороною української мови!

КАТРУСЯ (*задумуючись*). А в тебе справді чудова українська мова, неначе спів... Навіть батьки мої не говорять такою...

АНДРІЙ (*із особливою ніжністю*). Сказати вам правду — це моя мати навчила її... Ще й слідом за мною ходила, щоб я, бува, на російську не переходив... Власне, мати моя... (*Раптом АНДРІЄВІ слова, ніби обірвана струна, вмовкають... Уста його запам'юються болем*).

УЛЯНА (*заспокійливо*). Як дивно — ти так по-різному говориш, що й не збагнути... Іноді — чужий чужак ти нам... А не раз ніби зовсім уже наш... (*Враз її очі зустрічаються із хмурим ІГОРЕВИМ поглядом, здається він їй щось переказує... чи остерігає. І вона, стрепенувшись, ще раз питає твердо*). Властиво, Андрію, ти ще й досі мені не відповів, чому сьогодні ще стільки голодних в Україні? Адже ж там... чорнозем. (*За вікнами попоче дощ. Громи вже не такі люті, а втихають. Інколи у вікні ще зблимне блискавка, однак уже починає прояснюватись*).

АНДРІЙ (*підводиться рвучким рухом, хвилину проходить по кімнаті, а там зупиняється біля сходів, де стоїть ІГОР. Він спирається на поруччя і в словах його тепер немає попередньої жвавості і патосу*). Уляно, ти не розумієш... я...

ІГОР (*усім своїм поглядом впирається в АНДРІЄВЕ обличчя і його уста, ніби у малого запяканого хлопчини, затискаються в оборонну лінію*). Добре. Приймім, Андрію, що сьогодні у вас... рай. А як уже не рай, то якесь людське життя. Але скажи, що було в Україні в 30-их роках... і... чому? Хіба не чув, що з ...ласкавого доручення божевільного Кремля — наш народ від голоду пух і вмирав... Та й яке добро сьогодні може бути в Україні, коли в жебри за хлібом приходите до нас? ... Адже ситі хліба не просять!

АНДРІЙ (*обороняючись*). Коли про 30-ті роки мова, правда, — чув, але тоді була інша влада... Сталін був... А сьогодні... сьогодні в нас доволі всього. А що купуємо зерно — його все потрібно, народу досить та й від прибутку голова не болить...

ІГОР (з досадою, гірко). Думаю, що нам даремно з тобою говорити — інакше прийшлося би у духовому двобої зміряти свої сили, захищаючи правду... Але що ж, ти наш гість тепер, але й син советського дипломата і всім відомо, що таким як вам — незле живеться... Ще й до того, коли зважити батька твого пост, рангу „вітчизняну”, то... А мати твоя, як вона?...

АНДРІЙ (з болем у голосі кричить). А матір мою ти залиши! (Але раптово він замовкає і риси його обличчя ламаються у відчай).

УЛЯНА (підводиться і підходить до АНДРІЯ. Вони трохи віддаляються від гурту і стають збоку. Щось потиху говорять. Видно, що УЛЯНА старається заспокоїти АНДРІЯ, але потім, не втримуючись, з докором кидає ІГОРЕВИ). Чого ж ти напосівся? Андрій людина тут нова, необзнайомлена ще...

ІГОР (з досадою). Власне... Необзнайомлений він, кажеш?! А де ж він досі був? Хіба за материною спиною ховався і не бачив, що творилось в Україні?! (Але вражений, мабуть, УЛЯНИНИМ благальним зором, він, піддавшись любові до сестри, лиш стиха докидає). Хай буде... Ради тебе хіба, Улясю... Та це... недобре (УЛЯНА та АНДРІЙ знову зближаються до гурту).

ІГОР (із ледь глузливим уклоном в Андрієвий бік). Може, я Андрію, перейшов межі гречности господаря дому, але коли ти почав про всілякі вольності і достатки у вашому „раю” ... я... Тому такого більше не розводь... А що як хтось справді повірить твоїм словам і ти знищиш, уб'єш чиюсь душу?! Думаєш так можна?! Адже нікому нині не новина, що понаїздили сюди всілякі захарови, шпигуни московські, і розкладають тут ох як же наївний народ...

АНДРІЙ (спирається на поруччя сходів. Обличчя його — кам'яна, бліда маска, коли він говорить — голос його придушений, сповнений гіркоти і ледь чути його слова). Хтозна?! Може й правда твоя, може мене треба гнати як небезпечного заблуду, що не в свій гурт попав?!..

(Тиша. Всі збентежено переглядаються поміж собою. Дехто перешіптується. На обличчях — неспокій).

(Враз АНДРІЙ проводить долонею по очах і, ніби опам'ятуючись, випрямлюється і твердо каже). Даруйте, що говорив не... так. Моя вина — чи ні, того я не знаю. Змалечку мене навчали отаке „вірую” казати. Але ви... ви могли б вказати мені куди мені далі... Ви...

(Усі дивляться на нього, але ніхто не обзивається і на їхніх обличчях зарисовується одне велике вагання).

ІГОР (раптово різко). А так, Андрію, скажи — можна вірити тобі? Я ні трохи вже не заважаю і прийму твої слова за правду.

АНДРІЙ (знову кладе руку на поруччя сходів, і вона там так і залякла, ледь видно її тремтіння). Правда... Гм... Що воно таке... правда? ... Але гаразд. Тепер сказати можу — небагато, одне лиш запам'ятай: довіряти можна лиш своїм найближчим, а я ... ще ним для вас не є...

(УЛЯНА відокремлюється від гурту, стає поруч АНДРІЯ).

УЛЯНА (ледь чутно). Тобі, Андрію, може краще ще нічого не говорити. Сьогодні ти мало знаєш нас, а ми ... тебе *(Вона високо підводить голову і очі її зустрічаються з АНДРІЄВИМ розгубленим сумним поглядом).* Це нічого... Ти ще віднайдеш себе, Андрію...

АНДРІЙ (зворушливо). Ти справді віриш в це, Уляно! *(Раптом долонню своєю накриває УЛЯНИНУ руку, дивиться кудись у далечінь, а на його обличчі зіграється наче якась хвилююча драма. Воно весь час міняється у виразі своєму. З далекої-далекости пине мелодія „ЛЬОДОЛОМУ“.* А потім вона щораз ближче і ближче всіх. *І АНДРІЙ, здається, нічого вже не бачить, крім УЛЯНИ).*

АНДРІЙ (пронятій хвилюванням). Можливо це, Уляно? ... Я виразно чую мелодію „ЛЬОДОЛОМУ“ — віщого нам, як це казав колись дядько Максим. А може це особливий знак мені... Може це маяк на моїх крутих дорогах...

УЛЯНА (напружено слухає і повертає обличчя так, щоб вловити найменший звук, а тоді збентежено йому відповідає). Це, мабуть, справді лиш... тобі, бо я... Я нічого не чую, Андрію... *(Тоді перестає надслухувати, кладе руку на його рамя і допитливо вдивляється в АНДРІЄВІ очі. ІГОР не відводить зору з АНДРІЄВОГО і УЛЯНИНОГО обличчя — і в нього незадоволеною гримасою стягаються уста. Раптом із усією силою світло прожектора схоплює у своє сяйво групу молодих. Спочатку воно таке сильне, що всі аж заникають у його ясності, а потім вони наче застигають у цьому русі, в якому вони були до цього часу, і ніби приворожені дивляться на АНДРІЯ).*

АНДРІЙ (немов комусь невидному назустріч високо вгору підводить руки, а потім переводить свій зір на УЛЯНУ і благально запитує). Невже ти дійсно нічого не чуєш, Уляно? ... Можливо, щоб це лиш ... я?! *(А мелодія „ЛЬОДОЛОМУ“, наче звільнена з оковів, летить, вдаряє із могутньою силою і враз обривається зовсім).*

(Завіса спадає)

(Третя відслона)

(Парк. Вечоріє. Один по одному засвічуються піхтарі. На небі зорі і рожевий відблиск світел міста. На лавці сидять АНДРІЙ і ДЕНИС. Попри них переходить якийсь чоловік; він засвічує сірник, буцім то хоче прикурити цигарку, але нею він освічує обличчя ДЕНИСА і АНДРІЯ. Віддалік, на другій лавочці, сидить теж якийсь чоловік.

ДЕНИС (сердито скидаючи очима на отих двох чоловіків, потиху). Тьху... Пильнують, не відчепишся від капосних отих... Один ніби вже відходить, а другому...ані в гадці.

АНДРІЙ (іронічно). Ти хіба вже відвик від наших порядків? Бережуть нас пильно, щоб комусь з нас не... закортіло... Ануж забудем про ... вітчизну свою.

ДЕНИС (нетерпеливо). Верзеш, Бог-зна що... От краще розкажи — чи повезло тобі сьогодні? Ти ж знаєш, нам треба за собою залишити зв'язки, людей...

(АНДРІЙ, понуривши голову вниз, мовчить).

ДЕНИС *(уже сердито)*. Чого замовк?!

АНДРІЙ *(поволі підводить голову)*. Про що мені розказувати, батьку?

ДЕНИС *(різко, сердито)*. Маску єгипетського сфінкса залиши комусь іншому! А я ще раз питаю — повезло тобі?!

АНДРІЙ *(неохоче)*. Лихо в тому, що наша *(іронічно)* блискуча розвідка ще й досі не додумалась, що тутешні студенти — це зовсім не стадо баранів чи нікудишніх дурнів... І навряд чи можна буде їх переконати в тому, в що ми самі не віримо...

ДЕНИС *(стривожено з-під ока зиркаючи, де сидить чоловік)*. Чи ти з глузду з'їхав... Тихше, а то почути можуть...

(Враз із лавки підводиться чоловік. У цій же хвилині з-поміж кущів продирається — другий, мабуть, його „кумпан” — і вони обидва відходять).

АНДРІЙ *(глузливо)*. Бач знудилось... Та й слухати їм навіщо, знають нас...наскрізь *(Вбік, задумано)*, а може й ні... Та що це я... Про всякий випадок вони стежать, щоб, бува, не заманулось нам утікати. *(Знечев'я його глузливий тон переходить у полинову гіркість)*. Чому озирнешся довкола, батьку?! Чому шепочеш, немов боїшся, що власна твоя тінь убити тебе може? ... Хіба у нас вільно не живеться?!

ДЕНИС *(сердито)*. Замовчи!

АНДРІЙ *(глузливо далі)*. Ти ж сам почав розмову. А бентежитись тобі нема чого, адже у нас свобода слова... Поглянь лиш в конституцію радянську, в пресу, там так і кажуть, вибач, я думав сказати... брешуть вожді народу.

ДЕНИС *(уже з наказом)*. Перестань, а то! ...

АНДРІЙ *(сумно)*. Чим ти ще сьогодні можеш мені грозити? Ми вже й так... ніщо. Іноді мені здається, що мій народ — залежана, збутвіла в'язка хмизу — хвилина і вона зовсім зотліє, обернувшись в порохно... Та ні! А в Україні не всі такі, як ми! Хай вибачать мені оті, що їм свобода важливіша від тортур і смерти. Хто — ми?! Бездушні манекени, роботи ми... І як не осоружно — в таких як ми ти хочеш перелицювати тутешніх молодих людей?!

ДЕНИС *(люто)*. Не вдавай героя! Коли ти сюди вибирався, добре знав, яка мета твоя! Ми вже такі є... як є. Вибору для нас уже немає! Але й вмирати непотрібно від пострілу в потилицю, чи поневіряючись у сибірських тайгах! ...*(Його перестріває допитливо-болісний АНДРІЄВИЙ погляд і ДЕНИС у розпачі, здається, жбурляє словами, наче хоче якнайшвидше їх позбутись)*. Хіба не так? Та коли в тебе є бажання бути мучеником і каратись на засланні, не турбуйся, вони тебе без найменшого вагання запроторять. Отже — перед тобою ... вільний вибір!

АНДРІЙ *(з розпачем)*. О, Боже! Коли б у мене була відвага зійти з цього шляху, по якому ступають боягузи, кар'єристи і нікчеми...

(Раптом він встає з лавки, запамує руки і нахилиється біля ДЕНИСОВОГО обличчя). А мати казала, куди мені йти... А я не бачив, чи радше не хотів бачити правди в її словах. Та й признайся, батьку — її слова заглушував ти добре! ...

ДЕНИС *(відвертається від нього й тривогою напинаються його риси).* Сину мій, годі...

АНДРІЙ *(огірчено).* Одне ніколи я не можу забути, воно йде назирцем за мною, наче мій...двійник. Пригадую... мати розповідала як твого брата, а мого дядька Максима, повезли на Сибірську північ. Сказала вона мені тоді і про „ЛЬОДОЛОМ”, про пісню, що її співав мій дядько... Розумієш... співав мій дядько, відходячи від нас на заслання, наче на ... весілля. Та на свого брата ти ніяк не похожий... Ти відрікся навіть його тіні і служив тим мерзенним, що колись занастили його... Як ти можеш?!

ДЕНИС *(боязко довкола озираючись).* Ти ще погубиш нас... Тихше... Навіть уже запізно думати про таке. Тим більше, видиться мені, що, либонь, пронюхали щось... наші, і нам скоріше треба виїхати звідсіля...

АНДРІЙ *(із запалом).* Ще не пізно, батьку! Ходи! Підемо в американську амбасаду й попросимо азилію! Добрі люди не видадуть... захищать! *(ДЕНИС встає з лавки і спочатку він, здається, схильний піти за АНДРІЄВИМ покликом, але зараз же його руки опадають безсило вздовж тіла і він каже мертвим голо-сом).*

ДЕНИС *(здавлено).* Андрію, не муч надаремно мене й себе...

АНДРІЙ *(майже благально).* Не хочеш ти, тоді відпусти мене... Я...

ДЕНИС *(обурено йому перебиває).* І не думай! Бо знищиш усе: кар'єру мою, що доводилось мені її з трудом здобувати, знищиш нас, усеньке моє і наше життя...

АНДРІЙ *(досадно).* Кажеш, кар'єру твою знищу, отой кращий пайок хліба, що, собі відриваючи від рота, мусить тобі віддати твій власний народ... Мерзенно якимось, батьку!

ДЕНИС *(майже молить його).* Подумай, що говориш... Вони тобі ніколи цього не подарують, видобудуть з-під землі і помстяться. А помсту їхню хіба не знаєш?!

АНДРІЙ *(твердо, відмірюючи кожне слово).* Ти не повіриш, бо й мені самому дивно, але кудись подівсь від мене давній страх... Та й пізнавши чесних тут людей, важко знову занурюватись у гниле багно...

ДЕНИС *(знову благально).* Ні... ні... До тих, що тут, ти не пристанеш. Погубиш цим, Андрію, свою матір... Зламаєш серце і...

АНДРІЙ *(розгублюється, очі його проймають, синіють болем).* Згадав ти матір... Нашого „Світлячка”... Пригадуєш, так звикли ми ще за давніх наших добрих часів її називати, бож світлом нашим завжди вона була, єдиною розрадою і теплом. *(Враз вмовкає і стоїть,*

мов закам'янілий обеліск, пиш очі в нього зворушено мовчать — мить і прорветься з них сльоза).

ДЕНИС (заспокійливо кладе йому руку на рам'я). Без неї, сину, ти ніщо... Світлячок і ти — одна душа, одно серце — і без тебе вона погасне...

(АНДРІЙ схиляє голову на руки. Нагло на мить сильним світлом на небі займаються зорі, але й так, як швидко загорілись, раптово гаснуть. Попри павку, де знову сідають ДЕНИС і АНДРІЙ, проходять ці ж самі людці, що були недавно. Вони, ніби від несхочу, кидають шпарким поглядом на ДЕНИСА й АНДРІЯ, мовляв — „Не забувайте, ми пильно бережемо!“ — і зникають. Потім один за одним гаснуть ліхтарі. Раптом парк протирає сильне світло прожектора, ніби розгойдане русяве сонце; відтак світло блідне, тремтить сріблистою парчею — і гасне. Настає темінь. Лиш чути, ніби десь із нетрів землі глухі, придавлені німим болем і тривогою АНДРІЄВИ слова).

АНДРІЙ. Яка жахлива і бездомна темінь... Та щоб вона лиш тут... Найгірше — вона в самому серці України. Там одним-одним Світлячок спалахує, горить... Та й горстка таких, як вона — оподаль всього людського, оподаль променя надії ... Але скажіть — як ще довго сили вистачить у них самотніх самісіньких-самих, без допомоги нізвідкіля? ...

(Завіса спадає)

ДІЯ ТРЕТЯ

(Перша відслона)

(Осінь. На овальному столику, біля канапи і фотелів, кришталевий флякон із великою китицею осіннього листя; на ньому примощується сонце, що проникає крізь вікна. Криштал і листя, начебто у вогні... УЛЯНА сидить у фотелі. У другому фотелі, напроти неї — АНДРІЙ).

УЛЯНА (нахиляється над листям у фляконі і пробує його укласти на інший лад). А як ... тобі вчорашні сходи?

АНДРІЙ (відхиляється углиб спинки фотелю). Нічого... Цікаво було... Та й почувався я поміж вами, ніби справді свій...

УЛЯНА (вдоволено). Невже, Андрію?!

АНДРІЙ (піднесено). Якби ти знала як подобається мені оте, що говорите одверто, без прикрас штучних і зайвих дитирамбів... (Раптом неспокійно оглядається і рамена його начебто зовсім входять у фотель).

УЛЯНА (здивовано). Ти — чого?! Не знаю чи це справді... Але іноді мені здається, що в тобі нуртує якийсь майже божевільний страх, безтямний і раптовий неспокій, ніби хтось зорить за тобою, підслухує тебе...

АНДРІЙ (ніяковіє). Це, либонь, ще від народження привичка така погана... Може з часом вона промине.

УЛЯНА (впевнено). У цьому я не сумніваюсь. Особливо, коли побачиш, Андрію, що у цій країні боятись правди — нема чого... Тут одвертість — це право і чеснота кожному, без винятку, тут дана. Що іншого — інтимні, власні почування... Їх надто швидко не треба розкривати, вони ж призначені лиш для... найближчої тобі людини.

АНДРІЙ (жартівливо). Значить, у мене привілей розкритись перед тобою...

УЛЯНА (здивовано). Хіба ти досі не знаєш, що я приятель твій?! Хіба ти ще не спізнав мене?!

АНДРІЙ (і далі жартома). Навіть як і не спізнав, то що такого я мав би ще в тобі, Уляно, розгадувати?

УЛЯНА (повертає голову набік, лише з-під ока зорить за ним. Кокетливо).. Гм... Як не догадуєшся, то й... не треба.

АНДРІЙ (швидко підводиться з фотеля, підходить до УЛЯНИ і

накриває її обидві руки своїми долонями. М'яко). От жартую, Уляно, бо ще ні з ким не було так мило жартувати... Тоді мені, здається, що ми діти... І як дивно — в той сам час уся душа співає про кохання...

УЛЯНА (ніби не чує АНДРІЄВИХ слів. М'якість заокруглює її уста і вона, задивлена кудись у даль, дзвінко-предзвінко говорить нібито лиш до себе). Які далекі це світи між Києвом і Вашингтоном... І виховували нас по-інакшому у двох суспільствах різко-різних, ворожих та чужих собі, а бачу в нас щось спільне: ми близькі один одному, рідні ми, бож від віків — рідною, одвічно рідною піснею нашта наша душа...

УЛЯНА (тепер просто дивиться АНДРІЄВІ у вічі, ніби миттю усе стало їй ясне, і кладе йому на рамена руки). Запам'ятай собі, Андрію, де ти б не був, що наш народ, як і нас двох, моря не розділять і люди не порізнять, чи тут чи там — ми одним-одним народ з одним серцем, почуванням і розумінням. І хоча іноді видається інакше та ми — народ нерозлучний і таким уже залишимося навіки.

(Тиша. Поза вікнами — лиш шум авт і пожежа осіннього листя на столику).

УЛЯНА (усміхаючись, трохи зніяковіло докидає). От розшумілась, мов той вітряк. Але...

АНДРІЙ (проймає УЛЯНУ ніжним зором і тихо, оксамитово пливуть його слова). Це ж саме думав я також. Здавалось, начебто їх не ти, а я до тебе говорив...

(Хвилину немов вагання у нього, а потім палко зриваються його слова). Люблю тебе, Уляно! Якби ти знала, як тебе люблю!

(Обличчя УЛЯНИ все промінне, очі її мерехтять у захопленні, але вони ще ховаються перед АНДРІЄВИМ зором за осокою густих вій. Здається, усю оту промінність вона хоче ще затримати собі. Вона ніби не чує АНДРІЄВИХ слів). Любиш мене, Андрію? ...

АНДРІЙ (вдивляючись в неї, ніби розгортає квіт — пелюстку за пелюсткою). Люблю тебе... моя — до безтями. Я либонь чекав на тебе всеньке життя!

(УЛЯНА підводиться з фотелю, наближається до АНДРІЯ і йому назустріч лине усмішка, ніби у сонце підводиться сніжно-біле лебедине крило...)

АНДРІЙ (знову допитливо). А ...ти? Скажи? ...

УЛЯНА (зідхнувши). Хіба не відчуваєш? ...

(АНДРІЙ злегка підводить УЛЯНИНЕ підборіддя вгору, напувається її поглядом, риси його просвітлює безмежне щастя, — і в цей мент УЛЯНИНИ очі зустрічаються із його зором. АНДРІЙ горне її обличчя, присуває його до себе чимраз ближче, майже торкається його устами. Наперед цілує її в щоку, тоді ніжно-пренижно в очі).

УЛЯНА (тихо). В очі — ні, Андрію, це на... розлуку...

АНДРІЙ (майже шепотом). Ти ж казала — ми „нерозлучні”...

(Крізь відхилене вікно вривається вітер, а за ним кілька осінніх листків — і вся вітальня у переливах золотої багри. І знову і знову цілує АНДРІЙ УЛЯНУ в уста... А тоді поволі відхиляється від них і

дивиться на неї ніби все ще не віриться йому... Опісля він пригортає УЛЯНУ в талії, вони обидвоє ідуть і сідають на канапі. Сидять вони мовчки, розкошуючись своїм щастям, прислухуючись до нього).

АНДРІЙ (підіймає з долівки кілька листків, розгладжує їх на долоні і враз його слова бринять сумним тоном). Невже у цих осінніх листках — уся наша доля? А може вона не так в осені, як в її полум'яних барвах?!

УЛЯНА (здивована зміною його тону). Чого ж раптом так, Андрію? ...

(АНДРІЄВЕ обличчя проймається не то скаргою, не то болем). Замало нам лишилося часу, аби я посмів назвати тебе „дівчиною своєю”... Незабаром: в мене зустріч з батьком, а тоді...

(В УЛЯНИНИХ очах — тривога. Дивиться вона в АНДРІЄВІ очі, ніби звідтіля хоче вигорнути всю правду).

УЛЯНА. Якби я не знала, що ти вертаєшся від свого батька, подумати могла б, що там тебе тортурують — такий несвій, такий інакший ти сюди приходиш. Зателефонуй, що затримали тебе пильні справи. Ні, не так. Просто скажи правду (УЛЯНА зальотно усміхається). Що в дівчини своєї ти...

АНДРІЙ (прояснюється). Як гарно ти сказала: „У дівчини своєї”. (Але зразу його обличчя знову хмариться, і він, отягаючись, говорить). Ти добре завважила, Уляно, що по розмовах з батьком я не той, що з вами... Тому...

УЛЯНА (дивиться на нього з болісним здивуванням, а потім відвертається і знову починає укладати букет листя у фляконі). Невже таке можливе, що ти мені всеціло не довіряв, що побоявся...

АНДРІЙ (понурившись, ніяково). Зрозумій, Уляно, що так же мене виховали, що виріс так... Та сьогодні... сьогодні у всьому мушу я тобі признатись... Може відвернешся від мене... Але завинивши...

УЛЯНА (неспокійно). Завинивши?... Перед ким, Андрію?!

АНДРІЙ (гірко, із соромом). Перед вами...

УЛЯНА (прудко, немов якнайшвидше хоче замкнути дорогу чомусь зловісному). Не треба, Андрійку! Не хочу я нічого знати. Боюсь, що від слів отих — ти зникнеш разом з ними, немов ілюзія якась...

АНДРІЙ (м'яко, але рішуче). Ти навіть того не знаєш, що в розмовах наших із батьком вирішується ваша доля... вас багатьох. Тому тепер я мушу перестерегти ...

УЛЯНА (знову з неспокоєм). Ні, Андрію, ні...

АНДРІЙ (на хвилину вмовкає і на обличчі його — вагання. Він заслоняє його руками. Але зараз же забирає їх звідтіля і вже рішуче говорить). Але я таки скажу тобі про все, Уляно. Мушу! Аджеж ти сказала, що нас — там чи тут, ніщо вже не розділить, моря навіть ні, і люди ні, бо ми назавжди вже одна душа... Тоді... я...

УЛЯНА (ніжно). І ще раз це повторю. Це ж істина...

АНДРІЙ (благально). Власне тому... Прийшла мені пора бути не

лиш чесним із собою, але з вами усіма... І зрадником людей, що мені довіряють, довше я не можу бути, навіть ради свого життя чи безпеки...

УЛЯНА (*вжахнувшись*). Зрадником?! Ти маячиш... ти немов в гарячці? ...

АНДРІЙ (*чітко вимовляє кожне слово; в ньому покора і воно насичене тріумфом розриву із самим собою, із злом. Він майже скандує*). Так, Уляно, я признаюсь! Зрадник я... Мене послали, щоб улесливими, змііними словами пролізти у вашу душу, перелицювавши її на „радянський фасон”, щоб вкрадливими словами пропаганди приєднати вас до свого загарбницького походу, щоб здобути, розбити громаду вашу...

УЛЯНА (*заслоняючи обличчя руками*). Це неправда! Ні! ...

АНДРІЙ (*сумно*). На жаль, це правда... Ще як посилали вони мене сюди я трохи вірив у місію свою, бож і майстри вони від прополікування мозків...

УЛЯНА (*відвертає обличчя від АНДРІЯ, судорожно затискає руки в п'ястуки, а потім знову їх розкриває і схрещує на грудях, немов оберігається перед неминучим злом. Сутеніє. Прожектор кидає на них обох світла блідої, застиглої у безжиття — мертвеччини*).

УЛЯНА (*враз ніби отямлюється і обертає обличчя до АНДРІЯ*). Це ганебно! Ми ж довіряли тобі і думали, що всі оті пропагандивні твої теревені — примусова маска...

АНДРІЙ (*втомлено*). Ще мить і я піду, Уляно...

УЛЯНА (*раптом презирливо*). На те, щоб з батьком поглумитись, потріюмфувати над „жовтодзюбими націоналістами”, що...

АНДРІЙ (*благально*). Уляно, коли й піду до нього, то не на те, щоб продовжувати оте погане діло...

УЛЯНА (*досадно*). Тоді — навіщо?!

АНДРІЙ (*сумно*). Щоб з усім покінчити! Але тепер вислухай мене, Уляно... Може простиш мені мій мерзенний вчинок, коли відкрию перед тобою бездонний біль і безнадію багатьох таких як я, що в Україні зайшли в ... нікуди.

АНДРІЙ (*на хвилину вмовкає, а потім простягає перед собою руки, ніби сліпий перед проваллям, і схвильовано говорить*). А ти... Улянко, нагадуєш мені мою матір... Доброта така у тебе і промінність, як у неї... Але такою вона ще була давно, коли була... собою ще. Ми з батьком її Світлячком назвали, бож нашим променем була в темряві... Родом вона не з Києва, а з-під Карпат, із села Синяви. Її обидва брати там загинули за оту...синьожовту. Та й він...мій батько, боровся теж за неї...

УЛЯНА (*наче прокидаючись із зловіщого сну*). І як він міг так змінитись ?!

АНДРІЙ (*втомлено*). Це сумна і довга історія. Коли батькового брата заслали на Сибір, і він там загинув — від цієї пори батько мій не той став... І хтозна: чи нас рятувати він хотів, чи свою шкуру, чи

просто таки ради кар'єри зодягнувся у лакейську покору?... Але мати моя йому того ніколи не простила... І коли ми самі зоставались у хаті, розповідала і про батьків своїх, і дядька Максима, і народовбивчу владу, що налягла крилом смертельним...

УЛЯНА (*гостро*). Як тоді ти міг?!

АНДРІЙ (*сумно*). Це ж було ще в моєму ... дитинстві. А потім — школа, мітинги, політруки... і навіть батько мій... зробили своє... Ріся і потроху забував його слова, а може, щоб бути зовсім... щирим, хотів їх забути.

АНДРІЙ (*вмовкає, лиш час від часу прикушує уста, ніби дитина, коли в неї жаль великий, жаль сердешний... А УЛЯНА дивиться на нього здивованими, жапісними очима, а потім голова її поволі никне вниз. У вітальні, мов неспокійний відгомін осені, змигують золото-оранжеві світла прожекторів. А там, чимраз швидше і швидше миготять світла, здається, попечуть крила якогось велетенського барвистого птаха*).

АНДРІЙ (*нагло, немов прокинувшись*). Та й потім... потім мати моя зовсім замовкла... Закам'яніла вона, сердешна... Непорушно отак сиділа, дивлячись у вікно... і ані словечка. Аж „змилосоердившись” забрали її у лікарню для умовохворих.

УЛЯНА (*гірко*). І ви... ви дозволили забрати її поміж божевільних...

АНДРІЙ (*болісно*). Ти того тут не зрозумієш... коли лікар скаже, що вона мусить піти у лікарню для умовохворих, значить — вона мусить... І виходу немає. Та тверда вона... коли додому вернулась, то й з хати почала виходити і трохи поміж людей, та здебільшого багато не обзивалась... Тільки очі її, Уляно, горіли сухим вогнем, немов у віщій Кассандри, що хоча знає правду, мовчати мусить... (*Раптово його риси стинаються у біль*). Але наостанку, перед нашим виїздом сюди, мати моя, наш Світлячок, знову погас, замовк, а з ним удома все у мертвеччину спопеліло... Так сире, холодно було...

УЛЯНА (*дивиться на АНДРІЯ і в очах її німіє не то скарга, не то жаль якийсь*): А коли ти сюди їхав — знала твоя мати про ваше ... особливе доручення?

АНДРІЙ (*зворушено*). Думаю, що так, бо, загородивши нам дорогу, молила: „Ти, Денисе, роби як знаєш... Благаю, лиш Андрія нашого не втягай на оту... дорогу „нечестивих”... І батько мій швидко вийшов, може хотів нам дати нагоду попрощатись, — недобрий він не був, лиш слабкого характеру... І тоді мати шепнула мені: „Там, поза океаном, знайомся з нашими людьми, начерпуй якомога найбільше правди! Та своїм братам ти кривди не роби... Не смій... навіть якщо б тобі прийшлося піти слідами свого дядька Максима... Повір — загибель твоя чесна не така страшна як юдине тавро!”

УЛЯНА (*різко з одчаєм*). І ти таки не послухав її... (*підходить до вікна і підносить з долівки осінні листки і зовсім наче не при розумі сердешна говорить слова, від яких темніє все АНДРІЄВЕ обличчя*).

Отой багровий листок, наче кров чиясь, але тут, Андрію, є і — золотий, і диво-див — зовсім зелений, а оцей такий блідий, ніби личко голодного дитяти... (А потім знову). Отой багровий наче... (Не докінчує і голова її, ніби смертельно вражена, никне додолу).

АНДРІЙ (хвилину стоїть безмовно. Тоді проводить долоню по очах, наче хоче обігнатись від примар якихось, а на його обличчі смертельна втома). Одне що зле зробив я тут, що, полюбивши тебе, Уляно, я зразу не відійшов від тебе... І замість одягнути тебе в шовкове щастя, важко я тебе вразив... Але зрозумій мене, Уляно, що ми — це не... ви. Що в нас божевілля і пекло і ми вже самі не знаємо — хто і що... Та й зрозумій, що день у день впоювали в мене оцю нещасну блекоту...

УЛЯНА (хмуру). Андрію, благаю, перестань! Мені ще хочеться вірити у тебе, у те неймовірне, що ти таки...

АНДРІЙ (із молінням у голосі). Уляно, прошу, вислухай мене, а тоді вже суди! Я молодий — я прагнув до якогось ідеалу... Хай Маркс, навіть і Енгельс... Але в душі від цього давила ще гірша порожнеча. нило ще більшим прагненням... Та я вмовляв у себе, що, можливо, як уже дорослим стану...

УЛЯНА (гірко). Хіба, Андрію, ти не бачив, що діялось довкола тебе... А навіть у тебе вдома — не бачив ти, що щирости немає, що правда, хлипаючи, десь заховалась... Адже власне мати від того страждала...

(АНДРІЄВЕ обличчя тепер — одна темна хмара. І очі зболені свої він повертає на УЛЯНУ).

АНДРІЙ. Правда, розповідала мені мати про довгі черги на дорогах, і на морозі босі порепані селянські ноги, і тугі чоботи кагебістських посіпак, і сірі, похуділі личка дітей, і прозорою поволокою обтягнені їхні кісточки... І про уста їх — без усмішки, а застигли в якусь дорослу вже і розпачливу гримасу... Але коли, бувало, я пробував питати батька, то, звичайно, він відповідав, що причиною цього... тимча сового лиха були — „вороги народу”. Та коли комунізм запанує на всьому світі...

УЛЯНА (дивиться на нього з-під лоба і каже немов із співчуттям великим). І ти цьому вірив?! Ти міг, Андрію?!

АНДРІЙ (благально). Я ж казав уже, що ми — це не... ви! Ми живемо у відокремленні від усього світу, начебто якісь створіння Богом і людьми забуті... А ви виростили у добрі, вольності, ще й у забаганках усяких... Уляно! Благаю! Не суди так гостро, бо коли відвернешся від мене...

УЛЯНА (з тривогою). Тоді?...

АНДРІЙ (в одчаї). Тоді, Уляно, або задавлять мене, або я сам, без серця рідного твого, пропаду... Самотньому...(І враз вмовкає).

(УЛЯНА не обзивається. Риси в неї напружені, немов тятива: іноді вони відкриваються у преніжну паскавість, то знову стягають ся у сувору, невибачливу камінність).

АНДРІЙ (знову благально). Одне лише зваж! Не з добром я був посланий до вас, але бумерангом... на добро обернулась місія моя

хоч трохи... Бож ще недавно ви майже нічим не цікавились байдуже розгулювали собі по місті... Аж ми зустрілись... І як не дивно — душа ваша торкнулась ближче України... і признати мусиш, що не батьки ваші, а я, отой запроданець, прихилив вас до рідних берегів.

УЛЯНА (*тихцем, наче лиш до себѣ*). Це правда... Важко лиш збагнути, що зблизило нас так до Андрія — чи спільність молодого віку, чи може скоріше те, що він недавно прибув з України — не книжкової, а справжньої, і його слова, здавалось, щирі із силою чаклунською причарували нас усіх... Лиш — Ігор, отой не вірив...

УЛЯНА (*вже вголос. Тон її сумний, але вже не такий холодний*). Бувало, що не раз ти говорив не так, як ми до того звикли, а з „радянська“ ... Та ми виправдували тебе, що інакше ти не вмієш... то й не твоя це вина... Що побувши з нами... ти...

АНДРІЙ (*задумуючись, наче кінчає її думку*). І вгадали. Так сталося. Поступово те, що тліло млявим вогником — дозріло в переконання... Важко лиш ще мені сказати, кому це воскресіння моє приписати маю: тобі, Уляно, чи матері словам, що враз ожили, чи може і це я сам, опинившись серед свобідної течії, в обличчі блиску правди — завернув з дороги зради... І нині... Невже... я оце ступаю у дядька Максима слід і йду за піснею його... за „ЛЬОДОЛОМОМ“?!

(*Тиша. У ній ще й далі гомонять, зустрічаються на перехресних стежках, ніби дзенькіт шпак у лицарському двобої — слова АНДРІЄВИ і УЛЯНИ*).

АНДРІЙ (*говорить і кожне його слово — це втома, біль і крихітка надії*). Скажи, коли я відмовлюсь вертатися в Україну, коли перед вашою громадою, наче на Чорній Раді, я признаюсь до своєї провини — чи простить вона мені, чи повірять?! ...

УЛЯНА (*задумується, морщить брови, втомлено проводить долонєю по очах — і в них назустріч АНДРІЄВИ показується уже перша пастівка тепла*). Мені сказати важко... Але щоб вони тобі повірили, ти повинен так, як переді мною у всьому признатись, нічого не... затаюючи... Щирий мусиш бути...

АНДРІЙ (*хвилину мовчить, наче в думках щось ще важить, а тоді тугою пройняті шукають за Улянним серцем його слова*). А ти, Уляно... Скажи, не відійдеш? ...

УЛЯНА (*із стражданням*). Коли це ти, Андрію, про почування наші, про любов, то ще не знаю... Коли ти раптом відкрився переді мною у всьому, так страшно стало, що ніби в душі моїй любови отієї й ніколи не було... І ненависть в мене до тих, що хотіли знищити тебе й інших досі нищать...

АНДРІЙ (*затискає уста і в очах його вичікування, ніби на фінальний вирок*). Що маєш, Уляно, сказати, кажи вже... Життя наше спільне можливе лиш у найчистішій правді, у щирості безмежній... Я чекаю... Інакше...

УЛЯНА (*з великою жалістю дивиться на поблідле АНДРІЄВЕ*

обличчя, на його побиті бодем очі). Хай пройде час, Андрію... Перед нами велика проба...

(Поволі вітальною огортає темрява і не видно нікого. Аж враз світла прожекторів із усією силою гарячих осяйних барв зупиняють ся на УЛЯНІ і АНДРІЄВІ. Хвилиною — і АНДРІЄВА рука з прощанням зупиняється на УЛЯНИНОМУ плечі — і він відходить. Йому вслід, ніби золотою рікою, простягаються, пливуть, пишуть стежку світла прожекторів. За ним лине УЛЯНИН зір: в ньому смуток, неспокій... Спочатку здалека і стиха проривається мелодія „ЛЬОДОЛОМУ” та згодом вона дужчає, гримить ніби прибіг могутніх велетенських хвиль, і чути слова хору: „ЦАРСТВО СОННЕ, ТОНЕ, ТОНЕ, БО ПРИЙШЛА ВЕСНА... ХТО Ж МОГУТНІЙ ЗАБОРОНЕ ВСТАТИ НАМ ОД СНА?!”

(Завіса спадає)

(Друга відслона)

(Парк. Один за одним засвічуються ліхтарі. Безлюдно. Стежкою надходить АНДРІЙ. Раптом, вихопившись з-поза кущів, наскакують на нього якись два людиці. Приглянувшись ближче, він пізнає у них знайомих йому советських агентів).

ДОЛУТОВ (ніби з дружнім докором). Ач ти й не думав нас тут зустріти. Але забарився ти... пане-брате. Та й батько неспокійний дуже...

АНДІЙ (іронічно). Ваша турбота просто... зворушлива. Але заспокойтесь, я не малюк — дорогу до батька знаю добре і ще до нього вспію.

ПОНОМАРЬОВ (глузливо). Хто тепер тебе зна? Ануж замість до батька — до ...Улянки своєї завернеш кроки.

АНДРІЙ (уже сердито). Замовкніть! Залишіть мене! Тут, на цій вільній землі Вашингтона — не ваша справа, куди мені дорога! Хіба забули?!

ПОНОМАРЬОВ (роблено дивується). Ти... грозиш нам?!

АНДРІЙ (ще дужче сердито). Так! І ще раз повторюю — тут вам не Радянський Союз. Там — ви володарі народу і перед вами, ніби перед самою смертю, кожен труситься. Але тут вам до мене зась! Чули?!

ПОНОМАРЬОВ (кипить від люті). Бач який! Декляматор з тебе незлий! Але — глянь! Довкола нас — ні живої душі! (Іронічно). І в цій вільній країні поліцейського так швидко не діждешся, щоб і кричав...

АНДРІЙ (оглядається на всі боки і дійсно, крім своїх „янголів хоронителів”, нікого він не бачить).

ДОЛУТОВ (насмішливо). А що?! Побачив, що не жарти?! І чи право в нас на те, чи ні — схопимо тебе в своє сильце, ніби горобця... мізерного. І як приємно буде матері твоїй дізнатись, що не повезло тобі... От схопили її одинака, її синочка та й повезли у Сибір або... І

знову їй, бідолашній, доведеться у божевільні перебути, цим разом уже надовше.

АНДРІЙ *(не втримується і з розпачем говорить)*. А матір мою ви не смійте згадувати, бо я... *(кидається вперед, хоче випаматись їм з рук, але агенти йому заставляють дорогу)*.

ДОЛУТОВ *(глузливо)*. Ач, яка ти птиця, один — проти ...нас!

АНДРІЙ *(досадно)*. Відступіться, залишіть мене в спокої! Вам ще мало — ще одного хочете на сумління взяти!

ДОЛУТОВ *(поволі карбує слово за словом)*. А я запитаю тебе, що станеться з твоїм батьком?! Думаєш вони поглядять його за тебе... Навряд! Зразу він опиниться на списку „ворогів народу!“ Цим разом ... батько за свого сина... І ти знаєш добре, що з цієї пори для нього не залишиться і клаптика землі, де зміг би він спокійно доживати віку...

АНДРІЙ *(сумно)*. Дарма... Можливо — це єдиний вихід...

ДОЛУТОВ *(нетерпеливо)*. Моя порада: забудь Уляну Вербову, дім її і націоналістичну банду, що в голову твою почала вкладати нісенітниці — і про повстання, і про вільну й... самостійну... провал комуністичного режиму...

АНДРІЙ *(наводить на себе роблено здивований вигляд. Він ніби навіть жахається Долутових слів)*. Що вам?! Я ж радянський громадянин... Я ... ніколи...

ДОЛУТОВ *(нахабно)*. Ти може думав нас, наче дурників якихось, за ніс водити?! Не крути — нам усе відомо! І ніяк не розумію: або з тебе м'якуш мізерний або в прихвостнів отих націоналістичних більша сила, ніж ми припускали... Але вихід є: виїхавши звідсіля, розкаєшся гарненько, ще й приобіцяєш на безпощадний приціл узяти ворогів народу... А хто вони, не нам тобі казати... Принаймні батька урятуєш!

ПОНОМАРЬОВ *(нетерпеливо)*. Ти, що Долутов? Наче на якійсь трибуні?! Розп'ятався на всю губу, ще чого і якусь мару тут наднесе! А може *(глузливо)* це, бува, не Андрій розм'як, а ти, Долутов... Адже колись тебе не Долутовим звали, а... Доленком... Та й брат твій поміж синьо-жовтими бандитами боровся, а одного дня він зник, пропав безслідно... *(Мовчанка така, що чутно як з дерева падає лист)*.

ПОНОМАРЬОВ *(ідко і погрозливо далі)*. Гей, Долутов! Поможеш мені зараз, чи ні?! *(Хвилину він просверлює ДОЛУТОВА зором своїм наскрізь, а там з усієї сили тягне АНДРІЯ за руку)*.

ДОЛУТОВ *(отягається і боязко, оглянувшись довкола, кидає)*. Стривай, Пономарьов?! Чи конечно — розбоєм?! *(Але потім і він тягне АНДРІЯ за руку, либонь, побоявшись погроз Пономарьова)*.

АНДРІЙ *(пручається і протяжно, розпачливо кричить)*. Напад! Рятунку-у-у-у!

ПОНОМАРЬОВ *(люто, кризь зуби)*. Замовкни, гаде! Навіть коли поліція з'явиться, я спосіб знайду... От скажу, що ти хотів продати нам ... кокаїну. *(Виймає з кишені піджаку пачечку з білим порошком)*

і показує АНДРІЄВИ). Бачиш? ... А тоді заметемо за собою сліди... Хто ж молодикові повірить?! А тоді, небоже, на отчизну... рад-не-рад утікати мусиш (іронічно)... Хіба... признаєшся американській владі, що наркотиками торгуєш, або, може, що... шпигуном в країну їх одважився пролізти... Одважився... Ха, ха...

(В АНДРІЯ знову вихоплюється крик за допомогою, та в цю мить ПОНОМАРЬОВ хутко затулює йому рот рукою. Раптом на доріжку виходять ЗОЯ, КАТРУСЯ, ОСТАП і ОЛЕКСІЙ).

ОЛЕКСІЙ (здивовано). Андрію?! Що діється?! (побачивши біде і безрадне АНДРІЄВЕ обличчя, він різко звертається до советських агентів). Що за люди ви?! Куди ви тягнете його розбоєм! Пустіть!

ПОНОМАРЬОВ (твердо). Тут ніякий розбій! У нас на те є повне право — він радянський громадянин і слухатись він повинен своєї влади!

ОСТАП (від несподіванки подається кілька кроків назад). А я думав, що ви от звичайні собі бандити, а коли розкрили рот, то виявилось, що ви... кагебістські посіпаки... Отже, це правда, що у вас по вулицях ловлять невинних людей, приписуючи їм видумані злочини... (з докором). А ти, Андрію, твердив нам... щоінше.

ЗОЯ (погрозово). Пустіть його! Як ні, то хтось із нас поліцію прикличе (дає рукою знак КАТРУСИ і вона віддаляється).

ПОНОМАРЬОВ (сичить крізь зуби). Кликати нікого непотрібно, самі відійдемо. До ДОЛУТОВА). Чого заляк?! Пустити його! (Долутов випускає АНДРІЯ і він розтирає задубілі руки).

ПОНОМАРЬОВ. Даремно ви закидали Андрієві неправду, як бачите, насильства у нас немає. (ДОЛУТОВ під час розмови поміж ПОНОМАРЬОВИМ і ГУРТОМ МОЛОДИХ мовчить. У цій хвилині, коли АНДРІЯ обступає ГУРТ його ДРУЗІВ, риси його помітно відпружуються).

ПОНОМАРЬОВ (гостро). Розмова наша ще не закінчена. Мостів поза собою зривати я не раджу, Андрію! Дорогу до батька хіба... знаєш?!

АНДРІЙ (похмуро). Батькові моему перекажіть, що під караулом — ніколи не прийду!

ПОНОМАРЬОВ (ніби не чує АНДРІЄВИХ слів, лиш вперто дивиться на ДОЛУТОВА, ніби бачить його вперше. І погрозово і потику, щоб він лиш чув, цідить слова). Запам'ятай собі: звіт за сьогодні здаватимеш ... голубчику... За ... зволікання своє і за... все інше! А тоді хтозна?! Тоді може й пригадають твого брата і постелиться тобі дорога, де холонуть усілякі почування, крім одного: дочекатись мерзлого пайку хліба, черпак гнилої юшки, чи може якось зогрітись, застигаючи на льодову бурульку у вітрах морозної тайги... (Від ПОНОМАРЬОВИХ слів ДОЛУТОВ подається назад і хипиться увесь, ніби під раптовим ударом нагайки. Рамена його опускаються по-невільничому вниз, а руки, ніби вже не його, звисають нерухомо вздовж тіла. Хвилина — і вони виходять).

ЗОЯ (розгублено). Про що він говорив, Андрію?! Щось наче б? ...

АНДРІЙ (здригається і випростовує рамена). Незабаром, Зое, ти

·все зрозумієш... Ходімо до Вербових... Там виясню вам усе... Тоді вже судить... (Раптово один по одному гаснуть ліхтарі. Світиться лиш один, але багато сильнішим світлом, ніж досі, і супроводить усіх своїм світлом до виходу. Глуха темінь, лиш одна стежка від світла ліхтаря, ніби маяк, вказує дорогу. У ньому постаті МОЛОДИХ коливаються ніби сиплюєти гігантів).

(Завіса спадає)

(Третя відслона)

(Спочатку сцена неосвітлена. Чутно тільки чиїсь швидкі кроки, які на бігу іноді зупиняються. Тоді вдаряє світло з прожекторів. Перед завісою пробігає ЛІЛЯ. У ясному її волоссі — голубим мотилем — кокарда. Сукенка її уся у фальбанках. Як і в першій дії, вона котить перед собою обруч, підспівуючи якусь мелодію. Враз ЛІЛЯ пристає і, рвучко повернувшись до публіки, спирається на обруч)

ЛІЛЯ (у піднесенні). Нині у нас — знову гості (і вона віддуває примхливо губенята). А я люблю, коли у нас гості, бо тоді і рух, і гамір, розмов багато, і сміх... Та сьогодні (і розводить безрадно руками) щось не те... У тата, мами, навіть у Ляні — личка якісь невеселі. Як і говорять, то все лиш про Андрія — князенка Ляні... про нього та й про нього, аж скучно! (Раптом наморщує свого малого лоба, знову розганяє обруч, ніби на прощання киває комусь рукою, і вже на бігу гукає). Біжу, бо може шукають за мною! (А там зупиняється, знову спирає обидві руки на обруч і, поглянувши довкола, врочисто каже). А я та й Ляня таки любимо Андрія... Недавно він шепнув мені на вушко, що моя казка про... князенка — не зовсім казка. Лиш треба... вірити. (А потім швидко, кинувши оком довкола, кладе на уста палець). Та ви про це нікому не кажіть, хай це буде наша таємниця! (А тоді вже швидко вибігає, покотивши прудко перед собою обруч. А за нею, ніби голуба хмарка, пронизана стрілами променів, летить світло прожектора).

(Завіса підноситься)

(Теплий осінній вечір. Як і напочатку — патіо у Вербових. Понад столом та ж, лиш що вже згорнена, барвиста парасоля, ніби пелюстки дивоквіту, що вже ніколи не розквітне. На столі — флякон, а в ньому рясною багрою — гілки калини. Вгорі, наче на щоглі корабля, прип'ята до катапльи лукова лампа кидає сильне світло. ГАЛИНА з УЛЯНОЮ кінчають прибирати стіл, ЛІЛЯ, підстрибуючи, ніби їм допомагає і кидає оком то тут, то там. МИРОСЛАВ та ІГОР розставляють крісла та ослінчики. У двері — дзвінок. Входять: МАКСИМ ЗАГІРНИЙ, НЕСТОР ЗАСЛАВСЬКИЙ і МАРІЯ, СЕРГІЙ НИКОРЕНКО і ГАННУСЯ СИДІР. Обійми, вітання. Поміж ними кружляє ЛІЛЯ, підставляючи до поціпунків личко. У світлі лукової лампи — впереміш брунатно-сизі і золоті осінні барви

з відпечатком густосочистого фіолету передають настрої Рембрандтівських картин).

ЛІЛЯ (підсовує оспіничку біля мальви і гомонить до себе). Які ж дивні ці дорослі... (всміхається). Ніяк не дійдуть до порозуміння: раз твердять, що Андрій добрий, а потім зараз же заперечують! Хай запитують мене — мені ясно: Андрій найліпший із найліпших у світі! (ГАЛИНА приносить тістечка, МИРОСЛАВ — вино і ГОСТІ та ДОМАШНІ засідають за столом. Враз настає різка тиша).

СЕРГІЙ (перериває оте глухе і аж тривожне мовчання і голос його звучить металом). А де Андрій? Невже його сьогодні тут не буде?

ГАЛИНА (тихо). Він повинен...

НЕСТОР (понура). Ви що й не кажіть, а я не можу з дива вийти, як це Андрій пішов на таку лукаву дорогу?!

МАРІЯ (лагідно, мабуть у намаганні втишити Несторову досаду). Ви може й накинетесь на мене, а я зовсім не дивуюсь... По роках безумної неволі — там у декого уже отупіле, мертво і оглухле серце...

ГАННУСЯ (з одчаєм). Правду кажете, Маріє, бо коли подумати про тих навіть найсильніших, що їх щоденно підточує черв'як безнадії, про їх душевні і фізичні муки, про безсилля їхнє і нікчемність ворогів... Коли подумати про те бездонне пекло, то...

СЕРГІЙ (гірко). Пекло кажеш... О ні... Саме ... дно його!

МАКСИМ (тоном безкрайого болю). Для нас найстрашніше, мабуть, те, що оця клята влада позбавила нас батьківщини, залишаючи за нею криваву тугу й глибоку рану, вкарбовуючи в душу жажливу дійсність, що, мабуть, батьківщини нам не бачити ніколи...

(Знову насувається тиша. На обличчі МИРОСЛАВА ВЕРБОВОГО — велика втома. На мить голова його схилиється понад столом, але зараз він її підводить, либонь нагадує собі, що перед ним — ще невіршена справа). Дозвольте, що ще раз повернусь до Андрієвої справи. Як ви думаєте?. Гадаю, що коли у всьому він признався і порвав із своїм нечистим ділом — його нам треба прийняти в громаду? Скажіть, що ви на те? (На деяких обличчях коливається ще вагання і відповіді немає).

ГАЛИНА (зір її мандрує від обличчя до обличчя німим запитом, а коли потім і просочуються її слова, то в них — сумнів). Мабуть, що треба ще залишити це часові... Не пошкодило б і дивитись за ним трохи. Та сьогодні вже не розпитуймо Андрія ні про що. (Коли підводиться з-поза столу УЛЯНА, за нею встає і ГАЛИНА).

УЛЯНА (схвильовано). Андрія так і немає? Обіцяв, що зразу після розмови з батьком сюди зайде... З ним щось трапилось, щось неочікуване. Інакше б...

МИРОСЛАВ (встає з крісла, підходить до УЛЯНИ і заспокійливим рухом кладе на її плече руку). Ще не пізно, доню... Та й пішов до свого батька... Хіба ...

УЛЯНА (затривожено). Хіба що, тату? ...

МИРОСЛАВ *(вагаючись)*. Хіба, що в його справу встрянуть інші...

УЛЯНА *(насторожено)*. Інші?! ... Ти думаєш кремлівські людолови? Хіба вони щонебудь знають? ... А може й Андріїв батько не вернеться у Київ. Боятиметься, а за ним і Андрій? ...

ГАЛИНА *(глумливо)*. Та й матиме чого, його ж судитимуть за невиконання „священного обов'язку супроти партії і народу”. Думаю, що він вернеться у Київ, а за ним Андрій... Спротивитись Кремлеві — треба не абиякої сили...

СЕРГІЙ *(підходячи до них)*. Тоді Андрія нам немає що йчекати...

ІГОР *(впевнено)*. Вам може буде дивно... Бо з Андрієм я зводив не один двобій, та й надто не довіряв йому... Але потім... потім пильно я спостерігав за ним, за кожним його словом, за кожним кроком і скажу, що він — не боягуз! Мабуть по дядькові своєму — завзята він людина. Може й сам він того ще не знає, але...

МАРІЯ *(обгортаючи УЛЯНУ м'яким поглядом)*. Та й я сказати мушу, що під час розмов наших із Андрієм я іноді завважувала у його очах, начебто ніжну фіялкову тугу — за кимось чи за чимось... І не збагну лиш...

УЛЯНА *(вся випрямлюється, очі її розгортаються вогнем)*. Я знаю... Андрій прийде!

(Раптом у двері вривається дзвінок. ІГОР швидко підходить до дверей. Усі, хто ще сидів за столом, з-за нього підводяться. А УЛЯНА ж посередині патіо — так і не ворушиться, ніби захопола на місці. Входять АНДРІЙ, ОСТАП, КАТРУСЯ, ЗОЯ і ОЛЕКСА. На обличчях ДОМАШНІХ і ГОСТЕЙ — полегша).

УЛЯНА *(зривається з місця, біжить назустріч АНДРІЄВІ, бере його за обидві руки і схвильовано, швидко говорить)*. Я так боялась...

АНДРІЙ *(сумно усміхаючись)*. І вірила моему слову, що прийду?!

УЛЯНА *(рішуче)*. А якже, Андрію! Вірила і так чекала...

ЛІЛЯ *(і собі підбігає до АНДРІЯ, стає навшпиньки, зі захопленням дивиться йому у вічі і радісно вигукує)*. Спитай мене, Андрію! Я знала, що ти прийдеш... Князенко не підведе ніколи!

АНДРІЙ *(гладить ЛІЛЮ по голівці, а тоді гірким тоном каже)*. Який же з мене князенко... Лілю?! Але ти дочекаєшся його, він напевно прийде!

ЛІЛЯ *(промінно)*. Тому що вірю? ...

АНДРІЙ *(лагідно)*. Так, Лілечко...

ІГОР *(обводить усіх тріюмфальним зором і злегка усміхається)*. Адже казав я вам, що Андрій людоловам більш не дасться, що він прийде!

АНДРІЙ *(спочатку дивиться кудись у далечінь, а тоді його погляд зупиняється на УЛЯНІ і уста його болоче запам'ятовуються.)*. Жаль мені лиш, що кагебістські харцизяки перешкодили мені востаннє зустрінутись із батьком...*(Вказує на гурт своїх МОЛО-*

ДИХ ДРУЗІВ). Сказати правду, якщо б не вони — сьогодні б більше я вас не побачив...

(*Враз в АНДРІЄВИХ очах спалахує радісна іскра*). Невже можливо, що я такий свобідний, як кожен з вас?! Що в мене воля на руках?! (*Але зараз його обличчя захмарюється і тихо, здається, лиш до себе він мовить*). Вільний я?! Адже відсьогодні за кожним моїм кроком падатиме тінь Кремля... Та і як мені радіти, коли в Україні — одним одна мати моя і мій батько... Яка ж його доля? ... Що тепер його чекає? ...

УЛЯНА (*ніжно відгортає йому з чола пасмо волосся*). Певно, що радість твоя ще не може бути зовсім повна... Але й батьків може не каратимуть за тебе, ти ж уже дорослий і відповідаєш за свої діла! А мати, думаю, нишком поблагословить тебе на нову дорогу...

АНДРІЙ (*пригноблено*). О, того я певний. Але батьків чіплятимуть за мене... Адже там спільна відповідальність. Проте я не повинен забути, що діється сьогодні в Україні... Навіть примара... Чорнобиля нависла, не сходить з думки. Тим більше я не матиму спокою, доки не відкуплю свій ганебний вчинок чесним, лицарським ділом... А ти, Уляно, вже розповіла своїм батькам про... розмову недавно нашу? (*І він обводить усіх зором. Але обличчя їхні закам'яніли... мовчать*).

УЛЯНА (*спокійно*). Так, Андрію, про все я розповіла.

АНДРІЙ (*вичікуючи*). І що ви скажете?! Страшно? ... Правда? ...

МИРОСЛАВ (*спокійно*). Про це потім, Андрію...

АНДРІЙ (*тихо, схвильовано, дедалі голосніше*). Якби ви знали, як соромно признаватись до нікчемности своєї... (*Бачить на собі здивовані погляди МОЛОДИХ ДРУЗІВ і хилить голову. А тоді підводить її і обличчя його все в стражданні*). Мене, бачите, молодика такого, який, мовляв, сюди на студії приїхав, підіслала радянська влада, щоб я своєю... чарівною українською мовою обманював, заманив у свої сіті, щоб розколоти вас нарізно... Щоб поволі і ви стали їхніми рабами і вислужниками. І як не дивно! Сталося зовсім інакше — я відвернувся від московських нікчем і передо мною відкрилась Правда-Правд...

ОСТАП (*різко*). Тепер то ти вже знаєш, що одна лиш Правда є? ...

АНДРІЙ (*твердо*). Так, Остапе! І коли до свідомости моєї дійшло, з якою місією я до вас прийшов, почало загризати мене сумління... І хвала Богові — сталося інакше — не я вас, а ви мене змінили...

ЗОЯ (*вкрай здивовано*). Як ти міг... і як ми не пізнались на тобі, Андрію? Ти ж навіть звик казати був, що наші ідеали не зовсім тобі чужі, хоча виростав по-іншому ...

АНДРІЙ (*потакуюче схитує рішуче головою*). Тому й покинув я оту мерзенну дорогу... Ваші ідеали справді не чужі мені... Так що ж ... Минулого не завернути, його направити лиш можна... Дозвольте ще мені це зробити... Але доволі слів... Наперед судить мене!

(*Настає дзвінка тиша — така, як буває тоді, коли раптово, зривється камінь, впаде в річку і назавжди спинить її летючий біг. Обличчя АНДРІЄВИХ ДРУЗІВ, вражені його несподіваним словом,*

застигають у нерухому маску болючого здивування. А там їх очі спалахують гнівом, здається, ще мить із їхніх уст зірветься жорстокий присуд. Їхні обличчя попоцуть сильні світла прожекторів, немов змивають увесь їхній гнів — і вони відтаюють, лагідніють)

ОСТАП (проводячи рукою по очах). Сон воно... чи що? Мені важко повірити, Андрію, у те, що ти нам щойно сказав... Та не нам тебе судити — найсуворішу кару ти вже ... поніс.

КАТЯ (спокійно). Упорю отямившись, Андрію, ти зла ще нам не заподіяв, а може вийшло воно на добро, бо відтепер обережніші станем...

ЗОЯ (лагідно). Глибоко ти нас вразив, Андрію. Та не карателі ми твої, а друзі. Та й правду сказавши, може б якби не ти, ми й далі розгулювали б з радіоприймачем по місті, прислухаючись стрибкам музичних диковин... Без тебе може...

ОСТАП (пожвавлено). Правда твоя, Зоє... Та й ще одне: хто як не ти знаєш всі провулки на советських крутих дорогах. А поміж нами є ще не один такий, що вірить якщо вже не в „радянський рай”, то в конечність комуністичного режиму. А ти отаких безтолкових протверезити можеш...

ІГОР (простягає АНДРІЄВІ руку). Добре ви кажете. Підписуюсь і я під тим. Але й ще хочу від себе додати, що я був першим із нашого гурту, що висловив тобі своє недовір'я, але й мабуть буду першим, крім Уляни (галянтно їй кланяється), що повірив у твій характер, у відвагу твою, що більше не зариешся у піску й на манівці не підеш...

(Тепер до АНДРІЯ підходять Мирослав і ГАЛИНА та ГОСТІ й оточують його приятним, щільним колом, а УЛЯНА не зводить з нього розпромінених очей).

АНДРІЙ (зворушений і очі його — два ясні сяйва). Мені не віриться, що ви не відкинули мене, та й що далі я приятель вам...

(Знову всі сідають за столом, — одні на кріслах, інші на оспонах. Частуються вином. АНДРІЙ і УЛЯНА сідають трохи оподаль усіх і потику щось говорять. А там ведуть розмову всі та час від часу голосніше прориваються такі слова як „АНДРІЙ, ДЕНИС, УКРАЇНА, КИЇВ, СВІТЛЯЧОК, КОНЦТАБОРИ, ДИСИДЕНТИ, ЧОРНОБИЛЬ...” Поміж усіма бігає, в'ється ЛІЛЯ. Почувши слово „Київ”, вона сідає коло ГАЛИНИ і питає).

ЛІЛЯ. А скажи, далеко Київ цей? Як думаєш, мамо, поїдемо колись туди? А може з нами і... Андрій? (Простягає до нього руку і в очах її сплигує щось навподобу кокетливої жіночости).

(До АНДРІЯ і УЛЯНИ підходить ІГОР).

ІГОР (вибачаючись). Не гнівайтесь, що непрошений встряваю у вашу мову, але боюсь, що не одне ще прохопиться із вашої уваги. Якщо, Андрію, ти надумаєшся залишитись тут — тоді тобі треба, і то якнайскоріше, квартиру підшукати. Найкраще тобі було б замешкати в гурті. Безпечніше... Сьогоднішнього вони тобі ніколи не забудуть. (А потім, усміхнувшись, він ще добавляє). Хібащо, може, незабаром одружитесь із Уляною і виїдете звідсіля, замівши слід... Тоді...

АНДРІЙ *(іронічно)*. Правда твоя... вони мене не залишать у спокої... це була б мрія-мрій і утопія бездонна...

(У раптовій тиші, що, здається, припинила, зашморгнула дихання на ув'язі, годинник вибиває десяту. Вслід за цим у двері вривається нетерпеливий дзвінок. А потім хтось дзвонить ще раз і ще раз...)

ГАЛИНА *(здрігається)*. Хтось до нас?!

(МИРОСЛАВ іде до дверей, але його випереджує ІГОР. Чути голоси чужих і туди іде стривожений УЛЯНИН зір. Та й очі всіх на відчинених дверях. У них з'являється ДЕНИС, ДОЛУТОВ, і ПОНОМАРЬОВ. Обличчя їхні обтягнуті поволокою ворожости)

ДЕНИС *(ні з ким не вітаючись, не дивлячись ні на кого, прямує до АНДРІЯ)*. Я ж чекав на тебе, Андрію, і ручив, що прийдеш. Ніколи ж досі ти слова свого не зламав! А ти?! *(Потім уже лагідніше)*. Нам завтра треба в дорогу, сину...

АНДРІЙ *(не змигуючи повіками, твердо дивиться батькові у вічі)*. У дорогу... завтра? Не... я! Жаль дуже, але ми на розстайних дорогах...

ДЕНИС *(із розпачем)*. У це я ніколи не повірю! Адже цим одним легковажним словом знищиш усіх...

АНДРІЙ *(хвилину мовчить, а там наче з пересердям кидає)*. І ти не їдь! Порви з минулим! Ще не пізно!

ДЕНИС *(безсило здвигаючи раменами)*. Таким як я, Андрію, місця тут уже немає... Може, коли б не вік... *(А там, либонь, отямившись, з гіркістю добавляє)*. Бачу, що в твоїх очах, Андрію, я — нікчема. Але в Україну вернутись мушу! Подумай тільки — там Світлячок, з ким вона буде?!

(АНДРІЄВЕ обличчя раптом пронизує світло прожектора і від цього воно ясніє світанковою осяйністю). А в мене думка, що навіть, коли мати, наш Світлячок, залишиться самотня, вона перенесе свій хрест, коли почує, що ми нарешті відсахнулись від зла... Та й благословитиме кожен наш крок...

ПОНОМАРЬОВ *(досадно)*. Доволі сантиментальних небилиць! Пора! *(Під час розмови поміж ДЕНИСОМ і АНДРІЄМ на обличчі ДОЛУТОВА зарисовується начебто боротьба; риси його раз-у-раз міняються і вкінці з його обличчя щезає, начебто театральний грим, накладена ворожість)*

АНДРІЙ *(кидає враз їм наче виклик)*. Перестерігаю вас, що силоміць звідсіля ви мене не заберете! Я спосіб знайду!

ДЕНИС *(раптовно звертається до УЛЯНИ з благанням)*. Хоч ви, Уляно, ради Андрієвого і вашого добра...

УЛЯНА *(поволі проказує слова, немов кожне з них вона важить)*. Андрієве добро?! Воно не з вами!

АНДРІЙ *(враз пронизує батька таким поглядом, начебто хоче струснути його всього до самих душевних глибин)*. Ти, батьку, в Уляно рятунку не шукай, адже це не вона єдина причинилась до відходу від вас... Та не зовсім так воно...

(Нагло гасне лукова плямпа, але в цій же хвилині розблискують світла прожекторів. Із віддалі несеться мелодія „ЛЬОДОЛОМУ“)

АНДРІЙ (майже молитовно). Чуєш, батьку, це льодолом розбиває застиглу кригу... А по ній я бачу, як іде... наближається до нас дядько Максим... Чуєш? ... Це він співає...

ДЕНИС (розгублено). Андрію, схаменися! Це марива якісь у тебе!

ПОНОМАРЬОВ (закипає з люті). Денисе, годі! Не панькайся із Андрієм, скажи...

ДОЛУТОВ (вривається у слова ПОНОМАРЬОВА, ще й сіпає його за рукав). Мерщій ходімо звідсіля! Наднесе когось — і що тоді? Вимотатись буде важко!

ПОНОМАРЬОВ (ідко). Облиш! Я вже перестерігав тебе, щоб не вставлявся за бандитами отими, бо...

(ДОЛУТОВ замовкає, він лиш час від часу обтирає об піджак руки, немов...Пилат).

МИРОСЛАВ (різко). Годі! У мої хаті цього я більш не дозволю! Гетьте звідсіля, а то...

ПОНОМАРЬОВ (скаженіє). Коли так...(І він подає знак ДОЛУТОВУ — і вони виймають револьвери. В той момент МИРОСЛАВ і ГАЛИНА, УЛЯНА, ІГОР, ЛІЛЯ, ТОВАРИШІ АНДРІЯ зриваються одним суцільним рухом на рятунок АНДРІЄВИ, але в цій же самій хвилині ПОНОМАРЬОВ кричить). Ані кроку далі! З нами нема жартів! У першого Андрія попаде куля, а потім і хтось із вас загине! Ми приготовані на все! (І ПОНОМАРЬОВ на кожного по черзі зводить цівку револьвера, а за ним і ДОЛУТОВ, стежачи за всіма. Враз очі ПОНОМАРЬОВА зводяться блискавкою на ДЕНИСА і він передає йому наказ). Коли на таке пішло, то ти, Денисе, знаєш, що робити! Кінчай діло! Кажу тобі — кінчай!

ДЕНИС (наче автомат якийсь виймає револьвер і прицілюється на АНДРІЯ. У цю ж мить зривається УЛЯНА і хоче собою заслонити АНДРІЯ, але ПОНОМАРЬОВ загороджує їй дорогу і, приклавши до її виска цівку револьвера, кидає ДОЛУТОВУ). Стеж за кожним! Не витріщуй своїх баньок, а стеж за тим кодром!

(УЛЯНИНІ очі розширені жахом, її зір із розпачем спрягається водно з АНДРІЄВИМ, а відтак із темінню ненависти зупиняється на ПОНОМАРЬОВУ. АНДРІЙ начебто вріс в оте камінне патію, не ворухиться, лиш дивиться то на УЛЯНУ, перестерігаючи, то — болісно на свого батька. А потім, ніби відмерпі осінні листки — одне біля одного сковзуються його слова). Вбивай! Та матері моєї, що скажеш — що сина вбив?!

(Тиша така, що чути подих кожного. Далі ніхто не ворухиться: стоять усі, начебто вже навіки приковані до землі — кожен у цій самій позі, як його в той момент постигли ПОНОМАРЬОВА слова... Так і важко сказати — чи це живі ще люди, чи у сні може вони, чи застигли у вічність уже? ...)

(ДЕНИСОВА рука тремтить і він з одчаєм, вдивившись в АНДРІЯ, зводить на нього цівку револьвера. Та враз, наче раптом торкнений кимось, він підводить вгору руку і вистрілює у повітря).

ПОНОМАРЬОВ (скаженіючи). Проклятий! Що ти зробив?!

Вистрілом своїм ти можеш на нас поліцію спровадити! Хоч би убив його... А так? ...

(Зненацька ПОНОМАРЬОВ і ДОЛУТОВ хапають ДЕНИСА за руки і сипоміць волочать його за собою. І раптом усі, що замерзли ніби в льодові брили, кидаються на підмогу ДЕНИСОВІ. І тоді щось навподобу усмішки пробігає по його обличчі, він випростовується, струшує із себе руки советських агентів і майже наказує їм). Пустіть... не треба! Я сам піду! (І ДОЛУТОВ і ПОНОМАРЬОВ, не спускаючи з нього зору, від нього відступають).

ДЕНИС *(обводячи всіх гірко-печальним зором)*. Кепський з мене земляк! А ви...ви мене, окаянного, навіть рятувати хотіли... Але мені нікуди! Запізно...*(У нього опускаються рамена знову і він, мов той безвольний манекен, доля якого вирішилась уже давно, поволі посувається до дверей)*.

АНДРІЙ *(зривається і біжить за ним)*. Стривай! Мати казала...

ДЕНИС *(від АНДРІЄВИХ спів ще раз випростовується і, глянувши на нього, ледь усміхається та поглинає, всотує в себе АНДРІЄВЕ обличчя, ніби хоче закарбувати його в своїй душі назавжди)*. Ні, Андрію... Мені... одним-одна дорога! Скажи лиш, сину мій, що Світлячкові переказати? ...

АНДРІЙ *(здавленим голосом)*. Скажи матусі рідній, скажи їй, що син її — духово — чудом уцілів, урятувався, що колись її слова... Та ні... Скажи їй, щоб не журилась, усе буде гаразд... *(Заслоняє обличчя руками)*. ДЕНИС, ДОЛУТОВ і ПОНОМАРЬОВ відходять і лиш на мент у прорізі дверей на прощання АНДРІЄВІ показується ДЕНИСОВА рука).

(З-поза патіо петить мелодія „ЛЬОДОЛОМУ“. Співає хор. У цій хвилині на порозі ще раз появляється ПОНОМАРЬОВ і немов добродушно каже). Я ще вернувся тобі пригадати, що від'їзд наш о годині восьмій ранку! Ти краще добре все зваж...

АНДРІЙ *(твердо)*. Ніколи!

(На патіо хвилина тиші, ніби після буревію. Одні сідають за столом, інші проходжуються то сюди, то туди, розмірковуючи. А потім усе обхоплює раптом схвильований гомін відірваних слів).

УЛЯНА *(підходить до АНДРІЯ і показує рукою ген поза патіо)*. Нині, Андрію, нині... як же виразно я чую слова „ЛЬОДОЛОМУ“. *(І потиху вона повторяє слова з „ЛЬОДОЛОМУ“: „ЦАРСТВО СОННЕ ТОНЕ, ТОНЕ, ТО ПРИЙШЛА ВЕСНА...ХТО ЖМОГУТНІЙЗАБОРОНЕ ВСТАТИ Й НАМ ОД СНА?“ І УЛЯНИНЕ обличчя простягається променем АНДРІЄВІ)*. Чуєш, Андрію... хто могутній забороне встати й нам од сна? ...*(АНДРІЙ прислухається і поринає в глибоку задуму: уста його ворущаються, либонь, повторяють слова пісні, слова, що правдою своєю окриплюють його риси)*.

УЛЯНА *(нетерпеливо знову)*. Чуєш... ЦАРСТВО СОННЕ ТОНЕ, ТОНЕ...

АНДРІЙ *(наче причинний простягає за піснею руки і віддалюється від усіх, іде за нею у глибину патіо)*. О, як же добре я чую її... У ній

тверде відлуння кроків дядька Максима... Чуєш, Уляно? ... Він мене кличе... ступати в його слід!

(Музика раптом обривається. Втихає. Здається, її зовсім не було. АНДРІЙ оподаль усіх проходиться по патію і над чимось роздумує. Враз, мабуть, торкнений якимось рішенням, він зупиняється. А там, обкинувши всіх дивним зором, уякому гострого металу блиск, іде до вітальні і пристає біля столика з телефоном. Тоді підносить слухавку, накручує число, а потім, либонь зумисне, підкреслено голосно проказує слова).

АНДРІЙ. Советська амбасада? Так? ... Тут Андрій Земляченко... Що? ... Мого батька я не застав? ... Дивно... Шкода... *(тоді він замовкає, хтось, мабуть, говорить до нього потойбіч слухавки. А потім АНДРІЙ знову).* Що... вийшов? Тоді у мене прохання: ви обов'язково ще сьогодні перекажіть батькові, але не забудьте... Навіть коли він вернеться пізно вночі... скажіть, що я передумав... Бачите, я... грубо помилився... Скажіть йому, що завтра я теж вертаюсь з ним в Україну. *(А там майже з покорою).* Завтра вам виясню все... так, я розкажу... *(тиша, а тоді Андрій знову).* Значить ясно... Телефоную, щоб коли я прийду пізно, батько не журився... *(Ще раз змовкає, видно прислухається до чиїхось слів, а вкінці).* Прошу заспокоїте мого батька, ще скажіть йому, що я переконався, що молодість і кохання — це дурман, це шал... тому...

(Скінчивши розмову АНДРІЙ поволі кладе слухавку на місце, підводить зір і бачить здивовані, вражені болісно погляди всіх і горобину темінь в УЛЯНИНИХ очах. Вона, не вірючи, збентежено дивиться на нього, ніби в очікуванні трагічного фіналу, що не пиш її позбавить, видере з душі її кохання, але й віру...).

УЛЯНА *(з розпачем у душі).* Андрію?! Як ти міг? Ми ж повірили тобі!... *(Заломлює з одчаю руки, а потім молитовним жестом складає їх на грудях-навхрест).*

АНДРІЙ *(ніби нічого... Усміхається, а очі його блищать у духовому напруженні, а все його обличчя світліє... світліє... світліє, ніби свіжо сполоскане у гордому щасті).*

УЛЯНА *(в болісному здивуванні).* А ти ще й сіяєш... вернувшись знову на лукавий шлях? ... Це жахливе... Ні... мені ніяк не віриться... І страшно так... Андрію, чому?! *(І відвертає від нього своє обличчя).*

АНДРІЙ *(похитуючи головою).* Невже ви могли подумати, що знову я? ...

ІГОР *(з ваганням).* Даруй, адже це ми чули таки з уст твоїх...

АНДРІЙ *(з крихіткою докору).* Це правда. Насміхався з кохання свого, сказав, що каюсь, що вранці на летище... прийду... І ви повірили?! Ніколи! Раз я ступив на праведних дорожку... А ви й не додумались... Таж це був трюк, щоб їх змити, а то всю ніч нюшили б біля вашої хати, мов ті собаки гончі... І вам спокою не було б і мене підступно могли б схопити... Я... своїх добре знаю! *(Враз обводить усіх тріумфальним зором).* Повірте, що я справді з вами і що в усьому завжди буду з вами! Я...

УЛЯНА *(повертає до нього обличчя і спочатку з непорозумінням*

дивиться на нього, а тоді її очі наповнюються радістю, і вона вривається у АНДРІЄВІ слова). Андрію! Невже це правда?! Простиш мені, що не повірила, що засумнівалась? ...

АНДРІЙ (не зводячи з УЛЯНИ зору). Питаєш ще... Признатись, то й моя тут вина. Адже донедавна я... інакшим був.

ЛІЛИН (зір оббігає усіх раптовим німим запитом, а тоді вона біжить до АНДРІЯ). Скажи, а князенком нашим будеш?! Отим, що червоного чорнокнижника переборов?

АНДРІЙ (м'яко до неї усміхається). Ні, не князенком. Куди мені до нього. Я лиш чесним і звичайним собі Андрієм буду... Я буду вашим Андрієм! (А тоді його погляд зустрічається із зором усіх, хто на патію). Як ще багато вчитись від вас мені треба, як багато стежок пройти, щоб у всьому вас зрозуміти і все зрозуміти...

АНДРІЙ (враз повертає свій зір кудись у далечинь і твердо проказує слова). Місія моя, місія людини, що народилась біля вас знову, починається із завтрашнім днем. І в ній — не лиш я, але й ви всі тут і навіть ті, що потойбіч океану!

ІГОР (урочисто). Зійдемо, Андрію, зійдемо усі водно в праці для свого народу!

АНДРІЙ (туж урочисто). Хтозна, може пощастить. І зростемо в міць весняних хвиль Дніпрових...

(Позаду патію, наче на світанку молодому, підіймається блідо-рожева смуга. А потім вона темніє, більшає — і з неї розливаються струмені сильного багрового світла; в ньому майоріє стрункими видовженими силуетами група осіб, які є на патію, зарисовуються химерними лініями квіти, кущі і дерева. Надходить, несеться мелодія „ЛЬОДОЛОМУ”: вона росте в потугу, зривається динамічно силою, здається, що це справді на Дніпрі розбивається, скресає крига за кригою... І раптом в усе довкілля проникають пахощі материнки і матіюли).

АНДРІЙ (знечев'я болісно, з тугою). А Світлячок? Як же їй самій, Уляно?!

УЛЯНА (ніжно, але голос її дзвенить переконливо). Світлячок, Андрію, коли почує, що в дядька слід ти відважився ступити — не пропаде, а розгориться і горітиме зорею для усіх отих, що в Україні...

МИРОСЛАВ (очі блищать сильним ясним світлом. Враз він торкається АНДРІЄВОГО рамена). Якби ти знав, Андрію, яку надію ти нам дав... Бо може...

(Тиша — хвилююча і врочиста, та очі всіх на АНДРІЄВІ. Зненацька дзвінко, предзвінко, ніби удари шпаги, протинають тишу АНДРІЄВІ слова). Чуєте? Це чийсь кроки... Кроки багатьох... Їх чимраз більше: ... Куди вони спішать? ... Либонь у кривавий та переможний герць... Чуєте? ... (Всі повертають голови, дивлячись ген поза патію і надслухують).

МАКСИМ ЗАГІРНИЙ (наближається до УЛЯНИ і АНДРІЯ. Його обличчя усе в зворушенні). Питаєш, Андрію, чи чую їх кроки. Я їх чую... Як же добре їх чую (поза патію чути як наближаються кроки

багатьох). Це твердий і рішучий хід і Зерових і Терель, і Сорок, Драй-Хмарів, і Горських, і Симоненків, і Стусів, й Шухевичів, і Світличних... (МАКСИМ задумується, а потім додає). А тепер ще послухайте. Адже я ваш батько, і дід, і прадід... я совість ваша, як і кроки ці... Я минуле і теперішнє...

МАКСИМ (на хвилину клонить голову, а там підводить її). Дивно, але в цій хвилині прийшли до мене слова нашого непокірного Стуса, що вриваються у саме серце і переказують з роду в рід довікове своє завіщення: „Ярій, душе! Ярій, а не ридай. У білій стужі серце України. А ти шукай — червону тинь калини. На чорних водах — тинь її шукай...” (МАКСИМ кладе руки на УЛЯНИНІ і АНДРІЄВІ рамена. А обличчя його — одне світло).

УЛЯНА (у відгомін МАКСИМОВІ). „А ти шукай червону тинь калини” (... В цій хвилині УЛЯНИН і АНДРІЄВИЙ погляд у зворушенні тісно схрещується разом).

МАКСИМ (риси лагідніють, він усміхається з усім теплом). А тепер, коли говорити про сучасне, як казав уже я, що найстарший тут з усього роду, підймаю символічний тост за наших молодих — Уляну і Андрія, за щастя їхнє вічне!

УСІ (підводять вгору руки ніби з повними келихами і оточують УЛЯНУ і АНДРІЯ вколо; ближче від усіх присувається ЛІЛЯ).

(В УЛЯНИНИХ очах дзвенить, переливається безмежна радість. АНДРІЙ пригортає її до себе, а потім переводить на всіх допитливий погляд). А все ж я тут, на оцій новій для мене землі, незнайомий ще не з одним... Скажіть — допоможете мені, щоб знав куди?! А ти, Уляно?!

УЛЯНА (тепло). Хіба забув мої слова, що близькі ми один одному, рідні ми, бож від віків — рідною, одвічною піснею напита наша душа... Ми ж — одне, Андрію.

(Мовчанка... Але вона сповнена радісного хвилювання. Раптом у тишу вривається ударом телефонний дзвінок. Різкий його звук раз-по-разу сіпає нерви... Від гурту відокремлюється ІГОР, хоче вже йти, але АНДРІЙ мовчки заперечливо хитає головою... Ігор зупиняється. Ще один дзвінок і ще один... ніби пиховісна, диявольська погрозна пересторога... і серед тиші телефонічний крик не вщухає...)

АНДРІЙ (риси його тверднуть у кам'яну непокору). Не йдіть ніхто. Це вони... Змусити мене хочуть! Але даремний їхній труд! Не дамся їм, щоб що! (Зненацька АНДРІЄВІ очі заспокоюються, ніби грізна ріка після повені страшної. Він навіть ледь усміхається). Якби ви знали, як мені легко, як легко і спокійно... Поза мною усі вагання... Чи знаєте (і АНДРІЄВІ очі проникають усіх у їх саму глибіню) — я уже потойбіч Рубікону! Я врешті перейшов його зрадливій води!

(У цю ж мить УЛЯНИН зір радісною пастівкою, ніжністю сповнений, петить АНДРІЄВІ назустріч, ніби надійшов такий момент і оце вона, начебто в якомусь храмі, обручається з ним навіки-вік).

(Враз на патіо золотими струменями вливається світло прожектора і зодягає усіх, хто на ньому, у золоту парчу. Услід за

АНДРІЄВИМИ словами — сильними переможними акордами
вдаряє оркестра „ЛЬОДОЛОМ” ... І стрічка за стрічкою... від самого
початку співає хор, а потім за ним усі, хто на патію.)

(Завіса спадає)

Весна, 1987

Керівник друкарні: *Степан Чума*
Друковано в друкані „Свобода”
30 Montgomery Street, Jersey City, N.J. 07302

